

**KIRGIZ TÜRKCESİ VE ALTAY TÜRKCESİNDE HAYVANCILIK
TERİMLERİ**

Pamukkale Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Yüksek Lisans Tezi

Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Anabilim Dalı

Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Programı

Fatma UŞTUK

Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Aysel BAYTOK

Ocak 2021

DENİZLİ

Bu tezin tasarımı, hazırlanması, yürütülmesi, araştırmalarının yapılması ve bulgularının analizlerinde bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini; bu çalışmamın doğrudan birincil ürünü olmayan bulguların, verilerin ve materyallerin bilimsel etiğe uygun olarak kaynak gösterildiğini ve alıntı yapılan çalışmalara atıfta bulunulduğunu beyan ederim.

Fatma UŞTUK

ÖNSÖZ

Kadim bir millet olan Türk milleti, tarih boyunca birçok açılardan çeşitli kültürel özellikler sahip olmuştur. Geniş bozkırlarda doğa ve hayvanlarla içi içe yaşamış ve yaşattır. Türk milletinin hayatının her alanında (barınması, yemesi-içmesi, kültürü, dini, dili, eşyası, bakış açısı vs.) doğa ve içindekiler (hayvan, toprak, bitki) fazlasıyla yer almış ve kendisi de doğanın içinden hiç kopmamıştır. Türkler doğayla bütünleşmiş hayat tarzında doğaya her daim saygı duymuş ve sevmiştir. Doğanın bir parçası olan hayvanlar da Türk milleti için her zaman ve her bakımdan oldukça önemli bir hazine olmuştur. Bugün yirmiye yakın yazı dili olarak devam eden Türk dili içinde yer alan birçok hayvan adı bekli de bunun en önemli kanıtlarındandır.

Bu çalışmada Türk dilinin Kuzeybatı (Kıpçak) grubunda yer alan Kırgız Türkçesi ve Kuzeydoğu (Sibirya) grubunda yer alan Altay Türkçesinde yer alan hayvan adları ve hayvansal terimler çeşitli kaynaklar taranarak tespit edilmiş, kelimeler karşılaştırmalı olarak ses ve anlam özellikleri açısından ele alınmış, benzer ve farklı yönleri incelenmiştir.

Çalışmada Kırgız Türkçesindeki hayvan adları ve hayvansal terimlerin tespiti için K.K. Yudahin'in Kırgız sözlüğü I-II; Selahattin Çankaya'nın Kırgız Sözlüğü; Ekrem Arıkoğlu, Cıldız Alimova, Rahat Askarova ve Bilge Kağan Selçuk tarafından hazırlanan Kırgızca-Türkçe Sözlük I-II kaynakları taranmıştır. Altay Türkçesi için E. Gürsoy Naskali'nin hazırladığı Baskakov'un sözlüğü taranmıştır.

Bu çalışma üç bölümden oluşmaktadır. Giriş kısmının ardından gelen I. Bölümde Kırgız ve Altay Türkleri hakkında bilgi verilmiş, ardından gelen kısımda ise genel olarak Türk kültüründe hayvan ve özel olarak Türk dünyasının birer parçası olan Kırgız ve Altay Türklerinin kültüründe hayvan ile ilgili bilgilere yer verilmiştir. I. Bölümün üçüncü kısmını Kırgız ve Altay Türkçeleri ses özellikleri ile bunların karşılaştırması oluşturmaktadır. Tezin II. Bölümde Kırgız ve Altay Türkçesinde tespit edilen kelimeler karşılaştırmalı olarak tablo biçiminde sunulmuştur. Çalışmanın temel kısmını oluşturan III. Bölüm'ünde Kırgız ve Altay Türkçesindeki hayvan adları ve hayvansal terimler ses ve anlam özellikleri bakımından karşılaştırmalı olarak incelenmiştir. Sonuç kısmında ise elde edilen bulgular değerlendirilmiştir.

Çalışmam sırasında yardımları için kıymetli danışmanım Dr. Öğr. Üy. Aysel BAYTOK hocama şükran ve hürmetlerimle sonsuz teşekkürü bir borç bilirim. Çok saygıdeğer bölüm başkanımız Prof. Dr. Nergis BİRAY hocama en derin saygı ve minnet duygularıyla teşekkür ederim.

Çalışmamın başta Türklük bilimi olmak üzere tüm bilimlere faydalı olmasını temenni ederim. Daha hayvansever bir dünya umuduyla.

ÖZET
KIRGIZ TÜRKÇESİ VE ALTAY TÜRKÇESİNDE HAYVANCILIK
TERİMLERİ

UŞTUK, Fatma

Yüksek Lisans Tezi

Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları ABD

Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Programı

Tez Yöneticisi: Dr. Öğr. Üyesi Aysel BAYTOK

Ocak 2021, XII+ 302 sayfa

Yaşamın her alanında hayvanlardan faydalanan Türkler'in hayvanlar konusunda geniş bir kültür yapısı vardır. Hayvanlar sayesinde beslenmiş, savaşmış, korunmuş, süslenmiş vb. buna karşı gereken saygıyı da göstermiştir. Türkler için hayvanların çok önemli bir yeri vardır. Bu önem hayvan adlarında da büyük bir zenginlik olarak karşımıza çıkmaktadır. Yapılan bu çalışmada Türk dilleri içinde iki güzide lehçe olan Kırgız ve Altay Türkçesi arasında hayvan adları ve hayvansal terimler karşılaştırılmıştır. Gerek ses, gerek anlam olarak değerlendirmeler yapılmıştır. Elde edilen bulgular hem söz varlığı, hem de hayvanlara verilen değer açısından önem arz etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Kırgız Türkçesi, Altay Türkçesi, hayvan, kelime, terim.

ABSTRACT
LIVESTOCK TERMS İN KİRGHİZ TURKİSH AND ALTAİC TURKİSH

UŞTUK, Fatma

Master Thesis

Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Department

Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Programme

Adviser of Thesis: Aysel BAYTOK

January 2021, XII +302 Pages

Turks who benefit from animals in all areas of life have a wide cultural structure about animals. Thanks to the animals, they fought, fought and preserved and showed the necessary respect. Animals have an very important place for Turks. This importance also appears as a great wealth in animal names. İn this study, animal names and animal terms were compared between Kirghiz and Altaic Turkish, which are two distinguished dialects in Turkish languages. Both sound and meaning were evaluated. The findings obtained are long-lasting both in terms of vocabulary and the value given to animals.

Keywords: Kirghiz Turkish, Altaic Turkish, word, animal, terms

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	I
ÖZET.....	III
ABSTRACT.....	IV
İÇİNDEKİLER	V
GRAFİKLER DİZİNİ	IX
TABLolar DİZİNİ	X
İŞARETLER	XII
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

DİL, KÜLTÜR, YAŞAM VE HAYVANLAR

1.1. Kırgız ve Altay Türkleri Hakkında.....	3
1.1.1. Kırgız Türkleri	3
1.1.1.1. Kırgızistan	3
1.1.1.2. Kırgız Türklerinin Tarihi.....	4
1.1.2. Altay Türkleri	9
1.1.2.1. Altay Cumhuriyeti.....	9
1.1.2.2. Altay Türklerinin Tarihi	10
1.2. Türk Kültüründe Hayvanlara Genel Bir Bakış	13
1.2.1. Hayvan Nedir?	13
1.2.2. Kırgız ve Altay Türklerinin Kültüründe Hayvan.....	17
1.2.2.1. Kırgız Türklerinin Kültüründe Hayvan.....	17
1.2.2.2. Altay Türklerinin Kültüründe Hayvan	22
1.3. Kırgız ve Altay Türkçesi	25
1.3.1. Kırgız Türkçesi	25
1.3.2. Kırgız Türkçesi Ses Özellikleri.....	28
1.3.2.1. Ünlüler	28
1.3.2.2. Uzun Ünlü	32
1.3.2.2.1. Türkçe Kelimelerde uzun ünlüler:.....	33
1.3.2.2.2. Alıntı kelimelerdeki uzun ünlüler:	34
1.3.2.3. Ünlü uyumları	35
1.3.2.3.1. Kalınlık-İncelik (Damak) Uyumu	35
1.3.2.3.2. Düzlük-Yuvarlaklık (Dudak) Uyumu.....	35

1.3.2.4. Ünlü Düşmesi.....	36
1.3.2.5. Ünlü Türemesi.....	36
1.3.2.6. Ünlü Birleşmesi.....	37
1.3.2.7. Ünsüzler	37
1.3.2.8. Ünsüzlerin Tipik Özellikleri	37
1.3.2.8.1. Tonlu Ünsüzler	37
1.3.2.8.2. Tonsuz Ünsüzler.....	42
1.3.2.9. Ünsüzlerle ilgili ses olayları.....	46
1.3.2.9.1. Benzeşme.....	46
1.3.2.9.2. Benzeşmezlik.....	47
1.3.2.9.3. Ünsüz Tekleşmesi.....	47
1.3.2.9.4. Ünsüz Düşmesi.....	47
1.3.2.9.5. Ünsüz Türemesi.....	48
1.3.2.9.6. Göçüşme	49
1.3.2.10. Hece Kaynaşması	49
1.3.2.11. Hece Düşmesi.....	50
1.3.2.12. Ünsüz Uyumu	50
1.3.2.12.1. Tonluyla biten kelimeler	50
1.3.2.12.2. Tonsuzla biten kelimeler	50
1.3.3. Altay Türkçesi.....	52
1.3.4. Altay Türkçesi Ses Özellikleri.....	54
1.3.4.1. Ünlüler	54
1.3.4.2. Uzun Ünlüler.....	56
1.3.4.3. Ünlü Uyumları	58
1.3.4.3.1. Kalınlık İncelik Uyumu (Damak Uyumu).....	58
1.3.4.3.2. Düzlük Yuvarlaklık Uyumu (Dudak Uyumu).....	59
1.3.4.4. Ünlü Düşmesi.....	60
1.3.4.5. Ünlü Türemesi.....	61
1.3.4.6. Ünsüzler	61
1.3.4.6.1. Tonlu Ünsüzler	61
1.3.4.6.2. Tonsuz Ünsüzler.....	62
1.3.4.7. Ünsüz Düşmesi	63
1.3.4.8. Ünsüz Türemesi	63

1.3.4.9. Ünsüz Uyumu	64
1.3.5. Kırgız Türkçesi ve Altay Türkçesinde Bazı Benzer Ses Olayları	65
1.3.5.1. Ünlüler	65
1.3.5.2. Uzun ünlüler.....	66
1.3.5.3. Ünlü Uyumları	66
1.3.5.3.1. Kalınlık İncelik uyumu (Damak uyumu)	66
1.3.5.3.2. Düzlük yuvarlaklık uyumu (Dudak Uyumu).....	66
1.3.5.4. Ünlü düşmesi.....	67
1.3.5.5. Ünlü Türemesi.....	67
1.3.5.6. Ünsüzler	67
1.3.5.7. Ünsüz Düşmesi	68
1.3.5.8. Ünsüz Türemesi	69
1.3.5.9. Ünsüz uyumu	69

İKİNCİ BÖLÜM

HAYVAN ADLARI VE HAYVANSAL TERİMLER

2.1. Kırgız ve Altay Türkçesi Hayvan Adları ve Terimleri Karşılaştırmalı Tablo.....	70
---	----

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KIRGIZ VE ALTAY TÜRKÇESİNDE HAYVAN AD VE TERİMLERİNİN KARŞILAŞTIRILMASI

3.1. Kırgız ve Altay Türkçesinin Ses Özellikleri	219
3.2. Kırgız ve Altay Türkçesinde Bazı Kelimelerin Ses Özellikleri	219
3.2.1. Kırgız Türkçesi	219
3.2.2. Altay Türkçesi.....	221
3.3. Kırgız ve Altay Türkçesi Ortak Hayvan Adları ve Terimleri Tablosu.....	223
3.3.1. Ortak Kelimelerin Ses Özellikleri.....	236
3.4. Varyantlı Kelimeler	244
3.4.1. Kırgız Türkçesinde	244
3.4.2. Altay Türkçesinde.....	254
3.4.3. Kırgız ve Altay Türkçesinde Varyant İçin Değerlendirme.....	261
3.5. Kırgız ve Altay Türkçesinde Kelimelerin Semantik Değerlendirmesi.....	264
3.5.1. Aynı Anlama Gelen Birden Fazla Kelimeler.....	264
3.5.1.1. Kırgız Türkçesinde.....	264

3.5.1.2. Altay Türkçesinde	268
3.5.2. Birden Fazla Anlama Gelen Aynı Kelimeler.....	271
3.5.2.1. Kırgız Türkçesinde	271
3.5.2.2. Altay Türkçesinde	274
3.5.3. Tür ve Özelliğe Göre Verilen Adlar	276
3.5.3.1. Kırgız Türkçesinde.....	276
3.5.3.2. Altay Türkçesinde	278
3.5.4. Yalancı Eşdeğer Kelimeler Tablosu	281
3.5.5. İki Lehçe Arasında Aynı Kelimenin Farklı Hayvan Adını Karşılıdığı Örnekler	287
3.5.6. “Aziz: Yılan” Kelimesiyle İlgili	288
SONUÇ	289
KAYNAKLAR	298

GRAFİKLER DİZİNİ

Grafik 1. Hayvan Gruplarına Göre Kelimelerin Dağılımı	294
Grafik 2. Ses ve Anlam Özelliklerine Göre Kelimelerin Dağılımı.....	295
Grafik 3. Ortak Kelimelerin Türlerle Göre Dağılımı	297

TABLULAR DİZİNİ

Tablo 1. Kırgız Alfabesi.....	27
Tablo 2. Altay Alfabesi.....	53
Tablo 3. Karşılaştırmalı Kırgız ve Altay Türkçesi Hayvan ve Hayvanla İlgili Adlar/ Kavramlar/ Terimler.....	218
Tablo 4. Ortak Kelimeler	235
Tablo 5. Yalancı Eşdeğerler	286
Tablo 6. Farklı Hayvancılık Terimini Karşıl原因 Aynı Kelimeler	287
Tablo 7. Hayvan Gruplarına Göre Dağılım.....	293
Tablo 8. Ses ve Anlam Özelliklerine Göre Kelimelerin Dağılımı	295
Tablo 9. Ortak Kelimelerin Türlerine Göre Dağılımı	296

SİMGE VE KISALTMALAR DİZİNİ

ağ.	ağızlarda
Alt.T.	Altay Türkçesi
Ar.	Arapça
ats.	Atasözü
avc.	Avcılık
bk.	bakınız
biy.	biyoloji
bot.	botanik
Çin.	Çince
çoc.	çocuk sözü
esk.	eskimiş
ET.	eski Türkçe
Far.	Farsça
folk.	folklor
hyb.	hayvan bilimi
mec.	mecaz
mit.	mitoloji
kad.	yalnız kadınların kullandığı söz.
Kır.T.	Kırgız Türkçesi
Lât.	Latince
Moğ.	Moğolca
MÖ	Milattan önce
Rad.	W. Radlof'un Türk lehçeler lûgatı tecrübesi adlı eseri.
Rus.	Rusça
tar.	Tarihsel
ünl.	Ünlem
vb.	ve benzeri

İŞARETLER

- // fonem parantezi
- > bu şekilden gelir
- < bu şekle gider
- ~ değişken şekil
- fil kök
- + isim kök

GİRİŞ

Dil, insanların birbiriyle anlaşmasını sağlayan tabî bir araçtır. Dil Kendine has kanunları olan sadece bu kanunlar içinde gelişen canlı bir varlıktır. Kökeni bilinmeyen gizli anlaşmalar sistemi, seslerden inşa edilmiş toplumsal bir yapıdır.¹ Dil, uzun vadeli plânlama ve soyut düşünebilme gibi önemli zihinsel işlemleri gerçekleştirerek sembolik ifadeleri basitleştirir.² Dil, tahmin edemeyeceğimiz kadar çok yönlü ve çeşitli nitelikleri olan, bugün bile bazı sırlarını çözemediğimiz gizemli bir varlıktır.³

İlk insanın nasıl konuştuğu, hangi dilde konuştuğu ve ne konuştuğu konusu pek çok bilim dalının araştırdığı, ancak kesin bir sonuca varamadığı bir sırdır. Kur'an ve diğer kutsal kitaplarda da oldukça önem verilmiştir dil mevzusuna.⁴ Tevrat'a göre ilk insan Âdem eşyaların adlarını koymuştur. Hıristiyanlara göre de aynı şekildedir. Zira Hıristiyanlar, Tevratı da (Ahd-i Kadim) kutsal kitap olarak kabul etmektedirler.⁵ Kur'an'a göre her şeyin ismini insana Allah öğretmiştir. "Ve Allah Âdem'e isimleri öğretti. Sonra onları meleklerle sunup: Dedikleriniz doğruysa, haydi bu şeylerin isimlerini bana söyleyin dedi. Allah buyurdu: Ey Âdem! Bunların isimlerini onlara sen bildir. Âdem onları isimleriyle söyleyip bildirince Allah, size göklerin ve yerin gizli gerçeklerini, açıkladıklarınızın ve gizlediklerinizin tümünü yalnız ben bilirim dememiş miydiniz? dedi".⁶ Ancak bu öğretme ya da öğrenme ile ilgili çok fazla bilgi bulunmadığı gibi bu dilin hangi dil olduğu da bilinmemektedir.

Farklı dillerin oluşması konusunda da çeşitli görüşler mevcuttur. Tüm dillerin aynı yerden mi türediği yoksa farklı farklı olarak mı ortaya çıktığı bilinmemekle beraber birçok dil bilimciye göre ve Tevrat'ta da geçtiği gibi tüm dillerin bir kökten türediği şeklindedir. Yine konuşulan ilk dilin ne olduğu da bir muammadır. Arapça, Süryânice, Nabâtice, İbranice gibi diller öne sürülse de tam anlamıyla kesinliğine delil yoktur.⁷

¹ Muharrem Ergin, *Türk Dil Bilgisi*, Bayrak Basım, İstanbul, 2013, s. 3.

² Bred Peterson, "Dil Evrimi", *Bilim ve Teknik*, Ankara, Haziran 2009, s. 61.

³ Doğan Aksan, *Her Yönüyle Dil (Ana Çizgileriyle Dil Bilim)*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1990, s. 11.

⁴ Hidayet Aydar, İsmail Ulutaş, " Dilin Kökeni: Kur'an-ı Kerim ve Diğer Kutsal Kitaplara Göre Dil Olgusu, 2010, s. 694. [https:// www.türkçede.org.](https://www.türkçede.org.), <https://www.academia.edu.> (2. 4. 2020).

⁵ H. Aydar, İ. Ulutaş, agm., s. 686-687.

⁶ Bakara Suresi 33. Ayet, Kur'an. (Mahmut Toptaş, *Kur'an-ı Kerim Türkçe Meali*, Sarıyıldız Ofset, Ankara 2011, s. 12.)

⁷ H. Aydar, İ. Ulutaş, agm., s. 694- 695.

Dilin yapısı itibariyle en küçük unsuru sestir.⁸ Eski Hint ve Eski Yunan'dan beri genellikle dilin ses özellikleri üzerinde durulmuş dil bilgisi kitaplarında da eskiden beri ilk bölümlerinde ses özelliklerine yer verilmiştir.⁹ M. Ergin'in, dediği gibi dil seslerden inşa edilmiş toplumsal bir yapıdır.¹⁰ Sesler bir araya gelerek heceleri heceler sözcükleri oluşturur. Sözcükler de dilin yapısını oluşturur ve bu sözcükler yerli ve yabancı olarak ikiye ayrılır. Tüm dillerde nesilden nesile aktarılan temel sözvarlığı sözcükler bulunmaktadır. İnsan hayatında önem olarak ilk sırada olan, insan ve çevresiyle alakalı sözcüklerdir. Bunlar organ adları, yiyecek adları, hayvan adları, eylem belirten sözcükler ve sayı adları olup bu sözcüklerin dilde az değişen ögeler olduğu belirtilmiştir.¹¹ Dolayısıyla bir milletin kültürünü ve dilini öğrenme açısından söz varlığı oldukça önemlidir. Bozkır insanı olan Türkler tarih boyunca hayvanlarla iç içe olmuş ve hayvanlar gerek yaşamlarını sürdürmek (yeme, savaşma...), gerek kültür, gerek kutsallık bakımından yer edinmiştir. Türk dili geniş bir hayvan adları hazinesine sahiptir.¹²

Ad konusunu araştıran bilim dalı (Ad bilimi) onomastik başlıca dört dala ayrılır: Hayvan isimleri, insan isimleri, bitki isimleri ve yer isimleri.¹³ Ayrıca yirmiye yakın alt dalı vardır. "Zoonimi" adı verilen dalı hayvan adlarını inceler. Türkçenin hayvan adları bakımından zengin olması Türklerin yaşamlarında hayvanların yerini ve önemini de belirtmesi açısından oldukça önemli bir husustur. Türk milleti hayvanlara verdiği değer bakımından dünya üzerinde eşsizdir. Doğal olarak bu husus dillerine de yansımış ve dile bol miktarda hayvan adı ve birçok terim kazandırmıştır. Bu kelimeler her ne kadar çoğunlukla Türkçe olsa da başka dillerden alıntılanmış kelimeler de bulunmaktadır.

---

⁸ M. Ergin, *age.*, s. 29.

⁹ D. Aksan, *age.*, s. 25.

¹⁰ M. Ergin, *age.*, s. 3.

¹¹ D. Aksan, *age.*, s. 18-19.

¹² Beytullah Bekar, "Kırgız Atasözlerinde Geçen Hayvan Adları Üzerine Bir İnceleme", *Jurnal of Turkish Language and Literature*, Volume: 2, Issue: 2, Spring 2016, s. 20.

¹³ Mualla Murat, Gizem Gülkanat, "Onomastik Bilimi ve Eğitim", *Sosyal Bilimler Dergisi Social Sciences Rescach Jurnal*, Yıl: 5, S. 28, Elazığ, 2018, s. 248. (www.researchgate.net)

BİRİNCİ BÖLÜM

DİL, KÜLTÜR, YAŞAM VE HAYVANLAR

1.1. Kırgız ve Altay Türkleri Hakkında

1.1.1. Kırgız Türkleri

1.1.1.1. Kırgızistan

Bugünkü Kırgızistan (resmî adı Kırgız Cumhuriyeti) Orta Asya'da yer alan Tanrı Dağı (Tiyen-şan) ve Pamir dağ sisteminin arasında bulunmaktadır. Bu bölgeye Kırgızlar Ala-Too (Buz tepeli büyük dağlar) da derler. Kırgızistan'ın 199,9 km² yüzölçümüne sahip olan Kırgızistan güney ve güneydoğuda Çin'le, kuzeyde Kazakistan'la, batıda Özbekistan'la, güneybatıda Tacikistan'la ortak sınıra sahiptir. Kırgızistan idari olarak yedi vilâyete ayrılmaktadır: Batken (merkezi Batken şehri), Celal- Abad (merkez Celal-Abad şehri), Narın (merkezi Narın şehri), Oş (merkezi Oş şehri), Talas (merkezi Talas şehri), Çu (merkezi Bişkek şehri), Isık-Göl (merkezi Karakol şehri). Toplam olarak 40 ilçe ve 22 şehirden oluşmaktadır. Başkent Bişektir.¹⁴

Karlı yüksek dağlar ülkesi Kırgızistan'ın toprağının %93'ü dağlar ve dağlık vadilerden oluşmaktadır. Toprağın 4/3'ü deniz seviyesinden 1500 m yüksekliktedir. Kırgızistan dağlarının en önemli bölgesi Tengir Too ve 88 büyük dağdan oluşmaktadır. Kırgızistan'da 8000'den fazla buzul vardır. 40 binden fazla sahip oldukları nehir ve çayları arasında Narın Nehri, Kara Darya Nehri ile doğuda Tanrı dağları ve batıda Fergana ve Sır Derya'nın aşağı kısımları arası en büyük su kaynağıdır. Dağlık gölleri arasında en büyük olanı Isık Göldür.¹⁵

Kırgızistan faunasının oluşumundaki ana faktörler coğrafi çevrenin karmaşıklığı ve zoocoğrafik bölgelerin kesişme noktasındaki konumu sebebiyle çok çeşitlidir. Ülkede 500'den fazla omurgalı türü, 75 balık türü, 4 amfibi türü, 28 tür sürüngen, 368 kuş türü ve 86 memeli türü vardır.¹⁶

Kırgızistan nüfusunun %65'i kırsal alanlarda yaşar. Tarıma elverişli alanlar %7'lik bir kısım olduğu için çoğunlukla hayvancılık ön plandadır.¹⁷ Halkın %23'ü

---

¹⁴ Tınçtıkbek Çorotekin, "Kırgızistan Cumhuriyeti", *Türkler Ansiklopedisi*, C. 19, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s. 742.

¹⁵ T. Çorotekin, age. s. 6-7.

¹⁶ Kırgızistandaki canbarlar, <https://ky.wikipedia.org/wiki> (21. 02. 2021).

¹⁷ Kırgızistan Ülke Raporu, s. 3, 5. www.sitso.org.tr (21. 02. 2021).

yoksulluk sınırı altında yaşamaktadır.¹⁸ Kırgızistan'da tarım çoğunlukla Fergana havzası ve vadi tabanlarının genişlediği alanlarda yapılmaktadır. Ülkede % 7'lik bir arazi tarıma elverişlidir. Tarım arazisinin büyük bir kısmı buğday, arpa, mısır gibi tahıl ve yem bitkilerine ayrılmıştır. Yine düzenli sulamanın yapıldığı yerlerde pamuk, tütün, şeker pancarı gibi endüstri bitkileri ve sebze meyve yetiştirilmektedir. 8 milyon hektar genişliğinde olan doğal otlaklarda 11 milyona yakın küçükbaş, 1,1 milyon büyükbaş hayvan ve çiftliklerde 400.000 domuz beslenir. Ayrıca Kırgızistan'ın soylu atları ünlüdür ve ipek böcekçiliği yaygın olan bir uğraştır. Kümes hayvancılığı, arıcılık, nehir ve göl balıkçılığı da yapılmaktadır. Çalışan nüfusun neredeyse yarısı geçimini tarım ve hayvancılıktan sağlar.¹⁹ Sert kış günlerini köyde geçiren Kırgızlar yazın yaylaya çıkarak yarı göçebe bir hayat tarzı sürdürmektedir. Yurt adı verilen "Kırgızca boz üy" çadırlarda konaklayan Kırgızlar göllerde tatlı su balıkçılığı ve kartalla, tazıyla avlanma gibi geleneksel avcılık kültürleri de vardır.²⁰

Kırgızistan sanayisinde 1996 yılından beri olumlu yönde gelişmektedir. Maden sanayi ve hidroenerji sektörleri gelecek vaat eden sektörler arasındadır.²¹

1.1.1.2. Kırgız Türklerinin Tarihi

Kırgız adı Çin kaynaklarında, "Hakas" veya "Keges" şeklinde geçmektedir.²² Çin tarihçisi Sima Tsyan (MÖ 145-86) "Şi-Tszi" (Tarih Risalesi, MÖ 1. yüzyıl) e göre MÖ 201 yılında Hun hükümdarı Mete Han kuzey ve kuzey batı komşularının topraklarına düzenlediği seferlerle 'Gyangunlar veya Tszyangunlar, Dinlinler, Sinliler ve Kyuşeler "Kıpçak" gibi kabileleri kendisine bağlamıştır.²³ Çinliler eski Kırgızları, Gyangunlar veya Syangunlar (Gegun, Tsıgu, Kıgu, Cıgu) olarak adlandırmışlardır. Eski Çin kaynaklarında Kırgızların yaşadıkları yerde bakır, demir ve altın bulunmaktadır. Kırgızlar, bilhassa meteorit (Gök taşı, Yıldız taşı) demirini işlemiş ve bu maddeden çok sağlam silahlar yapmışlardır. Yine eski Çin kaynaklarına göre, Kırgızlar silah yaptıkları bu maddeyi nasıl işlediklerini bir sır gibi saklamışlardır. Gök demiri "Tszyiaşıa"dır.

¹⁸ Kırgızistan ekonomisi -Vikipedi, <https://tr.wikipedia.org> (21. 02. 2021).

¹⁹ Erdoğan Akkan, "Kırgızistan", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayın, İstanbul 2002, c. 25, s. 442.

²⁰ Kırgızistanda Yaşam ve Kırgız Gelenekleri, www.bizevdeyokuz.com (21. 02. 2021).

²¹ T. Çorotekin, age. s. 8.

²² Ahmet Buran, Ercan Alkaya, *Çağdaş Türk Lehçeleri*, Akçağ Yayınları, Ankara 2015, s. 317.

²³ O.C. Osmonov, "Eski Kırgızlar", (çev. Vefa Kurban), *Dokuz Eylül Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 2/3, İzmir 2013, s. 147.

(Tszyasia Zelyazo – “o” harfi hayret etmek anlamına gelir). Bu sebepten Çinliler Kırgızları demir halk anlamına gelen “Tszyangunlar” olarak adlandırmışlardır.²⁴

Halk efsanelerinde Kırgız “kırk+kız” yani, “kırk kızın torunları” olarak anlatılmaktadır. Ayrıca “kırk+Oğuz” yani “kır oğuzları” şeklinde açıklamalar da mevcuttur. 16. yüzyıl Yuan Şi (Yuan Hanedanının Tarihi) risalesinde Kırgızlar, kırk Çin kızı ve kuzey bölgedeki Us halkından meydana gelen toplumun torunları olarak açıklanmaktadır. Seyfettin Aksikent’in aktardığı bilgiye göre, Sultan Sencer Doğu Fergana’ya saldırdığında (12. yüzyıl) kırk “Üzgen Oğuzu” Hocend’e (kuzey Tacikistan) kaçıp yerleşmiş ve bunlardan Kırgızlar türemiş. Hive Hanı, Muhammed Ebül Gazi Bahadır Han (1603-1664) Eski Türklerin Şeceresi adlı eserinde Kırgızların Oğuz Han’ın torunları olduğunu belirtir. Moğol boyundan Duglatların tarihçisi Mirza Muhammed Haydar’ın (16. yüzyıl) *Tarih-i Raşidi* ve Seyfettin Aksikent’in (16. yüzyıl) *Mecmuat-Tevarih* adlı eserlerinde, ayrıca Hudayar Han’ın 19. yüzyılda yazmış olduğu *Neseb-Name*de eski Kırgızların soylarıyla ilgili bilgiler bulunmaktadır.²⁵

Bu kaynaklarda Âdem Peygamber’den Nuh Peygamber’e kadar olan dönem verilmemiş, yalnızca Büyük Tufan sonrasında doğan Nuh Peygamber’in oğulları (Ham, Sam, Yafes) döneminden Oğuz Han’a kadar olan dönem anlatılmıştır. Oğuz Han Türk Ata’nın soyundan gelmektedir. Oğuz Han’ın büyük hanımından altı çocuğu vardır: Gün Han, Ay Han, Yıldız Han, Kök Han, Dağ Han, Deniz Han. Bunlarında her birinin dört çocuğu vardır. Dağ Han’ın oğulları Kırgız Han, Salır İmar ve Aleyuntali’dir. Bunun dışında Oğuz Han’ın küçük hanımından da oğulları ve kızları vardır. *Neseb-Name*de “Kırgız Hanedanının Şeceresi” bölümünde Kırgızların eski vatanının Ankamuran, Salamkar sahilinde bulunduğu anlatılmaktadır. Burada Cengiz Han ve Kırgızlar’ın aynı soydan, yani Oğuz Han’ın torunu ve Dağ Han’ın oğlundan geldiğinden söz edilmektedir. “Nuh Peygamber’den Kırgız Han’a kadarki dönem” başlıklı kısmı şu şekilde geçmektedir: “Nuh Peygamber’den oğlu Yafes aleyhisselam, ondan Türk Han, daha sonra İlçi Han, ondan Deloku Han, ondan Kuyuk Han, ondan Alança Han, ondan Moğol Han, ondan Oğuz Han, ondan Dağ Han ve ondan Kırgız Han gelmektedir.”²⁶ Bazı kaynaklarda Kırgız Türkçesinde Moğolcadan geçen birçok kelime olmasından

²⁴ O. C. Osmonov, agm., s.147.

²⁵ O. C. Osmonov, agm., s.148-149.

²⁶ O. C. Osmonov, agm., s. 149.

dolayı ve Kırgızların eski Moğol kabile adlarını muhafaza etmesinden dolayı buna kanıt olabileceği belirtilmiştir.²⁷

Kırgız adı Göktürk ve Uygur kaynaklarında “Kırgız” olarak geçmiş Kâşgarlı, Mahmut tarafından ise “Kırkız” şeklinde yazılmıştır.²⁸ Arapça ve Farsça kaynaklarda “Hır-hız”, “Hir-hiz” olarak geçmektedir. Moğol, Kalmuk ve Tunguz kaynaklarında “Burut” ve “Burugut” şeklinde geçen kelimenin de Kırgızları belirttiği öne sürülür. Kırgız adının anlamı ve etimolojisi hakkında N.A. Aristov, A. Vambéry, V.V. Radlov, N.A. Baskakov, D. Banzarov, O Karatayev, Ö. Karayev gibi birçok isim fikir beyan etse de Kırgız adının anlamı günümüzde de hâlâ tam olarak bilinmemektedir.²⁹ Bilim insanlarının linguistik ve onomastik yöntemlerle yaptıkları araştırmaların bazı örnekleri bulunmaktadır. Kırk+yus, kırkjüs (kırk yüz) V. Radlov, Kırk+er (Kırk kişi) Ahmet Togan, Kırk+kız (Siyah Saçlı Halk) D. Aytmuradov, Kırk+guu (Kırklar) K. Petrov, Kırk+Oğuz (Kırk Oğuzlar ya da güney veya batı Oğuzlar) N. Baskakov, Kırgın-kırgıt-kırgız (Açık yüzlü mavi gözlü halk) A. Kononov, Kırgız-kırıl kız (Yenilmez, istikrarlı) A. Omurkulov, Kırkuğuz (Kırk Uğuz, Uğuz hanın torunları) Manas Destanının (Jaisan versiyonu), Kırgıc-Kırgız (Savaşçı, akımcı) Akay Kine.³⁰

Çoğunlukla bilim insanlarının Yenisey Kırgızlarının dış görünüşleri üzerinde durarak “kırk-kırmızı” ve “İz” (boy aşiret) kelimelerinden türediğini ve tam olarak kırmızı başlı (yüzlü veya saçlı) halk anlamına geldiğini açıklamaktadır. Etnonimin incelenmesi sırasında bilim adamları “gız”, “guz”, “gar”, “gaz”, “ar”, “aş”, “as” (Oğuz, Gagaoğuz, Uygur, Bulgar, Çuvaş) gibi diğer Türk dili konuşan halkların adlarındaki benzerlikler bakımından değerlendirme yapmaktadırlar. Yenisey nehrinden Ural’a kadar olan bölgede yaşamış Orta Çağ dönemi göçebelerinde “Kırgız” adının yayılması bu adın “Türkî” adı gibi eskiden “cesur ve savaşçı” insanlar anlamına gelmesinden kaynaklanabilir.³¹ Yine “Kırgız” kelimesi ile ilgili fikir beyan eden bilim adamlarının çoğu Kırgız adının “kırk” sayısı ile alakalı olduğu konusunda birleşmektedir. Kırgızların kırk boydan oluşması buna en büyük kanıt olarak gösterilir. Günümüzde de neredeyse Kırgızların hepsinin hangi boydan olduğu tam olarak bilinmemektedir.³²

²⁷ Zeynel Özlü, “Kırgız Adı ve İnançları ile İlgili Bazı Bulguların Türk Dünyası Vatandaşlığı Bağlamında Önemi”, *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 4/1, Bursa, 2015, s. 99.

²⁸ İsmail Türkoğlu, “Kırgızlar (Orta Asya’da Bir Türk Topluluğu)”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayın, İstanbul 2016, C: EK-2, s. 62.

²⁹ İ. Türkoğlu, *age.*, s. 62.

³⁰ O. C. Osmonov, *agm.*, s.150.

³¹ O. C. Osmonov, *agm.*, s.150.

³² İ. Türkoğlu, *age.*, s. 62.

Kimileri Kırgızların Eski yerleşim yerlerinin Yenisey olduğunu, kimileri de Kuzeypbatı Moğlistan'daki Hırkız Nur (Kırgız gölü) olduğunu savunur. En çok kabul gören görüş sonuncu görüş olmuştur.³³

Hun İmparatoru Mete'nin Kırgızları egemenliği altına aldığı zamanı ve o zamanda Kırgızların bir devlet olup olmadığını belirtmek maalesef mümkün değildir. Kırgızlar MÖ 60'a kadar Hunların son derece güvendiği bir tebasıydı. Hun devletinin zayıflamasıyla birlikte Kırgızlar MÖ 56 da bağımsızlıklarını ilan edip Tenir–Too bölgesine yerleşmişlerdir.³⁴

Orta Asya'da 6. yüzyılın ortalarında ilk Türk devleti kuruldu ve bu Türk devleti Kırgız Tarihi açısından da oldukça ehemmiyet arz etmektedir.³⁵ Kırgızlar 560 yılında Göktürk, sonra 758 yılında Uygur hâkimiyeti altına girdiler. 840'ta Uygur devletini yıkıp kendi devletlerini kurdular.³⁶ Ancak 924 yılında Kara Hıtayların saldırılarıyla bu devlet ortadan kalkmış olur. 13. yüzyılın başlarında Cengiz Han'ın kurduğu Moğol imparatorluğunun Çağatay ulusuna dâhil oldular. 1217 yılında Moğollara karşı isyan ettilerse de bu isyan sert bir şekilde bastırıldı. 1399 yılında Oyratlarla beraber gerçekleştirdikleri ayaklanma başarıya ulaştı, ancak bu bağımsızlık da Timur'un saldırısı sonucu son buldu. Moğolların devam eden saldırıları bazı Kırgızların Kazakistan bozkırına geçmesine neden oldu. Kazak Türkleriyle bir arada 17. yüzyılın ortalarına kadar yaşayan bu Kırgızlar doğudan Moğol, kuzeyden Rus tehlikesiyle karşı karşıyaydılar. 1730 yılında Rusya'nın Kazakistan'a girmesiyle Kazaklarla birlikte bazı Kırgız boyları da esir alındı. 1848 ve 1856 yıllarında Kazakistan'ın tamamı, Kırgızistan'ın kuzeybatı bölgeleri Ruslar tarafından işgal edilmişti.³⁷

Diğer bölgelerde kalan Kırgız Türkleri 1700'de Fergana vadisinde kurulan Hokand Hanlığının hâkimiyetine girmiş ve Kırgız nüfusunun çoğunluğu sayesinde kısa sürede hâkimiyeti ele geçirmişlerdir. 18. yüzyıl ortalarında Çin saldırılarıyla karşılaşan Hokand Hanlığı kısa sürede toparlandı. Fakat Yenisey'deki İli vadisinde bulunan Kırgızlar, Kazak ve Altay Türkleriyle birlikte Çin hâkimiyeti altında kaldılar. 19. yüzyılda Hokandlılar, Hokand Hanlığını istila eden Ruslara karşı ayaklansa da bu mücadele yenilgiyle sonuçlandı. Ancak Kırgızlar Altay bölgesinde mücadeleyi sürdürmeye devam ettiler. Kurmancan Datka (1811-1907) adındaki bir kadın

³³ O.C. Osmonov, agm. s.151.

³⁴ O.C. Osmonov, agm., s. 150-152.

³⁵ O.C. Osmonov, agm. s.154.

³⁶ İsmail Türkoğlu, *age*. s. 62.

³⁷ Mehmet Saray, Mehmet Saray, "Kırgızistan II. Tarih", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayın, İstanbul 2002, C. 25, s. 443.

kahramanın önderliğinde sürdürülen Altay isyanları uzun yıllar devam etti.³⁸ Türklerde *datka* ünvanı (Kelime anlamı *gerçek bağlılık* olan “datka” vilayetin valisi demektir.) verilen ilk kadın olan Kurmancan’a bu unvan, kocası Alimbek Datka’nın ölümünden sonra verilmiştir. Kırgız Türklerinin “Altay Kraliçesi” dedikleri Kurmancan Datka 96 yaşına kadar yaşamıştır.³⁹ Kurmancan Datka’nın ölene kadar ülkesinin başında kalması şartıyla Rus hâkimiyeti kabul edildi.⁴⁰ İmzalanan beş maddelik “Şartname” adıyla bilinen bir anlaşma yapıldı.⁴¹ Rus baskısından usanan Kırgızlar 1885’te Ruslara karşı ayaklanmalar başlatsa da bu ayaklanmalar Ruslar tarafından sert bir şekilde bastırılmıştır.⁴²

1905’ten sonra Tatarların sayesinde başlayan Cedîcilik hareketi ile birlikte Kırgızlar arasında Türkçülük ve İslâmcılık yayılmaya başladı.⁴³ I. Dünya Savaşında Çar II. Nikolay’ın emriyle ondokuz ile kırk üç yaş arası Kırgız erkeklerinin cepheye çağırılması üzerine Kırgızlar ayaklandı. Ayaklanma Çarlık tarafından çok kanlı bir şekilde bastırılmaya çalışılınca Kırgızlar Çin’e doğru kaçtılar (1916 ürkün olayı). 1930’lu yıllarda bazı Kırgızlar geri döndü. 1917’deki Bolşevik ihtilâlinde sonra kurulan SSCB idaresine giren Kırgızlar, Çarlık hâkimiyetini istemedikleri için Bolşevik ihtilalini büyük bir memnuniyetle karşıladılar, fakat hiçbir şey bekledikleri gibi olmadı. Sovyet rejimi kolhozlaşma süreci, Stalin döneminde yaşanan ölümler, sürgünler ve II. Dünya savaşının ağır kayıpları sebebiyle bu dönemde Kırgız nüfusu neredeyse hiç artmamıştır.⁴⁴

Sovyetlerin dağılmasıyla 31 Ağustos 1991’de Bağımsızlıklarını ilan eden Kırgızların dünyanın en hacimli destanı olan Manas’ın yanı sıra Er Töştük, Kococaş, Kurmanbek, Er tabıldı, Kedeykan gibi destanları, yazar Cengiz Aytmatov gibi eserleri dünyanın 150’den fazla dilineçevrilmiş, dünyaca tanınan bir yazarları vardır.

1928’de Şeker köyünde dünyaya gelen Cengiz Aytmatov Veterinerlik okulu ve Ziraat Enstitüsünü bitirir. Moskova’da Yüksek Edebiyat eğitimi alan yazarın eserlerinde yer alan efsaneler, destanlar, masallar gibi folklorik unsurlar modern insanın iç dünyasını zenginleştirmekle birlikte onları felsefî, estetik ve ahlâki açıdan eğiten

---

³⁸ Mehmet Saray, *age.*, s. 443.

³⁹ Nerin Köse, “Kırgız Tarihinde Bir Kadın General: Kurmancan Datka”, *Millî Folklor*, Yıl: 14, S. 54, Ankara, 2002, s. 59.

⁴⁰ Mehmet Saray, *age.*, s. 443.

⁴¹ Nerin Köse, *agm.*, s. 60.

⁴² Mehmet Saray, *age.*, s. 443.

⁴³ Mehmet Saray, *age.*, s. 443.

⁴⁴ İsmail Türkoğlu, *age.*, s. 63.

faktörler olarak karşımıza çıkmaktadır.⁴⁵ Cengiz Aytmatov eserlerinde hayvanlara bol miktarda yer vermiştir.

Kırgız Türkleri az da olsa yaz aylarında göçebeliği sürdürmektedir. Genel olarak hayvanlar, özel olarak at günümüzde de Kırgızların hayatında çok önemli bir yere sahiptir.

1.1.2. Altay Türkleri

1.1.2.1. Altay Cumhuriyeti

Rusya Federasyonu içinde bulunan Dağlık Altay Cumhuriyeti Güney Sibirya dağ ormanlarının Kazakistan ve Moğolistan bozkırları ile birleştiği yerde, 92902 km² bir alanda kurulmuştur.⁴⁶ Federasyon içine dâhil olan Tuva ve Hakas Cumhuriyetleri, Kemerova Oblastı ve Altay Kray ile federasyon dışında bulunan Moğolistan, Çin (Doğu Türkistan Şin-Can Özerk Bölgesi-) ve Kazakistan ile sınırları ortaktır. Altay Cumhuriyetinin başkenti Gorno-Altaysk'tır (eski adı Oyrot-Tura). 2003 yılına göre nüfusu 202953'tür.⁴⁷

Altay'da yazlar kısa, kışlar uzundur. Kışın sıcaklığın -50 -60 dereceye düştüğü Altay'ın yüksek dağları, ince ve derin ırmak ve ovaları vardır. Sibirya'nın en yüksek dağı olan *Beluha* "Altay Türkçesinde kadın başı anlamına gelir" 4506 metre yüksekliğindedir. En büyük nehirlerden olan *Kadın* ve *Biy* nehirleri birleşerek Sibirya'nın en büyük gölü olan *Ob* nehrini oluşturmaktadır. Teletskoe gölü (Altın Göl) en büyük göldür.⁴⁸

Altay'da doğada 30 bin toynaklı ve 4 binden fazla ayı bulunmaktadır. Ülke ekonomisinde hayvancılık ön plandadır. Boynuz almak için çiftliklerde yetiştirilen Ren geyiği ve Karaca sayısı 30 binden fazladır. Ayrıca ülkede bir milyon civarı koyun, 200 bin civarı keçi ve 80 bin civarı at yetiştirilmektedir.⁴⁹

Sanayinin zayıf olduğu Altay'da halk tarım ve hayvancılıkla geçinmektedir. Enerji, iletişim, ulaşım ve su işletmeciliği pek gelişmemiştir. Yine gıda, tekstil, inşaat,

---

⁴⁵ Orhan Söylemez, Halit Aşlar, "XX. Yüzyıl Kırgız Edebiyatı", *Türk Dünyası Çağdaş Edebiyatları El Kitabı*, (Ed.) Orhan Söylemez ve Samet Azap, Kesit Yayınları, Ankara, 2018, s. 272-273.

⁴⁶ Figen Güner Dilek, "Altay Türkçesi", *Türk Lehçeleri Grameri*, Akçağ Yayınları, (Ed.) A. B. Ercilasun Ankara 2012, s. 1011.

⁴⁷ Figen Güner Dilek, *age.* s. 1011.

⁴⁸ Nadya Yuguşeva, "Altaylarda Türkler ve İnançları", çev. Sadık Tural, *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, S. 11, 2001, s. 140.

⁴⁹ Timur B. Devletov, Altay Cumhuriyeti ve Altay Türkleri, Turan-sam, 2008, www.turansam.org (21. 02. 2021).

sanayi ve madencilikte 1950'li yıllarda kullanılan teknoloji kullanılmaktadır. Altay nüfusunun %25'i ziraatla uğraşmaktadır.⁵⁰

Altay Cumhuriyeti nüfusunun %85'i yoksulluk sınırının altında yaşamaktadır. Ülkedeki halkın yaşam süresi 44 yaşına kadar düşmüştür. Altay Türklerinin büyük bir kısmı kırsal kesimde yaşamakta ve kırsal kesimdeki Altay halkının çoğunluğu sadece kendi ürettikleriyle yaşamını sürdürmektedir.⁵¹

Altay Türklerinin geleneksel konutu Orta Asya göçebelerinin kullandığı yuvarlak keçe çadırlardır. Sovyet döneminde Türkler kolektif çiftliklerde Rus tarzı evlere yerleşmiştir. Göçebe yaşam tarzını sürdüren kırsal kesimde yaşayan topluluklarda geleneksel çadır yaşamı sürdürülmektedir. Altay Türkleri yakın zamana kadar nehir, göl ve dere civarında yaşayıp hayvancılık ile geçinmekteydi. Ayrıca avlanmakta ve ormanlarda odun toplamaktaydı. Günümüzde kırsal kesimlerde bile mutfak, tuvaleti olan 3-4 odalı modern evlerde yaşamaktadır. Ancak hemen hemen her Ailenin yaşadığı evin yakınında yazın mutfak, kışın depo olarak kullandığı “yurt” adı verilen bir çadırı bulunmaktadır.⁵²

1.1.2.2. Altay Türklerinin Tarihi

Altay adı Türkçe-Moğolca kökenli (Altan) olup “altın” manasına gelmektedir.⁵³ Altay Türkleri Çin kaynaklarında “Yueçiler” diye yazılı olan eski İskitlerin yerine geçen eski Türk “Tele” ve “Tukyu” boylarına mensup eski Uygurlar, Kimek-Kıpçaklar, Yenisey Kırgızları, Oğuzlar gibi boylardan oluşarak vücut bulmuştur. Kuzey Altaylıların kökeninin Uygur-Oğuz kabile birliğine, Güney Altaylıların ise Kırgız kabile birliğine ait olduğu belirtilmektedir.⁵⁴ Çince (T'u-chüe) “miğfer” anlamına gelen bu kelime Altay dağlarının şekli miğfere benzediği için burada yaşayan halk (T'u-chüe yani Türk) bu ünvanla anılmışlardır.⁵⁵

Sibirya'da bulunan yerel halkların tarihi 16. ve 17. asırdan itibaren çalışılmaktadır. 17 ve 19. asırda pek çok araştırmacı bu bölgede yaşayan halkların

⁵⁰ Nadya Yuguşeva, “Altaylarda Türkler ve İnançları”, çev. Sadık Tural, *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, S. 11, 2001, s. 141.

⁵¹ Anar Somuncuoğlu, “Altay Cumhuriyeti”, *Türkler Ansiklopedisi*, C. 20, s. 141-148.

⁵² Özhan Öztürk, “Altaylar, Altay Türkleri: Tarih ve Kültür”, *Özhan Öztürk Makaleleri*, www.ozhanozturk.com 2018. (02. 01. 2021)

⁵³ Turan Can, “Türk Topluluklarından Altay Türkleri”, <http://turkturantarihi.blokspot.com>. Şubat 2010, (11. 3. 2020).

⁵⁴ Abdullah Elcan, *Altay Türkçesi ile Türkiye Türkçesinin Karşılaştırmalı Ses ve Şekil Bilgisi*, (Basılmamış Doktora Tezi), Ardahan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ardahan, s. 3.

⁵⁵ Can Yaman, *Altay Türkleri*, <http://kutlubitig.com>, 2017, (11. 3. 2020).

“tarihsiz bir halk” olduğuna inanıyordu. Fakat ilk arkeolojik araştırmalardan itibaren, binlerce yıldır Altayların tarihî olaylara sahne olduğu bir gerçektir.⁵⁶

Altay Türkleri farklı Türk boylarının (eski Kırgızlar, Uygurlar, Oğuzlar ve Kıpçaklar) Altay dağlarını geçip batıya doğru göç ettikleri devirde bu dağların vâdilerinde göç edenlerden geriye kalanlarla o sırada yine bu bölgede bulunan yerli Türklerin birbirleriyle kaynaşarak meydana getirdiği bir Türk topluluğudur. Güney ve kuzey olmak üzere iki gruba ayrılan Altaylıların Kuzey kolu Tuba, Çalkandu, Kumandı; güney kolu ise Altay kişi, Telengit ve Teleüt adlı boylardan meydana gelmektedir. Altay Türkleri, uzun bir süre Batı Moğollarından olan Cungar (Oyrot) Hanlığı hâkimiyetinde kaldıkları için bilimsel çalışmalarda 1947 yılına kadar “Oyrot” adıyla tanıtılmışlardır. Oyrot hâkimiyeti altında uzun bir dönem kalmaları ve yüksek dağ vadilerinde yaşamalarından dolayı ve diğer Türk boylarıyla hiçbir bağlantıları olmadığı için Altay Türkleri, eski Türk inanç ve geleneklerini günümüze değin büyük oranda korumuşlardır.⁵⁷

Altay Türklerinin bugünkü yaşadıkları topraklar (Dağlık Altay Cumhuriyeti), MÖ Sakaların, Hunların hâkimiyetinde, MS ise Gök Türk, Uygur ve Kırgız hâkimiyetinde kalmıştır.⁵⁸ 12. yüzyılın sonlarında Cengiz Han ve ardından gelen haleflerinin dönemlerinin ardından 15. yüzyılda Altay bölgesi Cungarya hâkimiyeti altına girerek vergi ödemeye başlamıştır. 17. yüzyılda bu bölgeyi Ruslar tehdit etmiştir. Çin’in Cungarya’yı dağıtmasıyla birlikte 19. yüzyılın sonlarına doğru Rusya tam olarak hâkimiyetini kurar. Ruslar bölgede hâkimiyeti iyice sağlayınca bölgede şiddetli bir biçimde Ruslaştırma politikası ve tabî ki Hristiyanlaştırma çalışmalarına başlamış ve bunun sonucunda bazı Altay Türkleri Hristiyan olmuştur. Çarlık politikasının Altay Türklerinin verimli topraklarını ele geçirmek için uyguladığı yüksek vergiler özellikle kürk vergisi olan “yasak”, değişen ekonomik ilişkiler ve salgın hastalıklar çarlık döneminde Altay Türklerini yok olma tehlikesiyle karşı karşıya bırakmıştır. Altay Türkleri arasında ilk olarak 19. yüzyıl sonlarında Burhanizm denilen Mesihçi bir din etrafında milliyetçi bir hareket başlamıştır. Rusların tüm bu zorbalıklarına karşı Cungar

---

⁵⁶ Vasily Soyonov, “Eski Çağ Türk Döneminde Altaylar,” *Türkler Ansiklopedisi*, C. 2, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s. 222.

⁵⁷ F. Güner Dilek, *age.*, s. 1011.

⁵⁸ Anar Somuncuoğlu, “Altay Cumhuriyeti,” *Türkler Ansiklopedisi*, C. 20, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s. 244.

dönemi altın çağ olarak hatırlanmış ve Oyrot Han adında bir kurtarıcının geleceğiyle ilgili efsaneler ortaya çıkmaya başlamıştır.⁵⁹

“Ak inanç” veya “süt inanç” da denilen Burhanizm’de Lamaizm’den bazı motifler, yerel efsaneler ve Şamanizime ait bazı inanışlar bulunmaktaydı. Burhanizm’in yayıcısı olan Çet Çelpan doğrudan Rus karşıtlığını vaad ediyordu. Burhanizm dışında başka Türkçülük hareketleri de oluşmaya başladı. Her ne kadar çoğunlukla Müslümanlar arasında gerçekleşmiş olsa da Altay, Hakas gibi küçük Hristiyan topluluklarında da Türkçülük hareketi görülmüştür. Özellikle Rusya’da Şubat devrimiyle birlikte Altay’da oluşan otorite boşluğu Altay Türkçüleri için çok iyi bir fırsattı, ancak tüm mücadelelere rağmen 1919’da Altay’da Sovyet iktidarı hâkimiyetini kurmuştur. 1919 yılından sonra Sovyet döneminde milliyetçilik devam etse de Sovyet politikası, Stalin’in gerçekleştirdiği ölümler de devam ediyordu. Ayrıca halk arasında Burhanizm de yok edilmeye çalışılıyordu. Yine 1980 sonu 1990 başlarına kadarki dönem Altay Türkleri için de bir millî uyanış, millî kimlik isteği dönemi olmuştur. 1993’te Dağlık Altay Cumhuriyeti El Kurultayı, Dağlık Altay Cumhuriyeti’nin Rusya Federasyonundan ayrılma hakkını tespit eden bir kanun tasarısı hazırlasa da bu sadece kâğıt üzerinde kalmıştır.⁶⁰

Altay’da bulunan ilkokul çocuklarının iyi bir eğitim fırsatı bulunmamaktadır. 1991 yılından beri Altayca temel dilbilgisi kitabı yayınlanmamıştır.

Altay Türkleri 1980’li yıllardan itibaren Şamanizm ve Burhanizme geri dönmeye başlamıştır.⁶¹

---

⁵⁹ A. Somuncuoğlu, *age.*, s. 245-246.

⁶⁰ A. Somuncuoğlu, *age.*, s. 246-249.

⁶¹ A. Somuncuoğlu, *age.*, s. 250-250.

1.2.Türk Kültüründe Hayvanlara Genel Bir Bakış

1.2.1. Hayvan Nedir?

Köken olarak Arapçadan gelen hayevân kelimesi “hyy / hyv” (yaşamak, canlı olmak) kökünden ortaya çıkan “canlı, diri” manasına gelen bir isim olmakla birlikte diğer Sâmi dilleri içinde de yer almaktadır. Kök “Hyy” olduğundan dolayı aslında hayeyân olan kelime daha kolay söylenmesi bakımından ikinci “yâ” sesi “vâv”a dönüşmüştür. Zaman içinde *hayeyân>hayevân>hayvân* şeklinde değişim gösteren kelime Arapçanın konuşma dilinde de Türkçede de çoğunlukla hayvan şekliyle kullanılmaktadır. “Hayevân” kelimesi Kur’an’da “hayat, yaşama” anlamına gelmektedir. (el-Ankebût 29/64). “Hay(e)vânât” ise kelimenin çoğuludur.⁶²

“Canavar” (cânvar < can+aver) kelimesi de Farsça kökenli olup “canlı, yaratık, her çeşit hayvan” anlamına gelmektedir.⁶³

“Mal” kelimesi sahip olunanlar, gözetilenler anlamına gelen (mwl) kökünden türetilmiş Arapça kökenli bir kelimedir. “Mâl” “menkul varlık, davar, zenginlik, servet” anlamı taşır. Arapça (wly) kökünden gelen mawâli(موالى) “sahip olunanlar, gözetilenler” sözcüğünden türetilmiştir (velayet).⁶⁴

Davar kelimesi Eski Türkçe “tabar” sözcüğünden evrilen bir kelimedir. *Tabar >davar* 1. Büyükbaş ve küçük hayvan, 2. Mal, mülk, servet anlamlarına gelmektedir.⁶⁵

Hayvanlar insanoğlunun ilk zamanlarından şimdiye kadar pek çok bakımdan faydalandığı canlılar olmuştur. İnsanoğlu tarih boyunca hem yaşamlarını idâme ettirmek için beslenme, hem yük taşıtıp iş yaptırma, hem onların gücünden ve ürkütücülüğünden faydalanarak düşmanlardan korunma amacıyla hayvanlardan faydalanmış, onlardan yaşamlarında kullanabilecekleri pek çok şey öğrenmiştir. Habil ve Kabil hadisesi insanoğlunun hayvandan defîn işlemini öğrendiği ilk örnektir. Âdem’in oğullarından Habil ilk ölen ya da öldürülen, Kabil ilk öldürenidir. Kabil öldürdüğü kardeşini ne yapacağını bilemezken bir karganın diğer bir kargayı toprağı ayaklarıyla eşip gömdüğünü görür ve kardeşinin cesedini ne yapması gerektiğini öğrenir.⁶⁶ Ayrıca ilk çağlardan günümüze kadar çoğu hayvan türüne din çerçevesinden bakıldığında ibadet edilen ve ibadete aracılık eden bir aracı olarak değer verilmiş ya da bir kült ile

⁶² Kürşat Demirci, “Hayvan (1. İslam Öncesi Din ve Toplumlarında Hayvan)”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 17, İstanbul, 1998, s. 81.

⁶³ <https://www.etimolojitürkçe.com>, (16. 05. 2020).

⁶⁴ <https://www.etimolojitürkçe.com>, (16. 05. 2020).

⁶⁵ <https://www.etimolojitürkçe.com>, (16. 05. 2020).

⁶⁶ Maide Suresi, 31. Ayet, Kur’an. (Mahmut Toptaş, *Kur’an-ı Kerim Türkçe Meali*, Sarıyıldız Ofset, Ankara, 2011, s. 73).

ilişkilendirilmiştir. Mitolojilerde fazlasıyla karşılaştığımız gibi hayvanların bilgeliği, sihir veya kehanet ile alakalarını ve etkilerini izah eden pek çok efsane bulunmaktadır.⁶⁷

Kadim bir millet olan Türkler geniş bir coğrafyada yaşamış, kültür, gelenek, din ve siyasetleri bakımından oldukça köklü bir geçmişe sahip bir millettir. Bozkır insanı olan Türklerin hayvanları kullandığı beslenme, yük taşıma, savaşma vb. gibi pek çok alan görebiliriz. Hayvanlarla iç içe yaşadığı için de Türklerin efsanelerinde, destanlarında, inanışlarında, atasözlerinde, şahıs adlarında, takvimde, sanat ve sembolik olarak hayvan adlarına çok sık rastlanmış ve kilim, keçe, silah vb. el sanatlarında hayvan figürleri çok fazla yer almıştır.

Türk dünyasında hayvan motiflerinin yer aldığı efsanelerden ilk sırada yaratılış, oluşum ve dönüşümle alakalı efsaneler çoğunluktadır. İkinci olarak din, totem ve tarihle alakalı olanlar gelmektedir. Üçüncü sırada da yer adları ile ilgili efsaneler yer almaktadır. Mitolojik olarak ise az sayıda efsane bulunmaktadır.⁶⁸

Hayvan motifleri bulunan efsanelerde hayvanlar “insan davranışı gösteren hayvanlar (konuşan), yardımcı hayvanlar (emziren), büyü hayvanlar, haberci olan hayvanlar, kutsal hayvanlar” şekillerinde karşımıza çıkmaktadır.⁶⁹

Türk dünyası destanlarına baktığımızda çoğunlukla ön plânda millî düşünce, inanç, töre, kahramanlıklar gibi konuların yer aldığını görmekteyiz. Destan anlatımlarında simge ve sembollere fazlasıyla yer verildiğini görmekle birlikte destanlarda bulunan bu simge ve sembollerin genellikle hayvanlar üzerinden gerçekleştiğini belirtebiliriz.⁷⁰ Türk dünyası destanlarında hayvan sembolleri ile fazlasıyla karşılaşmaktayız. Bu hayvan sembolleri savaşılan, yol gösterici olan, binek olarak kullanılan, kutsal sayılan, kimi zaman yerilen ve kötünün simgesi olan motifler olarak destanlarda yer almaktadır.⁷¹ Ayrıca Altay yaradılış destanında dünyanın suyun içinde olduğu ve hareket etmesin, dengede dursun diye dünyanın balık üzerine yerleştirildiği belirtilmektedir.⁷²

Türklerde hayvanlarla ilgili inanç motifleri de bulunmaktadır. Yaşadıkları geniş coğrafyanın da etkisiyle Budizm, Zerdüştilik, Maniheizm, Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslâmiyet gibi dinlerden etkilenen Türk dünyasının özellikle at, kartal, kurt, koç gibi

⁶⁷ K. Demirci, *age*, s. 81.

⁶⁸ Neslihan Huri Yiğit, “Türk Dünyası Efsanelerinde Hayvanlarla İlgili Motifler Üzerine”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C.11, S, 59, Kocaeli, Ekim 2018, s. 279.

⁶⁹ N. H. Yiğit, *agm.*, s. 279.

⁷⁰ Mehmet Özkartal, “Türk Destanlarında Hayvan Sembolizmine Genel Bir Bakış (Dede Korkut Kitabı’ndan Örnekler)”, *Milli Folklor*, Yıl. 24, S. 94, Ankara, 2012, s. 59

⁷¹ M. Özkartal, *agm.*, s. 59.

⁷² <https://tr.wikipedia.org>. (15. 5 2020).

hayvanları sembol haline getirdikleri görülmektedir. Ayrıca yabancı kaynaklı (ejderha vb.) mitolojik hayvanlar da kullanılmıştır. Türk dünyasında yer alan inanç motifleri İslâmiyet'ten önce bazı değişimler geçirmekle birlikte İslâmiyet'ten sonra da değişim yaşamıştır. Elbette semboller İslâmiyet'e uygun hâle getirilmiştir. İslâmiyet'ten önce ve sonraki dönemlerde hayvanlar genellikle “güç, kuvvet, hükümdarlık” sembolü (arслан, kurt, kartal...) olarak kullanılmıştır. Yine hayvanlar “refah, bereket, barış, adalet, sevginin” de sembolü olarak kullanılmıştır.⁷³

Türklerde bazı hayvanların totem olarak kabul edildiğini de belirtmeliyiz. Totemizm, insanla hayvan ya da bitkiler arasında bir ilişki olduğu düşüncesidir. Türk inanç sistemi totemizme dayanmaktadır. Türklerin totemist olduğunu savunan bilim adamları çoğunlukla Çin kaynaklarına (yıllıklarına) dayanarak bu görüşü savunmaktadır.⁷⁴

Eski Türklerin bazı hayvanların kutsal olduğunu düşünmelerinin sebebi hayvanların soyundan geldiklerine inanmaktan kaynaklanmaktadır. *Kurt* Türk mitolojisinde önemli bir yere sahiptir. Türkler boz renkli bir kurt atadan türediklerine inanırlar. Yine bir türeyiş unsuru olarak *geyik* de karşımıza çıkmaktadır. Türk inancında *at* gökten inmiştir. İslâmiyetten önce Türklerde önemli bir yere sahip olan *kartal* “güç, kuvvet, sonsuzluğu” sembolize etmektedir. Türklerde “keçi, kaplan, köpek, koyun” gibi hayvanlar da 12 hayvanlı Türk takviminde bulduklarından dolayı kutsal sayılmış ve saygı görmüşlerdir.⁷⁵

Hayvan sembolleri Türk mimarisinde, halı ve kilimlerde de fazlasıyla kullanılmış ve günümüzde de kullanılmaya devam etmektedir.⁷⁶ Pazırık kurganlarında bulunan dünyanın en eski halısı olan pazırık halısında 28 adet at, 24 adet geyik figürü bulunmaktadır.⁷⁷

Orhun yazıtlarından Kültigin ve Bilge Kağan yazıtlarının kaplumbağa şeklinde bir kaide üzerine yerleştirildiği görülmektedir. Kaplumbağa Göktürklerin hanedan simgelemesiyle alakalı olmakla birlikte “uzun ömür, ruhu koruma ve yer” ile ilişkilidir.⁷⁸

⁷³ R. Çatalbaş, “Türklerde Hayvan Sembolizmi ve Din İlişkisi”, *Turan Stratejik Araştırmalar Merkezi Dergisi*, C.3, S. 12, Kars, 2011s. 57.

⁷⁴ Mehmet Mandaloğlu, “Türk Mitolojisinden Anadolu'ya Taşınan Kültür: Geyik Motifi”, *Uluslar Arası Araştırmalar Dergisi*, C. 6, S. 27, Yaz 2013, s. 383.

⁷⁵ Mehmet Mandaloğlu, agm. s. 383-387.

⁷⁶ R. Çatalbaş, agm., s. 58.

⁷⁷ Bülent Yılmaz, “Pazırık'dan Günümüze Türk Halı Sanatı”, *Oğuz-Türkmen Araştırmaları Dergisi*, I, 1, Bilecik, Aralık s. 100-102.

⁷⁸ Yaşar Çoruhlu, *Türk Mitolojisi Anahtarları*, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2002, s. 149.

Türk kültüründe şahıs adlarında da hayvan adlarının kullanımına sık rastlanmaktadır. Bu adlar çoğunlukla gücü, kuvveti, güzelliği temsil etmesinden dolayı tercih edilmektedir. Türkler günlük hayatlarında kullandıkları “at, boğa, buğra ve koç” gibi hayvanları şahıs adı olarak kullandıkları gibi mitolojik anlamı önemli olan “kurt, geyik” gibi adları da kullanmışlardır. Ayrıca yine gücü temsil ettiği için “aslan, kaplan” gibi adları da kullanmışlardır.⁷⁹

Türk kültüründe önemli bir yeri olan atasözleri de bol miktarda hayvan adları barındırmaktadır. Hayvanın bazen karakteri bazen şekli, iriliği, gücü, güzelliği gibi özellikleri atasözlerine konu olmuştur. Bu durum farklı bazı olayların, durumların dikkat çekici bir şekilde anlaşılmasını sağlamıştır. Türk kültüründe oldukça önemli bir yere sahip olan “at, kurt, it, deve, kuş, vb.” gibi hayvan adları atasözlerinde bol miktarda karşımıza çıkmaktadır.⁸⁰

Türk kültüründe “dört tülük” kavramı da yine Türklerin yaşam tarzlarının, yaşadıkları yer bakımından hayvanlara bakış açılarının nasıl olduğunu, Türk kültüründe hayvanların yerini ve önemini ifade etmektedir. Dört tülük “dört tüylü”, yani “dört farklı tüylü hayvan” anlamına gelir. Dört tülük’ü oluşturan dört tüylü hayvan “at, deve, sığır koyun-keçi”dir (Kırgız Türkçesinde yer yer “beş tülük” de denilmektedir). Türklerin hayatında bu hayvanların çok önemli bir yeri vardır. Etinden, sütünden, yününden, gücünden faydalandıklarından dolayı bu hayvanlar, Türkler için zenginlik ve bereket anlamına gelir. Tuva Türklerinde bu kavram *çedi çüzün mal* “yedi çeşit hayvan” olarak karşımıza çıkmaktadır.⁸¹

Türklerde hayvanlarla ilgili başka bir önemli husus daha vardır ki o da “on iki hayvanlı Türk takvimi”dir. Araştırmacılar tarafından günümüze kadar on iki hayvanlı Türk takviminin kökeniyle alakalı birçok farklı açıklama yapılmıştır. On iki hayvanlı Türk takviminin Çinlilere ait olduğunu savunanlar olduğu gibi Türklere ait olduğunu açıklayanlar da olmuştur.⁸² Türk boyları arasında eskiden beri kullanılan on iki hayvanlı Türk takvimi 12 yıllık dönemlerden oluşmaktadır. Bu on iki yıllık süreçlere Türk

---

⁷⁹ Ahmet Karadoğan, “Türk Şahıs Adlarında Hayvan Kültü”, *Milli Folklor*, Yıl: 15, S. 57, Ankara, 2003, s. 116.

⁸⁰ B. Bekar, agm. s. 19.

⁸¹ Miras Kosıbayev, “Türklerde Zenginlik ve Bereket Algısı ‘Dört Tülük’e Teorik Yaklaşım ve Divanu Lugati’t Türk’ten Örnekler”, *Turkish Studies- International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turic*, 8/7, Ankara, İlkbahar 2013, s. 1053.

⁸² Ufuk Tavkul, “Kültürel Etkileşim Açısından On İki Hayvanlı Türk Takviminin Yayılışı”, *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, C. 4, S. 1, Ankara, Mart 2007, s. 27.

boylarında “müçe, müçel, müçöl, müşel” gibi adlar verilmiştir.⁸³ Kaşgarlı Mahmud’un Divanü-Lugat’it-Türk eserinde on iki hayvanlı Türk takviminin yılları şu şekilde geçmektedir: *Sıçgan* (sıçan) yılı, *ud* (öküz) yılı, *pars* yılı, *tawışgan* yılı, *nek* (timsah) yılı, *yılan* yılı, *yund* (at) yılı, *koy* (koyun) yılı, *biçin* (maymun) yılı, *takagu* (tavuk) yılı, *it* yılı, *toñğuz* yılı. Bu takvimde bulunan hayvanlar Türk boylarında yıl için “bolluk bereket, kuraklık, savaş, soğuk” gibi anlamlar⁸⁴, bu yıllar içinde doğanlar için de bazı karakter özelliklerini ifade eden anlamlar içerir.⁸⁵

Hayvanları takvimlerinde dahi kullanmaları Türklerin yaşamlarında hayvanların yerini ve önemini, hayvanlarla ne kadar iç içe olduklarını açıklamak için yeterlidir. Ve birçok konuda hayvanlarla çok yakından alakalı olan Türkler bu anlamda belki de dünya üzerinde emsalsizdirler.

1.2.2. Kırgız ve Altay Türklerinin Kültüründe Hayvan

Kadim bir millet olan Türkler yaşamları boyunca hayvanlarla son derece yakın temas hâlinde olmuşlardır. Hayvanlar Türklerin hayatının her alanında yer almakta ve Türkler için büyük önem arz etmektedir. Bu itibarla Kırgız ve Altay Türklerinin de hayvanlarla sıkı ilişki içinde olması, hayvanlara bakış açıları ve yaşamlarındaki yerinin son derece önemli olması şaşırtıcı değildir.

1.2.2.1. Kırgız Türklerinin Kültüründe Hayvan

Göçebe yaşam tarzında hayvancılık olmazsa olmaz bir geçim kaynağıdır. Kırgızların hayatında at çok önemli bir yere sahiptir. 20. yüzyılın başlarına kadar göçebe bir hayat süren Kırgızlar yerleşik hayata geçtikten sonra da at bu önemini yitirmemiştir. Kırgızların göçebe kültürü ve bu kültürün bir parçası olan at ile ilgili pek çok husus günümüze kadar değişmeden gelmiştir. Kırgızlarda at yalnızca bir ulaşım veya savaş aracı değil “insan gibi ruhu olan” değerli ve saygın bir hayvandır.⁸⁶

Kırgızlarda atın toplumun bir parçası olduğunu kanıtlayan at ile ilgili pek çok atasözü vardır. *At adamın kanatı.* “At insanın kanadıdır.”, *At-attan kiyin cat.* “Atı olmayanın ayağı yoktur.” gibi.⁸⁷

⁸³ Nergis Biray, “12 Hayvanlı Türk Takvimi -Zamana ve İnsana Hükmetmek-”, *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 39, Erzurum, (2009), (Prof. Dr. Hüseyin Ayan Özel Sayısı), s. 672.

⁸⁴ N. Biray, agm., s. 675.

⁸⁵ Ceyda Çakır, “12 Hayvanlı Türk Takvimine Göre Karakter Analizleri”, www.kitabineksiksayfaları.com, www.akşehirpostası.com (4.08.2020).

⁸⁶ Kayrat Belek, “Eski Türklerde At ve At Kültürü (Dünden Bugüne Kırgız Kültürel Hayatı Örneği)”, *Gazi Türkiyat*, Ankara, Bahar 2015/16, s. 120.

⁸⁷ K. Belek, agm., s. 120.

Kırgızların kültüründe çok önemli bir yeri olan dört tülük mala, yani koyun/keçi, sığır, deve ve attan oluşan bu hayvanlara Kırgızlar son derece itina ile bakarlar. “Rızkı” dedikleri bu hayvanların Çolpon-Ata (koyunun), Zengi Baba (sığırın), Çıçañ Ata (keçinin), Kambar Ata (at sürüsünün) şeklinde koruyucu iyeleri (sahipleri) olduğuna inanan Kırgızlar hayvanları için bu hayvan pirlere dua ederler.⁸⁸ Ayrıca Kırgızların Kayberen (geyiğin hamisi), Böltök (bıldırcının hamisi), Kumayık (köpeğin hamisi), Buudayık (yırtıcı kuşların hamisi), Kıntık (sülün kuşunun hamisi), Dönköy (köstebeğin hamisi), Kedepaya (kekliğin hamisi), Karşan Ata (kurdun hamisi), Caltañkara (atın hamisi), Bavakan (atın hamisi), Ay Tuyak (atın hamisi), Ay Müyüz (ineğin hamisi), Aksarbaşıl (koyunun hamisi), Mañkayın (ayının hamisi), Mañka Ata (maymunun hamisi) gibi günümüzde çoğu bilinmeyen pirlere de mevcuttur.⁸⁹ Kırgız Türkleri hayvanlarına mal demektedir. Kırgızlar hayvanlarına kötü davranmazlar ve onlarda hayvanlar için bazı uygulamalar ve yasaklar bulunmaktadır. Hayvanlara kötü davranan, tekme atan kişinin rızkını teptiğine, hayatı boyunca fakir kalacağına inanıldığından *Maldı tepe tomayak bolup kalasın* “Hayvana tekme atma fakir olursun.” denilir halk arasında. Kırgız Türkleri için bu dört tülük hayvan içinde en önemli yere sahip olan hayvan attır. At eskiden beri gerek etinden sütünden, gerekse ulaşım aracı olarak faydalandıkları çok önemli bir hayvandır. Kırgızlar için at dört tülük içinde en akıllı ve en güçlü hayvan olduğu için atın başına vurmamak yasaktır.⁹⁰

Kırgızlarda kadınların ata eğersiz binmeleri yasaktır. Çünkü eskiden ahlaksız ve nikâh bozan kadınlar cezalandırılmak için eğersiz ata bindirilir ve baba evine gönderilirdi. *Ker baytalga mingiz-* “Zina yapan kadını kısırağa ters bindirerek cezalandırmak”.⁹¹ Yine sahibi ölünce atın kuyruğu ve yelesi kesilir ve atın bu şekilde yas tuttuğuna inanılır. Kırgızlar kamçıyı yere bırakmaz ve üzerinden atlamazlar, daima yukarılara asarlar. Elinde kamçıyla kimsenin evine girilmez. At üstünde yola çıkmak üzereyken elden düşen kamçının uğursuzluk getireceğine inanılırdı. Kırgızlara göre atla avluya kadar girme saygısızlık ve edepsizliktir. Kırgızlar için at kutsal sayıldığından kesinlikle atın eyerinin üzerinden atlanmaz, üzerine basılmaz ve eyer kapı girişine

⁸⁸ Mayramgül Dıykanbayeva, “Kırgızlarda ‘Dört Tülük’ Hayvanla İlgili İnanış Ve Uygulamalar”, *Milli Folklor*, Yıl. 29, S. 115, Ankara, 2017, s. 134.

⁸⁹ Mayrambek Orozbayev, “Kırgızcadaki Pir inancı Üzerine Bazı Kelimeler”, *bilig*, S. 59, Güz 2011, s. 194.

⁹⁰ M. Dıykanbayeva, agm., s. 134.

⁹¹ Ekrem Arıkoğlu, Cıldız Alimova, Rahat Askarova, Bilge Kağan Selçuk, *Kırgızca Türkçe Sözlük*, Bengü Yayınları, Ankara, 2018, s. 1200.

bırakılmaz. Yine hayvanlarını bağladıkları *kögönü* ya da *celeyi* kesmezler ve üzerinden atlamazlar.⁹²

Her türlü tören ve kutlamada atlar ön saflarda yerini alır. Yarışlarda *corgo* ve *külük* gibi cins atlar bulunur. Ayrıca atların eğitimiyle *sayapker* denilen bir bakıcı ilgilenir ve bu cins atlar kadar sayapkerlere de saygı gösterilir.⁹³

Kırgızlar arasında yapılan eğlencelerin çoğu “at” yarışlarıdır. Yine Kırgız kültüründe at ile ilgili birçok millî oyun vardır. Bu oyunlar *kök börü*, *ulak tartış* “oğlak çekişme”, *kız kuumay* “kız kovalama”, *tıyın eñmey* “kuruş alma” gibi oyunlardır.⁹⁴

“Deve”yi de Kırgızlar kutsal saymışlardır ve çoğunlukla göç sırasında değerli eşya yükleme dışında deveyi binek olarak kullanmazlar. Çok önem verilen bir hayvan olan devenin başına vurmamak yasaktır. Kırgızlarda deve yavrulduğunda çocuk doğduğunda yapılan geleneklerden biri olan *centek berüü* (komşulara *centek* adında yemek verme) geleneği uygulanır. Kırgızlar arasında insan gibi görülen devenin malesef günümüzde nesli tükenmiştir. Kırgızlar hanlık ilânında ya da hacca gitme zamanı dışında deve kesmemişlerdir.⁹⁵

Kırgız Türklerinde yine önemli bir hayvan olan “inek”in başına ve memesine vurmamak, tekme atmak yasaktır. İnek sağılmaya eller yıkanıp Bismillah denilerek başlanır. Kırgızlarda küçükbaş hayvanların ikiz yavrulamaları olağan ve normal bir şey iken büyük baş hayvanların, hele ki kısırağın ikiz yavrulması bir kötülük geleceğine işaret eder.⁹⁶

Kırgızlar için bu hayvanlar o kadar önemli ve değerlidir ki çocuklarını dahi bu hayvanların *botom*, *kozum*, *ulağım*, *torpoğum*, *kılunum* gibi isimleriyle severler.⁹⁷

Ad verme Türk topluluklarının tümünde olduğu gibi Kırgız Türklerinde de önemli bir olaydır. Oğuz destanlarında da birçok örneği ile karşılaştığımız ad verme hususu Kırgızlarda gerek eski Türk inancı açısından gerekse İslami inanç açısından oldukça ehemiyet arz etmektedir.⁹⁸ Kırgız Türkleri şahıs adı olarak ta hayvan adlarını kullanmaktadır. Çocuğu olmayan veya düşük olan aileler buna bir çare olarak çocuklarını ölüm meleşinden korumak amacıyla *İtbay*, *Küçük* “Yavru köpek”, *Döböt* “Erkek Köpek” gibi kötü anlamlı ya da *Buurabay* “Buğrabay”, *Cılıkabay* “Yılıkbay”,

⁹² M. Dıykanbayeva, agm., s. 136-138.

⁹³ K. Belek, agm., s. 120.

⁹⁴ K. Belek, agm., s. 120.

⁹⁵ M. Dıykanbayeva, agm., s. 138.

⁹⁶ M. Dıykanbayeva, agm. s. 137.

⁹⁷ M. Dıykanbayeva, agm., s. 139.

⁹⁸ Aysel Baytok, “Kırgız Türklerinde Ad Verme Geleneği”, s. 5-9 www.academia.edu. (21. 02. 2021)., Muhittin Tuş, “Kırgızlarda Şahıs Adları”, www.ayk.gov.tr. s. 3205 (21.02.2021).

Koçkorbay “Koçbay”, *Kulcabay* “Dağ koçu”, *Börü* “Kurt”, *Colbors* “Kaplan”, *Maralbay* “Maralbay”, *Buğubay* “Geyikbay” gibi güçlü adlar verirler. Yine uzun ömürlü olması için de *Arstanbek* “Aslanbek”, *Cılıkıbek*, *Kunan* “Tay”, *Barsbek* “Pars” gibi gücü ve kuvveti temsil eden hayvan adları verirler.⁹⁹ *Karlıgaç* “Kırlangıç”, *Akmaral*, *Maral* (Dişi geyik) gibi kız isimleri güzelliği temsil ettiği için verilirken, *Marcan*, *Kanat* gibi bazı hayvansal terimlerde isim olarak verilmektedir.¹⁰⁰

Kırgız Türklerinde Cengiz Aytmatov’un “Beyaz Gemi” adlı eserinde geçtiği gibi halk arasında “Geyik”, “Geyik Ana” ile ilgili bir türeyiş efsanesi de bulunmaktadır.¹⁰¹ Bir Kırgız boyu olan Bugulara göre Bugu boyunun soyu güzel bir geyikten gelmiştir. Bağış boyu siyah geyik, Sarı Bağış boyu sarı geyikten gelmiştir. Ayrıca Kırgızların soyunun beyaz parstan geldiğini söyleyenler de bulunmaktadır.¹⁰²

Kırgız halk hekimliğinde de hayvanların kullanıldığı görülmektedir. Kırgızlar “at, koyun, keçi, inek, deve, geyik, dağ koyunu, dağ keçisi, tavşan, tilki, kurt, dağ sıçanı, ayı, porsuk, köpek, balık, karınca, böcek, kurbağa, yılan” gibi hayvanların bazı organlarını (çoğunlukla derisi, eti, yağı, safra kesesi, karaciğeri, kemikleri, dişleri, tırnakları, boynuzları) kullanarak hastayı tedavi ederler. Özellikle yılan, tedavi için birçok Türk halkında olduğu gibi Kırgızlarda da yaygın olarak kullanılmaktadır.¹⁰³

Kırgız halk hekimleri tedavide yılanın neredeyse bütün organlarından (derisi, kılıfı, eti, yağı, kemiği, dişi) faydalanırlar ve bu organ parçalarını hastalığın türüne göre kurutup ufalayarak, kaynatarak, kavurarak ya da çiğ olarak türlü şekillerde tedavi etmek için kullanırlar.¹⁰⁴ Kırgız Türklerinde yılanın iyesi *Ak Cılan* adında bir ruhtur.¹⁰⁵ Yılana demirle dokunmak yasaktır, yılanın kılıfı ve boynuzu uğur getirir, eve giren yılan öldürülmez, saygı gösterilip üzerine ayran, süt, kıymız serpilerek gönderilir.¹⁰⁶

Kırgız Türklerinde Türklerin ortak kullandığı bir takvim olan 12 hayvanlı Türk takvimi Kırgız kültüründe de yer almaktadır. Hayvan adlarına göre yürütülen takvime göre 1. yıl *çıçqan* “sıçan” yılı, 2. yıl *uy* “inek” yılı, 3. yıl *bars* “pars” yılı, 4. yıl *qoyon* “tavşan” yılı, 5. yıl *uluu* “ejder” yılı, 6. yıl *cılan* “yılan” yılı, 7. yıl *cılqı* “at” yılı, 8. yıl

⁹⁹ A. Baytok, agm., s. 11-12.

¹⁰⁰ Şeralı Caparov, *Adam attarı – al baylğı*, Bişkek, 2009, s. 70, 113, 115, 136.

¹⁰¹ Cengiz Aytmatov, *Beyaz Gemi*, çev. Refik Özdek, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2007, s. 60-64.

¹⁰² O.C. Osmonov, agm., s.148.

¹⁰³ Mayrambek Orozbaev, “Kırgız Halk İnancı ve Halk Hekimliği Uygulamalarında Yılan”, *Karadeniz*, Yıl. 4, S. 15, Ardahan, 2012, s. 116.

¹⁰⁴ M. Orozbaev, agm., s. 116.

¹⁰⁵ M. Orozbaev, agm., s. 118

¹⁰⁶ M. Orozbaev, agm., s. 114-115.

qoy “koyun” yılı, 9. yıl *meçin* “maymun” yılı, 10. yıl *tooq* “tavuk” yılı, 11. yıl *it* “it” yılı, 12. yıl *doñuz* “domuz” yılıdır.¹⁰⁷

Materdan Mestrop Maştots Eski Elyazmalar Enstitüsünde yer alan ve kuvvetle muhtemel Gregoryen Kıpçaklarının kullandıkları Oniki Hayvanlı Takvimde¹⁰⁸ yıl adları, sayım düzeni ve devre sırası diğer Türklerde kullanılan takvim sistemi ve kullandıkları devre ile aynı olduğu görülmektedir. Yalnızca Altay Türklerinin kullandığı takvimde Domuz yılına *Kakay* denilmektedir.¹⁰⁹

---

¹⁰⁷ K.K. Yudahin, *Kırgız Sözlüğü*, C. 2, çev. Abdullah Taymas, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1998, s. 208.

¹⁰⁸ Ermenistan’ın Materdan-Mesrop Maştots adındaki Eski Elyazmaları Enstitüsünde bulunan 12 Hayvanlı Türk Takvimi ve Takvimdeki hayvan adlarının Ermenice tercümesini içeren No: 1232 kayıtlı belge (Nerses Lambronats’i /Garkavets 2002: 269). Gülnisa Aynakulova, “Gregoryen Kıpçaklar ve Oniki Hayvanlı Türk Takvimi Üzerine”, *Millî Folklor*, Yıl. 19, S. 74, 2007, s. 22.

¹⁰⁹ Gülnisa Aynakulova, “Gregoryen Kıpçaklar ve Oniki Hayvanlı Türk Takvimi Üzerine”, *Millî Folklor*, Yıl. 19, S. 74, 2007, s. 23.

1.2.2.2. Altay Türklerinin Kültüründe Hayvan

Altay Türkleri inancında Tanrı Ülgen (Altay-Kuday) gökte, Erlik yer altında karanlık bir yerde bulunur. Tanrı Ülgen iyilik tanrısı, Erlik ise kötülük Tanrısıdır. Dünya yaratıldığı zaman Altay-Kuday düzlükleri, atı, koyunu, faydalı otları, sedir ve kayın ağaçları gibi olumlu şeyleri yaratmış; Erlik de dağlık tepelik yerleri, inek, keçi, solucan ve böcekleri, zararlı otları, ladin ve kavak ağaçlarını ve bunlar içinde en iyisi olan ayıyı yaratmıştır. Ancak Altay-Kuday ayının bir parmağını ve aklının bir parçasını insana vererek insanı en üstün yapmıştır. Altay Türkleri ayıyı bugün bile kutsal olarak kabul ederler. Ayı için; “abaay”, “taay”, “macalay”, “akabıs”, “caan karındaş” gibi isimler kullanırlar.¹¹⁰

Türk boylarının tümünde olduğu gibi Altay Türklerinde de at çok büyük önem taşır. At, Şamanist Türk halklarının yaşamlarında olduğu gibi Şaman ayin ve törenlerinde de çok önemli bir yere sahiptir. Şamanın elinde bulunan ve trans halindeyken dans ettiği sopa at şeklindedir. Şaman göğe doğru yaptığı yolculuktan kır bir at ile geriye döner. Atın faydalarının yanı sıra Altay-Kuday tarafından yaratıldığı için ata olan inanç, sevgi ve verilen değer çok büyüktür. Altay Türkleri Tanrı'ya en iyi kurbanın at olduğunu düşünürler.¹¹¹ Altay Türklerinde de yapılan eğlencelerde; at yarışı, emdik ürediş, kök pörü gibi geleneksel oyunlarda at ön plandadır.¹¹² Yine Altay Türklerinin pek çok atasözü, bilmece ve inanışlarında adı en çok geçen hayvanların başında at gelir. *Tüşte bolzo kanadım / Tünde bolzo nökörim* (Gecede kanadım / Gündüzde ise arkadaşım) der Altay Türkleri. Eski Türklerde ölen kişinin atı ile birlikte gömülmesi Altay Türklerinde son yıllara kadar devam etmiş bir gelenektir.¹¹³ Altaylarda yapılan arkeolojik kazılar neticesinde Gorno Altay bölgesinde bulunan Pazırık kurganları içinde birçok yırtıcı kuş, geyik, at, dağ keçisi gibi hayvan figürleri bulunmuştur. Gömülerde ölenler atlarıyla beraber gömülmüş ve yanlarında bulunan eşyalarda çok sayıda hayvan şekline rastlanmıştır. Ayrıca gömülerde çıkarılan cesetler üzerinde hayvan dövmeleri oldukça dikkat çekici unsurlardan biridir.¹¹⁴

¹¹⁰ İbrahim Dilek, “Altay Türklerinde Kayçılık Geleneği ve Kayçı N. U. Ulagaşev”, *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, 5, Ankara, 1998, s. 328

¹¹¹ İ. Dilek, agm., s. 331-332

¹¹² Fatih Şayhan, “Altaylardaki Varoluş Dinamikleri: Kültürel Bellek Yaratmada El Oym'nın Toplumsal İşlevi”, *Siberian Studies (SAD)*, C. 2, S. 6, Ankara, 2014, s. 35.

¹¹³ İ. Dilek, agm., s. 332

¹¹⁴ Uğur Karcıoğlu, “Avrasya ve Sibirya Bölgelerinde Bulunan Bazı kurganlar”, *Kafdağı*, C. 4, S. 1, Erzurum, Haziran 2019, s. 59- 65.

Altay Türk destanlarında at ve atın bağlandığı direğe “çakı” adı verilir ve atın sahibinin sosyal durumunu ve saygınlığını ifade eder.¹¹⁵

Altay Türklerinde kahramanlık destanlarına *kay-çörçök* destanı anlatan kişiye de *kayçı* denir. “Kay” kelimesinin anlamı “insanın göğsünden çıkan ses” demektir. “Oygor kayçı” (Oygor: bilge, akıllı, güçlü) destanı iyi anlatana, “baka çılap emeze it çılap kaylap cat” ise kötü anlatana (Kurbağa veya it gibi kaylıyor) denilmektedir. Altay Türklerinde iyi bir kayçı sesini at sesine çok iyi benzetebilir.¹¹⁶

Altay Türkleri de hayvan adlarını şahıs adı olarak kullanmaktadır. Çocuğu kötü ruhlardan ve özellikle *Körmös*’ten (Şeytan) korumak için *İyt kulak*, *Çıçkan* “Fare, Sıçan” bazı kötü hayvan isimleri verilir.¹¹⁷ Yine verilen iyi ve kötü anlamlı hayvan adları *Adaru* “Arı”, *Ak-Kuş*, *Añır* “Bir tür kuş”, *Arğımak* “Cins at”, *Aspan* “Çekirge”, *Babırğan* “Uçan sincap”, *Bekeş* “Yavru Kurbağa”, *Bödnö* “Bildircin” *Bötük* “Horoz”, *Cügürük* “Koşu atı”, *Çarağan* “Alabalık”, *Çokır* “Vaşak”, *Çokondoy* “Vaşak”, *Çumaş* “Köstebek”, *Elik* “Karaca”, *Ermen* “Sincap”, *İyt- Bala*, *İyt- Baş*, *İyt Kötön*, *İyt Kulak*, *Kamdu* “Su samuru”, *Karlağaş* “Kırlangıç”, *Koçkor* “Koç”, *Kögön* “At sineği”, *Kulun* “Tay”, *Kuran* “Karaca”, *Küçük* “Köpek yavrusu”, *Kürtük* “Horoz”, *Meçin* “Domuz”, *Mıyak* “Kaplan”, *Mürküt* “Kaplan”, *Ookoy* “Küçük Kurt”, *Sakıl* “Sincap” gibi isimler erkeklere verilirken kız isimleri olarak *Borsok* “Porsuk”, *Koybala* “Kuzu”, *Koyon* “Tavşan”, *Köbölök* “Kelebek”, *Kuraan* “Kuzu” *Carganat* “Yarasa”, *Celeçi* “İsteke kuş” gibi isimler verilir. Hayvansal terim olarak ise *Çokış* “Gaga”, *Kanat*, *Kanattu* “Kanatlı”, *kuyruk*, *Tırmak* “Tırnak”, *Tokşun* “Vahşi, Yabanî” gibi isimler verilir.¹¹⁸

Avcılığın çok önemli olduğu Altay Türkleri yabanî hayvanlara, bilhassa ayıya son derece saygılı davranırlar. Altay Türkleri “şans, saadet” anlamında “ırıs” kelimesini kullanırlar. Bazen de Kuzey Altaylılar arasında rastlanan “rıs”, “yerdënë”, “kastak” kelimelerini kullanırlar. “Iris” ya da “rıs” av başarısı anlamına gelir. “Iris” ilk yaban hayvanını (avını) öldürmesiyle avcıya geçer.¹¹⁹

Altay Türklerinde de yine 12 hayvanlı Türk takvimi söz konusudur. Hayvan takvimine göre yıl adları: 1. *çıçkan cıl* “fare, sıçan yılı”, 2. *uy cıl* “inek yılı”, 3. *bar cıl*

¹¹⁵ İ. Dilek, agm., s. 335

¹¹⁶ İ. Dilek, agm., s. 309-316

¹¹⁷ İbrahim Dilek, “Altay Türklerinde Çocuğun Doğması ve Doğum Günü Kutlamalarına Dair Bazı İnanışlar”, *Bilig-1*, 1996, s. 52.

¹¹⁸ Emine Gürsoy Naskali , Muvaffak Duranlı Haz., N. A. Baskakov , T.M. Toşçakova’nın *Altayca Türkçe Sözlük*, TDK Yayınları, 1999, s. 217-263.

¹¹⁹ L. P. Potapov, “Altay Türklerinde Avcı İnançları ve Gelenekleri” çev. Atilla Bağcı, *Karadeniz*, Yıl. 4, S. 15, Ardahan, 2012, s.179-184. (orijinal L. P. otapov, “Ohotniçi Poveriya i Obraydı u Altayskih Turkov”, *Kultura i Pismennost Vostoka*, Baku 1929, 5. Kitap, s. 123-149.)

“kaplan, pars yılı”, 4. *qoyon cil* “tavşan yılı”, 5. *ulu cil* “ejderha yılı”, 6. *cılan cil* “yılan yılı”, 7. *at cil* “at yılı”, 8. *qoy cil* “koyun yılı”, 9. *meçni cil* “maymun yılı”, 10. *taqaa cil* “tavuk yılı”, 11. *iyt cil* “köpek yılı”, 12. *qaqy cil* “domuz yılı”.¹²⁰

---

¹²⁰ N. A. Baskakov, T. M. Toşçakova, *Altayca Türkçe sözlük*, haz. Emine Gürsoy Naskali, Muvaffak Duranlı, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1999, s. 61.

1.3. Kırgız ve Altay Türkçesi

1.3.1. Kırgız Türkçesi

Kırgız Türkçesi, Türk lehçelerinin Kuzeybatı (Kıpçak) grubu içinde yer almaktadır. Dil özellikleri açısından Güney Sibirya Türkçesine benzemektedir. Özellikle Altay Türkçesi ve Kırgız Türkçesi birçok ortak özelliği barındırmaktadır.¹²¹

Kırgız Türkçesi uzun bir zaman içinde çeşitli dönemleri geçirerek oluşmuş bir dildir. Yunusaliev Kırgız Türklerinin tarihî dönemleriyle bağlantılı olarak Kırgız Türkçesini üç döneme ayırmaktadır.¹²²

- a. Eski Kırgızca (9-10. yüzyıllara kadarki Kırgızca)
- b. Orta Dönem Kırgızcası (15-16. yüzyıllara kadarki Kırgızca)
- c. Yeni Kırgızca (16. yüzyıldan sonraki Kırgızca)

Eski Kırgızcaya Yenisey yazıtlarını örnek verilebilir. Yenisey yazıtları üzerinden bin beş yüz yıl gibi uzun bir zaman geçtiği hâlde Yenisey Kırgızcası ile Çağdaş Kırgızca arasında birçok benzerlik bulunmaktadır.¹²³

Orta Dönem Kırgızcası döneminde yazılmış olan herhangi bir Kırgız Türkçesi eser bulunamamakla birlikte o dönemde dil içinde meydana gelen değişimler, akraba diller ve diyalektler karşılaştırılarak bulunabilir. Eski Kırgızca döneminde yaşanan ses değişiklikleri bu dönemde de yaşanmaya devam etmiştir. Çağdaş Kırgızca ve diyalektlerini yakın akraba dillerden ayıran, ancak, onu Altay (Oyrot) Türkçesiyle ortaklaştıran bazı özellikler meydana çıkmıştır.¹²⁴

Yeni Kırgızca Tyan- Şan dönemini kapsamakta ve bu dönem de gelişim hususları bakımından üçe ayrılmaktadır.

- a. Moğolistan-Jungar dönemi (16.-18. yüzyıllar).
- b. 18. yüzyıldan Sovyet devrimine kadar olan dönem.
- c. Sovyet dönemi.¹²⁵

Kırgız Türkçesi söz varlığı bakımından beş katmana sahiptir.

1. Altay dilleriyle ortak kelimeler.
2. Türk dilleriyle ortak kelimeler.
3. Farsçadan alıntı kelimeler.

¹²¹ Hülya Kasapoğlu Çengel, "Kırgız Türkçesi", *Türk Lehçeleri Grameri*, Ed. A.B. Ercilasun, Akçağ yayınları, Ankara, 2012, s. 485.

¹²² B. M. Yunusaliev, "Kırgız Dili ve Diyalektleri", çev. Erhan Taşbaşı, *Gazi Türkiyat*, Ankara, Güz 2016, s. 241.

¹²³ B. M. Yunusaliev, agm., s. 241.

¹²⁴ B. M. Yunusaliev, agm., s. 241.

¹²⁵ B. M. Yunusaliev, agm., s. 241.

4. Arapçadan alıntı kelimeler.

5. Rusçadan alıntı kelimeler.¹²⁶

Kırgız Türkleri 1924'te Arap alfabesiyle tanışmış dört yıl boyunca bu alfabeyi kullanmışlardır. Kırgızlar 1928 yılında Latin alfabesine, 1940 yılında da Kiril alfabesine geçirilmiştir. 1941 yılından günümüze kadar da Kiril alfabesini kullanmaktadırlar. 34 harften oluşan Kırgız alfabesi 22 ünsüz, 8 ünlü sestem oluşmaktadır. Ünlü ve ünsüz seslerden oluşan /я/ ya, /ë/ yo, /e/ ye, /ю/ yu harfleri de bulunmaktadır. Ayrıca sadece Rusça kelimelerde kullanılan /ф/, /ц/, /ш/ sesleri ile ayırma /ь/ ve inceltme /ь/ işaretleri de kullanılmaktadır.¹²⁷

20. yüzyılın başlarında eğitim almaya başlayan Kırgız Türkleri arasında çoğunlukla zengin çocuklarının eğitim aldığı görülmekle birlikte, bazı halk arasından çıkan yetenekli kişiler de okuma yazma öğrenerek eserlerini yayınlama fırsatı bulmuştur. Moldo Kılıç'ın Ufa'da basılan "Kıssa-i Zilzala" manzumesi, İ. Arabayev'in 1913-1914 yıllarında Arap alfabesiyle yayınladığı Kırgız Dili'nin Alippe (alfabe) kitabı, Osmonalı Sıdikuulu'nun Ufa'da 1913 de bastırıldığı "Muhtasar Tarih Kırgızya" bunlardan bazılarıdır.¹²⁸

Eşenalı Arabayev ile bir Kazak yazarın beraber yazdıkları "Alifbe Yaki Töte Okuv" (Ufa, 1914, Şark Basımevi), "Kazak ve Kırgız Balaları Üşin" ders kitaplarının yanı sıra Eşenalı Arabayev'in tek başına yazdığı "Adabiyat Örneği" (Kazan, 1913, Karimovlar Basımevi), "Kazakşa Durıs Yazuu Kagıdaları" (Kazan, 1914, Karimovlar Basımevi), adlı kitaplar yeni yeni gün yüzüne çıkmıştır.¹²⁹

Kırgızların kendi dilerinde çıkardıkları ilk gazete 1924 yılında yayın hayatına başlayan Erkin Too (Özgür Dağ) gazetesidir. Günümüzde bu gazete Kırgız Tuusu (Kırgız Tuğu) adıyla yayın hayatını sürdürmektedir.¹³⁰

---

¹²⁶ Mehmet Özeren, "Kırgız Türkçesiyle Türkiye Türkçesi Ağızlarındaki Söz Varlığı Benzerliği Üzerine Bir Değerlendirme", *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 4/1, Bursa 2015, s. 139.

¹²⁷ H. Kasapoğlu Çengel, *age.*, s. 485.

¹²⁸ Kaçkınbay Artıkbayev, *20. Yüzyıl Kırgız Edebiyatı Tarihi*, çev. Mayramgül Diykanbayeva, Bengü Yayınları, Ankara, 2013, s. 28.

¹²⁹ Salıcan Cigitov, "Kırgız Yazı Dilinin Ortaya Çıkması ve İlk Edebi Örnekler", *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, Cilt: 6, S. 2, İzmir, 2006, s. 522.

¹³⁰ K. Artıkbayev, *age.*, s. 61.

KIRGIZ ALFABESİ

Kıril		Latin
Büyük	Küçük	(Büyük, Küçük)
А	а	A, a
Б	б	B, b
В	в	V, v
Г	г	G, g
Д	д	D, d
Е	е	E, e/ye
Ё	ё	Yo, yo
Ж	ж	J/C, j/c
З	з	Z, z
И	и	İ, i
Й	й	Y, y
К	к	K, k
Л	л	L, l
М	м	M, m
Н	н	N, n
Ң	ң	Ñ, ñ
О	о	O, o
Ө	ө	Ö, ö
П	п	P, p
Р	р	R, r
С	с	S, s
Т	т	T, t
У	у	U, u
Ү	ү	Ü, ü
Ф	ф	F, f
Х	х	X, x
Ц	ц	Ts, ts
Ч	ч	Ç, ç
Ш	ш	Ş, ş
Щ	щ	Şç, şç
Ъ	ъ	Kesme işareti
Ы	ы	I, ı
Ь	ь	Yumuşatma işareti
Э	э	E, e
Ю	ю	Yu, yu
Я	я	Ya, ya

Tablo 1. Kırgız Alfabeti

1.3.2. Kırgız Türkçesi Ses Özellikleri

1.3.2.1. Ünlüler

Kırgız Türkçesinde sekiz normal ünlü, altı da uzun ünlü vardır: /a/, /e/, /ı/, /i/, /o/, /ö/, /u/, /ü/; /aa/, /ee/, /oo/, /öö/, /uu/, /üü/.

Kırgız Türkçesinde bulunan uzunluklar çoğunlukla ikincil uzunluklardır. Bu uzunluklar ses gruplarının büzülmesi sonucu meydana gelmiştir.¹³¹ Uzun ünlüler ünsüz düşmesi, hece sonundaki ünsüzün diftonglaşıp ünlüye dönüşmesi, hece kaynaşması gibi olaylar sonucu meydana gelmiştir.¹³²

/a/ ünlü fonemi: Genel Türkçede başta, ortada ve sonda bulunan /a/ ünlüsü Kırgız Türkçesinde çoğunlukla korunmuştur: *caqşı* “iyi”, *tañ* “şafak”, *bulaq* “pınar” gibi.¹³³

Kırgız Türkçesinde dudak uyumu bulunduğundan dolayı Türkçe kelimelerde ilk hecedeki /o/ ünlüsünün tesiriyle ardından gelen hecelerde bulunan /a/ ünlüsünde yuvarlaklaşma görülür: *qoçqor* < *qoçqar* “koç”, *coldoş* < *yoldaş* “yoldaş” gibi. Bu yuvarlaklaşma Kırgız Türkçesinin en belirgin özelliğidir.¹³⁴ Bu yuvarlaklık uyumu neticesinde örneklerde de olduğu gibi ilk hecede bulunan /o/ ünlüsü çoğunlukla aslidir. İlk /o/ sesinin bulunduğu hecenin ardından gelen diğer hecelerde bulunan /o/ ünlüsü yuvarlaklık uyumu sebebiyle ikincil bir ses olarak meydana gelmiştir.¹³⁵

Birtakım ses grupları arasında yer alan /a/ ünlüsü Ortak Türkçede ses gruplarının büzülmesiyle değişim gösterir. Sözcük başında, içinde ve sonunda bulunan /ağ/, /ağı/, /ağu/ ses gruplarındaki /ğ/ sesinin /w/'ye dönüp ardından kaybolmasıyla /oo/ ünlüsü meydana gelir: *too* < *tow* < *tağ* “dağ”, *oor* < *owur* < *ağır* “ağır”, *ooz* < *owuz* < *ağız* “ağız” gibi.¹³⁶

Kırgız Türkçesine Arapça ve Farsça dillerinden girmiş kelimelerdeki yazılmayan ünlü sesler genellikle /a/ olarak girmiştir. Bazı kelimelerdeki /ğ/, /q/, /r/ ünsüz seslerinin bulunması sebebiyle, bazı kelimelerde de ünlü benzeşmesi nedeniyle böyle bir

¹³¹ Hülya Kasapoğlu Çengel, “Kırgız Türkçesi”, *Türk Lehçeleri Grameri*, Ed. A. B. Ercilasun, Akçağ Yayınları, Ankara 2012, s. 487., Hülya Kasapoğlu Çengel, “Kırgız Türkleri ve Kırgız Türkçesi”, *Türkler Ansiklopedisi*, Yeni Türkiye Yayınları, C. 19, Ankara, 2002, s. 935.

¹³² Tuncer Gülensoy, *Kırgız Türkçesi Grameri*, Erciyes Üniversitesi Yayınları, Kayseri, 2004, s. 21.

¹³³ H. Kasapoğlu Çengel, *age.*, s. 487.

¹³⁴ H. Kasapoğlu Çengel, *age.*, s. 487.

¹³⁵ Ahmet Buran, “Kırgız Türkçesinde Ses Uyumlarının Sebep Olduğu Ses Değişmeleri”, *Uluslararası Türk Lehçe Araştırmaları Dergisi*, (TÜRKLAD), C.1, Elazığ, 2017, s. 8.

¹³⁶ H. Kasapoğlu Çengel, *age.*, s. 487.

kalınlaşma oluşmaktadır: *adabiyat* “edebiyat”, *kayrat* “gayret”, *dart* “dert”, *çara* “çare” gibi.¹³⁷

/ı/ ünlü fonemi: Kırgız Türkçesinde çoğunlukla korunan bir diğer ünlü /ı/ ünlüsü: *cıldız* “yıldız”, *kırk* “kırk” gibi.

/ı/ sesinin değişimi de Kırgız Türkçesindeki dudak uyumu kuralıyla alakalıdır. Türkçe ve alıntı kelimelerin ilk hecelerinde bulunan /o/ ünlüsünün tesiriyle ardından gelen hecelerdeki /ı/ ünlüsü, dar yuvarlak /u/’ya dönüşür: *coldorum* < *yollar+ım* “yollarım”, *qoylor+ubuz* < *qoylar+ımız* “koyunlarımız”, *toybo-du* < *toyma-dı* “doymadı” gibi.¹³⁸ /ı/ ünlüsünün zayıflığı sebebiyle yer yer /i/ sesine değiştiği yerlerde görülmektedir. *inan-* ~ *işen-* < *inan-* “inanmak”¹³⁹

Eski Türkçede bulunan /ığ/ grubundaki /ı/ ünlüsü, /ğ/ ünsüzünün sızıcılığı sonucu /w/’ye dönerek yuvarlaklaşır ve /w/’nin kaybolmasıyla da uzun ünlü ortaya çıkar: *bar-uu* < *baruw* < *bar-ığ* “gitme”, *al-uu* < *al-uw* < *al-ığ* “alma” gibi.¹⁴⁰

/o/ ünlü fonemi: /o/ ünlüsü Ortak Türkçede sadece ilk hecede bulunup sonraki hecelerde bulunmazken, Kırgız Türkçesinde bulunan dudak uyumu sebebiyle ilk hecenin ardından gelen tüm hecelerde görülür: *coldor* < *yol+lar* “yollar”, *qonoktor* < *qon+ak+lar* “konuklar” gibi.¹⁴¹

Arapça alıntı kelimelerde başta, ortada ve sonda yer alan /v, w/ ünsüzünün düşmesi sonucu /a/ ve /e/ ünlüleri yuvarlaklaşarak /o/ ve /ö/ ünsüzüne dönüşmektedir: *coop* < Ar. cevap, *doo* < Ar. da’va “dava”, *obolu* < Ar. evvela, *soop* < Ar. sevap.¹⁴²

Sözcüğün başında, ortasında ve sonunda bulunan /oğ/, /oğu/ ses gruplarındaki /ğ/ sesinin önce /w/’ye dönüşüp ardından kaybolmasıyla uzun /uu/ ünlüsü ortaya çıkar: *uuru* < *uwru* < *oğrı* “hırsız”, *tuura* < *tuwra* < *toğrı* “doğru”, *uul* < *owul* < *oğul* “oğul” gibi.¹⁴³

/u/ ünlü fonemi: Kırgız Türkçesinde çoğunlukla korunan başka bir ünlü /u/ ünlüsüdür: *uluu* “ulu, büyük”, *ur-* “vurmak”, *uçqun* “kıvılcım” gibi. /u/ ünlüsü dudak uyumu açısından diğer yuvarlak ünlülerden farklıdır. /u/ ünlüsünün ardındaki hecelerde

¹³⁷ H. Kasapoğlu Çengel, *age.*, s. 487-488.

¹³⁸ H. Kasapoğlu Çengel, *age.*, s. 488.

¹³⁹ Süleyman Kaan Yalçın, *Çağdaş Türk Lehçelerinde ünlüler*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2013, s. 90.

¹⁴⁰ H. Kasapoğlu Çengel, *age.*, s. 488.

¹⁴¹ H. Kasapoğlu Çengel, *age.*, s. 488.

¹⁴² Ömer Acar, “Kırgız Türkçesi İle Türkiye Türkçesindeki Ortak Arapça Kelimelerde Görülen Ses Değişimleri”, *İnternational Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turic*, 10/8, Ankara, 2015, s. 283.

¹⁴³ H. Kasapoğlu Çengel, *age.*, s. 488.

bulunan düz geniş ünlüler (/a/ gibi) yuvarlaklaşma göstermez: *uuldar* “oğullar”, *uuldan* “oğuldan” vb..¹⁴⁴ Bazende /u/ ünlüsü düzleşip /ı/’ya değişir: *cıldız* < *yultuz*~ *yulduz* “yıldız”,¹⁴⁵

/uğ/ ses grubundaki /ğ/ sesinin önce /w/’ye dönüşüp sonrada kaybolmasıyla uzun /uu/ ünlüsü meydana gelir: *buuday* < *buğday* “buğday”, *buura* < *buğra* “deve”, *tuu* < *tuğ* “tuğ, bayrak” gibi.

Alıntı olan kimi kelimelerin ilk hecesinde bulunan /u/ ünlüsü, sözcük içindeki inceltici ünsüzlerin tesiriyle /ü/ sesine değişir: *künöö* < Far. *gunāh* “günah”, *kümböz* < Far. *gunbād* “kümbet, türbe”, *dükön* < Ar. *dukkān* “dükkân”, *düynö* < Ar. *dunyā* “dünya”.¹⁴⁶

Alıntı olan kelimelerin ilk hecesinde bulunan /u/ sesi, ilk kelime içinde yer alan /g/, /k/ ve /h/ ünsüzlerinin ve ince ünlülerin tesiriyle incelmış; ardından /h/ ve /ğ/ ünsüzlerinin tesiriyle de genişleyip /ö/ sesine dönüşmüştür: *önör* < Far. *huner* “hüner”, *öküm* < Ar. *ḥukm* “hükm”.¹⁴⁷ Yer yer /u/ ünlüsü /ı/ ünlüsüne de değişir: *qabil* < Ar. *qabul* “kabul”, *namıs* < Ar. *namus* “namus”.¹⁴⁸

/e/ ünlü fonemi: Kırgız Türkçesinde başta, ortada ve sondaki /e/ ünlüsü çoğunlukla korunan başka bir ünlüdür: *ene* “anne”, *emgek* “emek”, *birge* “beraber” gibi.

Kırgız Türkçesinde bulunan dudak uyumu sebebiyle Türkçe sözcüklerin ilk hecesinde bulunan /ö/ ve /ü/ ünlüsü, ardından gelen hecelerdeki düz geniş /e/ ünlüsünün yuvarlaklaşmasına neden olur: *köçmön* < *köçmen* “göçmen”, *cürök* < *yürek* “yürek”, *ördök* < *ördek* “ördek” gibi.¹⁴⁹

Kelimelerin kiminde inceltici tesire sahip ünsüzler /e/ ünlüsünü daraltıp /i/’ye dönüştürmektedir: *tiy-* < *teg-* “değmek”, *kiyik* < *keyik* “geyik” gibi.

Eski Türkçede bulunan /egü/ ses grubundaki /g/ ünsüzünün önce /w/’ye dönüp ardından kaybolmasıyla uzun /öö/ ünlüsü ortaya çıkar: *biröö* < *biröw* < *biregü* “biri”, *küyöö* < *küyöw* < *küdegü* “güvey, damat” gibi.¹⁵⁰

Arapçadan alınan kimi kelimelerdeki /ä/ ünlüsü, Kırgız Türkçesinde /e/ şekliyle yer almıştır. Gerçekleşen bu inceleme kelimelerdeki /k/ ve /s/ ünsüzlerinden

¹⁴⁴ H. Kasapoğlu Çengel, *age.*, s. 488.

¹⁴⁵ S. K. Yalçın, *age.*, s. 136.

¹⁴⁶ H. Kasapoğlu Çengel, *age.*, s. 488.

¹⁴⁷ H. Kasapoğlu Çengel, *age.*, s. 488.

¹⁴⁸ Ö. Acar, *agm.* s. 281.

¹⁴⁹ H. Kasapoğlu Çengel, *age.*, s. 489.

¹⁵⁰ H. Kasapoğlu Çengel, *age.*, s. 489.

kaynaklanmış olabilir. *meken* < *mekān* “mekan”, *esep* < *ḥesāb* “hesap” gibi.¹⁵¹ Kırgız Türkçesinde /e/ ünlüsünün/o/ ve /ö/ ünlülerine de dönüştüğü görülmektedir: *döölöt* < Ar. *devlet* “devlet”, *söömöt* < Ar. *soḥbet* “sohbet”, *tobokel* < Ar. *tevekkül* “tevekkül”.¹⁵²

/i/ ünlü fonemi: Başta, ortada ve sonda çoğunlukla korunmuştur: *iş* “iş”, *bir* “bir”, *tilsiz* “dilsiz” gibi.

Türkçe ve alıntı kelimelerin ilk hecesinde bulunan /ö/ ve /ü/ ünlülerinin ardındaki /i/ ünlüsünde yuvarlaklaşma görülür: *üydö+gü* < *üyde+ki* “evdeki”, *közdör+üñüz* < *közler+iñiz* “gözleriniz”, *gülüstön* < *gulistān* “gülistan” *cürök+tü* < *yürek+ni* “yüreği” gibi.¹⁵³ Bazı yerlerde /i/ ünlüsünün /ı/’ya değiştiği görülür: *şıpır-* < *sipir-* “süpürmek”, *bış-* < *biş-* “pişmek”.¹⁵⁴

Yine /ig/ ses grubundaki /i/ ünlüsü, /g/’nin /w/’ye dönüp yuvarlaklaşmasıyla uzun /üü/ ünlüsü ortaya çıkmıştır: *elüü* < *elüw* < *elig* “elli”, *bilüü* < *biluw* < *bilig* “bilme”.

İçinde /ā/ ünlüsü bulunan alıntı kelimelerde ünlü benzeşmesi sonucu /i/ ünlüsünde kalınlaşma oluşur: *ıpılas* < *ıflās* “iflas”, *ıqtımal* < *iḥtimāl* “ihtimal”, *dıyqan* < *dihqān* “çiftçi”, *adıl* < *ādil* “adil” gibi.¹⁵⁵ Yine alıntı kelimelerde /i/ ünlüsünün /u/ ve /e/ ünlüsüne değiştiği örneklerde bulunmaktadır: *muras* < Ar. *miras* “miras”, *osuyat* < Ar. *vasiyet* “vasiyet”, *emtikan* < Ar. *imtiḥan* “imtihan”, *tesbe ~tespe* < Ar. *tesbiḥ* “tespih”.¹⁵⁶

/ö/ ünlü fonemi: Ortak Türkçede ilk hecenin haricinde başka yerde pek bulunmayan /ö/ sesi, Kırgız Türkçesinde ikinci ve sonraki hecelerde bulunmaktadır. İlk hecede bulunan yuvarlak ünlüden dolayı ardında bulunan hecelerdeki düz geniş /e/ yuvarlaklaşıp /ö/’ye dönüşür: *töşök* < *töşek* “döşek”, *özgö* < *özge* “başka”, *kürök* < *kürek* “kürek”, *küzgölör* < *küzgü+ler* “aynalar” gibi.¹⁵⁷ Kırgız Türkçesinde çoğunlukla korunan /ö/ ünlüsünün bazen /ü/’ye değiştiği de görülür: *kürküröö* < *kökre- ~kökire- ~köküre-* “kükremek”.¹⁵⁸ Alıntı kelimelerde de /ö/ ünlüsünün /ü/’ye değiştiği örnekler görülmektedir. *ürüp* < Ar. *’örf* “örf”.¹⁵⁹

¹⁵¹ H. Kasapoğlu Çengel, *age.*, s. 489.

¹⁵² Ö. Acar, *agm.* s. 282-283.

¹⁵³ H. Kasapoğlu Çengel, *age.*, s. 489.

¹⁵⁴ S. K. Yalçın, *age.*, s. 196.

¹⁵⁵ H. Kasapoğlu Çengel, *age.*, s. 489.

¹⁵⁶ Ö. Acar, *agm.* s. 282-284.

¹⁵⁷ H. Kasapoğlu Çengel, *age.*, s. 489.

¹⁵⁸ S. K. Yalçın, *age.*, s. 221.

¹⁵⁹ Ö. Acar, *agm.* s. 283.

/ü/ ünlü fonemi: Kırgız Türkçesinde başta ortada sonda bulunan /ü/ ünlüsü korunan bir diğer ünlüdür: *ün* “ses”, *ünküir* “mağara”, *kün* “güneş”, *kümüş* “gümüş” gibi.

Eski Türkçede bulunan /üg/ ses grubundaki /g/ ünsüzünün önce /w/’ye dönüp ardından da /w/’nin kaybolmasıyla /üü/ ünlüsü ortaya çıkmıştır: *körüü* < *körüg* “görme”, *süyüü* < *sewug* “sevgi” gibi.¹⁶⁰

Alıntı kelimelede yer ye /ü/ ünlüsünün /ö/’ye değiştiği görülür: *mööhlet* < Ar. *mühlet* “mühlet”.¹⁶¹

1.3.2.2. Uzun Ünlü

Kırgız Türkçesinde Türkçe ve alıntı kelimelerde uzun ünlüler görülmektedir. Uzun /aa/, /ee/, /oo/, /öö/, /uu/, /üü/ ünlüleri çeşitli ses gruplarının büzülmesiyle meydana gelen ikincil uzunluklardır. Kırgız Türkçesinde uzun ünlüler anlam ayırt edici özelliğe sahiptir: *caq* “taraf”, *caaq* “çene”; *can* “can, taraf”, *caan* “yağmur”; *or* “çukur”, *oor* “ağır”; *suq* “aç gözlü”, *suuq* “soğuk” gibi.¹⁶²

/aa/ Eski Türkçede /ağ/ ses gurubundaki /ğ/ sesinin /w/’ye dönüp ardından kaybolmasıyla ve /aña/ ses gurubundaki /ñ/ sesinin düşmesiyle /aa/ ünlüsü meydana gelir: *saam* < *sagım* “sağma”, *caaq* < *yañaq* “yanak”.¹⁶³

/ee/ Eski Türkçede bulunan /ege/ ve /ēde/ ses grupları Kırgız Türkçesinde uzun /ee/ ünlüsü olarak ortaya çıkar: *ceen* < *yegen* “yeğen”, *eer* < *ēder* “eyer”.¹⁶⁴

/oo/ Birtakım ses grupları arasında yer alan /a/ ünlüsü Ortak Türkçede ses gruplarının büzülmesiyle değişim gösterir. Sözcük başında, içinde ve sonunda bulunan /ağ/, /ağı/, /ağu/ ses gruplarındaki /ğ/ sesinin /w/’ye dönüp ardından kaybolmasıyla /oo/ ünlüsü meydana gelir: *too* < *tow* < *tağ* “dağ”, *oor* < *owur* < *ağır* “ağır”, *ooz* < *owuz* < *ağız* “ağız” gibi.¹⁶⁵

/öö/ Eski Türkçede bulunan /egü/ ve /ebe/ ses grubundaki /g, b/ ünsüzünün önce /w/’ye dönüp ardından kaybolmasıyla uzun /öö/ ünlüsü ortaya çıkar: *biröö* < *biröw* < *biregü* “biri”, *küyöö* < *küyöw* < *küdegü* “güvey, damat”, *töö* < *tebe* “deve”. gibi.¹⁶⁶

¹⁶⁰ H. Kasapoğlu Çengel, *age.*, s. 489-490.

¹⁶¹ Ö. Acar, *agm.* s. 285.

¹⁶² H. Kasapoğlu Çengel, *age.*, s. 490.

¹⁶³ S. K. Yalçın, *age.*, s. 346, 348.

¹⁶⁴ S. K. Yalçın, *age.*, s. 347.

¹⁶⁵ H. Kasapoğlu Çengel, *age.*, s. 487.

¹⁶⁶ H. Kasapoğlu Çengel, *age.*, s. 489, S. K. Yalçın, *age.*, s. 347.

/uu/ Sözcüğün başında, ortasında ve sonunda bulunan /āğu/, /oğ/, /oğu/, /uğ/, /uğu/, /üb/ ses gruplarındaki ünsüzlerin kaybolmasıyla uzun /uu/ ünlüsü ortaya çıkar: *uuru* < *uwru* < *oğrı* “hırsız”, *tuura* < *tuwra* < *toğrı* “doğru”, *uul* < *owul* < *oğul* “oğul”, *uu* < *āğu* “zehir”, *quu* < *quğu* “kuğu”, *uluu* < *uluğ* “ulu”, *tuu* < *toğ-* “doğ-”, *suu* < *sub* < *sūb* “su”. gibi.¹⁶⁷

/üü/ Eski Türkçede bulunan /üg/ ve /üñü/ ses grubundaki /g/ ünsüzünün önce /w/’ye dönüp ardından da /w/’nin kaybolmasıyla /üü/ ünlüsü ortaya çıkmıştır: *körüü* < *körüg* “görme”, *süyüü* < *sewüg* “sevgi”, *müüz* < *müñüz* “boynuz”. gibi.¹⁶⁸

Yine /iğ/ ses grubundaki /i/ ünlüsü, /g/’nin /w/’ye dönüp yuvarlaklaşmasıyla uzun /üü/ ünlüsü ortaya çıkmıştır: *eliüü* < *eliw* < *elig* “elli”, *bilüü* < *biluw* < *bilig* “bilme”.¹⁶⁹

1.3.2.2.1. Türkçe Kelimelerde UzunÜnlüler:

Ortak Türkçedeki çoğunlukla iki veya üç sesin meydana getirdiği ses grupları zaman içinde büzülerek Kırgız Türkçesinde ikincil ve kalıcı uzunlukları ortaya çıkarmıştır. Büzülme, bu ses gruplarında bulunan art damak ünsüzü /ğ/ ile ön damak ünsüzü /g/’nin erimesiyle gerçekleşir: *too* < *tağ* “dağ”, *oor* < *ağır* “ağır”, *uu* < *ağu* “zehir”, *uuru* < *oğrı* “hırsız”, *uul* < *oğul* “oğul”, *suuq* < *soğuq* “soğuk”, *ceen* < *yegen* “yeğen”, *biröo* < *biregü* “biri” gibi. Ayrıca /b/ ünsüzünün /w/’ye dönüşüp kaybolması sonucunda da uzunluk oluşmaktadır: *uu* < *aw* < *ab* “av”, *suu* < *suw* < *sub* “su”.¹⁷⁰

Kırgız Türkçesinde bazı ünsüzler düşerek ikincil uzun ünlü oluştururlar. Ünlü uzamalarına neden olan ünsüzler, genellikle iç ve son seste bulunan “b, d, g, ğ, h, k, l, n / ñ, r, v, y” ünsüzleridir. Bunlardan “b, k > g / ğ, ñ > w, v” ya da /y/ ünsüzlerine dönüşerek yarım ünlü olurlar. Yine /h/ ünsüzü de yarım ünlü sayılabilecek bir sestir. Dolayısıyla bu yarım ünlüler yanlarında bulunan ünlülerle ikiz ünlü oluşturabilmekte ve daha sonra da bu ünlülerle birleşerek uzun bir ünlü haline gelebilmektedirler. Ayrıca akıcı /r/ ve /l/ ünsüzleri ise söyleyiş zorluğu ve akıcı ünsüzler olmaları sebebiyle düşmeye yakın ünsüzlerdir. Söz konusu bu ünsüzler düştükleri esnada boğumlanma sürelerini yanlarındaki ünlüler kendi üzerlerine alır ve uzarlar: *töö* < *tebe* “deve”, *eer* <

¹⁶⁷ H. Kasapoğlu Çengel, *age.*, s. 488, S. K. Yalçın, *age.*, s. 347, 352, 353.

¹⁶⁸ H. Kasapoğlu Çengel, *age.*, s. 489-490, S. K. Yalçın, *age.*, s. 348.

¹⁶⁹ H. Kasapoğlu Çengel, *age.*, s. 489.

¹⁷⁰ H. Kasapoğlu Çengel, *age.*, s. 489.

eder “eyer”, *kiçüü* < *kiçik* “küçük”, *caağ* < *yañağ* “yanak”, *uuç* < *avut* “avuç”, *tooş* < *tawuş* “alçak ses”, *ee* < *iyä* “sahip”.¹⁷¹

Kırgız Türkçesindeki uzunlukların hepsi kalıcı değildir. /p/ ile biten tek heceli fiillerin önüne *-Ip* zarf-fiil eki eklenince fiilin bitimi olan /p/ ünsüzü önce /b/ sesine, ardından /w/’ye dönüşüp kaybolarak uzun ünlü ortaya çıkar: *çaap* < *çawıp* < *çap-ıp* “koşup”, *taap* < *tawıp* < *tap-ıp* “bulup” gibi. Yine son sesi /m/ olan tek heceli fiiller de *-Ip* zarf-fiil eki alınca zarf-fiil ekinin önündeki bağlantı ünlüsü düşer ve önceki hecede bulunan ünlü uzar: *taamp* < *tam-ıp* “damlayıp”, *köömp* < *köm-üp* “gömüp” gibi.¹⁷²

1.3.2.2.2. Alıntı Kelimelerdeki Uzun Ünlüler:

Kırgız Türkçesinde uzunluğun korunduğu kimi alıntı sözcükler bulunmaktadır: *ılaazım* < Ar. *lāzim* “lazım”, *alaamat* < Ar. *ālāmāt* “alame”, *aalım* < Ar. *‘alim* “alim” gibi.

Kırgız Türkçesinde uzunluklar alıntı kelimelerde çoğunlukla kısılır: *aqır* < Ar. *āḥir* “ahir”, *buradar* < Far. *birāder* “birader”, *çara* < Far. *çāre* “çare”, *amanat* < Ar. *emānet* “emanet”, *salamat* < Ar. *selāmet* “selamet” gibi.¹⁷³

Kimi alıntı kelimelerdeki uzun /a/ ünlüsü önce kısılıp bilahare ilk hecede bulunan yuvarlak ünlünün ve kelime içindeki inceltme özelliğine sahip seslerin tesiriyle yuvarlaklaşmış ve incelmıştır: *kümön* < Far. *gumān* “şüphe”, *gülüstön* < Far. *gulistān* “gül bahçesi” gibi.¹⁷⁴

Kırgız Türkçesinde alıntı kelimelerin ikincil uzunlukları şu durumlarda gerçekleşmiştir:

İki ya da ikiden fazla heceye sahip alıntı kelimelerde iki ünlü arasında bulunan, ilk hecenin sonunda bulunan ve tek heceli olup çift ünsüzle biten kelimelerde /ḥ/ ve /h/ ünsüzünün erimesiyle uzunluk oluşur: *daarat* < Ar. *teḥāret* (teharet), *maal* < Ar. *maḥall* “mahal”, *iraat* < Ar. *rāḥat* “rahat”, *baa* < Far. *bahā* “paha, değer”, *baar* < Far. *bahār* “bahar”, *qaarman* < Far. *qahramān* “kahraman”, *şaar* < Far. *şehr* “şehir” gibi.¹⁷⁵

¹⁷¹ Mehmet Özeren, “Kırgız Türkçesinde Ünsüz ve Ünsüz Olayları”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Elazığ, 2008, s. 276-286.

¹⁷² H. Kasapoğlu Çengel, *age.*, s. 489.

¹⁷³ H. Kasapoğlu Çengel, *age.*, s. 490.

¹⁷⁴ H. Kasapoğlu Çengel, *age.*, s. 490.

¹⁷⁵ H. Kasapoğlu Çengel, *age.*, s. 491.

Kırgız Türkçesinde bulunan Arapça kelimelerde /w/ sesinin erimesi sonucu uzunluk oluşur: *coop* < *cewāb* “cevap”, *doo* < *da‘wā* “dava, iddia”, *qoom* < *qawm* “kavim, cemiyet”, *door* < *dewr* “devir” gibi.¹⁷⁶

1.3.2.3. Ünlü Uyumları

1.3.2.3.1. Kalınlık-İncelik (Damak) Uyumu

Kalınlık-incecik uyumu kalın ünlüleri uygun kalın ünlüler, ince ünlüleri uygun ince ünlüler takip etmesi demektir. Kırgız Türkçesinde Türkçe kelimelerde tam bir uyum bulunmakla beraber Türkçe birleşik kelimeler, Arapça ve Farsçadan alınan kelimelerde çoğunlukla uyum bozulmaktadır.

Türkçe kelimelerde: *caman* “kötü”, *cakşı* “iyi”, *salkın* “serin”, *ooruluu* “hasta”, *cuka* “yufka”, *bulak* “pınar”, *cemiş* “yemiş” gibi.¹⁷⁷

Kırgız Türkçesindeki alıntı kelimeler kalınlık ve incelik uyumuna aykırı sesler bulundurlar. Kırgız Türkçesi bu kelimelerin çoğunluğunda yer alan bu aykırı sesleri uyuma zorlayarak değiştirir.¹⁷⁸ Alıntı kelimelerde: *darman* “derman”, *qabır* “kabr”, *aqıyqat* “hakikat”, *adil* “âdil”, *aalam* “alem”, *maalım* “malum”, *taalay* “talih”, *meken* “mekân”, *süröt* “suret”.¹⁷⁹

1.3.2.3.2. Düzlük-Yuvarlaklık (Dudak) Uyumu

Düzlük-yuvarlaklık uyumu çağdaş Türk lehçelerinde önemli farklılıklar gösterir. Bu farklılık sebebiyle düzlük-yuvarlaklık uyumunun tanımı da farklıdır. Türkiye Türkçesinde düzlük yuvarlaklık uyumu; bir sözcüğün ilk hecesinde düz bir ünlü (a, e, ı, i) varsa ardından gelen hecelerde yer alan ünlülerin de düz, yuvarlak bir ünlü (o, ö, u, ü) varsa, ardından gelen hecelerde yer alan ünlülerin ya dar-yuvarlak (u, ü) ya da geniş-düz (a, e) olması kuralıdır.¹⁸⁰

Kırgız Türkçesinde kelimenin ilk hecesindeki düz ünlülerin ardından uygun düz; yuvarlak ünlülerin ardından ise yuvarlak ünlüler gelerek dudak uyumu ileri bir düzeyde gerçekleşir. Ayrıca Arapça ve Farsçadan alınan kelimelerde de çoğunluğunda bu uyum görülmektedir. Ancak, Kırgız Türkçesinde /u/ ünlüsünden sonra bu uyum bozulur. /u/ ünlüsünün ardındaki düz geniş /a/ ünlüsünde yuvarlaklaşma gerçekleşmez. *tuman*

¹⁷⁶ H. Kasapoğlu Çengel, *age.*, s. 491.

¹⁷⁷ H. Kasapoğlu Çengel, *age.*, s. 491.

¹⁷⁸ A. Buran, *agm.* s. 4-5.

¹⁷⁹ H. Kasapoğlu Çengel, *age.*, s. 491.

¹⁸⁰ A. Buran, *agm.* s. 6.

“duman, sis”, *tuugan* “akraba”, *turaq* “durak”, *tuyaq* “zürriyet”.¹⁸¹ Bazı kelimelerde ilk seste ikincil bir uzun /oo/ oluşmuşsa bu /o/ sesinden sonra da /a/ ünlüsü gelebilmektedir: *ooba* “evet”, *oopa* “vefa”, *oozan* “ağızdan-”, *oodar-* “aqtar-”.¹⁸²

Türkçe kelimelerde: *baldar* “çocuklar”, *cıldız* “yıldız”, *moyun* “boyun”, *qonoq* “konuk”, *coldoş* “yoldaş”, *torpoq* “toprak”, *bölmö* “bölme, oda”, *töşök* “yatak” gibi.

Alıntı Kelimelerde: *moldo* “molla”, *tobo* “tövbe”, *köönö* “köhne”, *künöö* “günah”, *munara* “minare” gibi.¹⁸³

1.3.2.4. Ünlü Düşmesi

Kırgız Türkçesinde ünlü düşmesi çoğunlukla iç seste gerçekleşir. Türkçe kelimelere kimi yapım ekleri, çokluk ekleri, iyelik ekleri ve zarf-fiil ekleri eklenince vurgusuz açık hecede bulunan /ı/, /i/, /u/, /ü/ ünlüleri düşmektedir: *tışqarqı* < *tışqar(i)+qı* “dışarıdaki”, *aylum* < *ay(i)l+ım* “köyüm”, *kiymi* < *kiy(i)m+i* “giyimi”, *murdu* < *mur(u)n+u* “burnu” gibi. Kimi alıntı kelimelerde de bu ünlü kaybı gerçekleşir: *qazna* < Ar. *xazéne* “hazine”, *ökmöt* < Ar. *hükûmet* “hükûmet”.¹⁸⁴

1.3.2.5. Ünlü Türemesi

Kırgız Türkçesinde alıntı kelimelerde başta, ortada ve son seste ünlü uyumuna uygun olarak göre ünlü türemektedir.

Başta /I/, /r/, /w/ ve /s/ ünsüzleri bulunan alıntı kelimelerin önüne /ı/, /o/, /u/ gibi ünlüler türer: *iramazan* “ramazan”, *ıras* “doğru”, *ırısqı* “rızk”, *ıraqmat* “rahmet”, *ıraazı* “razi”, *Orus* “Rus”, *orozo* < Far. *rüze* “oruç”, *istaqan* “bardak”, *ubada* < Ar. *wā'de* “vade”, *ubaqıt* < Ar. *waqt* “vakit” gibi.¹⁸⁵

Ortada /ı/, /i/ türemesi, çoğunlukla çift ünsüzle biten Arapça ve Farsçadan alınmış kelimelerde çoğunlukla gerçekleşir: *arip* < Ar. *harf* “harf”, *pikir* < Ar. *fikr* “fikir”, *ilim* < Ar. *ilm*, *baqıt* < Far. *baxt* “baht” gibi. Yine iki heceli alıntı kelimelerde /ı/ türemesi gerçekleşir: *ıpılas* < Ar. *iflas* “iflas”, *qapılet* < Ar. *ğaflet* “gaflet”, *qasıret* < Ar. *hasret* “hasret”, *canıbar* < Far. *can-var* “hayvan”. Sonunda rk ve nç çift ünsüzleri bulunan Türkçe kelimelerde de /ı/, /i/, /u/ ve /ü/ iç ses türemesi oluşur: *arıq* “ark, su kanalı”, *erik* “erk, hürriyet”, *börük* “börk, şapka”, *qubanıç* “kıvanç” gibi.¹⁸⁶

¹⁸¹ H. Kasapoğlu Çengel, *age.*, s. 491.

¹⁸² A. Buran, *agm.* s. 6.

¹⁸³ H. Kasapoğlu Çengel, *age.*, s. 492.

¹⁸⁴ H. Kasapoğlu Çengel, *age.*, s. 492., H. Kasapoğlu Çengel, *age.*, s. 939.

¹⁸⁵ H. Kasapoğlu Çengel, *age.*, s. 492., H. Kasapoğlu Çengel, *age.*, s. 939.

¹⁸⁶ H. Kasapoğlu Çengel, *age.*, s. 492., H. Kasapoğlu Çengel, *age.*, s. 940.

Kelime sonunda ünlü türemesi, sonunda çift veya ikiz ünsüz bulunan alıntı kelimelerde gerçekleşir: *ışığı* < Ar. ‘aşq “aşk”, *acı* < Ar. *ḥacc* “hac”, *aqı* < Ar. *ḥāqq* “hak” gibi.¹⁸⁷

1.3.2.6. Ünlü Birleşmesi

Ünlüyle biten bir kelime ile ünlüyle başlayan bir başka kelime yan yana gelince iki ünlü birleşerek tek bir ünlü haline gelir: *kelelek* < *kele elek* (henüz gelmedi, gelecek), *köralbayt* < *körö albayt* “göremiyor”, *baralgan çok* < *bara algan çok* “gidemedi”, *caqşı bele* < *caqşı bı ele* “iyi miydi”, *keldi beken* < *keldi bi eken* “geldi mi acaba”.¹⁸⁸

1.3.2.7. Ünsüzler

Kırgızcadaki ünsüzler: /b/, /c/, /ç/, /d/, /f/, /g/, /ğ/, /x/, /j/, /k/, /q/, /l/, /m/, /n/, /ñ/, /p/, /r/, /s/, /ş/, /t/, /v/, /y/, /z/, /ts/, /şç/.

1.3.2.8. Ünsüzlerin Tipik Özellikleri

1.3.2.8.1. Tonlu Ünsüzler

/b/ ünsüz fonemi: Ortak Türkçede başta bulunan /b/ sesi, Kırgız Türkçesinde çoğunlukla korunan bir ünlüdür: *bar* “var”, *bar-* “gitmek, varmak”, *bol-* “olmak”, *bek* “bey”, *baş* “baş”.¹⁸⁹ İç ses /b/ ünsüzünün de Kırgız Türkçesinde korunduğu görülür: *ciberüü* < *yiber-* “göndermek”, *ilbirs* < *irbiz~irbiç* “leopar”.¹⁹⁰ Kimi kelimelerde /b/ sesi /n/ ve /ñ/ ünsüzlerinin tesiriyle /m/’ye dönüşür: *murun* < *burun* “burun, önce”, *moyun* < *boyun*, *men* < *ben*, *müyüz* < *boynuz*, *çibin* < *çımın* “sivrisinek”. Kırgızca kelimelerin sonunda /b/ sesine rastlanmaz. /b/ sesi ile biten alıntı kelimelerde /b/ sesi /p/’ye değişir: *kitep* < *kitāb* “kitap”, *esep* < *ḥesāb* “hesap”.¹⁹¹ Kırgız Türkçesinde /b/ sesi alıntı sözcüklerde başta, ortada ve sonda hem birincil hem de ikincil olarak kullanılan bir ünsüzdür: *baa* < Far. *bahā* “değer, paha”, *batır* < Far. *bahādur* “bahadır”, *bulbul* < Far. *bulbul* “bülbül”, *bölkö* < Rus. *bulqa* “biçimli ekmek”, *bidiya* < Ar. *fidye* “fidye”, *aba* < Far. *hevā* “hava”, *qarb* < Ar. *qurb* “yakın, benzer”.¹⁹²

/c/ ünsüz fonemi: Kırgız Türkçesinde /c/ ünsüzü Türkçe sözcüklerde başta ve ortada hem birincil hem de ikincil olarak kullanılan bir ünsüzdür. Türkçe kelimelerin

¹⁸⁷ H. Kasapoğlu Çengel, *age.*, s. 492., H. Kasapoğlu Çengel, *age.*, s. 940.

¹⁸⁸ H. Kasapoğlu Çengel, *age.*, s. 493., H. Kasapoğlu Çengel, *age.*, s. 940.

¹⁸⁹ H. Kasapoğlu Çengel, *age.*, s. 493.

¹⁹⁰ Mehmet Özeren, “Kırgız Türkçesinde Ünsüz ve Ünsüz Olayları”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Elazığ, 2008, s. 17.

¹⁹¹ H. Kasapoğlu Çengel, *age.*, s. 493.

¹⁹² M. Özeren, *age.*, s. 18-24.

sonunda bulunmaz.¹⁹³ Ortak Türkçede baştaki /y/ sesi Kırgız Türkçesinde /c/'ye dönüştüğü için başta /c/ sesiyle fazlasıyla karşılaşılır: *carıq* “ışık, aydınlanma”, *ceen* < yeğen *col* < yol, *cigit* < yiğit, *ece* “abla”.¹⁹⁴ Kırgız Türkçesinde bulunan alıntı kelimelerde /c/ sesi başta, ortada ve sonda hem birincil hem de ikincil olarak kullanılan bir ünsüzdür: *caal* < Ar. *cāhil* “cahil”, *car* < Far. *yār* “yar, dost”, *ciloo* < Moğ. *cola* “yular, dizgin”, *acayıp* < Ar. *acayıp*, *çincır~zincir* < Far. *zincir*.¹⁹⁵ Alıntı kelimelerde sonda bulunan /c/ Kırgız Türkçesinde az sayıda kelime korunmuş, bazı yerde de /c/'nin ardından ünlü türemiştir: *acı* < Ar. *hecc* (hac).¹⁹⁶

/d/ ünsüz fonemi: Kırgız Türkçesinde başta /d/ sesi az rastlanır zira Eski Türkçede baştaki /t/ sesleri Kırgız Türkçesinde korunmuştur: *deñiz* “deniz”, *doñuz* “domuz”. *döölöt* “devlet”, *darak* “ağaç”.¹⁹⁷ Türkçe sözcüklerde başta ve ortada birincil veya ikincil olarak kullanılan /d/ ünsüzü sonda bulunmaz. Ancak alıntı kelimelerde başta oldukça sık görülen /d/ sesi başta, ortada ve sonda birincil veya ikincil olarak kullanılan bir ünsüzdür: *dağı* < *dağı~tağı* “yine, dahi”, *buuday* < *buğday* “buğday”, *qunduz* < *qunduz* “kunduz”, *didaar~diydar* < Far. *dîdār* “yüz, surat”, *döölöt* < Ar. *devlet* “devlet, servet”, *düñ* < Çin. *dun* “toptan”, *idara* < Ar. *idāre* “idare”, *kelde* < Far. *kelle* “kelle”, *murid* < Ar. *murîd* “mürit”, *sılad* < Rus. *sılad* “depo”, *cad* < Far. *yād* “yâd”.¹⁹⁸

Ortak Türkçede ortada ve sonda bulunan /d/ ünsüzü, Kırgız Türkçesinde /y/'ye döner: *küyöo* < *küdegü* “güvey, damat”, *quyruk* < *qudruq* “kuyruk”, *boy* < *bod* “boy”, *toy-* < *tod-* “doymak” gibi.¹⁹⁹

/d/, sonda Türkçe kökenli kelimelerde bulunmazken alıntı kelimelerde tonlularak karşımıza çıkar: *dart* < Far. *derd* “dert”, *meçit* < Ar. *mescid* “meşcit”.²⁰⁰

/g/ ünsüz fonemi: Kırgız Türkçesinde /g/ ünsüzü Türkçe sözcüklerde başta, ortada ve sonda birincil veya ikincil olarak kullanılan bir ünsüzdür. Başta kullanımı yaygın olmayan /g/ sesi çoğunlukla yansıma sözcüklerde görülür. *güüldöo* “uğuldamak”, *gürülöldöo* “gürüldemek”.²⁰¹ Ortak Türkçede ortada ve sonda bulunan /g/ ünsüzü, Kırgız Türkçesinde kimi yerde /y/'ye döner: *ülgü* < *ülgü* “örnek”, *küzgü* <

¹⁹³ M. Özeren, *age.*, s. 24-25

¹⁹⁴ H. Kasapoğlu Çengel, *age.*, s. 493.

¹⁹⁵ M. Özeren, *age.*, s. 24-26.

¹⁹⁶ H. Kasapoğlu Çengel, *age.*, s. 493.

¹⁹⁷ H. Kasapoğlu Çengel, *age.*, s. 494.

¹⁹⁸ M. Özeren, *age.*, s. 41-49.

¹⁹⁹ H. Kasapoğlu Çengel, *age.*, s. 494.

²⁰⁰ H. Kasapoğlu Çengel, *age.*, s. 494.

²⁰¹ M. Özeren, *age.*, s. 56-57.

közgü “ayna”, *üyrön-* < *öğren-* “öğrenmek”, *cıyırma* < *yigirme* “yirmi”, *tiy-* < *teg-* “değmek”, *iy-* < *eg-* “eğmek”. Ayrıca Ortak Türkçede kelime sonunda bulunan /g/, Kırgız Türkçesinde kimi kelimelerde tonsuzlaşarak /k/’ye değişir: *bek* < *beg* “bey”, *tük* < *tug* “tüy”.²⁰²

Alıntı kelimelerde baştaki /g/ sesi, Kırgız Türkçesinde çoğunlukla tonsuzlaşarak /k/’ye dönüşmüştür: *künöö* < Far. *gunāh* “günah”, *kümon* < Far. *gumān* “güman, şüphe”, *kübö* < Far. *guvāh* “şahit” gibi.²⁰³

/ğ/ ünsüz fonemi: Kelime başında yaygın olarak kullanılmaz.²⁰⁴ Ortak Türkçede ortada ve sonda bulunan /ğ/, Kırgız Türkçesinde kimi yerde /y/’ye değişir: *bayla-* < *bağla-* “bağlamak”, *cıy-* < *yığ-* “yığmak”. Ortak Türkçede kelime sonundaki art damak ünsüzü /ğ/ Kırgız Türkçesinde kimi yerde tonsuzlaşarak /q/ ünsüzüne dönüştüğü görülür: *boyoq* < *boyağ* “boya”, *uruq* < *uruğ* “soy, tohum”.²⁰⁵

Alıntı kelimelerin başında bulunan /ğ/, Kırgız Türkçesinde çoğunlukla tonsuzlaşarak /q/ olarak karşımıza çıkar: *qapıl* < Ar. *ğāfil* “gafil”, *qayrat* < Ar. *ğayret* “gayret”, *qapilet* < Ar. *ğaflet* “gaflet” gibi.²⁰⁶

/l/ ünsüz fonemi: Kelime başında genelde alıntı ve taklidî sözlerde bulunur. Çoğunlukla önünde ünlü türer.²⁰⁷ Ortak Türkçede başında /l/ ünsüzü bulunan ekler, Kırgız Türkçesinde sonunda tonlu ünsüz olan kelimelere eklendiğinde aykırılışma neticesinde *l > d* değişmesi; tonsuz ünlü olan kelimelere eklendiğinde ise *l > t* değişmesi olur. Kırgız Türkçesinde *l > d > t* değişmesi, *+llk/+LUq,+LUU* isimden isim yapma ekleri, *+IA-/+LO-* isimden fiil yapma eki, *+IAr/+LOr* çokluk ekinde gerçekleşmektedir: *er+dik* < *er+lik* “yiğitlik”, *şaar+dıq* < *şaar+lıq* “şehirli”, *muz+duu* < *muz+luu* “buzlu”, *col+do-* < *yol+la-* “yollamak”, *kiyim+der* < *kiyim+ler* “giyimler”, *qız+dar* < *qız+lar* “kızlar”, *caş+tıq* < *yaş+lıq* “gençlik”, *at+tuu* < *at+luu* “adlı”, *saq+ta* < *saq+la-* “saklamak”, *qonuk+tar* < *qonuk+lar* “konuklar”, *tüş+tör* < *tüş+ler* “düşler” gibi.²⁰⁸

²⁰² H. Kasapoğlu Çengel, *age.*, s. 494.

²⁰³ H. Kasapoğlu Çengel, *age.*, s. 494.

²⁰⁴ M. Özeren, *age.*, s. 63.

²⁰⁵ H. Kasapoğlu Çengel, *age.*, s. 494.

²⁰⁶ H. Kasapoğlu Çengel, *age.*, s. 494.

²⁰⁷ T. Gülensoy, *age.* s. 64.

²⁰⁸ H. Kasapoğlu Çengel, *age.*, s. 494.

Eski Türkçede ortada ve sonda bulunan /l/ ünsüzü Kırgız Türkçesinde korunur: *altın* < *altın* “altın”, *balçiq* < *balçiq* “balçık”, *ayıl* < *ağıl* “köy”, *könül* < *könül* “gönül”.²⁰⁹

/m/ ünsüz fonemi: Kırgız Türkçesinde /m/ ünsüzü Türkçe ve alıntı sözcüklerde başta, ortada ve sonda birincil veya ikincil olarak kullanılan bir ünsüzdür. Eski Türkçede başta, ortada ve sonda yer alan /m/ sesi Kırgız Türkçesinde Türkçe ve alıntı kelimelerde korunur. *monçuq* < *monçuq* “boncuk”, *men* < *min* “ben”, *tuman* < *tuman* “sis, pus”, *caman* < *yaman* “kötü”, *qum* < *qum* “kum”, *carım* < *yarım* “yarım”, *mazar* < Ar. *mezār* “mezar”, *marcan* < Far. *mercān* “mercan”, *meyman* < Far. *mihmān* “misafir, mihman”, *salamat* < Ar. *selāmet* “selamet”, *badam* < Far. *bādām* “badem”, *dayım* < Ar. *dā'imā* “daima”.²¹⁰ Kırgız Türkçesindeki *mA-* olumsuzluk eki ve *-ml* soru ekinde bulunan /m/, sonunda tonlu olan kelimelere eklenince /b/'ye, tonsuz olan kelimelere eklenince /p/'ye dönüşür: *albay* < *almay* “almadan”, *urbadı* < *ur-ma-di* “vurmadı”, *bilgenbi* < *bil-gen mi* “bildi mi”, *tappay* < *tap-may* “bulmadan”, *ayıpasa* < *ayt-ma-sa* “söylemese” *ketpespi* < *ket-mes mi* “gitmez mi” gibi. Ayrıca bazı alıntı kelimelerin de başında değişme gerçekleşir: *busurman* < Ar. *muselmān* “Müslüman”, *bekem* < Ar. *muḥkem* “muhkem” gibi.²¹¹

/n/ ünsüz fonemi: Kırgız Türkçesinde /n/ ünsüzü Türkçe alıntı sözcüklerde başta, ortada ve sonda birincil veya ikincil olarak kullanılan bir ünsüzdür. Türkçe sözcüklerde çoğunlukla birkaç soru sözcüğünde bulunurken ortada ve sonda hem Türkçe hem alıntı kelimelerde korunur. *neme* “ne”, *neçe* “ne kadar”, *kündüz* < *kündüz* “gündüz”, *qonoq* < *qonuq* “konuk, misafir”, *cağan* < *yağan* “yalan”, *moyun* < *boyun* “boyun”, *naalat* < Ar. *laènet* “lânet”, *naamart* < Far. *nā-merd* “namert”, *neft* < Rus. *neft* “petrol”, *canaza* < Ar. *cenāze* “cenaze”, *çınar* < Far. *çenār* “çınar”, *vino* < Rus. *vino* “şarap”, *momun* < Ar. *mu'min* “mümin”, *dastan* < Far. *destān* “destan”.²¹² Sonunda tonsuz bulunan kelimelere /n/ ile başlayan bir ek eklenince ekin başında bulunan /n/ ünsüzü önce /d/'ye ardından /t/'ye dönüşür. Bu değişme, *+nl/ +nU* yükleme hali eki ile *+nln/+nUn* ilgi hali ekinde karşımıza çıkar. Sonunda tonlu bulunan kelimelere ekin d'li; tonsuz bulunana ekin t'li varyantları gelir: *qız+di* < *qız+ni* “kızı”, *el+din* < *el+nin* “halkın”, *biz+din* < *biz+nin* “bizim”, *qış+ti* < *qış+ni* “kışı”, *tiş+ti* <

²⁰⁹ M. Özeren, *age.*, s. 115-120.

²¹⁰ M. Özeren, *age.*, s. 107-108.

²¹¹ H. Kasapoğlu Çengel, *age.*, s. 495.

²¹² M. Özeren, *age.*, s. 125-130.

tiş+ni “dişi”, *qonuk +tu* < *qonuk+nu* “konuğu”, *taş+tın* < *taş+nın* “taşın”, *cürök+tün* < *yürek+nin* “yüreğin” vb.²¹³

/r/ ünsüz fonemi: Kırgız Türkçesinde /r/ ünsüzü Türkçe sözcüklerde ortada ve sonda birincil veya ikincil olarak kullanılan bir ünsüzdür. Kelime başında bulunmayan /r/ ünsüzü ortada ve sonda korunur. *kirpiç* < *kerpiç* “kerpiç”, *erte* < *erte* “erken, sabah”, *qoçqor* < *qoçqar* “koç”, *cer* < *yer* “yer”,²¹⁴ Kelime başında /r/, alıntı olan kelimelerde bulunur ve önünde ünlü türemesi gerçekleşir: *iramazan* “ramazan”.²¹⁵ Ortada ve sonda /r/ alıntı kelimelerde korunur: *buqara* < Ar. *fıqarā* “yoksul, fukara”, *çara* < Far. *çāre* “çare”, *duuçar* < Far. *dÿçār* “karşılaşan, rastlayan”, *coohar* < Ar. *cevher* “cevher”.²¹⁶

/v/, /w/ ünsüz fonemi: Kırgız Türkçesinde /v/ sesi Türkçe sözcüklerde başta, ortada ve sonda birincil veya ikincil olarak kullanılmayan bir ünsüzdür.²¹⁷ Kırgız Türkçesinde Arapça ve Farsça kökenli alıntı kelimelerde başta ve ortada bulunan /w/ sesi /b/’ye dönüşür. Başında /w/ bulunan Arapça kelimelerin başında /u/ ünlüsü türemektedir: *ubaqıt* < *waqt* “vakit”, *ubada* < *wa'de* “vade”, *baraq* < *waraq* “varak”, *abal* < *aḥwāl* “ahval”, *alba* < *ḥelwā* “helva”, *barbana* < *pervāne* “pervane” gibi. Rusçadan alınan kelimelerde ise /v/, korunur: *vokzal* “gar”, *valyuta* “döviz”, *revolyutsiya* “devrim” vb.²¹⁸ Kırgız Türkçesinde /w/ sesi Türkçe sözcüklerin başında kullanılmayan ortada ve sonda ikincil olarak sadece konuşma dilinde oluşan bir ünsüzdür. *ketebiz* > *ketewiz* “gideceğiz”, *cazıw* “yazıp”.²¹⁹

/y/ ünsüz fonemi: Ortak Türkçede kelime başındaki /y/, Kırgız Türkçesinde diş eti-ön damak ünsüzü /c/’ye dönüşmüştür: *col* < *yol*, *cıl* < *yıl*, *caş* < *yaş*, *camğır* < *yağmur*, *cay* < *yay*, “yaz”, *caz* < *yaz*, “ilkbahar”, *ceen* < *yegen* “yeğen”, *caqın* < *yaqın*, *cıldız* < *yıldız*, *cigit* < *yigit*, *cürök* < *yürek*, *carat-* < *yarat-*, *çaşa-* < *yaşa*, *ciber-* < *yiber-* “göndermek”, *calğan* < *yalğan* “yalan”, *cıluu* < *yılığ* “ılık” gibi. Ancak *bıyıl* “bu yıl” ve *bıyak* “bu taraf” gibi birleşik kelimelerde değişmemiştir.²²⁰ Türkçe sözcüklerde ortada ve sonda /y/ sesi korunur: *qoyon* > *qoyan* “tavşan”, *kiyik* < *keyik* “çatal tırnaklı yabani av hayvanları”, *oñoy* < *oñoy* “kolay”, *cay* < *yay* “yaz”, *bay* < *bay* “zengin”. Alıntı sözcüklerde de başta yaygın olarak kullanılmayıp /c/’ye değişmiş ortada ve sonda

²¹³ H. Kasapoğlu Çengel, *age.*, s. 495.

²¹⁴ M. Özeren, *age.*, s. 153-155.

²¹⁵ H. Kasapoğlu Çengel, *age.*, s. 495.

²¹⁶ M. Özeren, *age.*, s. 161-163.

²¹⁷ M. Özeren, *age.*, s. 194.

²¹⁸ H. Kasapoğlu Çengel, *age.*, s. 495.

²¹⁹ M. Özeren, *age.*, s.200.

²²⁰ H. Kasapoğlu Çengel, *age.*, s. 495., H. Kasapoğlu Çengel, *age.*, s. 944.

kullanılan bir ünlüdür: *car* < Far. *yār* “dost”, *cetim* < Ar. *yetim* “yetim”, *cariya* < Ar. *cāriye* “cariye”, *ziyan* < Far. *ziyān* “ziyan, zarar”, *saray* < Far. *serāy* “saray”.²²¹

/z/ ünsüz fonemi: Kırgız Türkçesindeki Türkçe sözcüklerde başta birkaç yansıma sözcük dışında kullanılmayan /z/ ünsüzü ortada ve sonda birincil veya ikincil olarak kullanılan bir ünsüzdür: *ziñilda* “kulak çinlama”, *qozu* < *qozı* “kuzu”, *quzgun* < *quzğun* “kuzgun”, *caz* < *yaz* “ilkbahar”, *qomuz* < *qobuz* “qopuz”.²²² Olumsuz geniş zaman ekinin –mAz sonunda bulunan /z/ sesi /s/ ünsüzüne dönüşür: *aytpas* < *ayt-maz* “söylemez”, *bilbes* < *bil-mez* “bilmez”, *ötpös* < *ötmez* “geçmez”, *uqpas* < *uq-maz* “duymaz”.²²³ Alıntı sözcüklerde başta, ortada ve sonda birincil veya ikincil olarak kullanılan bir ünsüzdür: *zaar* < Far. *zehr* “zehir”, *zilzala* < Ar. *zelzele* “zelzele, deprem”, *mıyzam* < Ar. *mizān* “düzen”, *taraza* < Far. *terāzıy* “terazi”, *bız* < Far. *büz* “keçi”, *marqaz* < Ar. *merkez* “merkez”.²²⁴

1.3.2.8.2. Tonsuz Ünsüzler

/ç/ ünsüz fonemi: Kırgız Türkçesinde /ç/ ünsüzü Türkçe sözcüklerde ve alıntı kelimelerde başta, ortada ve sonda birincil ve ikincil olarak kullanılan bir ünsüzdür: *çegirtke* < *çekürge* “çekirge”, *çekit* < *çekik* “nokta”, *çaç* < *saç* “saç”, *kiçüü* < *kiçik* “küçük”, *eçki* < *eçkü* “keçi”, *keç* < *keç* “akşam, gece”, *çara* < Far. *çāre* “çare”, *çerbut* < *çetvert* “büyük şişe”, *eleçek* < Far. *leçek* “evli kadın sarığı”, *meçit* < Ar. *mescid* “mesçit”, *kömöç* < Far. *komāç* “yuvarlak ekmek”, *qalaç* < Rus. *qalaç* “beyaz ekmek” gibi. Yer yer alıntı kelimelerde kelime başı ve ortasında ç > ş değişimi görülür: *şardana* < *çār-dana* “herkesçe bilinme”, *boştoo* < Rus. *Potça* “posta”²²⁵

/f/ ünsüz fonemi: Kırgız Türkçesinde /f/ ünsüzü Türkçe sözcüklerde başta, ortada ve sonda birincil veya ikincil olarak bulunmayan bir ünsüzdür. Ancak alıntı sözcüklerde başta, ortada ve sonda birincil olarak kullanılan bir ünsüzdür. *fitne* < Ar. *fitne* “fitne”, *faqt* < Rus. *faqt* “olgu”, *afsun* < Far. *efsün* “efsun”, *müftiy* < Ar. *müfti* “müftü”.²²⁶ Kırgız Türkçesinde alıntı kelimelerin başında bulunan /f/ ünsüzünün çoğunluğu /p/’ye, bir kısmında /b/’ye dönüşmüştür: *barzant* < *parzant* < Far. *ferzend* “evlat”, *barq* < *parq* < Ar. *farq* “fark”, *balaket* < Ar. *felaket* “felaket”, *bata* < Ar. *fātiha* “Fatıha”. Ortada ve sonda bulunan /f/ sesi /p/’ye dönüşür: *depter* < Ar. *defter*

²²¹ M. Özeren, *age.*, s.205-212.

²²² M. Özeren, *age.*, s. 213-215.

²²³ H. Kasapoğlu Çengel, *age.*, s. 495.

²²⁴ M. Özeren, *age.*, s. 215-218.

²²⁵ M. Özeren, *age.*, s. 34-40.

²²⁶ M. Özeren, *age.*, s. 51-55.

“defter”, *capa* < Ar. *cefā* “cefa”, *tarap* < Ar. *ṭaraf* “taraf” gibi. Ayrıca *f* < *p* değişimi Rusça kökenli kimi kelimelerinde başında gerçekleşir: *pondu* < Rus. *fond* “sermaye”, *pabrik* < *fabrika* “fabrika”.²²⁷

/h, x/ ünsüz fonemi: Kırgız Türkçesinde /h/ ünsüzü Türkçe sözcüklerde başta ve ortada birincil veya ikincil olarak kullanılmayan son ses olarak birkaç yansıma kelimeye görülen bir ünsüzdür. Eski Türkçede başta bulunan /h/ ünsüzü Kırgız Türkçesinde /q/ sesine dönüşmüştür. *qağan* < *haqan* “hakan”, *qan* < *han*, “han” *eh* “ah”. Arapça ve Farsça’dan Kırgız Türkçesine girmiş olan birkaç alıntı sözcükte korunması dışında ön ses /h, h/ düşmüştür. *huş* < Far. *xoş* “iyi, hoş”, *huriyat* < Ar. *ḥurriyyet* “hürriyet”, *aba* < Ar. *hevā* “hava”, *abaz* < Ar. *heves* “heves”, *eç* < Far. *hiç* “hiç”, *önör* < Far. *hüner* “hüner”.²²⁸ Arapça kökenli alıntı kelimelerde bulunan /x/ sesi, Kırgız Türkçesinde muntazam bir şekilde /q/ art damak ünsüzüne dönüşmüştür: *qabar* < *xaber*, *qızmat* < *xızmet*, *qıyanat* < *xıyānet* “hıyanet”, *aqır* < *āxir* “son”, *ıqlas* < *ixlas* “ihlas”, *ıqtıyar* < *ixtiyar* “ihtiyar” gibi. Fazla olmasa da /h/ sesinin de aynı şekilde /q/’ya döndüğü görülür: *qasıret* < *ḥasret* “hasret”, *aqbal* < *aḥval* “ahval”, *raqmat* < *rahmet* “rahmet”, *arbaq* < *erwāḥ* “ervah”.²²⁹

/k/ ünsüz fonemi: Ortak Türkçede başta ortada sonda bulunan /k/ sesi Kırgız Türkçesinde korunan bir başka ünsüzdür: *kök* “gök”, *keç* “geç”, *köz* “göz”, *kel-* “gelmek”, *kündüz* “gündüz”, *küç* “güç”, *köç-* “göçmek”, *tülkü* < *tilkü* “tilki”, *öpkö* < *öpke* “akciğer, dargınlık”, *kirpik* < *kirpik* “kirpik”, *kebek* < *kepek* “kepek”.vb.²³⁰

Kırgız Türkçesinde sonunda /k/ ünsüzü bulunan kelimelere ek getirildiğinde /k/ ünsüzü iki ünlü arasında kalıp tonlularak /g/’ye dönüşür: *kögüş* < *kök-üş* “maviş”, *tigip* < *tik-i-p* “dikip”, *tögüü* < *tök-üü* “dökme”, *bügül-* < *bük-ü-l-* “bükülmek” gibi.²³¹

Kırgız Türkçesindeki alıntı sözcüklerde de /k/ ünsüzü başta, ortada ve sonda birincil veya ikincil olarak kullanılan bir ünsüzdür: *keremet* < Ar. *kerāmet* “keramet”, *kitep* < Ar. *kitāb* “kitap”, *kebep* < Far. *kebāb* “kebab”, *kino* < Rus. *kino* “sinema”, *laşker* < Far. *leşker* “asker”, *meken* < Ar. *mekān* “mekân”, *mübarek* < Ar. *mubārek* “mübarek”, *çeyrek* < Far. *çehār-yek* “çeyrek”, *himik* < Rus. *himik* “kimyacı”²³²

/q/ ünsüz fonemi: Kırgız Türkçesinde /q/ ünsüzü Türkçe ve alıntı sözcüklerde başta, ortada ve sonda birincil veya ikincil olarak kullanılır. Kırgız Türkçesinde

²²⁷ H. Kasapoğlu Çengel, *age.*, s. 496.

²²⁸ M. Özeren, *age.*, s. 74-77.

²²⁹ H. Kasapoğlu Çengel, *age.*, s. 496.

²³⁰ M. Özeren, *age.*, s. 83-86.

²³¹ H. Kasapoğlu Çengel, *age.*, s. 496.

²³² M. Özeren, *age.*, s. 87-92.

başta, ortada ve sonda bulunan /q/ art damak ünsüzü korunan başka bir ünsüzdür: *qan* “han”, *qamçı* “kamçı”, *qulun* < *qulun* “tay”, *baqa* < *baqa* “kurbağa”, *toqtu* < *toqlu* “doğurmamış genç koyun”, *çoloq* < *çolaq* “çolak” gibi.²³³ Ancak /q/ ünsüzü, ek aldıktan sonra iki ünlü arasında kalınca tonlularak /ğ/ ünsüzüne döner: *coğol* < *coq-o-l-* “yok olmak”, *bağım* < *baq-ı-m* “bakım”, *ağım* < *aq-ı-m* “cereyan, akım”, *cağın-* < *caq-ı-n-* “yaranmak”, *çığım* < *çiq-ı-m* “masraf”.²³⁴ Alıntı kelimelerde başta, ortada ve sonda bulunan /q/ sesi *h* > *q* değişimiyle de karşımıza çıkar: *qaaraman* < Far. *qahramān* “kahraman”, *qalbasa* < Rus. *qolbasa* “sucuk”, *qoom* < Ar. *qavm* “kavim”, *qıyal* < Ar. *hayāl* “hayal”, *aqır* < Ar. *āhir* “ahir”, *baqır* < Ar. *faqır* “fakir”, *soqo* < Rus. *soha* “karabasan”, *şaqıy* < Far. *şaqi* “baş ağrısı, bahtsızlık”, *balaq* < Ar. *felek* “felek”, *çaq* < Far. *çāq* “şişman”.²³⁵

/p/ ünsüz fonemi: Kırgız Türkçesinde /p/ ünsüzü Türkçe sözcüklerde ortada ve sonda birincil veya ikincil olarak kullanılan bir ünsüzdür. Başta kullanılmaz. *arpa* < *arpa* “arpa”, *kirpi* < *kirpi* “kirpi”, *topuraq* < *topraq* “toprak”, *alp* < *alp* “kahraman”, *köp* < *köp* “çok”,²³⁶ Ek aldıktan sonra iki ünlü arasında kalan çift dudak ünsüzü /p/, /b/’ye dönüşür: *tebele-* < *tep-ele-* “tepmek”, *köböy* < *köp-ey* “çoğalmak”, *cabiş-* < *yap-ı-ş-* “yapışmak”, *cabıq* < *cap-ı-q* “kapalı” gibi. Farsça kökenli kelimelerin başında bulunan /p/ çoğunlukla korunur: *perva* “perva”, *pāre* “pare” gibi. Kimi kelimelerde ise karşımıza tonlularak /b/’ye dönerek çıkar: *baygambar* < *peygām-ber* “peygamber”, *buşayman* < *peşīmān* “pişman”, *biyada* < *piyāde* “yaya”.²³⁷

/s/ ünsüz fonemi: Kırgız Türkçesinde /s/ ünsüzü Türkçe ve alıntı sözcüklerde başta, ortada ve sonda birincil veya ikincil olarak kullanılan bir ünsüzdür. *suuq* < *soğıq* ~ *soğıq* “soğuk”, *sırt* < *sırt* “diş, dışarı”, *soqur* < *soqar* “kör”, *qumursqa* < *qumursğa* “karınca”, *qısqa* < *qısğa* “kısa”, *ters* ~ *teris* < *ters* “ters”, *sada* < Far. *sāde* “sade”, *sacda* ~ *secde* < Ar. *secde* “secde”, *saadaq* < Moğ. *saadağ* “sadağ, okluk”, *asman* < Far. *āsmān* “gökyüzü”, *ısrıp* < Ar. *israf* “israf”, *qalbasa* < Rus. *qolbasa* “sucuk”, *ibilis* < Ar. *iblis* “iblis”, *namıs* < Far. *nāmıys* “namus”, *opus* < Rus. *opıs* “icra, haciz”²³⁸ Kırgız Türkçesinde başta bulunan /s/ ünsüzü, içinde /ç/ sesi olan bazı kelimede

²³³ M. Özeren, *age.*, s. 93-96.

²³⁴ H. Kasapoğlu Çengel, *age.*, s. 496.

²³⁵ M. Özeren, *age.*, s. 96-103.

²³⁶ M. Özeren, *age.*, s. 143-144.

²³⁷ H. Kasapoğlu Çengel, *age.*, s. 496.

²³⁸ M. Özeren, *age.*, s. 164-170.

gerileyici ünsüz benzeşmesi sonucu /ç/’ye dönüşür: *çaç* < *saç*, *çaç-* < *saç-*, *çeçim* < *seçim* “karar”, *çaçıra-* < *sıçra-* “sıçramak”.²³⁹

/ş/ ünsüz fonemi: Kırgız Türkçesinde /ş/ ünsüzü Türkçe sözcüklerde başta, ortada ve sonda birincil veya ikincil olarak kullanılan bir ünsüzdür. Kelime başında çoğunlukla alıntı veya yansıma kelimelerde bulunan /ş/ ortada ve sonda Türkçe ve alıntı kelimelerde korunur: *şañgiroo* “çingirdamak –bir oyuncak çeşidi-”, *şarıldoo* “şarıldamak”, *cumşaq* < *yumşaq* “yumuşak”, *oşol* < *oşol* “şu, bu”, *töşök* < *töşek* “döşek, yatak”, *tiş* < *tiş* “diş”, *qarğış* < *qarğış* “beddua”, *şeker* < Far. *şeker* “şeker”, *şaan* < Ar. *şān* “şan”, *şar* < Rus. *şar* “küre, top”, *maşaqat* < Ar. *meşaqat* “meşakkat”, *tamaşa* < Ar. *temāşā* “eğlence, şaka”, *müşök* < Rus. *meşoq* “çuval”, *derbiş* ~ *derviş* < Far. *derviş* “derviş”, *taptiş* < Ar. *teftiş* “teftiş”.²⁴⁰

/t/ ünsüz fonemi: ET’de başta bulunan /t/ sesi çoğunlukla korunan başka bir ünsüzdür: *too* “dağ”, *temir* “demir”, *til* “dil”, *tuul-* “doğmak”, *tört* “dört”, *tap-* “bulmak”, *tülkü* “tilki”, *töpö* “tepe”, *tök-* “dökmek”, *tün* “gece”, *tiy-* “değmek”, *töşök* “döşek” gibi. Türkçe kelimelerde kelime başındaki diş-diş eti ünsüzü /t/, kimi kelimelerde tonlularak /d/’ye dönüşmüştür: *de-* < *te-* “demek”, *dağı* < *takı* “tekrar, yine”, *deñiz* < *teñiz* “deniz”, *doñuz* < *toñuz* “domuz”, *delbe* < *tilbe* “deli” gibi.²⁴¹

Kırgız Türkçesinde /t/ sesi, ortada ve sonda çoğunlukla korunmaktadır: *atı* “adı”, *atım* “adım”, *ceti* “yedi”, *otun* “odun”, *cutum* “yudum”, *kütül-* “beklenmek”, *kötör-* “kaldırmak” *cigit* “yiğit” gibi.²⁴² Alıntı kelimelerin başında, ortasında ve sonunda /t/ çoğunlukla korunur: *tarıx* < Ar. *tārīx* “tarih”, *tacı* < Ar. *tāc* “taç”, *tamaşa* < Far. *temāşā* “temaşa, eğlence”, *ataş* < Far. *āteş* “ateş”, *muqtaram* < Ar. *muxterem* “muhterem”, *ayat* < Ar. *āyet* “ayet”, *front* < Rus. *front* “cephe” gibi. Yer yer son seste düştüğünde görülür. *dos* < Far. *dust* “dost”, *göş* < Far. *ğuş* “et”.²⁴³ Ancak kimi kelimelerde /d/’ye dönmüştür: *daam* < Ar. *ta’ām* “yemek”, *daarat* < Ar. *teḥāret* “tehare”, *den* < Far. *ten* “ten, vücut”.²⁴⁴

²³⁹ H. Kasapoğlu Çengel, *age.*, s. 496.

²⁴⁰ M. Özeren, *age.*, s. 174-182.

²⁴¹ H. Kasapoğlu Çengel, *age.*, s. 497.

²⁴² H. Kasapoğlu Çengel, *age.*, s. 497.

²⁴³ M. Özeren, *age.*, s. 186-193.

²⁴⁴ H. Kasapoğlu Çengel, *age.*, s. 497.

1.3.2.9. Ünsüzlerle İlgili Ses Olayları

1.3.2.9.1. Benzeşme

Benzeşme yan yana ya da komşu olan sesler arasında iki ünsüzden birinin kendine en yakın özellik taşıyan diğerini tamamen ya da kısmen kendine benzetmesi olayıdır. Benzeşme ilerleyici, yarı ve gerileyici olmak üzere üç türde görülür.²⁴⁵

-nb- > -mb- Türkçe ve alıntı sözcüklerde konuşma dilinde iç seste -nb- > -mb- biçiminde gerileyici, yarı ve yakın benzeşme görülür: *kömbödü* < *könbödü* “alışamadı”, *kiyimbedi* < *kiyinbedi* “giyinmedi”, *cekşembi* < Far. *yek-şenbih* “Pazar”, *işembi* < Far. *şenbih* “cumartesi”, *çambar* < Far. *çenber* “çenber”.²⁴⁶

-nd- > -nn- Kırgız Türkçesinde 3. teklik ve çokluk şahıs iyelik ekinin ardından gelen zamir /n/’si ile çıkma hâli ekinin başındaki /d/ ünsüzünün benzeşmesiyle ikiz ünsüz oluşur ardından biri düşer: *üyünön* < *üyünnön* < *üy+ü+n+dön* “evinden”, *sözünön* < *söz+ü+n-dön* “sözünden”.²⁴⁷

-ñl- > -ñn- 2. çokluk şahıs iyelik eki ve şahıs ekinin ünsüzü olan /ñ/ ile çokluk ekinin başındaki /l/ sesinin benzeşmesiyle gerçekleşir. Bilahare /n/ ünsüzü tekleşir: *sözünör* < *sözünner* < *söz+ü+ñler* “sözünüz”, *bildiñer* < *bildi-ñ-ler* “bildiniz” gibi.²⁴⁸

-nm- > -mm- -GAn-/-GOn- (Bilinen geçmiş zaman) ekine, 1. teklik şahıs eki eklenince benzeşme gerçekleşip ardından ikiz ünsüzden biri düşmektedir: *cazgamın* < *cazgammin* < *caz-gan-min* “yazdım”, *aytqamın* < *aytqammin* < *ayt-qan-min* “söyledim” gibi.²⁴⁹

-md- > -mn- 1. teklik şahıs iyelik ekindeki /m/ sesi, -dAn/+dOn çıkma hâli ekinin başındaki /d/’yi kendisine benzeterek oluşur: *üyümön* < *üyümnön* < *üy+ü+m+dön* “evimden”, *cerimen* < *cerimnen* < *cer+i+m+den* “yerimden”.²⁵⁰

-pb- > -pp- Zarf-fiil ekinden gelişmiş olan duyulan geçmiş zaman ekindeki /p/ ve zamir kökenli 1. çokluk şahıs ekinin başında bulunan /b/’nin benzeşmesiyle ortaya çıkar: Yazı dilinde ikinci şekli görülür: *alippız* < *alıp-bız* “almışız”, *ketippiz* < *ketip-biz* “gitmişiz”.²⁵¹

²⁴⁵ T. Gülensoy, *age.*, s. 77.

²⁴⁶ M. Özeren, *age.*, s. 269.

²⁴⁷ H. Kasapoğlu Çengel, *age.*, s. 497.

²⁴⁸ H. Kasapoğlu Çengel, *age.*, s. 497.

²⁴⁹ H. Kasapoğlu Çengel, *age.*, s. 497.

²⁵⁰ H. Kasapoğlu Çengel, *age.*, s. 497.

²⁵¹ H. Kasapoğlu Çengel, *age.*, s. 497.

-pt- < -pp- Zarf-fiil ekinen gelişmiş duyulan geçmiş zaman ekinin başındaki /p/ ve kipin içinde bulunan -tır < tur-ur bildirme ekinin başındaki /t/'nin benzeşmesi olayıdır: *barıptırmin* > *barıppırmin* > *barıptırmin* > *barıpmın* “gitmişim”, *ketiptir* > *ketippir* > *ketipir* “gitmiş”, *alıptır* > *alıppır* > *alıpır* “almış”.²⁵²

1.3.2.9.2. Benzeşmezlik

Kırgız Türkçesinde Arapça kökenli alıntı kelimelerde yan yana bulunan ikiz ünsüzlerden biri aykırılışır: *moldo* < *mollā* “molla”, *selde* < *selle* “sepet, sarık”, *candat* < *cennet* “cennet”.²⁵³

1.3.2.9.3. Ünsüz Tekleşmesi

Alıntı kelimelerin ortasındaki ikiz ünsüz, Kırgız Türkçesinde tek ünsüz şeklinde karşımıza çıkar: *maşaqat* < *meşaqqat* “meşakkat”, *mahabat* < *muhabbet* “mahabbet”, *mugalim* < *mu'allim* “muallim”, *qubat* < *quwwet* “kuvvet”, *abal* < *ewwel* “evvel”, *ese* < *hisse* “hisse”,²⁵⁴ *dacaal* < Ar. *deccāl* “deccal”, *üdot* < Ar. *muddet* “müddet”, *keperet* < *keffāret* “kefāret”, *qına* < Ar. *ḥinnā* “kına”, *ustara* < Far. *usturre* “ustura”, *adabiyat* < Ar. *edebiyāt* “edebiyat”.²⁵⁵

1.3.2.9.4. Ünsüz Düşmesi

/g/, /ğ/ > /w/ > Ø düşmesi: Eski Türkçede ortada ve son sesteki /g/ ve /ğ/ ünsüzleri ilk önce sızıcılaşarak /w/'ye dönüp ardından /w/'nin kaybolmasıyla uzun ünlü meydana gelir: *biröö* < *birow* < *biregü* “biri”, *küyöö* < *küyöw* < *küdegü* “güvey, damat”, *oor* < *owur* < *ağır* “ağır”, *ooz* < *owuz* < *ağız* “ağız”, *boor* < *bowur* < *bağır* “bağır”, *soo* < *sow* < *sağ* “sağ”, *too* < *tow* < *tağ* “dağ”.²⁵⁶

/l/ düşmesi: /l/ ünsüzü ile biten fiillerin önüne, -p zarf-fiil eki gelince akıcı ünsüz düşmektedir: *apkel-* < *alıp kel-* “getirmek”, *apar-* < *alıp bar-* “götürmek”, *boptur* < *boluptur* “olmuş”.²⁵⁷

/h/ düşmesi: Alıntı kelimelerin başında ortasında ve sonundaki /h/ ve /h/ sesi, Kırgız Türkçesinde çoğunlukla düşmüştür: *esep* < Ar. *ḥesāb* “hesap”, *araket* < Ar. *ḥareket* “hareket”, *öküm* < Ar. *ḥukm* “hüküm”, *nike* < Far. *nikāḥ* “nikah”, *ar* < Far. *her*

²⁵² H. Kasapoğlu Çengel, *age.*, s. 498.

²⁵³ H. Kasapoğlu Çengel, *age.*, s. 498.

²⁵⁴ H. Kasapoğlu Çengel, *age.*, s. 498., H. Kasapoğlu Çengel, *age.*, s. 944.

²⁵⁵ M. Özeren, *age.*, s. 274.

²⁵⁶ H. Kasapoğlu Çengel, *age.*, s. 498., H. Kasapoğlu Çengel, *age.*, s. 944.

²⁵⁷ H. Kasapoğlu Çengel, *age.*, s. 498., H. Kasapoğlu Çengel, *age.*, s. 944.

“her”, *önör* < Far. *huner* “hüner”, *şaar* < Far. *şehr* “şehir”, *günöö* < Far. *gunāh* “günah”.²⁵⁸

/w/ düşmesi: Alıntı kelimelerin başındaki /w/ ünsüzü erimektedir: *opat* < *wefat* “vefat”, *okuya* < *wāqı’ā* “olay”, *ucdan* < *wicdān* “vicdan” gibi.

Kelime ortasındaki /w/, ünlüye dönüşür ardından yok olur. Bu değişme, kimi zaman kelime başında da karşımıza çıkar: *coop* < *cewāb* “cevap”, *soop* < *sewāb* “sevap”, *qoom* < *qawm* “kavim”, *door* < *dewr* “devir”, *döölöt* < *dewlet* “devlet”.²⁵⁹

/t/ düşmesi: Farsçadan alınan kelimelerde /x/, /s/ ve /ş/ ünsüzünün ardındaki /t/ sesini söylemek zorlaştığı için için düşmektedir: *iras* < *rāst* “doğru”, *mas* < *mest* “mest”, *beyiş* < *bihişt* “cennet”, *dos* < *dost* “dost”. Ayrıca, birden fazla ünsüzle biten kimi Rusça kelimelerde de görülür: *teks* < *tekst* “metin”, *proyek* < *proyekt* “proje”. Kırgız Türkçesinde bu kelimelerin iki şeklide kullanılır.²⁶⁰

1.3.2.9.5. Ünsüz Türemesi

Türkçe sözcüklerde ön seste /c/ ünsüzü dışında türeme görülmez. Ön ses türemeleri daha çok alıntı sözcüklerde /c, q, n/ seslerinde oluşmaktadır. Ortada ve sonda ünsüz türemesi ise hem Türkçe hem de alıntı sözcüklerde görülür. *cüzüm* < *üzüm*, *cesir* < Ar. *esir* “esir”, *qapsalan* < Far. *ābsālān* “koru, bahçe”,²⁶¹

/l/ türemesi: Bazı Türkçe sözcüklerde iç seste /l/ ünsüzü türemiştir: *almurut* < *armut* “armut”.²⁶²

/y/ türemesi: Kimi Türkçe sözcüklerde iç seste /y/ türemesi görülür: *qıyqıruu* < *qīqır-* “bağırmaq”.²⁶³ Arapça kökenli alıntı kelimelerdeki orta ve sonda bulunan /ī/ ünlüsünün yanında /y/ türemektedir: *vazıypa* < *vazife* “vazife”, *akıykat* < *ḥaqīqat* “hakikat”, *natiyca* < *netice* “netice”, *adabiy* < *edebī* “edebi”, *madaniy* < *medeni* “medeni”.²⁶⁴

²⁵⁸ H. Kasapoğlu Çengel, *age.*, s. 498., H. Kasapoğlu Çengel, *age.*, s. 944.

²⁵⁹ H. Kasapoğlu Çengel, *age.*, s. 498., H. Kasapoğlu Çengel, *age.*, s. 945.

²⁶⁰ H. Kasapoğlu Çengel, *age.*, s. 499., H. Kasapoğlu Çengel, *age.*, s. 945.

²⁶¹ M. Özeren, *age.*, s. 286-287.

²⁶² M. Özeren, *age.*, s. 288.

²⁶³ M. Özeren, *age.*, s. 289., S. K. Yalçın, *age.*, s. 84.

²⁶⁴ H. Kasapoğlu Çengel, *age.*, s. 499., H. Kasapoğlu Çengel, *age.*, s. 945.

Ayrıca Farsçadan alınan *bē* ön ekinin uzun ünlüsü. Kırgız Türkçesinde kısalmış, /y/ türemesiyle bu ek, *bey* hâline gelmiştir: *beykünöö* < *bē-gunāh* “günahsız”, *beydart* < *bē-dert* “dertsiz”, *beyparzant* < *bē-ferzend* “evlatsız”.²⁶⁵

1.3.2.9.6. Göçüşme

Kelime içinde bulunan komşu ya da uzak seslerin yer değiştirmesi hadisesidir. Kırgız Türkçesinde bu olay Türkçe kelimelerde de, alıntı kelimelerde de karşımıza çıkar: *düynö* < *dunyö* “dünya”, *dayra* < *dariya* “deniz” gibi.²⁶⁶

Türkçe sözcüklerde: çq < qç *mıçquu* < *mıçquu* “mıncıklamak”, rü < ür *büyrümö* < *büyürmö* “bürme, dürme”, rı < ır *qayırmaq* < *qayırmaq* “bükme, çevirmek, döndürmek”.²⁶⁷

Alıntı sözcüklerde: pk < kp *depkir* < Far. *tekbir* “tekbir”, tl < tr < rt *katlōškō* Rus. *qartoşqa* “patates”, lp < pl < fl *qulpu* < Far. *qulf* “kilit”, yn < ny *düynö* < Ar. *dunyā* “dünya”, yr < ry *dariya* < *dayra* < Far. *deryā* “derya”.²⁶⁸

1.3.2.10. Hece Kaynaşması

a. Kırgız Türkçesinde ünlü seslerin birleşmesiyle hece kaynaşması (contraction) oluşur: *keldi beken* < *keldi bi eken* “geldi mi acaba”, *cakşı bele* < *cakşı bı ele* “iyi miydi”, *kelelek* < *kele elek* “henüz gelmedi”, *baralbaymın* < *bara albaymın* “gidemiyorum”.

b. Türkçe kelimelerde /g/,/ğ/, /p/ ve /b/ seslerinin sızıcılaşıp kaybolmasıyla diğer hecelerdeki ünlülerde kaynaşma gerçekleşir hece kaybı olur ve uzun ünlü meydana gelir: *boor* < *bağır* “bağır”, *cuuk* < *yağuuq* “yakın”, *taap* < *tapıp* “bulup”.

c. Türkçe kelimelerin içinde bulunan /l/ ünsüzü ile baştaki /y/ ünsüzünün kaybolmasıyla kaynaşma oluşur: *apkel-* < *al-ıp kel-* “getirmek”, *apar-* < *alıp bar-* “götürmek”, *boptur* < *boluptur* “olmuş”, *keletat* < *kele yatat* “geliyor”.

d. Alıntı kelimelerde de kaynaşma gerçekleşmektedir. /h/, /h/ ve /w/ ünsüzlerinin kaybolması ve iki ayrı hecede bulunan ünlülerin kaynaşmasıyla uzun ünlü oluşur: *caat* < *cihāt* “cihat”, *maal* < *maḥall* “yer”, *coop* < *cewāb* “cevap”.²⁶⁹

²⁶⁵ H. Kasapoğlu Çengel, *age.*, s. 499., H. Kasapoğlu Çengel, *age.*, s. 945.

²⁶⁶ H. Kasapoğlu Çengel, *age.*, s. 499.

²⁶⁷ Özeren, *age.*, s. 290.

²⁶⁸ Özeren, *age.*, s. 291.

1.3.2.11. Hece Düşmesi

a. -GAn /-GOn bilinen geçmiş zaman eki, 1. teklik şahıs eki alınca hece düşmesi oluşur: *algan-min* > *algammın* > *algamın* > *algam* “aldım”, *bilgen-min* > *bilgemin* > *bilgem* “bildim”.²⁷⁰

b. -p zarf-fiil ekinden gelişen duyulan geçmiş zaman eki tüm şahıslarla çekimlendiğinde hece düşmesi oluşur ve -ur- ses grubu kaybolur: *bar-t-p-turmin* < *bar-t-p tur-ur men* “gitmişim”, *ayı-t-p-tır-siñ* < *ayt-t-p tur-ur sen* “söylemişsin”, *bil-i-p-tir* < *bil-i-p tur-ur* “bilmiş”.²⁷¹

1.3.2.12. Ünsüz Uyumu

Kırgız Türkçesinde tonluluk-tonsuzluk uyumu genel Türkçedeki gibi ünlülerden veya tonlu ünsüzlerden sonra tonlu, tonsuz ünsüzlerden sonra ise tonsuz ile başlayan ekler alır.²⁷² Kırgız Türkçesinde kuvvetli bir ünlü ve ünsüz uyumu bulunduğundan dolayı yapım ve çekim eklerinin birçok varyantları bulunmaktadır.²⁷³ Tonlu ve tonsuz karşılıkları olan ünsüzlerle başlayan ekler her halükârda kelime tabanındaki ünsüzün niteliğine uydukları için ünsüz uyumuna uyarlar. Uymayanlarda uygun hale gelir.²⁷⁴

1.3.2.12.1. Tonluyla Biten Kelimeler

Kırgız Türkçesinde tonsuz karşılığı bulunmayan tonlu ünsüzlerden biriyle (m, l, n) başlayan bazı ekler tonsuz karşılığı olan tonlu ünsüzlerden birine (m>b, l>d, n>d) dönüşerek uyuma giren bir ek haline gelir ve ekin her durumda uyuma girmesini sağlarlar.²⁷⁵ Aşağıda bu değişime uğrayarak tonluluk uyumuna giren örnekler yer almaktadır: *cer-deş* “hemşehri”, *zor-do-* “zorlamak”, *aman-daş-* “selamlaşmak”, *tuy-ğu* “duygu”, *bil-giç* “anlayışlı”, *tuu-ğan* “akraba”, *körün-güs* “görünmez”, *bil-be-* “bilmemek”, *caz-dır-* “yazdırmak”, *söz-dör* “sözler”, *közüm-döy* “gözüm gibi”, *caştar-ğa* “gençlere”, *üy-gö* “eve”, *kol-do* “elde”, *üy-dön* “evden”, *kör-düm* “gördüm”, *caz-dılar* “yazdılar”, *keter-biz* “geliriz”, *üylön-gön* “evlendi” gibi.²⁷⁶

1.3.2.12.2. Tonsuzla Biten Kelimeler

²⁶⁹ H. Kasapoğlu Çengel, *age.*, s. 499.

²⁷⁰ H. Kasapoğlu Çengel, *age.*, s. 499.

²⁷¹ H. Kasapoğlu Çengel, *age.*, s. 500.

²⁷² Özeren, *age.*, s. 228.

²⁷³ H. Kasapoğlu Çengel, *age.*, s. 500.

²⁷⁴ A. Buran, *agm.*, s. 10.

²⁷⁵ A. Buran, *agm.*, s. 9.

²⁷⁶ H. Kasapoğlu Çengel, *age.*, s. 500.

Tonsuz karşılıkları bulunmayan ünsüzler (l, m, n) ile başlayan eklerin ilk sesi kelime tabanının son sesinin niteliğine göre bir değişmeye uğrayarak (l>t, m>p, n>t) uyuma uygun hale gelir.²⁷⁷ *taş-tuu* “taşlı”, *küçtüü* “güçlü”, *kesip-teş* “meslektaş”, *alış-ta-* “uzaklaşmak”, *caş-ta-* “gözyaşı dökmek”, *açu-qi* “maya”, *aç-qiç* “anahtar”, *uç-qun* “kıvılcım”, *tuuş-qan* “akraba”, *öt-kür* “keskin”, *iç-pe-* “içmemek”, *cet-kiz-* “yetiştirmek”, *at-tay* “at gibi”, *taş-tar* “taşlar”, *caş-tın* “gencin”, *kök-kö* “göge”, *taş-qa* “taşa”, *cük-tö* “yükte”, *cürök-tün* “yüreğin”, *iç-ken* “içti”, *aç-kan* “açtı”, *caş-pız* “genciz”, *öt-tü* “geçti”, *cat-padı* “yatmadı” gibi.²⁷⁸

Kırgız Türkçesinde ünsüz uyumu dışında kalan kimi ekler bulunmaktadır. +çA/+çO; +çAk/+çOk; +çAn/+çOn; +çAr,+çor,+çör; +çl/+çU; +çlk,+çUk; +çll/+çUl; +nçl/+nçU; çAk/ -çOk yapım ekleri, +çA/+çO eşitlik hâli eki ve -çU âdet edilen geçmiş zaman eki, sonunda tonlu olan tüm kelimelere /ç/’li olarak gelir: *Kırgız-ça* “Kırgızca”, *caşıl-ça* “sebze”; *kelin-çek* “gelincik”, *köñül-çök* “iyi kalpli”; *kiyim-çan* “giyimli”; *buka-çar* “üç yaşında boğa”, *til-çi* “dilci”, *coloo-çu* “yolcu”, *can-çık* “cep”, *oyun-çuk* “oyuncak”; *tuugan-çıl* “akrabaya düşkün”, *uyqu-çul* “uykuya düşkün”, *eki-nçi* “ikinci”, *kısqa-ça* “kısaca”, *kel-üü-çü* “gelirdi”, *bar-çu* “giderdi” gibi.²⁷⁹

İsimden isim yapma eki +ke, +kay/+key, +tay/+toy ekleri de ünsüz uyumuna girmemektedir: *ece-ke* “ablacık”, *bala-key* “çocukcağız”, *kiçine-key* “küçücük”, *aga-tay* “biradercik”.²⁸⁰

Âitlik eki, sonunda ünlü olan isimlere eklenince çoğunlukla tonlulaşır: *coldo-ğu* “yoldaki”, *keçee-ki* “dünkü”. Tonlu ünsüzlerin ardından çoğunlukla uyuma pek girmemektedir: *murun-ku* “önceki”, *tün-kü* “geceki”, *küz-gü* “güze ait”, *bıltırğı* ~ *bıltırkı* “bir yıl önceki” gibi.²⁸¹

-Dlr/-DUR- fiilden fiil yapma eki; sonunda /L/ ünsüzü bulunan kimi fiillere /t/’li şekli gelir: *öl-tür-* “öldürmek”, *tol-tur-* “doldurmak”.²⁸²

²⁷⁷ A. Buran, agm., s. 10.

²⁷⁸ H. Kasapoğlu Çengel, age., s. 500.

²⁷⁹ H. Kasapoğlu Çengel, age., s. 500.

²⁸⁰ H. Kasapoğlu Çengel, age., s. 500.

²⁸¹ H. Kasapoğlu Çengel, age., s. 500.

²⁸² H. Kasapoğlu Çengel, age., s. 500.

1.3.3. Altay Türkçesi

Altay Türkçesi, Güney Sibiryta bölgesinde Altay dağları eteklerinde bulunan, Altay Türklerinin kullandığı Türk lehçesidir. Türk lehçelerinin tasnifinde Kuzeydoğu/Güney Sibiryta Türk lehçeleri kapsamındadır. Altay Türkleri Güney ve Kuzey Altay Türkleri olarak iki gruba ayrılmakta, güney grubu Altay kiji, Telengit ve Teleüt; kuzey grubu ise Tuba, Kumandı ve Çalkandı Türklerinden meydana gelmektedirler.²⁸³ Çarlık Rusyasında Altay'da yazı dilinin yaygınlaştırılması için Rus misyonerlerle birlikte Altay edebiyatının her yönüyle ilk temsilcilerinden sayılan ve kendisi de Hristiyanlığı kabul eden Çevalkov da Altay Türklerinin öne çıkan isimlerinden biridir.²⁸⁴

1840'lı yılların sonlarında misyoner Makariy Gluharev tarafından Rus Kiril alfabesiyle bir alfabe ve Teleüt ağzının esas alındığı bir yazı dili hazırlanır. Bu alfabe 27 harften oluşmaktaydı. 1922 yılında alfabede bazı ilaveler ve değişiklikler yapılır. Kiril temelli bu alfabe 1928'e kadar kullanılır, 1928 yılında *Cañalif* adlı Latin alfabesine, sonra da 1938'de birtakım değişiklerle yine Kiril harfli alfabeye geçilir. Bu alfabe 1944 yılında yeniden gözden geçirilerek eski şeklinin (1922) kullanılmasına karar verilir. Günümüzde de 1944 yılında kabul edilen alfabe kullanılmaktadır.²⁸⁵

---

²⁸³ Abdullah Elcan, *Altay Türkçesi ile Türkiye Türkçesinin Karşılaştırmalı Ses ve Şekil Bilgisi*, (Basılmamış Doktora Tezi), Ardahan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2016 Ardahan, s. 3.

²⁸⁴ Figen Güner Dilek, "Altay Türkçesi", *Türk Lehçeleri Grameri*, (Ed.) A. B. Ercilasun, Akçağ Yayınları, Ankara 2012, s. 1011.

²⁸⁵ F. Güner Dilek, *age.*, s. 1011.

ALTAY ALFABESİ

Kıril		Latin
Büyük	Küçük	(Büyük, Küçük)
А	а	A, a
Б	б	B, b
Г	г	G, g
Д	д	D, d
Е	е	E, e/ye
З	з	Z, z
Й	й	Y, y
И	и	İ, i
Ж	ж	J, j
К	к	K, k
Л	л	L, l
М	м	M, m
Н	н	N, n
Н	н	Ñ, ñ
О	о	O, o
Ö	ö	Ö, ö
П	п	P, p
Р	р	R, r
С	с	S, s
Т	т	T, t
У	у	U, u
Ў	ў	Ü, ü
Ч	ч	Ç, ç
Ш	ш	Ş, ş
Ы	ы	I, ı
Ј	ј	C, c
В	в	V, v
Ф	ф	F, f
Х	х	X, x
Ц	ц	Ts, ts
Щ	щ	Şç, şç
Ю (ЙУ)	Ю (йу)	Yu, yu
Я (ЙА)	яйа	Ya, ya
Э	Э, е	E, e
Ь	ь	İnceltici
Ъ	ъ	Kalınlaştırıcı
Ё (ЙО)	Ё (йо)	Yo, yo

Tablo 2. Altay Alfabeti

1.3.4. Altay Türkçesi Ses Özellikleri

1.3.4.1. Ünlüler

Altay Türkçesi sekiz normal, sekiz uzun olan toplam on altı ünlü bulundurur: /a/, /e/, /ı/, /i/, /o/, /ö/, /u/, /ü/; /aa/, /ee/, /ıı/, /ii/, /oo/, /öö/, /uu/, /üü/.

Altay Türkçesindeki uzun ünlüler, iki ünlünün veya bir ünlü ile bir akıcı ünlünün arasında kalarak /n/, /ñ/, /g/, /y/ seslerinin erimesiyle meydana gelir. Bu tip uzun ünlüler ikincil uzun ünlüler olarak adlandırılır.²⁸⁶

/a/ ünlüsü: ET.’deki /a/ ünlüsü Altay Türkçesinde çoğunlukla korunmuştur: *al* < *al* “almak”, *bar* < *bar* “gitmek”, *aş* < *aş* “aş yiyecek” gibi. Ancak bazı kelimelerde /a/ sesi /e/’ye dönüşmüştür: *emdi* < *amti* “şimdi”, *ene* < *ana* “anne”.²⁸⁷ Yine dudak uyumu neticesinde ortada ve sonda bulunan /a/ sesinin /o/’ya dönüştüğü görülür: *oñdo* < *añla* “anla”, *oyno* < *oyna* “oyna”.²⁸⁸

Eski Türkçede bulunan *ağ*, *ağa*, *ağı*, *ığu* ses grupları Altay Türkçesinde /aa/ veya /uu/’ya döner: *saa-* < *sağ-* “sağ-”, *batır* < *bağatur* “bahadır”, *caaş* < *yağış* “yağış”, *taqaa* < *tağığu* “tavuk” gibi.²⁸⁹

/ı/ ünlüsü: ET.’deki /ı/ ünlüsü Altay Türkçesinde çoğunlukla korunan bir diğer ünlüdür: *altı* < *altı* “altı”, *tarı* < *tarı* “ekmek”, *ıyła-* < *ığla-* “ağla”, *qıs* < *qız* “kız”, *cajıl* < *yaşıl* “yeşil”. Ayrıca ilk hecede bulunan /ı/ ünlüsü “ıg, agu” ses gruplarının tesiriyle /u/ ünlüsüne yer yer de /o/’ya dönüşmektedir: *yulu* ~ *yoluu* < *yılığ* “ılık”,²⁹⁰ *quyu* < *qıdığ* “kıyı”.²⁹¹

/o/ ünlüsü: ET.’de bulunan /o/ ünlüsü Altay Türkçesinde genellikle korunmuştur: *on* < *on* “on”, *soñ* < *soñ* “son”, *qoy* < *qod* “koy”, *boş* < *boş* “boş”, *sol* < *sol* “sol” gibi.²⁹²

Ayrıca Altay Türkçesinde /ağ/, /oğı/ ses grupları bazen de /ağu/ ses grubu /oo/ ünlüsüne döner: *sooq* < *soğıq* “soğuk”, *ooru* < *ağrı* “ağrı”, *oo* < *ağu* “zehir” gibi.²⁹³

/u/ ünlüsü: ET.’de bulunan /u/ ünlüsü Altay Türkçesinde genellikle korunur. Ancak bazen /ı/’ya veya /o/’ya değişebilir: *buqa* < *buqa* “boğa”, *quş* < *quş* “kuş”,

²⁸⁶ F. Güner Dilek, *age.*, s. 1016.

²⁸⁷ Zuhâl Kargı Ölmez, “Altay Türkleri ve Altayca”, *Çağdaş Türk Dili*, S. 99, Ankara, Mayıs 1996, s. 14.

²⁸⁸ Abdullah Elcan, “Altay Türkçesinin Ayırt Edici Ses Bilgisi Özellikleri”, *Karadeniz*, (35), Ardahan, 2017, s. 126.

²⁸⁹ A. Elcan, *agm.*, s. 123.

²⁹⁰ Z. Kargı Ölmez, *agm.*, s. 14.

²⁹¹ S. K. Yalçın, *age.*, s.92.

²⁹² Z. Kargı Ölmez, *agm.*, s. 15.

²⁹³ A. Elcan, *agm.*, s. 123.

bıza~bozu < *buz* “buz”, *yımrıtqa* < *yumurtğa* “yumurta”,²⁹⁴ *qomıs* < *qobuz* “kopuz”, *castıq* < *yastuq* “yastık”, *cañıs* < *yalıñus* ~ *yalñus* “yalnız”, *qonoq* < *qonuq* “konuk”, *tolo* < *tolu* “dolu”.²⁹⁵

Ayrıca Eski Türkçede /oğ/, /oğu/ ve /ığı/ ses grupları kimi zamanda /ağu/ ses grubu Altay Türkçesinde /uu/ uzun ünlüsüne dönüşür: *uul* < *oğul* “oğul”, *cuuq* < *yağuuq* “yakın”, *cuun* < *yıgın* “yığın” gibi.²⁹⁶

/e/ ünlüsü: ET.’de bulunan /e/ ve /é/ ünlüsü Altay Türkçesinde çoğunlukla korunmuştur, ancak bazı kelimelerde /i/ sesine dönüşmüştür: *ber-* < *bér-* “vermek”, *kel-* < *kel-* “gelmek”, *em* < *em* “ilaç”; “*beş, biş, peş, piş*” < *béş* “beş”, *biyik* < *bedük* “büyük, yüksek” gibi.²⁹⁷

Bazen /e/ ünlüsü ikinci hecede bulunan /ü/’nün tesiriyle /ö/’ye dönüşür: *ödük* < *etük* “bot çizme”,²⁹⁸ *möñkü* < *beñgü* ~ *beñkü* ~ *beñigü* ~ *beñü* “sonsuz”.²⁹⁹

Eski Türkçede bulunan /eye/, /eye (< eđe)/, /eñe/ ses grupları Altay Türkçesinde uzun /ee/’ye dönüşür: *ee* < *ıdı*, *ıye*, *ıye* “ıye, sahip”, *ceen* < *yegen* “yeğen”, *ee* < *eğer*, *eyer* “eyer”, *EEK* < *eñek* “çene”.³⁰⁰

/i/ ünlüsü: ET.’de bulunan /i/ ünlüsü Altay Türkçesinde korunan bir başka ünlüdür: *bir* < *bir* “bir”, *bil-* < *bil-* “bilmek”, *iç-* < *iç-* “iç”, *tile-* < *tile-* “dilemek, istemek” gibi. Kimi yerde ilk hecede bulunan /i/ sesi ikinci hecede bulunan /ig/ ve /egü/ ses gruplarının tesiriyle (üü < ig, egü) /ü/ sesine yer yer de /ö/’ye değişir: *üzüü* < *isig* “sıcaklık”, *türüü* < *tirig* “canlı, diri”.³⁰¹ Yine Altay Türkçesinde bir örnekte ilk hecede /i/ ünlüsü bulunduran ve ikili kullanıma sahip olarak ön damaksıl şekli /i/’li ve art damaksıl şekli /ı/’ şekli kullanılmaktadır: *tik-* ~ *tıq-* < *tik-* “sokmak, saplamak”.³⁰² Bazı örneklerde ilk hecedeki geniş ünlünün tesiriyle /i/ ünlüsü /e/ ünlüsüne değişmiştir: *tereñ* < *teriñ* “derin”, *tere* < *teri* “deri”.³⁰³

/ö/ ünlüsü: ET.’de bulunan /ö/ ünlüsü Altay Türkçesinde çoğunlukla korunmuştur: *böl-* < *böl-* “böl”, *köl-* < *köl-* “göl”, *öl-* < *öl-* “öl” gibi.³⁰⁴

²⁹⁴ Z. Kargı Ölmez, agm., s. 15.

²⁹⁵ S. K. Yalçın, age., s. 296,299.

²⁹⁶ A. Elcan, agm., s. 123.

²⁹⁷ Z. Kargı Ölmez, agm., s. 14.

²⁹⁸ Z. Kargı Ölmez, agm., s. 14.

²⁹⁹ S. K. Yalçın, age., s.158.

³⁰⁰ A. Elcan, agm., s. 123.

³⁰¹ Z. Kargı Ölmez, agm., s. 14.

³⁰² S. K. Yalçın, age., s.196.

³⁰³ S. K. Yalçın, age., s. 323.

³⁰⁴ Z. Kargı Ölmez, agm., s. 15.

Ayrıca ET.'de /üñü/ ve bazen de /igi/ ses grupları /öö/ uzun ünlüsüne dönüşür: *söök* < *süñük* “kemik”, *sööl* < *sigil* “siğil” gibi.³⁰⁵

/ü/ ünlüsü: ET'deki /ü/ ünlüsü yine korunan bir ünlüdür: *kül* < *kül* “gül”, *üç* < *üç* “üç”, *kümüş* < *kümüş* “gümüş”, *süt* < *süt* “süt” gibi. Ayrıca /ü/ ünlüsünün artdamaksılışarak /u/ya dönüştüğü örnekler de vardır: *sus* < *süz* “süzmek”.³⁰⁶ İlk hecedeki düz ünlünün tesiriyle /i/ye değiştiği de görülmektedir: *üzeñi* < *üzengü* “üzengi”, *içir-* < *içür-* “içirmek”.³⁰⁷ Yer yer /ü/ ünlüsü /e/ye değişmektedir: *belge* “fal, büyü” < *belgü* “işaret”.³⁰⁸

Yine ET'deki /üñü/, /üğü/ ses grupları Altay Türkçesinde /üü/ uzun ünlüsüne dönüşür: *müüs* < *müñüz* “boynuz”, *tüün* < *tüğün* “düğüm” gibi.³⁰⁹

1.3.4.2. Uzun Ünlüler

Altay Türkçesinde sekiz tane uzun ünlü bulunmaktadır: /aa/, /ee/, /ıı/, /ii/, /oo/, /öö/, /uu/, /üü/ Bu uzun ünlüler asli (birincil) uzun ünlüler olmayıp bazı ses olayları neticesinde meydana gelmiş ikincil uzun ünlülerdir.³¹⁰

Altay Türkçesinde çeşitli ses gruplarının büzülmesiyle /g, ğ/ ünsüzü eriyerek uzun ünlüleri oluşturur:

/ağ/, /ağı/, /ığu/ > /aa/, /uu/, /ool: *saa* < *sağ* “sağ”, *tuu* < *tağ* “dağ”, *buu* < *bağ* “bağ”, *ooru* < *ağrığ* “hastalık”, *uur* < *ağır* “ağır”, *caaş* < *yağış* “yağış”, *taqaa* < *tağığu* “tavuk”.³¹¹

/ege/, /eye/(< eđe), eñe > ee: *ceen* < *yegen* “yeğen”, *eer* < *eğer* /*eyer* “eyer”, *EEK* < *eñek* “çene”.³¹²

/igi/ > /öö/, /ii: *sööl* < *sigil* “siğil”, *ciit* < *yigit* “yiğit”.³¹³

/ağa/ > /aa: *qaan* < *qağan* “kağan”, *taay* < *tağay* “dayı”.³¹⁴

/oğ/, /ov/, /uğ/, /uv/ > /uu: *buuday* < *boğday* “buğday”, *quu-* < *qov-* “kovmak”, *tuu* < *toğ* “doğmak”, *suu* < *suv* “su”.³¹⁵

³⁰⁵ A. Elcan, agm., s. 123.

³⁰⁶ Z. Kargı Ölmez, agm., s. 15.

³⁰⁷ S. K. Yalçın, age., s. 336.

³⁰⁸ S. K. Yalçın, age., s. 338.

³⁰⁹ A. Elcan, agm., s. 123.

³¹⁰ A. Elcan, agm., s. 119.

³¹¹ Z. Kargı Ölmez, agm., s. 16., A. Elcan, “agm., s. 123.

³¹² A. Elcan, agm., s. 123.

³¹³ A. Elcan, agm., s. 123.

³¹⁴ Z. Kargı Ölmez, agm., s. 17.

/oğ/, /oğu/, /ıgı/ > /uu/: *buu-* < *boğ-* “boğmak”, *uul* < *oğul* “oğul”, *cuun* < *yıgın* “yığın”.

/ağ/ > /uu/, /oo/: *cuuq* < *yağuş* “yakın”, *oo* < *ağu* “ağu”.³¹⁶

/ög/, /üg/ > /üü/: *üren-* ~ *üren-* < *örge-* “öğrenmek”, *tüü-* ~ *tüy-* < *tüg-* “bağlamak, düğümlemek”.³¹⁷

/ügü/ > üü: *tüün* < *tügün* “düğün”.

/üñü/ > /öö/, /üü/: *söök* < *süñük* “kemik”, *müüs* < *müñüz* “boynuz”.³¹⁸

/ağı/, /ağu/ > /u/, /uu/: *cuu* < *yağı* “düşman”, *buur* < *bağır* “bağır”.³¹⁹

/ağı/ > /aa/, /oo/: *oos* < *ağız* “ağız”.

/oğı/, /oğu/ > /oo/, /uu/: *soo-* < *soğı-* “soğumak”, *uul* < *oğul* “oğul”.

Ayrıca şu örnekler de mevcuttur: *caaq* < *yañaq* “yanak”, *söök* < *süñek* “kemik”, *müüs* < *müyüz* “boynuz”, *yiit* < *yigit* “genç delikanlı”.³²⁰

Gelecek zaman eki *-ar*, *-er*, *-ır*, *-ir* sonunda ünlü olan bir kelimeye önüne gelince iki ünlü arasına bir ünsüz almaz ve uzun ünlü meydana gelir: *uyukta-ar* > *uyuktaar* “uyuyacak”, *işte-er* > *işteer* “çalışacak”, *bayı-ır* > *bayır* “zenginleşecek”, *oñdo-or-ıs* > *oñdoorıs* “anlayacağız”.³²¹

-p zarf fiil eki /p/ sesi ile sonlanan bir kelimenin önüne geldiğinde arada kalan /p/ sesi eriyerek uzun ünlü meydana gelir: *cap-ı-p* > *caap* “örtüp, kapatıp”, *çap-ı-p* > *çaap* “kesip, biçip”, *tap-ı-p* > *taap* “bulup”.³²²

Birinci ve ikinci teklik şahıs zamirlerinin önüne yönelme hâli eki +GA gelince /g/ ünsüzü düşer ve uzun ünlü meydana gelir: *men+ge* > *mege*, *mağa* > *mee*, *maa* “bana”, *sen+ge* > *sege*, *sağa* > *see*, *saa* “sana”.³²³

³¹⁵ Z. Kargı Ölmez, agm., s. 16.

³¹⁶ A. Elcan, agm., s. 123.

³¹⁷ Z. Kargı Ölmez, agm., s. 16.

³¹⁸ A. Elcan, agm., s. 123.

³¹⁹ Z. Kargı Ölmez, agm., s. 17.

³²⁰ Z. Kargı Ölmez, agm., s. 17.

³²¹ A. Elcan, agm., s. 119.

³²² A. Elcan, agm., s. 119.

³²³ A. Elcan, agm., s. 119.

İkinci çokluk şahıs iyelik +(I)gAr ekinde bulan /g/ sesi, kelimelere eklendiği esnada düşerek uzun ünlüyü oluşturur: *cürek-iger* > *cüregeer* “yüreğiniz”, *boy-ıgar* > *boyoor* “kendiniz”, *nökör-iger* > *nököröör* “arkadaşımız”.³²⁴

Bilinen uzak geçmiş zaman –GAn ekinde yer alan /g/ sesi, fiilin olumsuz olarak çekimlendiği esnasında kaybolur ve uzun ünlü meydana gelir: *cıgıl-ba-ğan-ım* > *cıgılbaam* “yıkılmadım”, *al-ba-ğan* > *albaan* “almadı”, *cür-be-genim* > *cürbeem* “yaşamadım”, *kör-bö-gön-im* > *körbööm* “görmedim”.³²⁵

Birinci çokluk şahıs eki –(I)bls şart ekine eklenince uzun ünlü meydana gelir: *al-za-bıs* > *alzaas* “alsak”, *ber-ze-bis* > *berzees* “versek”, *kör-zö-bis* > *körzöös* “görsek”, *bol-zo-bıs* > *bolzoos* “olsak” gibi. İkinci çokluk şahıs –(I)gAr ekinde bulunan /g/ sesi fiil çekimi esnasında kaybolur ve uzun ünlü meydana gelir: *ayt-kan-ıgar* > *aytkanaar* “söylediniz”, *otur-ıgar* > *oturaar* “oturunuz”, *kel-di-ger* > *keldeer* “geldiniz”, *kör-di-ger* > *kördöör* “gördünüz”, *qoy-dı-ğar* > *qoydoor* “koydunuz”.³²⁶

Sözcük oluşturan bazı gramer birlikleri de uzun ünlü oluşturur: *bara cat-* > *braat-* “gide durmak”, *kele cat-* > *kleet-* “gele durmak” gibi.³²⁷

Altay Türkçesinde kelimelerde /g/ sesi iki ünlü arasında kalınca /g/ kaybolur ve uzun ünlü oluşur. Bu kelimelerin iki şekilde de kullanılmaktadır: *emegen* ~ *emeen* (eş; yaşlı kadın), *öbögön* ~ *öböön* “koca, yaşlı adam”, *tarbağan* ~ *tarbaan* “köstebek”, *qurağan* ~ *quraan* “kuzu”, *törögön* ~ *töröön* “akraba” gibi.³²⁸

1.3.4.3. Ünlü Uyumları

1.3.4.3.1. Kalınlık İncelik Uyumu (Damak Uyumu)

Altay Türkçesinde damak uyumu tamdır. Kalın ünlüleri kalın, ince ünlüleri ince ünlüler takip eder: *adaru* “arı”, *ayas* “güneşli aydınlık gün”, *ada* “baba”, *eski* “eski”, *eçki* “keçi”, *telekey* “dünya”, *teermen* “değirmen” *börü* “kurt” . Ancak bitişik yazılan birleşik kelimelerde bu uyum geçerli değildir. *Caşöskürim* “gençlik”, *segiscıldıq* “sekiz yıllık”.³²⁹ Bu uyuma girmeyen kelimeler genellikle alıntı kelimelerdir.

Ancak başka dillerden alınmış olan kelimelerde de bu uyuma rastlanmaktadır:

³²⁴ A. Elcan, agm., s. 119.

³²⁵ A. Elcan, agm., s. 119.

³²⁶ A. Elcan, agm., s. 119.

³²⁷ A. Elcan, agm., s. 119., A. Elcan, age., s. 17.

³²⁸ A. Elcan, agm., s. 119.

³²⁹ F. Güner Dilek, age., s. 1017.

Uyuma girmiş olan Rusça kökenli alıntı kelimeler: *stene* < Rus. *stena* (стена) “duvar”, *peçke* < Rus. *peçka* (печка) “soba, fırın”, *törkö* < Rus. *terka* (тёрка) “rende” gibi.³³⁰

Uyuma girmeyen Rusça kökenli alıntı kelimeler: *bol'nitsa* < Rus. *bol'nitsa* (больница) “hastane”, *brigada* < Rus. *brigada* (бригада) “ekip”, *etaj* < Rus. *etaj* (этаж) “kat”, *respublika* < Rus. *respublika* (республика) “cumhuriyet” gibi.³³¹

Altay Türkçesinde alıntı olan bir kelimeye bir ek eklendiğinde, ekin ünlü sesi kelime kökünün son hecesinde bulunan ünlüye göre kalın veya ince sıradan bir ünlü olarak gelir: *etaj-ka* “kata”, *teatr-diñ* “tiyatronun”, *kino-lor* “filmler”, *kniga-nı* “kitabı”, *kommunist-ter* “komünistler” gibi.³³²

1.3.4.3.2. Düzlük Yuvarlaklık Uyumu (Dudak Uyumu)

Altay Türkçesinde düzlük-yuvarlaklık (dudak) uyumu görülür. Altayca kelimelerin ilk hecesinde yer alan düz ünlüleri uygun düz ünlüler; geniş-yuvarlak ünlüleri uygun geniş-yuvarlak ünlüler, dar-yuvarlak ünlüleri ise ya dar-yuvarlak ya da düz-geniş ünlüler izlemektedir: *qara*, *balıq*, *ceten* “yetmiş”, *sıgırt* “ıslık”, *çıray* “yüz, sima görünüş”, *kiyim* “giyim, giysi”, *kölötkö* “gölge”, *oçoq* “ocak”, *qutuk* “kuyu”, *mürküt* “kartal”, *quçaq* “kucak”, *çürçe* “çabuk, hızlı” gibi.³³³

Dar-yuvarlak ünlüler, Altay Türkçesindeki kelimelerin ancak üçüncü hecesine kadar yazılır: *üçünçi*, *quluzın* “kamuş, saz”; fakat *tükürük*, *cügürük* “koşucu, koşan” gibi bu kurala uymayan örnekler de vardır.³³⁴

Altay Türkçesinde düzlük-yuvarlaklık (dudak) uyumu tam olmasına rağmen kimi yerde bu kaidenin bozulduğu görülmektedir:

İsimden isim yapma eki +*LU* ve fiilden isim yapma eki –*U*, –*Ü* kelimeye bulunan ünlülere göre gelmeyip dar-yuvarlak ünlü şeklinde gelir: *qarlu* “karlı”, *qayıñdu* “kayınlı”, *kemelü* “gemili”, *tildü* “dilli”, *ceñü* “zafer”, *aju* “geçit” gibi.³³⁵

Yine kimi kelimelerde geniş-yuvarlak ünlülerin ardından dar-düz ünlüler eklenebilir: *toozın* “toz”, *qoyın* “koyun, sine”, *köpsin-* “övünmek, şişinmek”, *söktir-* “söktürmek” gibi.³³⁶

³³⁰ A. Elcan, agm., s. 120.

³³¹ A. Elcan, agm., s. 120.

³³² A. Elcan, agm., s. 120.

³³³ A. Elcan, agm., s. 120.

³³⁴ F. Güner Dilek, *age.*, s. 1017.

³³⁵ A. Elcan, agm., s. 120.

³³⁶ A. Elcan, agm., s. 121.

Kimi kelimelerde dar-yuvarlak ünlülerin ardından dar-düz ünlüler gelebilmektedir: *tuucu* “masal”, *quuçın* “konuşma; hikâye”, *küçsin-* “zorlanmak, tembellik yapmak” gibi.³³⁷

İlk hece içinde dar-yuvarlak ünlünün yer aldığı kimi kelimelerin ikinci hecesinde dar-yuvarlak ünlü de bulunabilir dar-düz ünlü de bulunabilmektedir: *burulçık* ~ *burılçık* “dönemeç”, *utqu-* ~ *utqı-* “karşılama; selamlama”, *ulu-* ~ *ulı-* “ulumak”, *ürkü-* ~ *ürki-* “ürkmek, korkmak” gibi.³³⁸

Eski Türkçede yer alan birden fazla heceli kelimelerin sonunda bulunan /g/ sesi, Altay Türkçesinde düşmekte, düşerken de kendinden önce olan ünlü dar-yuvarlak şeklini almaktadır: *izü* < *isig* “sıcak”, *aru* < *arığ* “temiz”, *çerü* < *çeriğ* “asker”, *tirü* < *tirig* “diri” gibi. Fakat *sarı* kelimesinde Altay Türkçesinde istisnai olarak yuvarlaklaşma olmamıştır: *sarı* < *sarığ* “sarı”.³³⁹

Altay Türkçesi, yuvarlaklaşma özelliği açısından Kırgız Türkçesine benzer. Ancak, Kırgız Türkçesinde yuvarlaklaşma daha ileri bir seviyededir. Ayrıca Kırgız Türkçesinde /ü/ ünlüsünden sonra yuvarlaklaşma görülürken Altay Türkçesinde /u/ ve /ü/ ünlülerinden sonra yuvarlaklaşma görülmez: Krg. *cürök* ~ Alt.T. *cürek* “yürek”, Krg. *tünö-* ~ Alt.T. *tüne-* “tünemek, geceleme”.³⁴⁰

1.3.4.4. Ünlü Düşmesi

Altay Türkçesinde vurgusuz hece dar ünlülerin düşmesi şu örneklerdeki gibidir: *kögüs-i* > *köksi* “göğsü”, *kiyin-i* > *kiyni* “arkası”, *qayın-ı* > *qaynı* “kayını”, *sıyın-ı* > *sıymı* “kız kardeşi” gibi.³⁴¹

Ayrıca Altay Türkçesinde dar ünlü düşme olayı gerçekleşen kelimelerde akıcı /l/ ve /r/ ünsüzlerinin ardından gelen /n/ sesinde /n/ > /d/ aykırılışması gerçekleşerek /n/ sesi /d/’ye değişir: *orın-ı* > *ordi* “yeri”, *kelin-i* > *keldi* “gelini”, *qarın-ı* > *qardı* “karnı”, *alın-ı* > *aldı* “önü”, *erin-i* > *erdi* “dudağı” gibi.³⁴²

³³⁷ A. Elcan, agm., s. 121.

³³⁸ A. Elcan, agm., s. 121.

³³⁹ A. Elcan, agm., s. 121.

³⁴⁰ A. Elcan, agm., s. 121.

³⁴¹ A. Elcan, agm., s. 123.

³⁴² A. Elcan, agm., s. 123.

1.3.4.5. Ünlü Türemesi

Altay Türkçesinde yabancı dillerden alınmış sözcüklerde ünlü türemesi görülmektedir: *Rus* > *Orus*, *rızq* > *ırıs* “saadet, talih”.³⁴³

1.3.4.6. Ünsüzler

Altay Türkçesinde /b/, /c/, /ç/, /d/, /f/, /g/, /h/, /j/, /k/, /l/, /m/, /n/, /ŋ/, /p/, /r/, /s/, /ş/, /t/, /v/, /y/, /z/, /ts/, /şç/ olmak üzere 23 ünsüz bulunmaktadır.³⁴⁴

1.3.4.6.1. Tonlu Ünsüzler

/b/ ünsüzü: ET.’deki /b/ ünsüzü kelime başında çoğunlukla Altay Türkçesinde korunurken yer yer /b-/ > /m-/ değişimi görülmektedir: *baş* < *baş* “baş”, *bar-* < *bar-* “gitmek”, *bay* < *bay* “zengin”, *moyın* < *boyın* “boyun” gibi.³⁴⁵

Kelime ortasında /b/ sesi korunmuştur: *tabar* < *tabar* “mal”

/c/ ünsüzü: Altay Türkçesinde Eski Türkçede yer alan kelime başı /y/ sesinin /c/ sesine dönüşmesi sebebiyle /c/ ünlüsüne kelime başında oldukça sık rastlanmaktadır: *col* “yol”, *curt* “yurt”, *cılan* “yılan”, *cıl* “yıl”.³⁴⁶

/d/ ünsüzü: ET.’deki kelime ortasında bulunan /d/ ünsüzü /y/’ye değişir: *ayaq* < *adaq* “ayak”, *ayğır* < *adğır* “aygır”, *kiy-* < *ked-* “giymek”, *uy* < *ud* “sığır”, *kiyin* < *kédin* “sonra”.³⁴⁷

Ayrıca Altay Türkçesinde kimi sözcüklerde Eski Türkçede bulunan /d/ sesinin korunduğu görülür: *budu* < *bodu* “boya”.³⁴⁸

/g/, /ğ/ ünsüzü: ET.’deki /g/, /ğ/ ünsüzü Altay Türkçesinde ötümsüzleşir ya da düşer: *qısqa* < *qısğa* “kısa”, *taraq* < *tarğaq* “tarak”. Ayrıca çeşitli ses gruplarının büzülmesi neticesiyle /g/ ünsüzü erimektedir (*ağ*, *ağu*, *ağı*, *oğ*, *oğu*, *oğı*, *eg*, *egü*, *ig* gibi): *tuu* < *tağ* “dağ”, *caaş* < *yağış* “yağış”, *cuuq* < *yağuq* “yakın”, *buu-* < *boğ-* “boğmak”, *uul* < *oğul* “oğul”, *ceen* < *yegen* “yeğen”, *ciit* < *yigit* “yigit”..³⁴⁹

Yine Altay Türkçesinde /g/ sesinin /y/’ye dönüştüğü de görülmektedir: *iyin* < *egin* “omuz”, *iyne* < *igne* “iğne”, *tiy-* < *teg-* “değ-”, *tyla-* < *ığla-* “ağlamak” gibi.³⁵⁰

³⁴³ Abdullah Elcan, *Altay Türkçesi ile Türkiye Türkçesinin Karşılaştırmalı Ses ve Şekil Bilgisi*, (Basılmamış Doktora Tezi), Ardahan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ardahan, s. 23.

³⁴⁴ A. Elcan, agm., s. 120.

³⁴⁵ Z. Kargı Ölmez, agm., s. 15.

³⁴⁶ A. Elcan, agm., s. 124.

³⁴⁷ Z. Kargı Ölmez, agm., s. 16.

³⁴⁸ Z. Kargı Ölmez, agm., s. 16.

³⁴⁹ Z. Kargı Ölmez, agm., s. 16.

³⁵⁰ A. Elcan, agm., s. 127.

/m/ ünsüzü: ET.’de içinde damak seslerinden birini taşıyan sözcüklerin Altay Türkçesinde /b/ ünsüzüyle de /m/ ünsüzüyle de başlayan şekilleri bulunmaktadır: *bin~min, ben~men, bun~mun* gibi.³⁵¹

/ñ/ ünsüzü: ET.’de sözcük ortasında bulunan /ñ/ ünsüzü Altay Türkçesinde korunmuştur: *cañı < yañı* “yeni”, *toñğız < toñğız* “domuz”.³⁵²

/y/ ünsüzü: ET.’de kelime başında bulunan /y/ sesi Altay Türkçesinde /c/’ye dönüşürken, kelime ortası ve sonunda korunmuştur: *cıl < yıl* “yıl”, *coq < yoq* “yok”, *cajar < yaşar* “yeşer” *kiyik < keyik* “geyik”, *qoyon < qoyan* “tavşan”, *cay < yay* “yaz”, *oñoy < oñay* “hafif, uygun”.³⁵³

/z/ ünsüzü: ET.’deki /z/ ünsüzü iki ünlü arasında korunurken tek ünsüz eşliğinde ve kelime sonunda /s/’ye dönüşür: *üzül- < üzül-* “bitmek, sona ermek, kesilmek”, *qızıl < kızıl* “kızıl”, *as < az* “az”, *cüs < yüz* “yüz”, *kös < köz* “göz” gibi.³⁵⁴

1.3.4.6.2. Tonsuz Ünsüzler

/ç/ ünsüzü: ET.’deki kelime başı /ç/ sesi Altay Türkçesinde yer yer korunmuştur: *çerü < çerig* “ordu”, *çap < çap* “vurmak”.

Kelime ortasındaki /ç/ ünsüzü korunur: *açu < açığ* “acı”, *oçoq < oçoq* “ocak”, *quçaq < quçaq* “kucak”.³⁵⁵

Kelime sonundaki /ç/ sesi çoğunlukla korunur, ancak yer yer /ş/’ye değişir, kimi kelimelerin /ç/’li ve /ş/’li iki şekli de kullanılmaktadır: *aç- < aç-* “açmak”, *qaç- < qaç-* “kaçmak”, *qılış < qılıç* “kılıç”, *çaltañ~şaltañ* “çıplak”, *çımıra~şımıra* “fısıldamak”.³⁵⁶

/k/, /q/ ünsüzü: ET.’de kelimenin başında ve sonunda bulunan /k/, /q/ ünsüzü Altay Türkçesinde çoğunlukla korunan bir ünlüdür: *kel- < kel-* (gelmek), *qan < qan* “kan”, *kül- < kül-* “gülmek”, *kün < kün* “güneş”, *aq < aq* “ak”, *baq- < baq-* “bakmak” gibi.³⁵⁷

Kelime ortasında bir ünlü ses ve bir ünsüz ses arasında kalan /k/, /q/ korunmaktadır Ancak iki ünlü arasında kalan /k/, /q/ tonlularak /g/, /ğ/’ya değişmektedir: *tügen < tüken* “tükenmek”.³⁵⁸

³⁵¹ A. Elcan, agm., s. 127.

³⁵² A. Elcan, agm., s. 127.

³⁵³ Z. Kargı Ölmez, agm., s. 17., A. Elcan, agm., s. 128.

³⁵⁴ Z. Kargı Ölmez, agm., s. 17.

³⁵⁵ Z. Kargı Ölmez, agm., s. 16.

³⁵⁶ Z. Kargı Ölmez, agm., s. 16., A. Elcan, “agm., s. 127.

³⁵⁷ Z. Kargı Ölmez, agm., s. 17.

³⁵⁸ Z. Kargı Ölmez, agm., s. 17.

/p/ ünsüzü: ET. Kelime içinde ve kelime sonunda /p/ ünsüzü korunmuş bir ünlüdür. Ancak iki ünlü arasında tonlulararak /b/’ye değişir: *köp* < *köp* “çok”, *tap* < *tap* “bul”, *töbö* < *töpü* “tepe”, *köbük* < *köpik* “köpük”.³⁵⁹

/s/ ünsüzü: ET. Kelime başı /s/ ünsüzü çoğunlukla korunmuş bir diğer ünsüzdür: *sat-* < *sat-* “satmak”, *sol* < *sol* “sol”. Fakat kelime başındaki /s/ ünsüzü /ç/ ünsüzüyle sonlanan kelimelerde veya hecelerde gerileyici benzeşme göstererek /ç/’ye dönüşür: *çaç* < *saç* “saç”, *çıçqan* < *sıçğan* “sıçan”.³⁶⁰

/ş/ ünsüzü: ET.’de bulunan kelime sonundaki /ş/ ünsüzü çoğunlukla korunurken kelime içindeki /ş/ sesi /j/’ye dönüşmüştür: *baş* < *baş* “baş”, *quş* < *quş* “kuş”, *ejik* < *eşik* “eşik, kapı”, *töjö-* < *töşe-* “döşemek”.³⁶¹ Kelime başında /ş/ ünsüzü çoğunlukla taklidi ve alıntı kelimelerde bulunmaktadır, ayrıca /ş/ ünsüzüyle başlayan birçok kelimenin /ç/’li kullanımlarında mevcuttur: *şulurt* “cıvıltı”, *şorlo-* “şırıldamak, gürlemek”, *şımıra* ~ *çımıra* “fısıldamak”, Moğ. *şırqa* “yara”, Ar. *şaytan* “şeytan”, Far. *şikir* “şeker”.

/t/ ünsüzü: ET.’de kelime başında bulunan /t/ ünsüzü Altay Türkçesinde genellikle korunmuş bir başka ünlüdür: *tuu* < *tağ* “dağ”, *tap-* < *tap-* “bulmak”, *tört* < *tört* “dört”, *tiş* < *tiş* “diş”. Ayrıca *t-* > *d-* değişimi görülen kimi yerde bulunmaktadır: *de-* < *té-* “demek”.³⁶²

ET.’de söz içinde bulunan /t/ ünsüzü Altay Türkçesinde /d/’ye değişir: *odus* < *ottus* “otuz”, *ködür* < *kötür* “kaldır”, *ödük* < *ötük* “çizme, bot”.³⁶³

ET.’de kelime sonunda bulunan /t/ sesi Altay Türkçesinde korunmakta olan bir ünsüzdür: *at* < *at* “ad”.³⁶⁴

1.3.4.7. Ünsüz Düşmesi

Altay Türkçesinde ünsüz düşmesine şu örnekler verilebilir: *otur-* < *oltur-* “otur”, *sarı* < *sarığ* “sarı”, *izü* < *isig* “sıcak, ısı”, *gibi*.³⁶⁵

1.3.4.8. Ünsüz Türemesi

Altay Türkçesinde görülen ünsüz türemesine örnek olarak şunları verebiliriz: *cut-* < *ut-*, *arşlan* < *arşlan*, *iyt* < *it* vb.³⁶⁶

³⁵⁹ Z. Kargı Ölmez, agm., s. 15.

³⁶⁰ Z. Kargı Ölmez, agm., s. 17.

³⁶¹ Z. Kargı Ölmez, agm., s. 17.

³⁶² Z. Kargı Ölmez, agm., s. 16.

³⁶³ Z. Kargı Ölmez, agm., s. 16.

³⁶⁴ Z. Kargı Ölmez, agm., s. 17.

³⁶⁵ Abdullah Elcan, *Altay Türkçesi ile Türkiye Türkçesinin Karşılaştırmalı Ses ve Şekil Bilgisi*, (Basılmamış Doktora Tezi), Ardahan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ardahan, s. 23.

1.3.4.9. Ünsüz Uyumu

Ötümlü ünsüzle biten bir kelimeye ötümlü ünsüzle başlayan; ötümsüz ünsüzle biten bir kelimeye de ötümsüz ünsüzle başlayan bir ek gelir: *ezendeş-ti* “selamlaştı”, *ekel-di* “getirdi”, *ıraq-ta* “uzakta”, *tular-da* “dağlarda” gibi.³⁶⁷

---

³⁶⁶ A. Elcan, *age.*, s. 24.

³⁶⁷ A. Elcan, *age.*, s. 21.

1.3.5. Kırgız Türkçesi ve Altay Türkçesinde Bazı Benzer Ses Olayları

Kırgız Türkçesi ve Altay Türkçesi birbirine fazlasıyla benzer özellikler göstermesiyle bilinmektedir. Özellikle dudak uyumu, Altay Türkçesinde Kırgız Türkçesinde olduğu kadar tam olmasa da diğer lehçelere göre Kırgızcaya en yakın olan bir lehçedir. Ayrıca bazı ses özellikleri açısından da benzerlikler bulunmaktadır. Bunlar şöyle sıralanabilir.

1.3.5.1. Ünlüler

a > o değişimi: İlk hecedeki /o/ ünlüsünün etkisiyle ardından gelen hecelerdeki /a/ sesinin /o/ sesine değişmesi her iki lehçede de görülmektedir:

Krg.T. *qoçqar* > *qoçqor* “koç”, *oqşaş* > *oqşoş* “benzer” *coldoş* > *yoldaş* “yoldaş”.

Alt.T. *oyna* > *oyno* “oyna”, *oñdo* < *añla* “anla”.

e > i değişimi: Her iki lehçede de yer yer /e/ sesi /i/ sesine değişmektedir:

Krg.T. *keyik* > *kiyik* “av hayvanı, geyik”, *teg-* > *tiy-* “değmek”.

Alt.T. *beş* > *piş* “beş”, *keyik* > *kiyik* “av hayvanı, geyik”.

e > ö değişimi: Kırgız ve Altay Türkçesinde kelime içinde bulunan /ö, ü/ ünlüleri sebebiyle /e/ ünlüsü yuvarlaklaşmaktadır:

Krg.T. *köçmen* > *köçmön* “göçmen”, *yürek* > *cürök* “yürek”, *ördök* > *ördek* “ördek”.

Alt.T. *etük* > *ödük* “çizme”, *özge* > *öskö* “özge”, *örtök* < *ördek* “ördek”.

ı > u değişimi: Bu değişimin de yine iki lehçede de ortak olduğu görülmektedir:

Krg.T. *tumşıq* > *tumşuk* “gaga”, *yollarım* > *coldorum* “yollarım”.

Alt.T. *tumşıq* > *tumçuq* “gaga” *yılığ* > *yulu* “ılık”, *qıdığ* > *quyu* “kıyı”.

i > ü değişimi: Kırgız ve Altay Türkçesinin gösterdiği ortak bir değişimdir:

Krg.T. *tilkü* > *tülkü* “tilki”, *közleriniz* > *közdörünüz* “gözleriniz”.

Alt.T. *tilkü* > *tülkü* “tilki”, *tiriğ* > *türü* “diri”

1.3.5.2. Uzun Ünlüler

Eski Türkçede bulunan ses grupları (*ağ, ağu, oğ, oğu, egü, ege, ığ, ig, üñü, aña,ub,*) zamanla büzülerek kalıcı ikincil uzun ünlüleri meydana getirir. Bu ses gruplarında bulunan /g, ğ/ ünsüzlerinin erimesiyle oluşan bu uzun ünlü olayı Kırgız ve Altay Türkçesinde gözlemlenen ortak bir özelliktir:

Krg.T., Alt.T. *oğul* > *uul* “oğul”, *toğ-* > *tuu* “doğmak”, *yegen* > *ceen* “yeğen”, *müüz* ~ *müüs* < *müñüz* “boynuz”, *caağ* < *yañağ* “yanak”, *sub* > *suu* “su”, *tebe* > *töö* “deve”.

Ayrıca sonu /p/ ünsüzüyle biten bir kelimenin önüne *-Ip* zarf fiil eki eklenince arada kalan /p/ ünsüzü eriyerek kalıcı olmayan uzun ünlüyü meydana getirir:

Krg.T., Alt.T. *tap-ıp* > *taap* “bulup”, *çap-ıp* > *çaap* “Kır. koşup, Alt. örtüp”, *köp-ü-p* > *kööp* “şişip”.

1.3.5.3. Ünlü Uyumları

1.3.5.3.1. Kalınlık İncelik Uyumu (Damak Uyumu)

Kırgız ve Altay Türkçesinde de damak uyumu tamdır. Bu kurala göre kalın ünlüleri kalın, ince ünlüleri de ince ünlüler takip etmektedir. Alıntı olan kelimelerde de çoğunlukla bu uyum görülmektedir:

Türkçe kelimeler: Krg.T., Alt.T. *yaman* > *caman* “kötü”, *qoçqar* > *qoçqor* “koç”, *yoldaş* > *coldoş* “yoldaş”, *eçki* > *eçki* “keçi”.

Kırgız Türkçesinde alıntı kelimeler: Ar. *emānet* > *amanat* “emanet”, Far. *birāder* > *buradar* “birader”, Far. *çāre* > *çara* “çare”, Ar. *selāmet* > *salamat* “selamet”.

Altay Türkçesinde alıntı kelimeler: Rus. *stena* > *stene* “duvar”, Rus. *peçka* > *peçke* “soba”, Rus. *terka* > *törkö* “rende”.

1.3.5.3.2. Düzlük Yuvarlaklık Uyumu (Dudak Uyumu)

Kırgız Türkçesi ve Altay Türkçesinde tam bir dudak uyumu mevcuttur. Her iki lehçede de kelimenin ilk hecesinde bulunan düz ünlülerin ardından uygun düz, yuvarlak ünlülerin ardından uygun yuvarlak ünlüler gelmektedir. Ayrıca alıntı kelimelerde de bu uyum çoğunlukla görülmektedir:

Krg.T. *cıldız* “yıldız”, *moyun* “boyun”, *torpoq* “toprak”, *bölmö* “bölme”, *qonoq* “konuk”, *töşök* “döşek”; alıntı kelimeler Far. *günāh* > *künöo* “günah”, Far. *hüner* > *önör* “hüner”, Far. *rüze* > *orozo* “oruç”, Ar. *hükümet* > *ökmöt* “hükümet” .

Alt.T. *oçok* “ocak”, *mürküüt* “kartal”, *balıq* “balık”, *kiyim* “giyim”, *qonoq* “konuk”, *töjök* “döşek”.

1.3.5.4. Ünlü Düşmesi

Kırgız Türkçesi ve Altay Türkçesinde iç seste /ı/, /i/, /u/, /ü/ ünlülerinin düştüğü görülmektedir.

Krg.T. *kiy(i)m-i* > *kiymi* “giyimi”, *mur(u)n-u* > *murdu* “burnu”, *tışqar(i)qı* > *tışqarqı* “dışarıdaki”.

Alt.T. *kiy(i)n-i* > *kiyni* “arkası”, *kög(ü)s-i* > *köksi* “göğsü”, *qar(i)n-ı* > *qardı* “karnı”.

1.3.5.5. Ünlü Türemesi

Kırgız Türkçesi ve Altay Türkçesinde yabancı dillerden alıntılanmış kelimelerde ünlü türemesi gerçekleşir.

Krg.T. Rus. *Rus* > *Orus* “Rus”, Ar. *rızq* > *ırıs* “rızk”, Far. *rüze* > *orozo* “oruç”, Ar. *waqt* > *ubaqıt* “vakit”.

Alt.T. Rus. *Rus* > *Orus* “Rus”, Ar. *rızq* > *ırıs* “rızk”.

1.3.5.6. Ünsüzler

b > m değişimi: Kelime başında bulunan /b/ ünsüzünün yer yer /m/ ünsüzüne dönüştüğü görülmektedir:

Krg.T., Alt.T. *boyın* > *moyun* “boyun”, *ben* > *men* “ben”.

y > c değişimi: Kırgız ve Altay Türkçesinde görülen tipik bir ortak özelliktir.

Krg.T., Alt.T. *yol* > *col* “yol”, *yıl* > *cıl* “yıl”, *yılan* > *cılan* “yılan” *yılka* > *cılka* “yılka” *yoq* > *coq* “yok”.

d > y değişimi: Orta hecede ve son seste görülen bu değişim Kırgız ve Altay Türkçesinde rastlanan belirgin bir ses özelliğidir:

Krg.T., Alt.T. *adğır* > *ayğır* “aygır”, *qudruq* > *quyruq* “kuyruk”, *bod* > *boy* “boy”, *tod-* > *toy-* “doymak”.

ğ > y değişimi: Yer yer görülen bu ses değişimi de iki lehçede karşılaşılan ortak bir özelliktir:

Krg.T. *yığ-* > *cıy-* “yığmak”, *bağla-* > *bayla-* “bağlamak”, *örge-* > *üyrön-* “öğrenmek”.

Alt.T. *teg-* > *tiy-* “deymek”, *ığla-* > *ıyla-* “ağlamak”, *igne* > *iyne* “iğne”.

ğ > q değişimi: Ortak olduğu görülen bir başka değişimdir /ğ/ ünsüzünün /q/ ünsüzüne değişimi.

Krg.T. *boyağ* > *boyoq* “boya”, *uruğ* > *uruq* “soy”.

Alt.T. *qısğa* > *qısqa* “kısqa”, *targaq* > *taraq* “tarak”.

k > g değişimi: İki ünlü arasında kalan /k/ ünsüzünün /g/ ünsüzüne değişimi de iki lehçede ortak olduğu gözlenen bir özelliktir.

Krg.T. *ti-k-ip* > *tigip* “dikip”, *bü-k-ül-* > *bügül-* “bükülmek”.

Alt.T. *tü-k-en-* > *tügen-* “tükenmek”

p > b değişimi: Kırgız ve Altay Türkçesinde iki ünlü arasında kalan /p/ sesi genellikle /b/ ünsüzüne dönüşür.

Krg.T. *töpü* > *töbö* “tepe”, *tepele-* > *tebele-* (tepmek), *çopur* > *çobur* “adincin”.

Alt.T. *töpü* > *töbö* “tepe”, *köpik* > *köbük* “köpük” *tapar* > *tabar* “bulur”.

s > ç değişimi: Sık rastlanan bu değişim de ortak bir diğer özelliktir. Kelime sonunda bulunan /ç/ ünsüzünün tesiriyle kelime başında bulunan /s/ ünsüzü gerileyici benzeşmeyle /ç/ ünsüzüne döner.

Krg.T., Alt.T. *saç* > *çaç* “saç”, *sıçqan* > *çıçqan* “sıçan”, *saç-* > *çaç-* “saçmak”.

1.3.5.7. Ünsüz Düşmesi

İki lehçede de yer yer /ğ, l/ ünsüz seslerinin düştüğü görülmektedir.

Krg.T. *tağ* > *too* “dağ”, *sağ* > *soo* “sağ” *alıp kel-* > *apkel-*.

Alt.T. *sarığ* > *sarı* “sarı”, *oltur-* > *otur-* “otur”.

1.3.5.8. Ünsüz Türemesi

Hem Kırgız hem Altay Türkçesinde /y/ ünsüzünün türediği görülen başka bir ortak özelliktir.

Krg.T. *qıqır-* > *qıyqır-* “bağırmaq”, *vazife* > *vazıypa* “vazife” *netice* > *natıypa* “netice”, *bē-gunāh* > *beykünö* “günahsız”

Alt.T. *it* > *iyt* “it”, *bit* > *biyt* “bit”.

Örneklere görüldüğü gibi /y/ ünsüzü Kırgız Türkçesinde çoğunlukla Arapça ve Farsça alıntı kelimelerde türemektedir.

1.3.5.9. Ünsüz Uyumu

Kırgız Türkçesi ve Altay Türkçesinde tam bir ünsüz uyumu görülmektedir. Tonluyla biten kelimelere tonlu, tonsuzla biten kelimelere de tonsuzla başlayan bir ek gelmektedir.

Krg.T. *cer-deş* “hemşeri”, *üy-gö* “eve”, *küçtüü* “güçlü”, *taş-qa* “taş”, *taş-tar* “taşlar”

Alt.T. *tular-da* “dağlarda”, *ıraq-ta* “uzakta”, *ekel-di* “getirdi”.

İKİNCİ BÖLÜM

HAYVAN ADLARI VE HAYVANSAL TERİMLER

2.1. Kırgız ve Altay Türkçesi Hayvan Adları ve Terimleri Karşılaştırmalı Tablo

KIRGIZ TÜRKÇESİ	ALTAY TÜRKÇESİ
A	
	aanay: Kuzu (şefkat ifadesi); bk. aanayaq (Baskakov, Toşçakova, 1999: 19).
aarı: Arı (Arıkoğlu vd., 2018: 18). Yabanî Arı (Yudahin, 1988: 1; Çankaya, 2014: 17). ayrı: ağ. Arı bal yapan böcek (Arıkoğlu vd., 2018: 197).	arı: Arı; bk. aruu (Baskakov, Toşçakova, 1999: 28). aruu: Arı; bk. adaru, arı (Baskakov, Toşçakova, 1999: 29). adaru: Arı, eşek arısı; cer adaru: Hezen arısı; sarı adaru: Eşek arısı (Baskakov, Toşçakova, 1999: 21).
abala: Havlayarak atılmak (Yudahin, 1988: 1; Arıkoğlu vd., 2018: 19; Çankaya, 2014: 18).	
	abiğay: Kurt abuğay, ayğay (Baskakov, Toşçakova, 1999: 19).
acaan: Taşkın, hırçın (hayvan) (Arıkoğlu vd., 2018: 25).	
acaandıq: Saldırgan, hırçın (Köpek) (Arıkoğlu vd., 2018: 25).	
acilda: Havlamak (köpek) (Arıkoğlu vd., 2018: 28).	

<p>acıdaar: Far. 1. Ejderha, korkunç nesne, 2. Timsah (Arıkoğlu vd., 2018: 28; Yudahin, 1988: 4; Çankaya, 2014: 24).</p> <p>aydağar: Ejderha (Arıkoğlu vd., 2018: 180).</p>	
	<p>acırgı: Aygır (Baskakov, Toşçakova, 1999: 20).</p>
<p>aça tuyaqtuu: Çift tırnaklı (Arıkoğlu vd., 2018: 32).</p>	
	<p>ağuna: Beyaz ördek (Baskakov, Toşçakova, 1999: 22).</p>
<p>aq ayuu Kutup ayısı (Arıkoğlu vd., 2018: 397).</p>	
	<p>aq balıq: Beyaz somon; (Baskakov, Toşçakova, 1999: 34).</p>
<p>aq bayır Çalılarda yaşayan kuş türü (Arıkoğlu vd., 2018: 51).</p>	
<p>aq bökün: Çöllerde yaşayan boynuzu, toynağı, derisi değerli çift toynaklı ceylana benzer hayvan (Arıkoğlu vd., 2018: 52).</p>	
	<p>aq börü: Beyaz kurt (Baskakov, Toşçakova, 1999: 126).</p>

aq çardağ: Martı (Arıkoğlu vd., 2018: 52).	
aq edil: Uysal hayvan (Arıkoğlu vd., 2018: 52).	
aq ettiü. Kısa zaman içinde zayıflamayan, uzun süra aynı kiloda kalan dayanıklı (hayvan) (Arıkoğlu vd., 2018: 52).	
aq kiyik: Yabanî koyun veya koç (Arıkoğlu vd., 2018: 53).	aq kiyik: Güney geyiği (Baskakov, Toşçakova, 1999: 22).
aq qunas: Leyleksiler grubundaki kuş adı (Arıkoğlu vd., 2018: 54).	
aq quş: Yırtıcı ak kuşlar (Arıkoğlu vd., 2018: 54).	
aq quu: Kuğu (Arıkoğlu vd., 2018: 52; Yudahin, 1988: 14; Çankaya, 2014: 33).	
aqsar, aqsarı: Tüylü ayaklı bir nevî küçük kuş, Strix scops (Yudahin, 1988: 15; Arıkoğlu vd., 2018: 64; Çankaya, 2014: 34).	
aqta: İğdiş at (Yudahin, 1988: 15; Çankaya, 2014: 35).	aqta: Eyerli at (Baskakov, Toşçakova, 1999: 22).
aqula: Köpekbalıği (Arıkoğlu vd., 2018: 67).	

aq qulalı: Bozkur ve ovada yaşayan Circuz kuşunun erkekleri; çaylak (Yudahin, 1988: 517; Arıkoğlu vd., 2018: 1408; Çankaya, 2014: 333).	aq qula: Kula renginde bir kuş adı (Baskakov, Toşçakova, 1999: 124).
aq moyun taan: Bayağı alaca karga; (Yudahin, 1988: 694; Arıkoğlu vd., 2018: 1920; Çankaya, 2014: 500).	
aq tumşuq taan: Alp dağları alaca kargası; (Yudahin, 1988: 694; Arıkoğlu vd., 2018: 1920; Çankaya, 2014: 500).	
aqun, aqın; aqun quş: Öten kuş (Yudahin, 1988: 16).	
aq şumqar: Beyaz şahin (Arıkoğlu vd., 2018: 191, 1915).	
ala qaçqı: Huysuz at (Arıkoğlu vd., 2018: 69)	
ala qarğa: Ala karga (Arıkoğlu vd., 2018: 69; Çankaya, 2014: 40).	ala qarğa: Gri boz karga (Baskakov, Toşçakova, 1999: 99).
ala kesek: Bir tür kertenkele (Arıkoğlu vd., 2018: 69).	
ala qurt: Ala kurt, koyunların derisine yapışan böcek, (Arıkoğlu vd., 2018: 69).	
alabalıq: Alabalık (Çankaya, 2014: 40).	

alabuğa: Tatlı su hani balığı, Perca fluviatilis; Tatlı sularda yaşayan, ön yüzgeçleri benekli olan kırmızı balık türü (Arıkoğlu vd., 2018: 70; ,Yudahin, 1988: 18; Çankaya, 2014: 41).	alabuğa: 1. Samur; 2. Tatlı su levreği (Baskakov, Toşçakova, 1999: 23). albaa, albağa, albuğa: Samur (Baskakov, Toşçakova, 1999: 23).
alağanat, alağanat: Büyük bir kuş adıdır (Yudahin, 1988: 19; Arıkoğlu vd., 2018: 68; Çankaya, 2014: 41).	
alağuu: Bir nevî yabanî orman güvercini (Yudahin, 1988: 19). alagüü: Güvercin türü, tahtalı güvercin (Arıkoğlu vd., 2018: 71).	
	alançiq: ağ. Bir tür ağaçkakan (Baskakov, Toşçakova, 1999: 23).
alatqaq: 1. Mitik canlıların genel ismi; 2. Dev nevînden bir varlığın adıdır (Arıkoğlu vd., 2018: 75; Yudahin, 1988: 21).	
	albaa: bk. albağa; albuğa Samur (Baskakov, Toşçakova, 1999: 23).
albatros: Albatros (Arıkoğlu vd., 2018: 76).	
albar totu: Tibet ve Moğollarda at cinsi (Arıkoğlu vd., 2018: 75).	
alğır: Avını iyi yakalayan, alıcı, avcı (kuş,	

köpek) (Arıkoğlu vd., 2018: 85; Yudahin, 1988: 27).	
alğır quştar Alıcı kuşlar, Yırtıcı kuşlar (Arıkoğlu vd., 2018: 85).	
alliğator: Timsah (Çankaya, 2014: 46).	
alman: Yırtıcı, alıcı (Arıkoğlu vd., 2018: 92; Yudahin, 1988: 29). alman бүркүт: Alıcı kartal (Arıkoğlu vd., 2018: 92).	
alpqaraquş: Destanlarda, masalarda anlatılan efsanevî bir kuşun adı (Arıkoğlu vd., 2018: 94).	
altay, altay tülkü: Bir nevî tilki (Yudahin, 1988: 30; Arıkoğlu vd., 2018: 95).	
	altın toğıs: bk. altın toñus (Baskakov, Toşçakova, 1999: 25). altın toñus: Tavus; bk. altın toğıs, altın toñıs (Baskakov, Toşçakova, 1999: 25).
	alu: Kürk, post; alu añ: Kürk hayvanı (Baskakov, Toşçakova, 1999: 25).
amfibiya: İki yaşayışlı hayvan (Çankaya, 2014: 49).	

anaqonda: biy. Anakonda, büyük bir yılan türü (Arıkoğlu vd., 2018: 101).	
ançous: Hamsi (Çankaya, 2014: 51).	
ançous sımalduular: biy. Hamsigiller (Arıkoğlu vd., 2018: 104).	
angorqa ečki: Ankara keçisi, tiftik keçisi (Çankaya, 2014: 50).	
añ: 1. Yabanî hayvan şikâr; 2. av (Yudahin, 1988: 33).	añ: 1. Vahşî hayvan 2. Geyik karaca (Baskakov, Toşçakova, 1999:25).
añçı it: Tazı (Çankaya, 2014: 53).	
añgi: Sürüsü olmayan at veya eşek (Arıkoğlu vd., 2018: 114).	
añır: Rusçası “ atayka”, Beyaz deniz ve Kamçatka ördeği, Anas tadorna; kanadı, kuyruğu ala, gri renkli yabanî ördek; kırmızı ördek (Yudahin, 1988: 34; Arıkoğlu vd., 2018: 115; Çankaya, 2014: 53).	añır: Bir kuş adı (Baskakov, Toşçakova, 1999: 26).
añğıra-: Anırmak (eşek hakkında) (Yudahin, 1988: 34).	
	añzaq: Av; añzaq iyt: Av köpeği (Baskakov, Toşçakova, 1999: 26).
ap: Hav (Yudahin, 1988: 36).	

	apağaş: mec. Tavşan (Baskakov, Toşçakova, 1999: 26).
apollon: biy. Bir kelebek türü (Arıkoğlu vd., 2018: 122).	
	apsan: 1. Çekirge; 2. ağ. Kısarak (Baskakov, Toşçakova, 1999: 26). aspan: Çekirge (Baskakov, Toşçakova, 1999: 29).
	araatı: Tilki; bk. aratu (Baskakov, Toşçakova, 1999: 27).
araşıt: Bir efsanevî böceğin adı (Yudahin, 1988: 41).	
ar çıçqan: Fare (Arıkoğlu vd., 2018: 124).	
arğılanğ: Mamuta benzer hayvan (Arıkoğlu vd., 2018: 133).	
arğımaq, arğamaq: Dayanıklılığı ve asaleti ile ünlü bir at cinsi (Arıkoğlu vd., 2018: 133; Yudahin, 1988: 43; Çankaya, 2014: 59).	arğımaq: Cins at (Baskakov, Toşçakova, 1999: 27).
arğın: Çin mandasıyla evcil inek melezi (Yudahin, 1988: 43).	
arıs, arıs çıçqan, ars çıçqan: Kakım, as,	

sansargillerden, yazın esmer kırmızı, kışın beyaz renkli, kürkü değerli, etçil hayvan, as (Arıkoğlu vd., 2018: 141; Yudahin, 1988: 45; Çankaya, 2014: 66).	
arqar, arxar: Dişi dağ koyunu, Yabanî koyun (Çankaya, 2014: 61; Yudahin, 1988: 47; Arıkoğlu vd., 2018: 139).	arqar: Vahşî koyun (Baskakov, Toşçakova, 1999: 28).
	arsıl; arsil aba: Ayı (Baskakov, Toşçakova, 1999: 28).
ars, arsılda-: Köpeğin (ince sesle) havlayarak çıkardığı ses (Arıkoğlu vd., 2018: 139; Yudahin, 1988: 48).	
arstan, arıstan: Arslan (Yudahin, 1988: 48; Arıkoğlu vd., 2018: 143; Çankaya, 2014: 63).	arslan: Arslan (Baskakov, Toşçakova, 1999: 28).
as: Arıs (kakım) (Yudahin, 1988: 50).	
asıy: Beşinci yaşına basan (sığır hayvanı hakkında); Kırgızlarda at, inek, koyun gibi hayvanların yaşını belirtme yöntemi, beş yaşından itibaren her bir yıl bir asıy (Yudahin, 1988: 52; Arıkoğlu vd., 2018: 149).	
asman: Büyüdükten sonra iğdiş edilmiş olan öküz (Yudahin, 1988: 52). asmant: Geç enenmiş erkek hayvan (Arıkoğlu vd., 2018: 151).	

aspi: 1. At, yıldı. 2. At yılı (Arıkoğlu vd., 2018: 151).	
at: At (Arıkoğlu vd., 2018: 158; Yudahin, 1988: 56; ankaya, 2014: 69).	at: At (Baskakov, Toşakova, 1999: 30).
atan: Yık taşımak için deve, büyük deve (Arıkoğlu vd., 2018: 162). Enenmiş deve (Yudahin, 1988: 58). atan t: Büyük deve (Arıkoğlu vd., 2018: 449).	
	atqat: Solungaçlar (Baskakov, Toşakova, 1999: 30).
ay tuyaq: 1. At. 2. Kurbanlık veya adaklık at; 3. Tırnağı bakanak olmayan hayvan (Arıkoğlu vd., 2018: 174; Yudahin, 1988: 61).	
ayban: 1. Ar. Hayvan; 2. Vahşi hayvan (Yudahin, 1988: 64; Arıkoğlu vd., 2018: 178).	
ayban Büyük ekirge (Arıkoğlu vd., 2018: 178). aybaalı: Büyük ekirge (ankaya, 2014: 27)	apsan: 1. Çekirge; 2. ağ. Kısırak (Baskakov, Toşakova, 1999: 26). aspan: Çekirge (Baskakov, Toşakova, 1999: 29).
aydağar: Ejderha (Arıkoğlu vd., 2018: 180).	

aydarqan: Ögüz ağ. Büyük iri öküz (Arıkoğlu vd., 2018: 181).	
ayğır: Damızlık at (Arıkoğlu vd., 2018: 183; Yudahin, 1988: 65).	ayğır: Aygır, damızlık erkek at (Baskakov, Toşçakova, 1999: 31).
ayırbaş: İki hörgüçlü deve (Yudahin, 1988: 70).	
ayrı: ağ. Arı bal yapan böcek (Arıkoğlu vd., 2018: 197).	
ayrı quyruq: Çaylak (Arıkoğlu vd., 2018: 197; Çankaya, 2014: 30).	
ayrı örköç töö: İki hörgüçlü deve (Arıkoğlu vd., 2018: 197).	
ayuu: Ayı (Arıkoğlu vd., 2018: 202; Yudahin, 1988: 72).	ayy: Ayı (Baskakov, Toşçakova, 1999: 32).
aziz: Yılan için kullanılan tabu söz (Arıkoğlu vd., 2018: 212).	
azoo: Evcil olmayan yabanî hayvan, yabanî hayvan, at (Arıkoğlu vd., 2018: 212; Çankaya, 2014: 26).Vahşî binilmemiş harın (hayvan hakkında) (Yudahin, 1988: 75).	azulu: 1. Dişli; 2. mec. Kurt (Baskakov, Toşçakova, 1999: 32).
B	

	baarçiq: Sığırcık; bk. barçiq (Baskakov, Toşçakova, 1999: 33).
babilğan: Babırgan (Yudahin, 1988: 76). babırğan: Baykuşgiller türünden yırtıcı bir kuş, pençeli baykuş (Arıkoğlu vd., 2018: 218). Puhucuk, baykuşçağız (kuş) (Yudahin, 1988: 76).	babırğan: Uçan sincap (Baskakov, Toşçakova, 1999: 33).
babuin: Habeş maymunu (Arıkoğlu vd., 2018: 218).	
baçiki: Tilki yavrusu (Arıkoğlu vd., 2018: 221; Yudahin, 1988: 77; Çankaya, 2014: 94).	
bada: Far. Sığır sürüsü (Arıkoğlu vd., 2018: 221) (Sığır hayvanları) sürüsü (Yudahin, 1988: 77; Çankaya, 2014: 81).	
badi, badik: ağ. Ördek (Çankaya, 2014: 441).	
bağılan, bağlan: Süt kuzusu (Arıkoğlu vd., 2018: 224-225).	
bağıldır: Yabanî erkek oğlak (Arıkoğlu vd., 2018: 224; Yudahin, 1988: 78).	
bağış: Geyik türü (Arıkoğlu vd., 2018: 224; Çankaya, 2014: 81).	
baqa: Kurbağa (Arıkoğlu vd., 2018: 226;	baqa: Kurbağa (Baskakov, Toşçakova,

Yudahin, 1988: 79). köl baqa: Su kurbağası; taş baqa: Kaplumbağa (Yudahin, 1988: 79; Çankaya, 2014: 84).	1999: 34).
baqa baş: Kartal türü (Arıkoğlu vd., 2018: 226). Karakuş çeşitlerinden biri (Yudahin, 1988: 79).	
baqaloor: Balıkların nefes alma organı, solungaç (Arıkoğlu vd., 2018: 227). Galsama (balıklarda) (Yudahin, 1988: 80; Çankaya, 2014: 84).	
	baqamaş: Bir tür balık (Baskakov, Toşçakova, 1999: 33).
baqar: Sığır (Arıkoğlu vd., 2018: 228).	
baqır: Yabanî eşeğin aygırı (kulan) (Yudahin, 1988: 80).	
baqlan: Pelikangillerden kuş türü (Arıkoğlu vd., 2018: 231).	
baqma: Evcil, ehli (vahşî olmayan) (Yudahin, 1988: 81; Arıkoğlu vd., 2018: 231).	
baqpayaq: Çatal tırnaklı hayvanların tırnağı (bütünü), bakanak (Yudahin, 1988: 81).	
baqtek: Far. Kumru (Yudahin, 1988: 81;	

Arıkoğlu vd., 2018: 231; ankaya, 2014: 88).	
bal aarı: Bal arısı (Arıkoğlu vd., 2018: 233).	
balapan: Palaz, kuş yavrusu (Yudahin, 1988: 82; Arıkoğlu vd., 2018: 237; ankaya, 2014: 86).	
balıq: Balık (Arıkoğlu vd., 2018: 243; Yudahin, 1988: 84; ankaya, 2014: 88).	balıq: Balık; aq balıq: Beyaz somon; qara balıq: Yeşil sazan (Baskakov, Toşçakova, 1999: 34).
	balqa: Teke, keçi (Baskakov, Toşçakova, 1999: 34).
balıqçı: Balıkçıl kuş (Yudahin, 1988: 84; ankaya, 2014: 88).	
balıqçı kuş: Deniz kırlangıcı (ankaya, 2014: 88).	
balqa uqulduq: Bir böceğin adıdır (Yudahin, 1988: 286).	
balta cutar, balta cutqan: Bir yırtıcı kuş (Yudahin, 1988: 85; Arıkoğlu vd., 2018: 246).	
balta tumşuq: Kuş türü (Arıkoğlu vd., 2018: 247).	

baltek: Köpek adı (çok yaygındır ve onun için genelce “it” manasında da kullanılmaktadır (Yudahin, 1988: 86).	
bapsağay küçük: Tüyleri uzun köpek yavrusu (Arıkoğlu vd., 2018: 253).	
baraq: Tüylü, tüyü fazla olan, tüyü uzun olan (Yudahin, 1988: 87; Arıkoğlu vd., 2018: 255).	
barañda: 1. Kuş; 2. Destanlarda avlanan kuşlar ve diğer canlılar anlamında kullanılır (Çankaya, 2014: 89; Arıkoğlu vd., 2018: 255).	
barçın: 1. Altı yaşından büyük kartal. 2. Kartalın altı yıllık yaş dilimi. üç barçın: (on sekiz yaşında kartal) (Arıkoğlu vd., 2018: 258). Altıncı tüy dökmeden sonraki karakuş; ikinci barçın: Yedinci tüy dökmeden sonraki karakuş vs (Yudahin, 1988: 88).	
bars: Pars; kaplan (Yudahin, 1988: 90; Arıkoğlu vd., 2018: 265; Çankaya, 2014: 90).	bar: Kaplan (Baskakov, Toşçakova, 1999: 34).
	barıntıçı: Yırtıcı hayvan (Baskakov, Toşçakova, 1999: 34).
baş bilgi: Eğitilmiş hayvan. baş bilgi torpoq: Eğitilmiş dana	

(Arıkoğlu vd., 2018: 275).	
bayas: mit. Masallarda kuyruğu kılıç olan yaratık (Arıkoğlu vd., 2018: 297).	
bayçegir: Alıcı kartal türü (Arıkoğlu vd., 2018: 298).	
bayquş: 1. Baykuşgiller sınıfından bir kuş türü (Arıkoğlu vd., 2018: 302). 2. Çobanaldatan kuşu (Yudahin, 1988: 102; Çankaya, 2014: 83; Arıkoğlu vd., 2018: 302).	
baylu: Baykuşgillerden puhu (Arıkoğlu vd., 2018: 305).	
	baylağan at: Kutsal at (Baskakov, Toşçakova, 1999: 37).
baytal: Henüz kulunlamamış (doğurmamış) olan genç kısarak. tay baytal: İki yaşına basan kısarak, qunan baytal: Üçüncü yaşına basan kısarak, bıştı baytal: Dördüncü yaşına basan kısarak (Yudahin, 1988: 102; Arıkoğlu vd., 2018: 307).	baytal: Henüz yavrulamamış kısarak; bk. bee (Baskakov, Toşçakova, 1999: 37).
baz: Sungur (kuş) (Arıkoğlu vd., 2018: 302).	
	bazıtqır: Sert adımlı, yürüyüşlü (at) (Baskakov, Toşçakova, 1999: 38).

<p>bedöö: Ar. Arap atları (Arıkoğlu vd., 2018: 311). Koşu atı (Yudahin, 1988: 104; Çankaya, 2014: 99).</p> <p>bedöö atı: Arap atı (Arıkoğlu vd., 2018: 311).</p>	
<p>bee: Kısırak (doğurmuş olan) (Yudahin, 1988: 102).</p>	<p>bee: Tayı olan kısırak, dişi at; tönön bee: üç yaşındaki kısırak bk. baytal (Baskakov, Toşçakova, 1999: 38).</p>
<p>begemeot: Su aygırı (Arıkoğlu vd., 2018: 311).</p>	
	<p>beken: Böğür (hayvanlarda) (Baskakov, Toşçakova, 1999: 38).</p>
	<p>bel: Som balığı (Baskakov, Toşçakova, 1999: 38).</p>
<p>beluğa: Beluga balığı (Arıkoğlu vd., 2018: 318).</p>	
<p>beren: Kartalgillerden avını iyi yakalayan yırtıcı bir kuş (Arıkoğlu vd., 2018: 320).</p>	
<p>beş tülük mal: Kırgızlarda önemli sayılan evcil beş hayvana (at, koyun, inek, deve, keçi) verilen genel ad (Arıkoğlu vd., 2018: 324).</p>	
<p>bezbeldek: Toy kuşu (durmadan öten toy kuşu) (Arıkoğlu vd., 2018: 338). Toy</p>	

kuşunun bir nevî (Latincesi: Otis tetrax, M.) (Yudahin, 1988: 114; Çankaya, 2014: 99).	
bıcıra-, bıcıraş: Cıvıldamak (Yudahin, 1988: 114; Arıkoğlu vd., 2018: 340; Çankaya, 2014: 133).	
	bıcıraş: mec. Kuzu (Baskakov, Toşçakova, 1999: 39).
	bıçqaq: Hayvanların ayaklarındaki deri (Baskakov, Toşçakova, 1999: 39).
bıştı: Dört yaşına basan hayvan, dört yaşına basan at (Yudahin, 1988: 119; Arıkoğlu vd., 2018: 352).	
bışqır-: Tıksırma, hafifçe aksırma; (beygir) aksırmak. “ <i>Baqaydın atı Kökcorgo cılandan ürküp bışqırdı</i> ” “Bakayın atı Kökcorgo yılandan ürküp aksırdı” (Arıkoğlu vd., 2018: 352; Yudahin, 1988: 118).	bışqır-: (At için) burnundan solumak (Baskakov, Toşçakova, 1999: 40).
	bıza: Buzağı; bk. bızaa, bozu, bsaa, psaa (Baskakov, Toşçakova, 1999: 40).
bitılda-: Cıvıldamak; titrekle bir sesle uzun boylu ötmek (Yudahin, 1988: 119).	başılda-: Vrak vrak ötmek (Baskakov, Toşçakova, 1999, 34).
bitpıl, bitpılur-, bitpıldıq: Bildircin sesinin taklidi (Yudahin, 1988: 119; Arıkoğlu vd., 2018: 353, 354; Çankaya,	başılđuuş: Vraklamak (Baskakov, Toşçakova, 1999: 34).

2014: 134).	
bızıldaq: Vızıltı (Çankaya, 2014: 133).	
birğazan: İri su kuşu (Arıkoğlu vd., 2018: 365).	
bil: Ar. Fil (Yudahin, 1988: 120). pil: Fil (Arıkoğlu vd., 2018: 1729; Çankaya, 2014: 450).	
bit: Kehle, bit, insan vücudunda yaşayan böcek (Arıkoğlu vd., 2018: 369; Yudahin, 1988: 123).	biyt: Bit (Baskakov, Toşçakova, 1999: 41).
bizon: Bizon Amerika’da yaşayan bir cins hörgüçlü yaban öküzü (Arıkoğlu vd., 2018: 372; Çankaya, 2014: 106).	
	blaut: Üç yaşındaki geyik (Baskakov, Toşçakova, 1999: 41).
boburek: Rus. “bobrik”, Kunduz (Yudahin, 1988: 125).	
bodo 1. Sığırların (tosun, öküz, dana, sağmal inek vb.) genel adlandırılması. 2. Büyükbaş hayvanların genel adı (inek, at, deve) (Arıkoğlu vd., 2018: 374; Yudahin, 1988: 125).	
booz uy: Gebe inek (Arıkoğlu vd., 2018: 388).	boos: (Hayvan için) gebe (Baskakov, Toşçakova, 1999: 43).

borbaş: Serçegillerden yırtıcı kuş (Arıkoğlu vd., 2018: 388).	
borçun: Yaban ördeği (Arıkoğlu vd., 2018: 390).	
bordoqu: 1. Besi hayvanı. 2. Semiz hayvan (Arıkoğlu vd., 2018: 390).	
borçoçor: Bir yaşında erkek dağ keçisi (Arıkoğlu vd., 2018: 391).	
borqoldoy, borsoldoy: Porsuk yavrusu (Arıkoğlu vd., 2018: 391; Çankaya, 2014: 118).	
	borlon: Kuzu, yazın doğan kuzu (Baskakov, Toşçakova, 1999: 43).
	boro quçıyaq: Kanarya (Baskakov, Toşçakova, 1999: 124).
	borsıq: Porsuk; bk. borsuq (Baskakov, Toşçakova, 1999: 43).
boruq: İki yaşında olan koç (Yudahin, 1988: 132; Arıkoğlu vd., 2018: 393).	
	bosbarçiq: Çobanaldata (Baskakov, Toşçakova, 1999:43).
	boskos: Kaya balığı (Baskakov, Toşçakova, 1999: 43).

bostek: Dişi sülün (Arikoğlu vd., 2018: 394; Yudahin, 1988: 133; Çankaya, 2014: 119).	
boşton maldar: Sahipsiz hayvanlar (Arikoğlu vd., 2018: 396).	
boto, botoy: Deve yavrusu (Arikoğlu vd., 2018: 397). Bir yaşında olan deve yavrusu, süt emen deve yavrusu (Yudahin, 1988: 133; Çankaya, 2014: 119).	botoon: Bir yaşındaki deve (Baskakov, Toşçakova, 1999: 43).
botoçuq: Küçük deve (Arikoğlu vd., 2018: 397; Yudahin, 1988: 134).	
boz at: Kır at (Arikoğlu vd., 2018: 402).	
boz quştarı: avc. Dağlarda tarlalarda yaşayan kuşlar (Arikoğlu vd., 2018: 403).	
boz muymul: folk. Latince Falco vespertinus denilen bir nevî doğan (Yudahin, 1988: 141).	
bozum: İki yaşında tüy dökmüş avcı kuşu (Arikoğlu vd., 2018: 404). İki yaşında olan karakuş (Yudahin, 1988: 134).	
boz torğoy: Çalı kuşu (Çankaya, 2014: 114).	bostoroy: Çayır kuşu (Baskakov, Toşçakova, 1999: 43).
	böbölcin: Hüdhdü kuşu (Baskakov,

	Toşçakova, 1999: 44).
böcü, böcü: 1. Cıvcıv; 2. Yavru kuş (Arıkoğlu vd., 2018: 404; Çankaya, 2014: 120).	
böcök: Tavşan yavrusu (Arıkoğlu vd., 2018: 404; Yudahin, 1988: 136; Çankaya, 2014: 120).	
bödönö: Bildircin (Yudahin, 1988: 136; Arıkoğlu vd., 2018: 404; Çankaya, 2014: 120).	bödönö: Dişi bildircin; bk. batpadım bödnö (Baskakov, Toşçakova, 1999: 44). bödnö: Bildircin; bk. bödönö (Baskakov, Toşçakova, 1999: 44).
bögönök: 1. Hayvanların kanını emen sinek (Arıkoğlu vd., 2018: 405). 2. Sarımtırak renkli sinek (Yudahin, 1988: 136).	bökönök: Sivrisinek (Baskakov, Toşçakova, 1999: 44).
bögü: folk. 1. Ala renkli, benekli dişi deve. 2. Develerin en kuvvetlisidir (Arıkoğlu vd., 2018: 406; Yudahin, 1988: 136).	
bökön: 1. Sayga (İri bir nevî karaca), Saiga tatarica; 2. Karaca (Arıkoğlu vd., 2018: 406; Yudahin, 1988: 137).	
böktörgö: 1. Sazlık veya bataklıkta yaşayan dişi puhu; 2. Puhu yavruları (Yudahin, 1988: 137). böktörgö, böktörgü: Kamışlı sazlı yerde	

yaşayan bir ala doğan türü (Arıkoğlu vd., 2018: 407).	
böksönün alası: avc. Kartal türü (Arıkoğlu vd., 2018: 407).	
böksönün çölü: avc. Kartal türü (Arıkoğlu vd., 2018: 407).	
	böli: Uçmak (Baskakov, Toşçakova, 1999: 44).
böltürük: Kurt yavrusu (Arıkoğlu vd., 2018: 411; Yudahin, 1988: 138).	
	bööstöy: esk. avc. Kurt (Kelime anlamı bitli) (Baskakov, Toşçakova, 1999: 44).
börsö: Kanguru, Macropus (Arıkoğlu vd., 2018: 413; Yudahin, 1988: 139; Çankaya, 2014: 122).	
börü: Kurt (yırtıcı hayvan) (Arıkoğlu vd., 2018: 414; Yudahin, 1988: 139; Çankaya, 2014: 122).	börü: Kurt; bk. abığay; abuğay; ayğay (Baskakov, Toşçakova, 1999: 44).
böy, böyü: “Tarantula” (Zoologiyada Lycosa tarantula denilen bir çeşit zehirli örümcek) (Yudahin, 1988: 140; Arıkoğlu vd., 2018: 416-417; Çankaya, 2014: 120).	
böyön, böyü: 1. Akrep (Arıkoğlu vd., 2018: 416-417). “Falanga” (Phalangina	

denilen zehirsiz büyük örümcek); 2. Tarantula (zehirli örümcek) (Yudahin, 1988: 140; Arıkoğlu vd., 2018: 416-417; Çankaya, 2014: 120).	
böyön-çayan: Yılan, çıyan (Arıkoğlu vd., 2018: 416).	
broyler: Piliç (Arıkoğlu vd., 2018: 419).	
buğu: Erkek geyik (Arıkoğlu vd., 2018: 423; Yudahin, 1988: 141; Çankaya, 2014: 123).	
buğuçar: İki yaşında genç geyik veya maral (Arıkoğlu vd., 2018: 423; Yudahin, 1988: 141).	
buqa: Damızlık öküz, boğa (Arıkoğlu vd., 2018: 423; Yudahin, 1988: 141; Çankaya, 2014: 124).	buqa Damızlık boğa (Baskakov, Toşçakova, 1999: 45).
buqaçar: Tosun, genç öküz, boğa (Arıkoğlu vd., 2018: 424; Yudahin, 1988: 142; Çankaya, 2014: 124).	
bulan: Bir nevî ceylan (Yudahin, Taymas, 1988: 143; Arıkoğlu vd., 2018: 427).	
bulbul: Bülbül ötücü kuş (Arıkoğlu vd., 2018: 427; Çankaya, 2014: 125).	
buldoğ: Buldok (Arıkoğlu vd., 2018: 428)	

bulduruq: Bozkır-step çili, kuş türü (Arikoğlu vd., 2018: 428; Yudahin, 1988: 144).	
bulğun: Kürkü değerli bir hayvan (Destanlarda) (Arikoğlu vd., 2018: 429).	
buraq: Ar. 1. mit. Efsanevî binek hayvanı (Bu hayvana binerek, Peygamber Muhammed göğe çıkmıştır.); 2. Yürük at; 3. Destanlarda yorulmayan hızlı cins at (Arikoğlu vd., 2018: 434; Yudahin, 1988: 146; Çankaya, 2014: 127).	
buraq: Sakat hayvan (Arikoğlu vd., 2018: 434).	
burma qara: Serçe türü (Arikoğlu vd., 2018: 439).	
but: Art ayak (Yudahin, 1988: 149).	but: Hayvanlarda arka ayak (Baskakov, Toşçakova, 1999: 46).
buudayıq: Efsanevî bir yırtıcı kuş; Masallarda geçen güçlü yırtıcı kuş (Arikoğlu vd., 2018: 446; Yudahin, 1988: 150).	
buura, buğra: Buğra, erkek deve, deve aygırı (pugur, bugur, buhur, kirgen buğra) (Arikoğlu vd., 2018: 447; Yudahin, 1988: 150; Çankaya, 2014: 130).	bura: Erkek deve (Baskakov, Toşçakova, 1999: 45).

buurcun: Beş yaşına gelmiş erkek deve (Arıkoğlu vd., 2018: 447; Yudahin, 1988: 150).	
buyvol: Manda, su sığırı; camız (Çankaya, 2014: 124; Arıkoğlu vd., 2018: 451).	
bürgö: Pire (Arıkoğlu vd., 2018: 460; Çankaya, 2014: 132).	
bürküt: Kartal (Arıkoğlu vd., 2018: 67, 461, 860). Karakuş; ala бүrküt: Karakuş nevîlerinden biri; suu бүrküt: Deniz kartalı (Haliatius); bala бүrküt: Bir yaşına kadar olan karakuş yavrusu (Yudahin, 1988: 156; Çankaya, 2014: 132).	mörküt: Kartal; bk. mörkütüñ, mürküt (Baskakov, Toşçakova, 1999: 136).
C	
caabars: Pars (Arıkoğlu vd., 2018: 466).	
caaçı: 1. hyb. Bir çekirge türü (Arıkoğlu vd., 2018: 467); 2. Latince adı Mantis religiosa olan bir böcektir (Yudahin, 1988: 158; Çankaya, 2014: 163).	
	caan quş: Çaylak, büyük kuş (Baskakov, Toşçakova, 1999: 48).
	caan moñus: Büyük, ucube ejder

	(Baskakov, Toşçakova, 1999: 48).
cabağı: Beş, altı aylık kulun (at veya eşek yavrusu) (Arıkoğlu vd., 2018: 470; Çankaya, 2014: 163; Yudahin, 1988: 159).	cabaa: bk. cabağa İki yaşına varmamış tay (Baskakov, Toşçakova, 1999: 48).
cabır: Cabır bayan (Bahadır destanında) arslan; manas destanında en büyük ve en güçlü mitolojik yırtıcı (Yudahin, 1988: 160; Arıkoğlu vd., 2018: 472).	
cadağay: Eversiz at (Arıkoğlu, Selçuk, Alimova, Askarova, 2018: 474).	
cadağay: 1. Bir ev kuşunun adıdır; 2. Yırtıcı kuş türü (Arıkoğlu vd., 2018: 474; Yudahin, 1988: 161).	
cağalmay: 1. Lâtince Falco subbuteo denilen doğan. 2. Lâtince Falco vesperinus denilen doğan; yırtıcı bir kuş türü (Yudahin, 1988: 161; Arıkoğlu vd., 2018: 474).	
cal: Yele (Yudahin, 1988: 165; Arıkoğlu vd., 2018: 481).	cal: (At için) yele (Baskakov, Toşçakova, 1999: 49).
calqın: Kuş kartal pençesi (Arıkoğlu vd., 2018: 488).	
caman sarı: Yırtıcı bir kuş türü (Arıkoğlu vd., 2018: 494).	

	caman quş: Baykuş (Baskakov, Toşçakova, 1999: 51).
campoz: Karkuş nevîlerinden biridir (Yudahin, 1988: 172).	
candıq: 1. Diri varlık; 2. (koyun, keçi gibi) ufak evcil hayvanlar (Yudahin, 1988: 174; Arıkoğlu vd., 2018: 503).	
canıbar: Far. Hayvan (Arıkoğlu vd., 2018: 505; Yudahin, 1988: 176). Başiboş sahipsiz hayvan (Çankaya, 2014: 661,178).	
capalaq: Bir baykuş türü (Arıkoğlu vd., 2018: 512). Puhu (kuş) (Yudahin, 1988: 177; Çankaya, 2014: 180).	
capan, capayı: Sahravi, yabanî, vahşî evcil olmayan hayvan (Arıkoğlu vd., 2018: 512; Yudahin, 1988: 177; Çankaya, 2014: 180).	
capayı doñuz: Yabanî domuz (Arıkoğlu vd., 2018: 143).	
	capşıq: At sineği; bk. köğön (Baskakov, Toşçakova, 1999: 53).
carğanat, carqanat: Yarasa (Yudahin, 1988: 180; Arıkoğlu vd., 2018: 520).	carğanat: Yarasa (Baskakov, Toşçakova, 1999: 54).

carğıç: Yırtıcı (Yudahin, 1988: 180).	
carıldaq: Yarasa, vespertilio (Yudahin, 1988: 180).	
carma: Kartal cinsi (Arıkoğlu vd., 2018: 525).	
çaşıl çımındar: hyb. Yeşil sinekler (Arıkoğlu vd., 2018: 532).	
caydaq: (süvari hakkında) Eğersiz (caydaq min yahut caydaq atqa min) (Yudahin, 1988: 180).	cabıdaq: Eyer vurulmamış at, boş at; bk. caydaq (Baskakov, Toşçakova, 1999: 48).
cayın, cayan: 1. Yayın balığı; 2. folk. Balık şeklindeki deniz canavarı; mitolojik vahşî balık (Yudahin, 1988: 191; Arıkoğlu vd., 2018: 539).	
	cayzañ-qoo: mec. Yılan (Baskakov, Toşçakova, 1999: 57).
cazdoobay: Baharda doğan tavşan yavrusu (Arıkoğlu vd., 2018: 546).	
	ceeken: Kutup porsuğu (Baskakov, Toşçakova, 1999: 58).
cele: Örümcek ağı (Çankaya, 2014: 191; Arıkoğlu vd., 2018: 555; Yudahin, 1988: 199).	cele: Örümcek ağı (Baskakov, Toşçakova, 1999: 58).

	celeçi: İskete, baştankara (Baskakov, Toşçakova, 1999: 58).
	celek: Vaşak (Baskakov, Toşçakova, 1999: 58).
celimek: Ufak sinek, thrips (böcek) (Yudahin, 1988: 199).	
celmaya, celmayan: Dayanıklı, güçlü ve hızlı bir deve türü (Arıkoğlu vd., 2018: 557). Yürük deve, hecin devesi (Yudahin, 1988: 200; Çankaya, 2014: 192).	
cer baqsan: Ev hayvanları (sahibi olan hayvanalar) mal (Arıkoğlu vd., 2018: 564).	
cerde: Sarıya, kahverengine çalan kızıl at (Arıkoğlu vd., 2018: 549).	
	cer çıçqan: Yer altındaki fare; siyah köstebek (Baskakov, Toşçakova, 1999: 59).
cerdik: Yabanî (ehli olmayan); vahşî (Yudahin, 1988: 203; Çankaya, 2014: 194).	
	cerdiñ eezi: Ayı (Baskakov, Toşçakova, 1999: 59).

	cerdiñ türtküni Yer kazan; siyah köstebek (Baskakov, Toşçakova, 1999: 59).
cer qurut cörgömuş Böcekgiller (Arıkoğlu vd., 2018: 565).	
cer miteleri: Toprak bitleri (Arıkoğlu vd., 2018: 565).	
ceyren: 1. Ceren, ceylan 2. Doru at (Arıkoğlu vd., 2018: 576; Yudahin, 1988: 206).	ceren: Antilop (Baskakov, Toşçakova, 1999: 58). ceren: Gazal, ceylan; bk. ceeren (Baskakov, Toşçakova, 1999: 59).
	ceskinçek: Yılan (Baskakov, Toşçakova, 1999: 60).
	ceşke: ağ. Bir tür ördek (Baskakov, Toşçakova, 1999: 60).
cıbiğiz: Kartal türü (Arıkoğlu vd., 2018: 576). Karakuş nevilerinden birinin adıdır (Yudahin, 1988: 206).	
cığa: İbik (Arıkoğlu vd., 2018: 577).	calağa: Moğ. 1. Kıl. 2. İbik (horozda). bk. calaa. (Baskakov, Toşçakova, 1999: 50).
	cılaaçı: 1. Sürünen; 2. Yılan (Baskakov, Toşçakova, 1999: 61).
cılan: Yılan (Arıkoğlu vd., 2018: 580; Yudahin, 1988: 208). Solucan, yağmur	cılan: Yılan (Baskakov, Toşçakova, 1999: 61).

böceği (Çankaya, 2014: 205).	
cılan balıqtar: Yılan balıkları (Arıkoğlu vd., 2018: 580).	
cıldız qurt: Ateş böceği, Karanlıkta fosforlu görünen böcek; tırtıl, kurt (Arıkoğlu vd., 2018: 585; Çankaya, 2014: 215).	
cılqı: Yılkı, yıldı atı, at (Arıkoğlu vd., 2018: 588; Yudahin, 1988: 210; Çankaya, 2014: 215).	cılqı: 1. At; yıldı. 2. Kısrak (Baskakov, Toşçakova, 1999: 61).
cılqıçı: 1. Lâtincede adı Motacillidae olan bir kuştur; 2. Çoban aldatan; 3. Kuyruk sallayan (kuş) (Yudahin, 1988: 210; Çankaya, 2014: 215).	
cılqıçı çımçıq: Atların üzerine konan kuyruğu uzun, alacalı mavi kuş (Arıkoğlu vd., 2018: 588; Çankaya, 2014: 215).	
cılqıçı çulduq: hyb. Çulluk, çulluk kuşu (Arıkoğlu vd., 2018: 588).	
cıluuçul aybandar: Sıcak iklim hayvanları (Arıkoğlu vd., 2018: 592).	
cırğı: Bir atmaca türü (Arıkoğlu vd., 2018: 597).	
cırtqıç: Vahşî, yırtıcı hayvanlar (Arıkoğlu	

vd., 2018: 599; Yudahin, 1988: 213; Çankaya, 2014: 218).	
cırtqıç quştar: Yırtıcı kuşlar (Arıkoğlu vd., 2018: 599).	
cibek qurt: İpek böceği (Arıkoğlu vd., 2018: 604; Çankaya, 2014: 196).	
colbors: Kaplan (Yudahin, 1988: 220; Arıkoğlu vd., 2018: 617).	
	colos: Kakım, as (Baskakov, Toşçakova, 1999: 64).
	coon at: Büyük at (Baskakov, Toşçakova, 1999: 64).
coon bilek: Ayağı kalın bir kartal türü (Arıkoğlu vd., 2018: 628).	
	coon küçüün: Kokarca (Baskakov, Toşçakova, 1999: 64).
corğo: Rahvan, yumuşak yürüyüşlü at (Arıkoğlu vd., 2018: 632; Yudahin, 1988: 224; Çankaya, 2014: 203).	corğo: 1. Rahvan at. 2. Rahvan (Baskakov, Toşçakova, 1999: 64).
corğo toodaq: Ufak toy kuşu (Yudahin, 1988: 748).	
	coroqon: Porsuk (Baskakov, Toşçakova, 1999: 64).

<p>cortoq: Binicisini rahatsız eden at, arık (zayıf), kötü at (Arıkoğlu vd., 2018: 633; Yudahin, 1988: 224).</p>	
<p>coru: Akbaba, Bir cins akbaba kuşu; Vulturidae (bu kuşun bütün soyu sopunun adı olarak); kök coru yahut saqallı coru: Sakallı karakuş (Arıkoğlu vd., 2018: 633; Yudahin, 1988: 225). Yarıısı arslan yarıısı kartal farz olunan garip yaratık (Çankaya, 2014: 203).</p>	
<p>cöcö: Cıvciv, tavuğun ve diğer tüm kanatlı hayvanların yavrusu (Arıkoğlu vd., 2018: 637).</p> <p>çöçö: Far. Cıvciv, piliç (Yudahin, 1988: 282).</p>	
<p>cölök: Kene benzeri böcek (Arıkoğlu vd., 2018: 637).</p>	
<p>cööcılan, cöölcan: Yılan; solucan, yağmur böceği (Yudahin, 1988: 228; Çankaya, 2014: 205; (Arıkoğlu vd., 2018: 641).</p>	
<p>cörgömüş: Örümcek (Arıkoğlu vd., 2018: 642; Yudahin, 1988: 229; Çankaya, 2014: 205).</p>	<p>cörgömüş: Örümcek (Baskakov, Toşçakova, 1999: 65).</p>
<p>cumru balıqtar: hyb. Yumru kafalı balıklar (Arıkoğlu vd., 2018: 652).</p>	

cumru qurttar: Yumru görünümlü böcekler (Arıkoğlu vd., 2018: 652).	
	cunan: İki yaşındaki buzağı (Baskakov, Toşçakova, 1999: 66).
curtçu: aq curtçu: Lâtince Neophron denilen yırtıcı kuş (Yudahin, 1988: 234).	
cusaq: 1. ağ. Çebiç. 2. ağ. Bir yaşında dağ keçisi (Arıkoğlu vd., 2018: 656).	cuzaq: 1. Keçi; bk. 2. Oğlak, keçi yavrusu; bk. ulaq, cusaq (Baskakov, Toşçakova, 1999: 67).
	cuulu toqpoq: Porsuk (Baskakov, Toşçakova, 1999: 66).
cügürük: 1. Koşu atı, çok hızlı koşan at cinsi; Yörük at. 2. Damızlık koç ya da teke (Arıkoğlu vd., 2018: 663; Yudahin, 1988: 236).	cügürük: Koşucu, yarışçı (at için) (Baskakov, Toşçakova, 1999: 67).
cün: Yün, kıl (saç), tüy (Yudahin, 1988: 237; Arıkoğlu vd., 2018: 664; Çankaya, 2014: 211).	cuñ: Kanat tüyü (Baskakov, Toşçakova, 1999: 66).
cürdöök, cüyrük: Koşu atı; (hayvanlar hakkında) daima yer değiştirmeyi seven, yürük (Arıkoğlu vd., 2018: 665; Yudahin, 1988: 237).	
cürüştüü: Rahvan yorga at (Arıkoğlu vd., 2018: 672).	

	cüzeçi: Yüzgeç; bk. cüskür (Baskakov, Toşçakova, 1999: 68).
Ç	
	çaap: Bir yaşındaki karaca, karaca yavrusu (Baskakov, Toşçakova, 1999: 68).
çaarçiq: Karaca yavrusu; ceylan yavrusu (Yudahin, 1988: 240; Arıkoğlu vd., 2018: 677).	
çabaq: Küçük balık (Arıkoğlu vd., 2018: 677). Çabak balığı; may çabaq 1. Latince adı Gobio olan bir balıktır (Ş. Sami'ye göre: tatlı su kaya balığıdır. 2. Balıkçık herhangi bir ufak balık; it çabaq (Som balığı: Salmo cinsinden olan ve lâtince Salmo alpinus adını taşıyan bir balıktır, M (Yudahin, 1988: 240; Çankaya, 2014: 499).	çabaq: ağ çabaq Bir balık adı (Baskakov, Toşçakova, 1999: 68).
çabalay teke: Benekleri kaybolmuş genç erkek ceylan (Arıkoğlu vd., 2018: 678).	
çabalekey, çabilakey, çabiyekey: Kırlangıç (Yudahin, 1988: 241; Arıkoğlu vd., 2018: 678; Çankaya, 2014: 589).	
çağırmaq: 1. Üç yaşındaki orman geyiği; 2. Büyümüş yabanî teke (Arıkoğlu vd.,	

2018: 683; Yudahin, 1988: 244).	
çaqçığay: Boz kuyrukkakan bir kuş (Arıkoğlu vd., 2018: 684; Yudahin, 1988: 245). Taklitçi bir kuş adı (Çankaya, 2014: 592).	
çaqıldıq: 1. Kızıl tuygun. 2. ağ. Bir tür kertenkele (Arıkoğlu vd., 2018: 684).	
çalağar Dört kanatlı efsanevî bir kuş (Arıkoğlu vd.,2018: 687).	
çaldur: çaldur – çuldur: Kaz ve benzerlerinin bağırması (Yudahin, 1988: 247).	
çalpoo: (karş. çaypoo) Harın, az binilen (at) (Yudahin, 1988: 249).	
çambıl: Alın ak olan doru (at) (Yudahin, 1988: 249).	
çapma: Yörük at; çapma corğö: Hızlı koşuncada yorgalığını koruyan koşu atı (Yudahin, 1988: 252; Arıkoğlu vd.,2018: 698).	
çar irik: Dört yaşında iğdiş edilmiş (kısırlaştırılmış) koç (Arıkoğlu vd., 2018: 698).	çar: Moğ. 1 (İş için kullanılan) boğa, öküz. 2. İnek; bk. uy (Baskakov, Toşçakova, 1999: 70).
	çarağan: Alabalık; bk. çaraan

	(Baskakov, Toşçakova, 1999: 70).
çar, çar qarğa: Küçük karga türü; ekin kargası, kuzgun (Arıkoğlu vd., 2018: 698; Çankaya, 2014: 596).	
çar teke: Yaşlı teke (Arıkoğlu vd., 2018: 698).	
çarda-: 1. Kurbağa bağırmaq (vıraklamak); 2. Kuğu kuşu ötmek; 3. guguk kuşu ötmek (Yudahin, 1988: 253; Arıkoğlu vd., 2018: 699; Çankaya, 2014: 597). çarılda, çarkılda, çarqıldoo: Cıvıldamak (çarkılda, çarkıldoo) (Yudahin, 1988: 254; Arıkoğlu vd., 2018: 701; Çankaya, 2014: 597).	
çardaq: Aq çardaq: Martı (kuş) (Yudahin, 1988: 256).	
	çarlaq: Kokarca; bk. coonmoyın (Baskakov, Toşçakova, 1999: 70).
	çay: Yaban horozu (Baskakov, Toşçakova, 1999: 70).
çayan: 1. Akrep; 2. Yengeç (Yudahin, 1988: 256).	
çaylaq: Çaylak (Arıkoğlu vd., 2018: 197).	

çebiç: ağ. Bir yaşında dağ keçisi (Çankaya, 2014: 598). İkinci yaşına basan keçi (Yudahin, 1988: 257; (Arıkoğlu vd., 2018: 704).	
çeçen: Kirpi çeçen (Yudahin, 1988: 258).	
çegirtke: Çekirge (Arıkoğlu vd., 2018: 708; Yudahin, 1988: 259; Çankaya, 2014: 599).	
çegirtkeç, çegirtkeçi: Doğan cinsinden lâtince Falco vespertinus denilen kuş; çoban aldatan (Yudahin, 1988: 259; Arıkoğlu vd., 2018: 708).	
çegir, çegir bayan, çegir bayan: Kuşların (alıcı kuşlar) koruyucusu, hamisi (Arıkoğlu vd., 2018: 708; Yudahin, 1988: 258).	
çek: Keçiyi çağırırken veya kovarken söylenen söz (Arıkoğlu vd., 2018: 709).	çek: Keçi (Baskakov, Toşçakova, 1999: 71). çektiiñ balazı: Keçi yavrusu (Baskakov, Toşçakova, 1999: 71).
çeñgel: Pençe (Arıkoğlu vd., 2018: 714). Çeñgel: Yırtıcı kuşun ayağı, pençe, çengel (Yudahin, 1988: 261; Çankaya, 2014: 600).	
çıbı; çıbıy: 1. Cıvcıv, 2. Erkek atmaca, 3.	

<p>Ceylan yavrusu (Arıkoğlu vd., 2018: 716). Bozdoğanın veya atmacanın yavrusu; Yavru kuş, tüyleri henüz bitmiş yavru kuş (Yudahin, 1988: 263; Çankaya, 2014: 608).</p>	
<p>çıbın-çımın: Sinek, uçucu böcek. qara çımın: Kara sinek; qaşqa çımın: Kel sinek (Arıkoğlu vd., 2018: 726; Yudahin, 1988: 263-269; Çankaya, 2014: 612).</p>	<p>çımıl: Sinek; bk. çımın (Baskakov, Toşçakova, 1999: 73).</p>
<p>çıbrıçıq: Bir nevî ördek (Yudahin, 1988: 263).</p>	
<p>çiçqan: Fare, sıçan. soqur çiçqan: “kör sıçan” Spalacidae (Kemirici küçük bir hayvan); aris çiçqan: Kakım as; sarı çiçqan: Lâtincede adı Spermophilus olan bu sıçana Şimal ve Şark Türk lehçelerinde “yumran” yahut “şumran” dahi denilmektedir; tıym çiçqan: Sincap; momoloy çiçqan: Köstebek, Talpa (Arıkoğlu vd., 2018: 718; Yudahin, 1988: 264; Çankaya, 2014: 614).</p>	<p>çiçqan: Sıçan, fare (Baskakov, Toşçakova, 1999: 72). aq çiçqan: Ak sıçan (Baskakov, Toşçakova, 1999: 72). suu çiçqan: Su sıçanı (Baskakov, Toşçakova, 1999: 72).</p>
	<p>calañ çiçqan: Tarla faresi (Baskakov, Toşçakova, 1999: 70).</p>
<p>çımçıq: Serçegiller, her türlü ufak kuş, ilbesin (Arıkoğlu vd., 2018: 726; Yudahin, 1988: 268; Çankaya, 2014: 228).</p>	

çımıldaq: Çığırtnkan (kuş) (Yudahin, 1988: 268).	
	çırbaq: esk. avc. Sincap; bk. tiyiñ (Baskakov, Toşçakova, 1999: 74).
çıy-çuy, çıyq-çıyq, çıyp-çıyp: cik-cik, cıvıl cıvıl (Arıkoğlu vd., 2018: 734).	
çıyçıq, çıyırçıq: Sığircık kuşu, sığircık (Arıkoğlu vd., 2018: 734; Yudahin, 1988: 273; Çankaya, 2014: 610).	
çırqılđa, çıypılđa: Cıvıldamak (serçe hakkında) (Yudahin, 1988: 274; Arıkoğlu vd., 2018: 732).	çıyqılđa: Cıvıltı yapmak (Baskakov, Toşçakova, 1999: 74).
çıypılđaq: Sarı asma kuşu, emberiza; sarı kiraz kuşu (Yudahin, 1988: 274; Arıkoğlu vd., 2018: 7345).	
çıl: Boz keklik; çıl, dağ tavuğu (Yudahin, 1988: 274; Arıkoğlu vd., 2018: 737; Çankaya, 2014: 602).	
	çilen; qara çilen: Leylek (Baskakov, Toşçakova, 1999: 75).
çimek: Küçük arı türü (Arıkoğlu vd., 2018: 737).	
çimel: Küçük sinek (Arıkoğlu vd., 2018: 737).	

<p>çimeli: Küçük karınca (Arıkoğlu vd., 2018: 737).</p> <p>çimeyil: Küçük karınca (Arıkoğlu vd., 2018: 737).</p>	<p>çımalı: Karınca; bk çımaalı (Baskakov, Toşçakova, 1999: 73).</p>
<p>çirkey: Sivrisinek (Arıkoğlu vd., 2018: 739; Yudahin, 1988: 276; Çankaya, 2014: 603).</p>	
<p>çiydim: ağ. Bir tür küçük kuş (Arıkoğlu vd., 2018: 739).</p>	
<p>çiye: ağ. Fare yavrusu (Arıkoğlu vd., 2018: 740).</p>	
<p>çiye: ağ. Benekleri kaybolmamış ceylan yavrusu (Arıkoğlu vd., 2018: 740).</p>	
<p>çobur: Adî, cins olmayan (hayvan); safkan olmayan aygır (Yudahin, 1988: 277; Arıkoğlu vd., 2018: 740).</p>	
<p>çobur aygır: Safkan olmayan aygır (Arıkoğlu vd., 2018: 740).</p>	
<p>çoçqo: Domuz (Yudahin, 1988: 277; Arıkoğlu vd., 2018: 740; Çankaya, 2014: 605).</p>	<p>çoçqo: 1. Domuz. 2. Dişi domuz (Baskakov, Toşçakova, 1999: 76).</p> <p>erkek çoçqo: Kısır erkek domuz (Baskakov, Toşçakova, 1999: 76).</p> <p>çoçqoniñ balazı: Domuz yavrusu (Baskakov, Toşçakova, 1999: 76).</p>
	<p>çoqır; çoqır añ: Vaşak. bk. çoqıraaq,</p>

	çoqur, çooqur (Baskakov, Toşçakova, 1999: 76).
	çoqış: Gaga (Baskakov, Toşçakova, 1999: 76).
çoqu-: Gagalamak, Kuş gagasıyla yemi toplamak, çöplenenmek; <i>qarğa qarganıñ közin çoqubayt</i> “karga karganın gözünü gagalamaz” ats. (Arıkoğlu vd., 2018: 743; Yudahin, 1988: 278; Çankaya, 2014: 603).	çoqu-: Gagalamak; <i>qarğa qarganıñ közin çoqubas</i> “karga karganın gözünü gagalamaz” ats (Baskakov, Toşçakova, 1999: 76). çoqu-: Kuş için yiyeceği gagasıyla toplamak (Baskakov, Toşçakova, 1999: 76).
çoquş-: (İşteşlik çoqu-) Gagalaşmak (Arıkoğlu, Selçuk, Alimova, Askarova, 2018: 744; Yudahin, 1988: 278).	çoquş-: (çoqu- ’nun işteş şekli) Birbirini gagalamak (Baskakov, Toşçakova, 1999: 76).
	çoquş: (çoqu- fiilden isim-fiil) Gagalama (Baskakov, Toşçakova, 1999: 76).
çoqunun qarası: Butları kalın siyah bir kartal (Arıkoğlu vd., 2018: 743).	
	çoqonday: Vaşak (Baskakov, Toşçakova, 1999: 76).
çolpon ata: Koyunların koruyucusu hamisi (Arıkoğlu vd., 2018: 745).	
	çoonmoyın: Kokarca (Baskakov, Toşçakova, 1999: 77).

çorton: Rad. Turna balığı, Escidae (Arıkoğlu vd., 2018: 748; Yudahin, 1988: 281).	çorton: Turna balığı (Baskakov, Toşçakova, 1999: 77).
	çoyçiq: Tavşan (Baskakov, Toşçakova, 1999: 77).
	çoyloşqon: (Yağmurda ortaya çıkan) kurt, solucan (Baskakov, Toşçakova, 1999: 77).
çöcögat: ağ. Bir tür yırtıcı kuş (Arıkoğlu vd., 2018: 750).	
çögööl: En küçük kartal türü; bozkır kartalı nevîlerindenbiri (Arıkoğlu vd., 2018: 751; Yudahin, 1988: 282).	
çöl: Karakuş nevîlerinden biri; böksönüñ çölü: Çöl denilen karakuşun tâli nevîlerinden biri (Yudahin, 1988: 283).	
çöl sarı: Gözleri kızıl, rengi sarıya çalan kartal türü (Arıkoğlu vd., 2018: 751).	
çöldük: ağ. Su çulluğu (Arıkoğlu vd., 2018: 751).	
çöndölöy: Porsuk yavrusu (Arıkoğlu vd., 2018: 752). Dağ faresinin yavrusu (Yudahin, 1988: 283).	
çöö: Çakal, sürü halinde yaşayan, kurttan küçük bir yaban hayvanı (Arıkoğlu vd.,	

2018: 753; Çankaya, 2014: 606). Kızıl kurt, çakal (Yudahin, 1988: 283).	
	çöykö: Yılan (Baskakov, Toşçakova, 1999: 78).
çulduq: Su çulluğu, çulluk (kuş). töö çulduq: Gagası orağa benzeyen bir nevî çulluk (Arıkoğlu vd., 2018: 757; Yudahin, 1988: 286).	
çü, çı, çu: Deh (atı yürümeye zorlama haykırış) (Yudahin, 1988: 288; Arıkoğlu vd., 2018: 761).	çu: ünl (Atlara hareket emri veren ünlem) deh! (Baskakov, Toşçakova, 1999: 78).
	çumaş: Köstebek, dağ sıçanı; bk. sumaş (Baskakov, Toşçakova, 1999: 78).
	çumğum: Kartal (Baskakov, Toşçakova, 1999: 78).
	çüçeliş: Su çulluğu (Baskakov, Toşçakova, 1999: 78).
çürpö: Piliç, yavru kuş (Çankaya, 2014: 608; Yudahin, 1988: 289).	
çürök: 1. Çamurcun, dişi ördek, bir nevî yabanî ördek, Anas querquedula. 2. Ördek (dişisi) (Arıkoğlu vd., 2018: 764; Yudahin, 1988: 289; Çankaya, 2014: 608).	çürekey: 1. Yalı çapkını. 2. Bağırtlak (ördek türü) (Baskakov, Toşçakova, 1999: 79).

çütkör: Oklu kirpi, Büyük kirpi, Hystricidae (Yudahin, 1988: 289; Çankaya, 2014: 608).	
çüülü, çüylü, çüylüü: Lâtince adı Astur palumbarius olan bir çeşit atmaca. Alıcı kuşun erkeği (Yudahin, 1988: 290; Arıkoğlu vd., 2018: 765; Çankaya, 2014: 608).	
D	
dançı: Tahtakurusu (Arıkoğlu vd., 2018: 781).	
dançı qoñuz: Buğday biti (Arıkoğlu vd., 2018: 781).	
dañıt: İri erkek köpek veya kurt; Büyümüş erkek köpek (Arıkoğlu vd., 2018: 782; Yudahin, 1988: 296).	
daraq çimçiqtarı: Ağaç kuşları (Arıkoğlu vd., 2018: 785).	
delde: ağ. Üç yaşındaki dağ koçu (Arıkoğlu vd., 2018: 800).	
deldeş: Üç yaşına kadar olan dağ keçisi (Arıkoğlu vd., 2018: 800).	
delfin: Yunus balığı (Arıkoğlu vd., 2018: 801).	

deñiz arstanı: Deniz aslanı (Arıkoğlu vd., 2018: 807).	
deñiz atı: Deniz atı (Çankaya, 2014: 151).	
deñiz baçıkisi: Deniz tilkisi (Arıkoğlu vd., 2018: 807).	
deñiz cılanı: Deniz yılanı (Arıkoğlu vd., 2018: 807).	
deñiz cıldızı: Deniz yıldızı (Arıkoğlu vd., 2018: 807).	
deñiz cörgömuşü: Deniz örümceği (Arıkoğlu vd., 2018: 807).	
deñiz çalđını: Deniz kalemi (Arıkoğlu vd., 2018: 807).	
deñiz danı: Bir tür kabuklu deniz hayvanı (Arıkoğlu vd., 2018: 807).	
deñiz kirpisi Deniz kirpisi (Arıkoğlu vd., 2018: 807).	
deñiz qorozu: Deniz horozu (Arıkoğlu vd., 2018: 807).	
deñiz qoyoneği: Deniz tavşanı (Arıkoğlu vd., 2018: 807).	

deñiz qunduzu: Deniz kunduzu (Arıkoğlu vd., 2018: 808).	
deñiz maaraqtarı: Trompet balığı (Arıkoğlu vd., 2018: 808).	
deñiz mışığı: Denizkedisi (Arıkoğlu vd., 2018: 808).	
deñiz oqunu: Levrek (Çankaya, 2014: 151).	
deñiz ördökçösü: Deniz ördeği (Arıkoğlu vd., 2018: 808).	
deñiz pili: Deniz fili (Arıkoğlu vd., 2018: 808).	
deñiz taraqçası: Deniz tarağı (Arıkoğlu vd., 2018: 808).	
deñiz taş baqası: Deniz taş kaplumbağası (Arıkoğlu vd., 2018: 808; Çankaya, 2014: 151).	
deñiz tayı: Denizatı (Arıkoğlu vd., 2018: 808).	
deñiz temenesi: Deniz iğnesi (Arıkoğlu vd., 2018: 808).	
dinozavr: Dinozor (Arıkoğlu vd., 2018: 821).	

dondoloy: Dağ keçisi oğlağı (Arıkoğlu vd., 2018: 829).	
doñuz: Yabanî domuz (Arıkoğlu vd., 2018: 829; Yudahin, 1988: 311; Çankaya, 2014: 155).	toñus: Domuz (Baskakov, Toşçakova, 1999: 181).
doñuz balığı: Domuz balığı (Arıkoğlu vd., 2018: 829).	
doñuz çıçqan: Domuz faresi (Arıkoğlu vd., 2018: 829).	
döböt: Köpek ve kurdun erkeği, büyümüş köpek veya kurdun erkeği (Arıkoğlu vd., 2018: 832; Yudahin, 1988: 312; Çankaya, 2014: 156).	
dödöy qaz: Sümsük, kısa bacaklı deniz kuşu (Arıkoğlu vd., 2018: 833).	
dönön: ağ. Dört yaşında at (Arıkoğlu vd., 2018: 833).	tönön tay: Binilmeyen dört yaşındaki at (Baskakov, Toşçakova, 1999: 184).
dönön buqa: Dört yaşında boğa (Arıkoğlu vd., 2018: 833).	tönön: Moğ. Dört yaşındaki öküz (Baskakov, Toşçakova, 1999: 184).
döö acidaar balıqtar: Çarpan balığıgiller (Arıkoğlu vd., 2018: 834).	
döö ğuper: Orfoz balığı (Arıkoğlu vd., 2018: 834).	

döö qambala: Pisi balığı (Arıkoğlu vd., 2018: 834).	
duldul: 1. mit. Yorulmak bilmeyen asil yürük at. 2. Düldül, Hz. Ali'nin atı (Arıkoğlu vd., 2018: 839; Çankaya, 2014: 157).	
duñgul: Tembel kötü at (Arıkoğlu vd., 2018: 840).	
dumbul: Sarı asma kuşu; kargagillerden küçük göçmen kuş (Arıkoğlu vd., 2018: 840; Yudahin, 1988: 314; Çankaya, 2014: 157).	
duñgan: ala duñgan yahut ala duñga: Küçük saksagan (bazı dağ florcinleri de böyle tesmiye edilir (Yudahin, 1988: 315).	
düm, dümbö: Far. ağ. Koyunun kuyruğu; kuyruk (Arıkoğlu vd., 2018: 840; Yudahin, 1988: 315).	
E	
ebiğiz: Bir kartal türü (Arıkoğlu vd., 2018: 853).	
eceke bee saa: Küçük bir kuş türü (Arıkoğlu vd., 2018: 853).	

eçki: Keçi, memeli dişi hayvan, dağ keçisi (Arıkoğlu vd., 2018: 854; Yudahin, 1988: 320; Çankaya, 2014: 659). too eçki: Dağ keçisi (Çankaya, 2014: 537).	eçki: Keçi (Baskakov, Toşçakova, 1999: 80).
eçki emer: Bir tür büyük kertenkele (Arıkoğlu vd., 2018: 854).	
eçki maaraq: Su çulluğu (Arıkoğlu vd., 2018: 854; Çankaya, 2014: 659).	
eçki marlar: Timsah (Arıkoğlu vd., 2018: 854).	
eer qaçqı- eer qaçtı: Ürkek, hırçın at (Arıkoğlu vd., 2018: 858).	
eer qaqtı: Çok binilen bitkin at (Arıkoğlu vd., 2018: 858).	
egiz sarı ala: Bir tür alıcı kuş (Arıkoğlu vd., 2018: 860).	
el qayda köçöt: Hanım böceği, uğur böceği Coccinellidae (Yudahin, 1988: 324; Çankaya, 2014: 643).	
elik: Karaca, Capreolus; ceylan (Yudahin, 1988: 328; Arıkoğlu vd., 2018: 875).	elik: Yabanî keçi; karaca; geyik yavrusu (Baskakov, Toşçakova, 1999: 81).
emen cibek köpölöğü. Meşe ağacı ipek böceği (Arıkoğlu vd., 2018: 878).	

	emtik: Vahşî (at), yabanî, eğitilmemiş (Baskakov, Toşçakova, 1999: 82).
ene: Anne, yavrusu olan dişi hayvan (Arıkoğlu vd., 2018: 882).	
ene aarı: Ana arı (Kraliçe arı) (Arıkoğlu vd., 2018: 882).	
ene qarışqır: Ana kurt (Doğum yapmış dişi kurt) (Arıkoğlu vd., 2018: 300).	
eñçer: Orta büyüklükte güçlü bir kartal türü (Arıkoğlu vd., 2018: 884).	
epiornis: Uçmayan kuş türlerinin nesli tükenmiş bir cinsi (Arıkoğlu vd., 2018: 888).	
	ereeneñ: mec. Vaşak (Baskakov, Toşçakova, 1999: 83).
erkeç, erkeş: (Enenmiş) teke, ergeç (Yudahin, 1988: 338; Çankaya, 2014: 653).	
erkek: Erkek (hayvan) (Yudahin, 1988: 338).	
	erkek kikse: Erkek kedi (Baskakov, Toşçakova, 1999: 84).
	erkek emes bozu: Dişi buzağı (Baskakov, Toşçakova, 1999: 84).

	erkek emes quran: Dişi kuzu (Baskakov, Toşçakova, 1999: 84).
	erlen: 1. Sıçan, hamster. 2. avc. Kokarca (Baskakov, Toşçakova, 1999: 84).
	ermen: Sincap (Baskakov, Toşçakova, 1999: 85).
er sınar: öllerde yaşayan bir tür sığıcık, küçük bir kuş (Arıkoğlu vd., 2018: 890; Yudahin, 1988: 339).	
eşek: Eşek, Binek hayvanı (Arıkoğlu vd., 2018: 904; Yudahin, 1988: 342; Çankaya, 2014: 660).	
eşek aarılar: Eşek arısı (Arıkoğlu vd., 2018: 904).	
eşek qurt: Mayıs böceği (Arıkoğlu vd., 2018: 905).	
eţil çımindar: Et sineği (Arıkoğlu vd., 2018: 906).	
eţil qoñuzdar: Eţil böcekler (Arıkoğlu vd., 2018: 906).	
evelek: ağ. Kelebek (Arıkoğlu vd., 2018: 910).	

evripteridder Günümüzde sadece fosili bulunan, deniz akrebi olarak bilinen canlı (Arıkoğlu vd., 2018: 911).	
F	
feniks: mit. Anka, Zümrüdianka (Arıkoğlu vd., 2018: 916).	
filloksera: Asma biti (Arıkoğlu vd., 2018: 917).	
finval: Uzun balina (Arıkoğlu vd., 2018: 918).	
flamingo: Flamingo (Arıkoğlu vd., 2018: 918).	
forel: Alabalık (Arıkoğlu vd., 2018: 920).	
fossa: Kediğillerden Madagaskar'da yaşayan endemik bir memeli türü (Arıkoğlu vd., 2018: 921).	
G	
ğaçara: Dalgıç kuşu (Arıkoğlu vd., 2018: 924).	
ğamadril: hyb. Bir tür Habeş maymunu (Arıkoğlu vd., 2018: 925).	
ğav-ğav: Hav hav, köpeğin çıkardığı ses	

(Arıkoğlu vd., 2018: 932).	
gekkon: Geko, bir tür kertenkele (Arıkoğlu vd., 2018: 927).	
gepard: Yaban kedisi, ita (Arıkoğlu vd., 2018: 932).	
gibbon: jibon, Asya maymunu (Arıkoğlu vd., 2018: 933).	
giyena: Sırtlan (Arıkoğlu vd., 2018: 938).	
đoatsin: hyb. Hoatzin, hoatzin kuğu, tepeli tavuk (Arıkoğlu vd., 2018: 939).	
gorilla: Goril (Arıkoğlu vd., 2018: 940; ankaya, 2014: 142).	
H	
đaltsid: Sürüngengillerden bir tür (Arıkoğlu vd., 2018: 945).	
đameleon: Bukalemun (Arıkoğlu vd., 2018: 945; ankaya, 2014: 586).	
đamsa: Hamsi (ankaya, 2014: 586).	
đanos: hyb. Süt balığı (Arıkoğlu vd., 2018: 945).	
đarius: hyb. Alabalıkgillerden bir balık	

türü (Arıkoğlu vd., 2018: 945).	
hınzır: Hınzır, domuz (Arıkoğlu vd., 2018: 945; Çankaya, 2014: 605).	
himera Masalsı hayvan (Arıkoğlu vd., 2018: 946).	
I	
ic- bıc: Vız vız, vızıldama sesi (Arıkoğlu vd., 2018: 949).	
ıcıl-da-, ıcıl-daş-, ıcıl-doo-: Vız vız ses çıkarmak vızıldamak (Arıkoğlu vd., 2018: 949).	
ılaa: At sineği, atları rahatsız eden sineğin adı (Arıkoğlu vd., 2018: 953; Yudahin, 1988: 351).	
ılaaçın: Lâçin, doğan; Feregrinus denilen doğan; onun nevîleri qara ılaaçın, kızıl ılaaçın, too ılaaçın (Arıkoğlu vd., 2018: 953; Yudahin, 1988: 351; Çankaya, 2014: 632).	
ıloo: Umumî bir mükellefiyet olmak üzere, yolculara verilen binek veya yük hayvanı, makkâre. ıloo cılcı: Dayanıksız at (Yudahin, 1988: 352; Arıkoğlu vd., 2018: 958).	

iloo at: Binek atı, (Arıkoğlu vd., 2018: 958).	
ımsaqçı: Kırkayak (Yudahin, 1988: 353; Çankaya, 2014: 634).	
	ına: At (Kelime anlamı at arabası); bk. at II (Baskakov, Toşçakova, 1999: 88).
ıyıq cal: At yelesi (Arıkoğlu vd., 2018: 978).	
ızğıp: Orta büyüklükte bataklık kuşu (Arıkoğlu vd., 2018: 981).	
ızğıt: Kız kuşu, Vanellus capella (Yudahin, 1988: 363; Çankaya, 2014: 630).	
ızıl-da-, ızıl-daş, ızıl-daşuu: Vızıldamak (Arıkoğlu vd., 2018: 982; Çankaya, 2014: 630).	
İ	
ıkra: Havyar, balık yumurtası (Arıkoğlu vd., 2018: 991; Çankaya, 2014: 227).	
ilbesin, ilbeesin: Kuş ve çımçık zümresine mensup olmayan bütün diğer kuşların genel adıdır; Kanatlı av (Yudahin, 1988: 366; Çankaya, 2014: 228).	

ilbeesin: Eti yenilen vahşî kuşların genel adı (Arıkoğlu vd., 2018: 991; Çankaya, 2014: 228).	
ilbirs: Beyaz leopar, Sibiryâ parsı (Arıkoğlu vd., 2018: 992; Yudahin, 1988: 366; Çankaya, 2014: 228).	
ilegilek, ilekilek: Beyaz leylek; qara ilegileg: Siyah leylek (Yudahin, 1988: 366; Çankaya, 2014: 228; Arıkoğlu vd., 2018: 992).	
ilik: Binek, yük hayvanı (Arıkoğlu vd., 2018: 993). Hiç binilmemiş at, hiçbir zaman sırtına eğer vurulmamış at (Yudahin, 1988: 367).	
inek: İnek (Arıkoğlu vd., 2018: 998; Yudahin, 1988: 369).	inek: İnek (Baskakov, Toşçakova, 1999: 90). iynek: İnek; bk. inek, uy (Baskakov, Toşçakova, 1999: 91).
iñgen: (Yavru yapmış) dişi deve (Yudahin, 1988: 369; Arıkoğlu vd., 2018: 1002).	
irik: Üç yaşında olan (enenmiş koç) (Yudahin, 1988: 371; Arıkoğlu vd., 2018: 1004; Çankaya, 2014: 232).	irik: Üç yaşındaki iri koç; yaşlı koyun (Baskakov, Toşçakova, 1999: 90).
it: Köpek (Arıkoğlu vd., 2018: 1009; Yudahin, 1988: 373; Çankaya, 2014:	iyt: Köpek (Baskakov, Toşçakova, 1999: 91).

233).	
itaalı: Efsanevî bir varlıktır, ki erkekleri köpek, dişileri kadındır (Yudahin, 1988: 373).	
itelgi: Bir nevî doğan, Falco lanarius (Yudahin, 1988: 373; Arıkoğlu vd., 2018: 1011; Çankaya, 2014: 233).	
it-quş: Kurt (Çankaya, 2014: 233).	itquş: Kurt (Baskakov, Toşçakova, 1999: 90).
	iyik: Kurbanlık hayvan (Baskakov, Toşçakova, 1999: 91).
iyne terilүүлөр hyb. Derisi dikenliler (Arıkoğlu vd., 2018: 1015).	
iynelik: Yusufçuk böceği; yusufçuk, kız böceği (Yudahin, 1988: 375; Çankaya, 2014: 227).	
J	
jiraf: Zürafa (Arıkoğlu vd., 2018: 1020).	
K,Q	
qaa: Kazın çıkardığı “gaa” sesi (Arıkoğlu vd., 2018: 1026).	
qaaq-qaaq: Karga ve kaz gibi kuşların	

<p>çıkardığı ses (Arıkoğlu vd., 2018: 1027).</p> <p>qaq: Karganın ötmesi (Yudahin, 1988: 384; Arıkoğlu vd., 2018: 1051; Çankaya, 2014: 255).</p>	
<p>qaama: İnek antilobu (Arıkoğlu vd., 2018: 1028).</p>	
<p>qabaağan, qabaanaq: Vahşî, yırtıcı (Çankaya, 2014: 242).</p>	
<p>qabanaaq: Saldırgan, hırçın yavuz köpek (Arıkoğlu vd., 2018: 1032).</p>	
<p>qabarğa: Misk geyiği (Arıkoğlu vd., 2018: 1033).</p>	
<p>qabilan: 1. Kaplan, aslan, pars gibi hayvanların genel adı. 2. Pars (Arıkoğlu vd., 2018: 1036; Yudahin, 1988: 379; Çankaya, 2014: 244).</p>	
	<p>qabırıq müüs: Keçi (Baskakov, Toşçakova, 1999: 92).</p>
<p>qacır: Yahut aq qacır: Bir nevî akbaba, Gybs fulvus (Yudahin, 1988: 380; Arıkoğlu vd., 2018: 1043).</p>	
<p>qadimki carğanattar: Cüce yarasa (Arıkoğlu vd., 2018: 1048).</p>	
<p>qadimki qara çirkey: Karasinek</p>	

(Çankaya, 2014: 246).	
qadimki tyulen: Fok (Arıkoğlu vd., 2018: 1048).	
qad: Koyun (Yudahin, 1988: 548).	
qaqadu: biy. Avustralya'da yaşayan bir papağan türü (Arıkoğlu vd., 2018: 1053).	
qaqay: Yabanî domuz (Arıkoğlu vd., 2018: 1054).	qaqay: Moğ. Domuz, yaban domuzu (Baskakov, Toşçakova, 1999: 94).
qalar: ağ. Sıçan (Arıkoğlu vd., 2018: 1060).	
	qalap: Vahşî, yabanî (Baskakov, Toşçakova, 1999: 94).
qaldırqan: Kanatları rengârenk, iri cins kelebek (Arıkoğlu vd., 2018: 1066; Çankaya, 2014: 255; Yudahin, 1988: 389).	
qalqıra: Bir çeşit turna (Yudahin, 1988: 410).	
qaltar: Kutup tilkisi (Arıkoğlu vd., 2018: 1073). Parlak siyah tüylü tilki (Yudahin, 1988: 392; Çankaya, 2014: 257).	qaltar: Koyu gri boz tilki (Baskakov, Toşçakova, 1999: 95).
qaman: Yabanî domuz (Yudahin, 1988: 393; Arıkoğlu vd., 2018: 1076; Çankaya,	

2014: 258).	
qamandek: ağ. Tahta kurusu (Arıkoğlu vd., 2018: 1076).	
qambala: Pisi balığı (Arıkoğlu vd., 2018: 1076).	
qambar ata: At tanrısı (Arıkoğlu vd., 2018: 1076; Yudahin, 1988: 393).	
qambar: Özel güce sahip at (Arıkoğlu vd., 2018: 1076).	
	qamdu: Su samuru (Baskakov, Toşçakova, 1999: 95).
qamğaq: Horoz ibiği (Çankaya, 2014: 2258).	
	qamıq: Kara yılan (Baskakov, Toşçakova, 1999: 95).
qamsa: Hamsi (Arıkoğlu vd., 2018: 1080).	
qanareyqa: Kanarya (Arıkoğlu vd., 2018: 1084).	
qanat: Kanat (Yudahin, 1988: 396; Arıkoğlu vd., 2018: 1084).	qanat: 1. Kanat. 2. Yüzgeç (Baskakov, Toşçakova, 1999: 96).
qanattuu: Kanatlı, kanadı olan (Arıkoğlu	qanattu: Kanatları olan, kanatlı

vd., 2018: 1085). 1. Kanatlı 2. Kuş (Yudahin, 1988: 396; Çankaya, 2014: 261).	(Baskakov, Toşçakova, 1999: 96).
qançiq: Kancık, köpekgillerin dişisi (Arıkoğlu vd., 2018: 1087; Yudahin, 1988: 397; Çankaya, 2014: 263).	
qandek: Küçük cins köpek (Arıkoğlu vd., 2018: 1088).	
qandek balıqtar: Kaya balığıgiller (Arıkoğlu vd., 2018: 1088).	
qandek çıçqan: Çayır köpeği (Arıkoğlu vd., 2018: 1088).	
qan-kireti: mit. İki başlı kartal (Arıkoğlu vd., 2018: 1091).	qan-kerede: Kartal (Baskakov, Toşçakova, 1999: 96).
qañiltır: ağ. Bir balık cinsi (Arıkoğlu vd., 2018: 1094).	
qañqulu: Destanlarda geçen bir tür ötücü kuş (Arıkoğlu vd., 2018: 1095).	
qañğıl: Lagar at, zayıf çelimsiz at (Yudahin, 1988: 397; Çankaya, 2014: 263).	
qantala, qantaloo: Far. Tahtakurusu (Yudahin, 1988: 399; Arıkoğlu vd., 2018: 1092).	

	qantır: Domuz (Baskakov, Toşçakova, 1999: 96).
qapçıqtuu canıbar: Keseli hayvan; kanguru (Arıkoğlu vd., 2018: 1098).	
qaptağay: Yabanî deve (Arıkoğlu vd., 2018: 1102).	
qapteşer: Sıçan (Yudahin, 1988: 402).	
qara: 1. Mal, büyük baş hayvan. 2. ağ. Sığır (Arıkoğlu vd., 2018: 1102; Yudahin, 1988: 403).	
qara ayğır: Kara aygır (Arıkoğlu vd., 2018: 1679).	
	qara balıq: Yeşil sazan (Baskakov, Toşçakova, 1999: 97).
	qara barçiq: Sığircık (Baskakov, Toşçakova, 1999: 97)
	qara baş: Serçe (Baskakov, Toşçakova, 1999: 97).
qarabay: Siyah leylek (Yudahin, 1988: 404; Çankaya, 2014: 267).	
qarabayır; qarabayı: Saf kan Türkmen atıyla bayağı attan doğan, dayanıklı	

sağlam at (Arıkoğlu vd., 2018: 1111; Yudahin, 1988: 404).	
qara boor: Bağrı kara dağ tavuğu (Arıkoğlu vd., 2018: 1104).	
qara köö: Bir tür kartal (Arıkoğlu vd., 2018: 1107).	
qara quçqaç: Sığircık (Arıkoğlu vd., 2018: 1107; Çankaya, 2014: 266).	
qaraçiq: Alıcı bir kuş türü (Arıkoğlu vd., 2018: 1111).	
qara cılan: Kara yılan (Arıkoğlu vd., 2018: 604).	qara cılan: Kara yılan (Baskakov, Toşçakova, 1999: 96).
qara çaar cılan: Engerek yılanı (Çankaya, 2014: 266).	
qara çegirtke: Cırcır böceği (Çankaya, 2014: 266).	
qara çiyırçiq: 1. Çekirge; 2. Sığircık kuşu (Çankaya, 2014: 267).	
	qara çilen: Leylek, hacıbaba (Baskakov, Toşçakova, 1999: 97).
qaraça: Karaca (Arıkoğlu vd., 2018: 174).	

qara d�b�t: Kara köpek (Arıkoğlu vd., 2018: 263).	
qarag�z: Karagöz balık türü (�ankaya, 2014: 267).	
	qaraq: mec. Kaz (Baskakov, Toŗ�akova, 1999: 98).
	qaradas: Ağ�kakan (Baskakov, Toŗ�akova, 1999: 98).
qaraqaş: Karabatak, Phalacrocorax. Kanatları kısa, kuyruğu uzun, siyah renkteki büyük su kuŗu (Arıkoğlu vd., 2018: 1111; Yudahin, 1988: 404).	qaraqas: Rus. Karabatak (Baskakov, Toŗ�akova, 1999: 98).
qara qarđa: Kara karga (Arıkoğlu vd., 2018: 1106).	
qara qozu: Kara kuzu (Arıkoğlu vd., 2018: 340).	
qara qunas: Leylek (Arıkoğlu vd., 2018: 1107; �ankaya, 2014: 336).	
qaraqur: Erkek keklik; Tavukgillerden keklіđe benzeyen siyah kuŗ (Yudahin, 1988: 404; �ankaya, 2014: 267; Arıkoğlu vd., 2018: 1107).	
qara qurt: 1. Akrep; 2. Zehirli �r�mcek (Arıkoğlu vd., 2018: 1107; Yudahin,	

1988: 404; Çankaya, 2014: 267).	
qara quş: Karakuş, bozkır kartalı (Arıkoğlu vd., 2018: 1107; Çankaya, 2014: 267).	
	qara quyruq: Kakım (Baskakov, Toşçakova, 1999: 97).
qara lök: Enenmiş develerin en iyisi (Arıkoğlu vd., 2018: 1108).	
qara mal: Büyükbaş hayvan (Arıkoğlu vd., 2018: 1108; Çankaya, 2014: 266).	
	qara momon: Siyah köstebek. bk. nomon, türtün (Baskakov, Toşçakova, 1999: 97).
	qara moñus: Siyah fare (Baskakov, Toşçakova, 1999: 97).
	qara-barçiq: Sığırcık, çekirge kuşu (Baskakov, Toşçakova, 1999: 98).
	qaragula, qaraqula: Rus. 1. Aslan; bk. arслан. 2. mit (Destanda) hayvan (Baskakov, Toşçakova, 1999: 98).
	qaraq: mec. Kaz (Baskakov, Toşçakova, 1999: 98).
qara ooz: Vahşî, yırtıcı (Arıkoğlu vd.,	

2018: 1108).	
qara tooq: Kara tavuk (Arıkoğlu vd., 2018: 270).	
qarakül: Karakul, karagül; koyun cinsi (Arıkoğlu vd., 2018: 1112).	
qarasay: Kırlangıçgillerden bir kuş (Arıkoğlu vd., 2018: 1116).	
qaras: İzmirit, balık türü (Arıkoğlu vd., 2018: 1116).	
qarçığa: Alıcı kuşların genel adı Atmaca, şahin, doğan (Arıkoğlu vd., 2018: 1120; Yudahin, 1988: 408; Çankaya, 2014: 272).	qarçağa: Moğ. Aladoğan (Baskakov, Toşçakova, 1999: 99).
qardığaç: Kırlangıca benzeyen küçük bir kuş (Yudahin, 1988: 408; Çankaya, 2014: 270).	
qarğa: Kara karga; kök qarğa: Mor karğa; ala qarğa: Boz karğa; çar qarğa yahut qoñ qarğa: Ekin karğası (Arıkoğlu vd., 2018: 1121; Yudahin, 1988: 408; Çankaya, 2014: 303).	qarğa: Karga; ala qarğa: Gri boz karga (Baskakov, Toşçakova, 1999: 99).
qarğa sımalıdar: Kargagiller (Arıkoğlu vd., 2018: 1121).	
	qarışıt: Kartal (Baskakov, Toşçakova,

	1999: 99).
qarısqır: Kurt, yırtıcı hayvan (Arikoğlu vd., 2018: 1124; Yudahin, 1988: 410). Kır yeleli kurt (Çankaya, 2014: 318).	qarısqır: Kurt (Baskakov, Toşçakova, 1999: 99).
	qarış quyuq: Su samuru (Baskakov, Toşçakova, 1999: 99).
qarqılda-: Karga gibi, kaz gibi ötmek, bağırmaq (turnalar hakkında) (Yudahin, 1988: 410; Arikoğlu vd., 2018: 1126).	qarqılda-: (Karga için) gaklamak (Baskakov, Toşçakova, 1999: 99).
qarlığaç: Bir tür kırlangıç (Arikoğlu vd., 2018: 1127).	qarılğaş: Kırlangıç; qarlağaş (Baskakov, Toşçakova, 1999: 99).
qarığan mışıq: Yaşlı kedi (Arikoğlu vd., 2018: 1696).	
qarmüştök: ağ. Kirpi (Arikoğlu vd., 2018: 1129).	
qar quşu: Kar kuşu (Çankaya, 2014: 265).	
qarsaq: 1. Yırtıcı hayvanların genel adı. 2. Kuyruğu ile kulağının ucu kara olan bozkır tilkisi, Canis corsac (Yudahin, 1988: 412; (Arikoğlu vd., 2018: 1130).	
qartoon: Fil hortumu (Arikoğlu vd., 2018: 1133).	

qartoşqaçı qolorado qoñuzu: Patates böceği (Arıkoğlu vd., 2018: 1133).	
qasa tulpar: Has; saf kan yürük atı (Arıkoğlu vd., 2018: 1135).	
qasa tuyğun: Gözü sarı, göz bebeği kara, alıcı beyaz karga (Arıkoğlu vd., 2018: 1135).	
qaşalot: İspemeçet balinası (Arıkoğlu vd., 2018: 1138).	
qaşqa: Akıtmalı, alnında beyaz lekesi olan hayvan (Arıkoğlu vd., 2018: 1138; Yudahin, 1988: 415).	
qaşqa çımçıqtar: Baştankargagiller, ötücü bir kuş (Arıkoğlu vd., 2018: 1140).	
qaşqaldaq: Alnında tüyü olmayan, gagası beyaz, suda yaşayan kuş türü (Arıkoğlu vd., 2018: 1138). Su tavuğu, Rallus (Yudahin, 1988: 415).	
qaşqulaq: Porsuk (Yudahin, 1988: 415; Arıkoğlu vd., 2018: 1141; Çankaya, 2014: 278).	
qartañ töö: Yaşlı deve (Arıkoğlu vd., 2018: 1199).	
qayberen: 1. mit. Dağ keçisi ve	

koyunlarının koruyucusu, iyesi. 2. Dağ keçisi ve koyunlarının genel adı (Arıkoğlu vd., 2018: 1150).	
qayıp: 1. mit. Dağlı geviş getiren hayvanların hâmisi. 2. Bu gibi hayvanların umumî adı (Yudahin, 1988: 421; Arıkoğlu vd., 2018: 1154).	
qayıрма: Yabanî ördek (Arıkoğlu vd., 2018: 1156).	
qaymal: Cinsi olgunluğa ermiş, beş yaşından büyük genç dişi deve (yani burcun ile aynı yaşta olan deve) (Yudahin, 1988: 423; Arıkoğlu vd., 2018: 1159).	
qayman: hyb. bk. Latin Amerika'da yaşayan bir timsah cinsi (Arıkoğlu vd., 2018: 1133).	
	qayır: qayır quş Masal kuşu (Baskakov, Toşçakova, 1999: 102).
	qayzırıq: Balık için pul (Baskakov, Toşçakova, 1999: 102).
qaz: Kaz (kuş); mañqa qaz: Dağ kazı; qara qaz: Kara bataklık, Phalacrocorax (Yudahin, 1988: 426; Yudahin, 1988: 423; Arıkoğlu vd., 2018: 1170).	qas: Kaz, ayıp qas yaban kazı; ene qas dişi kaz (Baskakov, Toşçakova, 1999: 100).
qazala: Turgay, tarla kuşu (Arıkoğlu vd.,	

2018: 1171).	
qazanat: Sağlam, dayanıklı yürük at; koşu atlarından bir cinsin adıdır (Arıkoğlu vd., 2018: 1171 Yudahin, 1988: 426).	
qazarqa: Yabanî kaz (Arıkoğlu vd., 2018: 1172).	
qazğaldaq, (qazğandaq Rad.): Yabanî ördek türü (Arıkoğlu vd., 2018: 1173; Yudahin, 1988: 426).	
qazılıq: Tek kanatlı, efsanevî bir kuşun adıdır (Yudahin, 1988: 426).	
	kee: kee kuş Güzel kuş; sincap (Baskakov, Toşçakova, 1999: 103).
kedik: Bir merinos türü (koyun türü) (Arıkoğlu vd., 2018: 1180).	
kekilik: Keklik (Arıkoğlu vd., 2018: 1172; Yudahin, 1988: 431).	
kele: ağ. Sığır (Arıkoğlu vd., 2018: 1185).	
kelemiş: Far. Sıçan, tarla faresi (Çankaya, 2014: 282; Yudahin, 1988: 433; Arıkoğlu vd., 2018: 1186).	
keles: 1. Bir kuşun adıdır. 2. Sıçan (Yudahin, 1988: 433; Arıkoğlu vd., 2018:	

1187).	
kelgin: Göçbe, göçmen hayvan (Arıkoğlu vd., 2018: 1187; Yudahin, 1988: 434).	ketkin: Kışın başka yerlere giden kuş ve hayvanlar; ketkin quş: Göçmen kuşlar; ketkin añ: Göçmen hayvanlar (Baskakov, Toşçakova, 1999: 106).
kelgin quş: Göçmen kuş (Arıkoğlu vd., 2018: 1187).	ketkin quş: Göçmen kuşlar (Baskakov, Toşçakova, 1999: 106).
keltepoz; kelte boz: Far. Bir nevî kara kuş kartal (Yudahin, 1988: 435; Arıkoğlu vd., 2018: 1188).	
kemçat: Postu değerli hayvan türü; Postu değerli hayvanların adı (Arıkoğlu vd., 2018: 1189).	
kemçet: Kunduz (Çankaya, 2014: 284; Yudahin, 1988: 435)	
kemirüüçü: Kemirgen (Arıkoğlu vd., 2018: 1191).	kemirçek: Kemirgen (Baskakov, Toşçakova, 1999: 105).
kene: Kene, sakırga; cer kene: Toprak kenesi (Arıkoğlu vd., 2018: 1193; Yudahin, 1988: 437; Çankaya, 2014: 284).	
kenguru: Kanguru, keseli hayvan (Arıkoğlu vd., 2018: 1195; Çankaya, 2014: 284).	

kenguru sımaldar: Kangurugiller (Arikoğlu vd., 2018: 1195).	
kepşe-: Geviş getirmek (Arikoğlu vd., 2018: 1199; Çankaya, 2014: 286; Yudahin, 1988: 440).	kepşe-: Geviş getirmek kepşen: Geviş (Baskakov, Toşçakova, 1999: 105).
	kepşen: Geviş (Baskakov, Toşçakova, 1999: 105).
kepter: Far. Güvercin (kebuter) (Arikoğlu vd., 2018: 1200; Yudahin, 1988: 440; Çankaya, 2014: 243).	
	ker: Doru (at donu) qara ker: Koyu doru at (Baskakov, Toşçakova, 1999: 105).
	ker quş: folk. Masalladaki büyük kuş (Baskakov, Toşçakova, 1999: 105).
	ker balıq: Balina (Baskakov, Toşçakova, 1999: 105).
	ker buqa: Mamut (Baskakov, Toşçakova, 1999: 105).
	kerekşin: Dişi karaca, dişi keçi, dişi keçi yavrusu (Baskakov, Toşçakova, 1999: 106).
	keremel: Sincap (Baskakov, Toşçakova, 1999: 106).

ker bee: Yağız kısrak (Arıkoğlu vd., 2018: 135).	
kerik: Far. Gergedan (Yudahin, 1988: 442; (Arıkoğlu vd., 2018: 1204).	
kerik qoñuzdar: Gergedan böceği (Arıkoğlu vd., 2018: 1204).	
kerik quştar: Gergedan kuşu (Arıkoğlu vd., 2018: 1204).	
	kerteeçi: 1. Isıran; 2. mec. Sıçan (Baskakov, Toşçakova, 1999: 106).
keröö: ağ. Tilki (Arıkoğlu vd., 2018: 1205).	
keskek: Bir tür sıçan; çöl faresi, cırboğa (Arıkoğlu vd., 2018: 1208; Çankaya, 2014: 288).	
keskek, keskeldirik: Kertenkele (Yudahin, 1988: 444; Arıkoğlu vd., 2018: 1208; Çankaya, 2014: 288).	kelesken: Kertenkele (Baskakov, Toşçakova, 1999: 104).
keta: Bir tür somon balığı (Arıkoğlu vd., 2018: 1210).	
ketmen quyruq: Kara kuş nevîlerinden biridir (Yudahin, 1988: 531; Arıkoğlu, Selçuk, Alimova, Askarova, 2018: 1443;	

Çankaya, 2014: 333).	
kezdene: Zehirli sürüngenler (Arıkoğlu vd., 2018: 1213).	
qıcı qara qoñuz: Kap kara tezek böceği (Yudahin, 1988: 448).	
	qılcır: Tavşan (Baskakov, Toşçakova, 1999: 108).
qıl quyruq: 1. Kuyruğu uzun bir tür boz keklik. 2. Kuyruğu uzun bir tür yabanî ördek. 3. At (Arıkoğlu vd., 2018: 1220).	
	qımaalı: Karınca (Baskakov, Toşçakova, 1999: 108).
	qımıl: Sinek (Baskakov, Toşçakova, 1999: 108).
	qımısqay: Karınca bk. qımısqayaq (Baskakov, Toşçakova, 1999: 108).
qır: Karakuş nevîlerinden biri (Yudahin, 1988: 457).	
qıraan; qıran: Alıcı kuş, yitici kuş qıraan bürküt: Alıcı kartal (Arıkoğlu vd., 2018: 1236; Yudahin, 1988: 457). qıraan quş: İnsan açabuk alışan kuş (Arıkoğlu vd., 2018: 1236). qıraan tayğan: 1. Çevik av köpeği 2. mec. En iyi	

doğan, Falco candicans; 3. Yanılmadan vuran evik kuş (Yudahin, 1988: 458; ankaya, 2014: 363).	
qırđıy: Bir nevî atmaca; Daha çok bildircin, serçe gibi ufak kuşları avlayan bir tür atmaca (ankaya, 2014: 363; Arıkoğlu vd., 2018: 1239; Yudahin, 1988: 459).	
qırđıyek: Tüy dökmemiş körpe bir tür atmaca, genç atmaca (Arıkoğlu vd., 2018: 1239; Yudahin, 1988: 459; ankaya, 2014: 363).	
qırđıy k: Atmacamsı puhu (ankaya, 2014: 363; Yudahin, 1988: 459)	
qırđool: Sülün (kuş) (Arıkoğlu vd., 2018: 1236; Yudahin, 1988: 457). qoroza qırđol: Erkek sülün; bostek qırđool: Slnn dişisi (Yudahin, 1988: 459; ankaya, 2014: 363).	
qırk ayaq: Kırkayak (böcek) (Yudahin, 1988: 62).	
qırsa: kad. Tilki (Yudahin, 1988: 460; Arıkoğlu vd., 2018: 1242).	qırsa: Dişi köpek (Baskakov, Toşçakova, 1999: 109).
qısır emdi: Bir sonraki yıl yavrulamayan annesini emen tay veya buzağı (Arıkoğlu vd., 2018: 1244).	

qısırğaldı, qısır qaldı: İki yaşına basmış doğurmamış koyun (Arıkoğlu vd., 2018: 1245; Yudahin, 1988: 462).	
qısıraq: Sürüye yeni katılmış ve henüz doğurmamış kısrak (Arıkoğlu vd., 2018: 1245; Yudahin, 1988: 462; Çankaya, 2014: 366).	
qısqıç; qısqıç baqa: Yengeç (Çankaya, 2014: 366; Yudahin, 1988: 462).	
	qışqırar: Kuzgun (Baskakov, Toşçakova, 1999: 110).
qıştoobay: Kışın doğan tavşan yavrusu (Arıkoğlu vd., 2018: 1247).	
qıtan: Ardea kuşu, balıkçıl; kök qıtan: Boz balıkçıl; aq qıtan: Beyaz balıkçıl (Arıkoğlu vd., 2018: 1247; Yudahin, 1988: 463).	
qıtmır: Ar. mit. Ashabı kehfın köpekleri (Yudahin, 1988: 462; Çankaya, 2014: 367).	
qızıl kiyyik: Dağ keçisi (Arıkoğlu vd., 2018: 1263).	
qızıl qozu: Doğmamış kuzu (Arıkoğlu vd., 2018: 1263).	

qızıl qurt: Kızıl kurt (Arıkoğlu vd., 2018: 1263).	
qızıl tumşuq taan: Lâtincede adı Pyrrhocorax olan karga (Yudahin, 1988: 694; Arıkoğlu vd., 2018: 1920; Çankaya, 2014: 500).	
kidik carğanattar: Küçük nalburunlu yarasa (Arıkoğlu vd., 2018: 1268).	
kidik qoñuzdar: Küçük kovan kurdu (Arıkoğlu vd., 2018: 1268).	
	kiji kiyik: Maymun (Baskakov, Toşçakova, 1999: 113).
kiletke-: (karakuş hakkında) ötmek (Yudahin, 1988: 472).	
killyaq: Kartalın çıkardığı ses (Arıkoğlu vd., 2018: 1268).	
kirpi-kirpi çeçen: Kirpi (Arıkoğlu vd., 2018: 1276; Yudahin, 1988: 474).	
kirpi balıqtar: Kirpi balığı (Arıkoğlu vd., 2018: 1276).	
kiş: Samur (Yudahin, 1988: 474; Arıkoğlu vd., 2018: 1276; Çankaya, 2014: 294).	kiş: Su samuru (Baskakov, Toşçakova, 1999: 113).

kişene-: Kişnemek (Yudahin, 1988: 474; (Arıkoğlu vd., 2018: 1278).	
kit: Balina (Arıkoğlu vd., 2018: 1279).	
kit bitteri: Balina biti (Arıkoğlu vd., 2018: 1279).	
kit sımalıdar: Balinalar, içinde balinaları, yunusları, ve muturları barındıran memeli sınıfında bir takımdır (Arıkoğlu vd., 2018: 1279).	
kiyik: Yabanî geyikgiller, bütün çatal tırnaklı yabanî hayvanlar; geyik (Arıkoğlu vd., 2018: 1280; Yudahin, 1988: 475; Çankaya, 2014: 291).	kiyik: Yaban hayvanı; aq-kiyik: Güney geyiği; kiji kiyik: Maymun (Baskakov, Toşçakova, 1999: 113).
	kizek: Kedi yavrusu (Baskakov, Toşçakova, 1999: 114).
qobra: Kobra yılanı (Arıkoğlu vd., 2018: 1283; Çankaya, 2014: 295).	
qocqul müyüz; qoçqor müyüz: Salyangoz (Çankaya, 2014: 296; 310).	
qoçqor: Koç, erkek koyun, damızlık koç (Arıkoğlu vd., 2018: 1285; Yudahin, 1988: 477; Çankaya, 2014: 296, 310).	qoçqor: Yabanî koç (Baskakov, Toşçakova, 1999: 114).
qoçqoroq: İğdiş edilmemiş erkek kuzu; genç, enenmemiş koç (Arıkoğlu vd., 2018: 1285; Yudahin, 1988: 477).	

	qodır: qodır añ Kötü hayvan, kurt (Baskakov, Toşçakova, 1999: 114).
qodik, qodük, ködik, qodelek: Yabanî veya evcil at ve eşek yavrusu (Arıkoğlu vd., 2018: 1286; Yudahin, 1988: 477).	
qoq-qoq: Horozun sesi (Arıkoğlu vd., 2018: 1287).	
	qoq-uyaq: esk. avc. Kurt. bk. qooq, qooqoyoq, qooqoy, qooqoq, qooquyaq (Baskakov, Toşçakova, 1999: 114).
	qoqoq: (Dişi) kurt; bk. börü (Baskakov, Toşçakova, 1999: 115).
qondor: Tepeli akbaba (Arıkoğlu vd., 2018: 1306).	
	qoñıra: Su çulluğu (Baskakov, Toşçakova, 1999: 116).
qoñ qarğa: Ekin kargası (Arıkoğlu vd., 2018: 1311; Çankaya, 2014: 303).	
qoñkuldaq: toñquldaq, Ağaçkakan kuşu (Yudahin, 1988: 483; Arıkoğlu vd., 2018: 1312; Çankaya, 2014: 303).	
qoñur mırza: Bir tür kartal (Arıkoğlu vd., 2018: 1313).	

qoñuz: Gübre böceği, mayıs böceği (Arıkoğlu vd., 2018: 1314; Yudahin, 1988: 483; Çankaya, 2014: 305).	qoñıs: 1. Böcek 2. Haşere (genel adı) (Baskakov, Toşçakova, 1999: 117).
qorq-qorq; qorqulda-: Domuz, kaz, kuğu gibi ötmek hırıldanmak; homurdanma (Yudahin, 1988: 489; Arıkoğlu vd., 2018: 1322).	qorqulda: 1. Horuldamak 2 (Kaz için) Vaklamak (Baskakov, Toşçakova, 1999: 117).
qorooçu: qorooçu it: Avlu ve ağıl köpeği; bekçi köpeği (Yudahin, 1988: 489; Arıkoğlu vd., 2018: 1323).	
qorooluu: Küçük bir serçe türü, latince adı sylvia olan bir kuş. sarı qorolu: Latince adı Phylloscopus denilen kuş (Arıkoğlu vd., 2018: 1323; Yudahin, 1988: 489).	
	qoroqoy: Kıvırcık, kuzu (Baskakov, Toşçakova, 1999: 118).
qoroz: Far. Horoz, tavuğun erkeği (Arıkoğlu vd., 2018: 1324; Yudahin, 1988: 489; Çankaya, 2014: 309).	
	qoş: qoş qulaq: Tavşan (Baskakov, Toşçakova, 1999: 118).
qoşayaq: Çöl sıçanı, cırboğa, Dipodidae (Yudahin, 1988: 491; Arıkoğlu vd., 2018: 1328; Çankaya, 2014: 311).	

qoş qanattuular: Diptera, çift kanatlılar (Çift kanada sahip olan klem bacaklıların ortak adı) (Arıkoğlu vd., 2018: 1320).	
qoşqur-: Hırlamak (ürken at hakkında) (Yudahin, 1988: 491; Arıkoğlu vd., 2018: 1329).	
qoşmon: 1. İtelgi (bir nevî doğan) nevîlerinden biridir (bu kuşun göğsünde baştan başa beyaz bir yol vardır); 2. Şahin (Yudahin, 1988: 491; Arıkoğlu vd., 2018: 1330).	
qoşmoq: Deve cinslerinden biridir (Yudahin, 1988: 491).	
qotur; qotur qurtu: Uyuz (hayvanlarda), uyuz böceği (Arıkoğlu vd., 2018: 1334; Yudahin, 1988: 493; Çankaya, 2014: 310).	
qotur çımin: Uyuz sineği (Çankaya, 2014: 310).	
qoturapey: Rengi karayı andıran küçük boz kuş (Arıkoğlu vd., 2018: 1334). qoturepey: Kuyrukkakan kuşu (Çankaya, 2014: 310).	
qoy: Koyun, geniş getirenlerden evcil hayvan (Arıkoğlu vd., 2018: 1334;	qoy: Koyun (Baskakov, Toşçakova, 1999: 118).

Yudahin, 1988: 493; Çankaya, 2014: 296).	qoydın balazı: Kuzu (Baskakov, Toşçakova, 1999: 119).
qoy aşıq: Üç yaşındaki köpek (Arıkoğlu vd., 2018: 1335).	
qoy balıqtar: Koyun balığı (Arıkoğlu vd., 2018: 1335).	
qoy çımını: Koyun sineği (Arıkoğlu vd., 2018: 1335).	
qoyon: Tavşan (Arıkoğlu vd., 2018: 1337; Yudahin, 1988: 494; Çankaya, 2014: 296).	qoyon: Tavşan (Baskakov, Toşçakova, 1999: 119).
qoyon sımaldar: Tavşangiller (Arıkoğlu vd., 2018: 1338).	
	qoyrıq: mec. Yılan (Baskakov, Toşçakova, 1999: 119).
	qoyroñ: Yılan (Baskakov, Toşçakova, 1999: 119).
	qoy şülüzin: Köstebek türü (Baskakov, Toşçakova, 1999: 119).
qozu: Kuzu, koyun yavrusu (Arıkoğlu vd., 2018: 1341; Yudahin, 1988: 495; Çankaya, 2014: 296).	qozu: Kuzu. qozula-: Kuzulama (Baskakov, Toşçakova, 1999: 119).

qozuğa: Dağ koyunu yavrusu (Arıkoğlu vd., 2018: 1341).	
köbök: esk. Köpek, it (Arıkoğlu vd., 2018: 1342).	
köbürmölör: 3-20 mm. Uzunluğunda tüylü, kanatlı, meyvelerle beslenen bir tür böcek (Arıkoğlu vd., 2018: 1343).	
kögöl: Rad. Erkek ördek (Yudahin, 1988: 497).	
kögöön: Hayvanlara zarar veren gri renkli bir çeşit sinek, at sineği, büvelek (Arıkoğlu vd., 2018: 1346; Yudahin, 1988: 497; Çankaya, 2014: 313).	kögön: At sineği, büve, büvelek. bk. canşiq, kögöön, seek (Baskakov, Toşçakova, 1999: 120).
kögüçkön: Güvercin, beyaz güvercin (Yudahin, 1988: 498; Çankaya, 2014: 313; Arıkoğlu vd., 2018: 1346).	
kögüçkön sımaldar: Güvercingiller (Arıkoğlu vd., 2018: 1346).	
kök aqula: Pamuk balığı (Çankaya, 2014: 318).	
kök aşıq: İki yaşındaki köpek (Arıkoğlu vd., 2018: 1347).	
kök buqa: mit. Dünyayı boynuzları üzerinde tutan boğa (Arıkoğlu vd., 2018:	

1348).	
	kök iyt: Boz köpek; mec. Kurt (Baskakov, Toşçakova, 1999: 121).
kök qarğa: Gri karga; gökkuzgun (Çankaya, 2014: 318; Arıkoğlu vd., 2018: 1348).	
	kök kös: mec. Kurt (Baskakov, Toşçakova, 1999: 121).
kök quş: Bir tür boz şahin (Arıkoğlu vd., 2018: 1348).	
kök qıtan: Balıkçıl kuşu (Çankaya, 2014: 318).	
kökmök: 1. İki yaşına basmış dağ koyunu. 2. İki yaşına basmış erkek orman geyiği (Arıkoğlu vd., 2018: 1349).	
kökön: Rus. İpek kozası: (Yudahin, 1988: 499; Çankaya, 2014: 318).	
kökpörü: Kök börü, Börü; boz kurt (Yudahin, 1988: 499; Çankaya, 2014: 318).	
	kök ooqoy: Kurt (Baskakov, Toşçakova, 1999: 121)
	kök taay: Kurt (Baskakov, Toşçakova,

	1999: 121).
	kök tayğıl: Kurt (Baskakov, Toşçakova, 1999: 121).
köl buqa: Balaban kuşu (Lâtincede adı botaurus olan ve balıkçıl soyundan bir kuştur); Botaurus, balıkçığiller familyasında yer alan ve bataklıkta yaşayan bir kuştur (Yudahin, 1988: 141; Arıkoğlu vd., 2018: 1353).	
kölük: Yük hayvanı, iş hayvanı (Çankaya, 2014: 319; Yudahin, 1988: 499; Arıkoğlu vd., 2018: 1357).	kölkö: Koşum hayvanı (Baskakov, Toşçakova, 1999: 121).
kölüktü: 1. At vb. binme hizmetinde kullanılan hayvan. 2. Yük taşıma, çekme gibi hizmetlerde kullanılan hayvan (Arıkoğlu vd., 2018: 1357).	
könök baş: Kurbağa yavrusu; iribaş (Yudahin, 1988: 504; Arıkoğlu vd., 2018: 1361; Çankaya, 2014: 320).	
könöçök sımalıdar. Tetraodontiformes familyasındaki balıklar (kemikli balıklar) (Arıkoğlu vd., 2018: 1361).	
köömüş: Çok süt veren inek (Arıkoğlu vd., 2018: 1368).	
köp buttular: Myriapoda, çok ayaklılar;	

Karıncı örümcek gibi çok sayıda ayakları olan eklem bacaklıların genel adı (Arıkoğlu vd., 2018: 1369).	
köpök: esk. Köpek (Arıkoğlu vd., 2018: 1370).	
köpölök: Kelebek, dört kanatlı, çok sayıda türleri olan böcek türü, küçük cins kelebeklerin genel adıdır (Arıkoğlu vd., 2018: 1370; Yudahin, 1988: 505; Çankaya, 2014: 325).	köbölök: Kelebek (Baskakov, Toşçakova, 1999: 119).
köpölök balıq: 15-35 cm uzunluğunda tropikal bölge sularında yaşayan bir tür balık (Arıkoğlu vd., 2018: 1370).	
köpölök qurtu: Tırtıl (Çankaya, 2014: 325).	
kör çıçqan: Kör sıçan, köstebek (Arıkoğlu vd., 2018: 1372).	
körqoo: Far. Çakal, kurttan küçük yaban hayvanı (Yudahin, 1988: 506; Arıkoğlu vd., 2018: 1373).	
	körük: Bir tür hayvan (Baskakov, Toşçakova, 1999: 122).
körqoo qoñuzdar: Kanatlılar familyasından 10-40 mm. Uzunluğunda deriyle beslenen bir tür böcek (Arıkoğlu	

vd., 2018: 1373).	
körmar: Kör yılan (Arıkoğlu vd., 2018: 1375).	
kösöm, közöm: Koyun ve keçilere liderlik eden teke (Arıkoğlu vd., 2018: 1378; Yudahin, 1988: 509; Çankaya, 2014: 327).	
köspant: Koyun kuzu (Arıkoğlu vd., 2018: 1378).	
közögüçtör: Tahta kurdu (Arıkoğlu vd., 2018: 1391).	
qrab: Yengeç (Arıkoğlu vd., 2018: 1398).	
qroqodil: Timsah (Arıkoğlu vd., 2018: 1400; Çankaya, 2014: 330).	
quça: Meme emen erkek kuzu (Yudahin, 1988: 515; Arıkoğlu vd., 2018: 1403).	quça: Moğ. Dağ koyunu, koç (Baskakov, Toşçakova, 1999: 123).
	quçıyaq: Serçe; boro quçıyaq: Kanarya (Baskakov, Toşçakova, 1999: 124).
quçqaç: Kuşcağız; qara quçqaç: Sığırcık kuşu; su kenarında yaşayan sığırcık türü (siyah) (Yudahin, 1988: 515; Arıkoğlu vd., 2018: 1404).	quçqaş: Kuş yavrusu; (Baskakov, Toşçakova, 1999: 124).
quq: Gak; kuzgun sesi (Arıkoğlu vd.,	

2018: 1407).	
qula: Kula, at donu (Yudahin, 1988: 516; Arıkoğlu vd., 2018: 1407; Çankaya, 2014: 333).	qula: At donu, kula; aq qula: Kula renginde bir kuş adı (Baskakov, Toşçakova, 1999: 124).
qulaalı: Ala doğan, Buteo ve Archibuteo (ormanda yaşayan yırtıcı kuş); aq qulalı: Bozkur ve ovada yaşayan Circuz kuşunun erkekleri; çaylak (Yudahin, 1988: 517; Arıkoğlu vd., 2018: 1408; Çankaya, 2014: 333).	
qulan; quldan: Yabanî eşek (Yudahin, 1988: 518; Arıkoğlu vd., 2018: 1411; Çankaya, 2014: 335).	
qulca: Dağ koçu (Yudahin, 1988: 518; Arıkoğlu vd., 2018: 1411; Çankaya, 2014: 335).	
qulcaçar: Küçük, büyümemiş dağ koçu (Arıkoğlu vd., 2018: 1412).	
qulun: Süt emen tay; altı aya kadar at yavrusu (Yudahin, 1988: 51; Arıkoğlu vd., 2018: 1415; Çankaya, 2014: 335).	qulun: Tay, memedeki tay (Baskakov, Toşçakova, 1999: 124).
qulunçaq: Taycık (Yudahin, 1988: 520; Çankaya, 2014: 335).	
qulunduu, qulunda, qulundaş, qulundoo: Kulunlamak, kısrak	qulundu: Taylı (Baskakov, Toşçakova, 1999: 124).

yavrulamak, tay doğurmak, kısarak yavrulamak, süt emen tayı olan (Arıkoğlu vd., 2018: 1416; Yudahin, 1988: 520; Çankaya, 2014: 335).	qulundu bee: Taylı kısarak (Baskakov, Toşçakova, 1999: 124).
qumay: Huma kuşu (Arıkoğlu vd., 2018: 1417).	
qumay: Akbaba, karkuşu (Çankaya, 2014: 336).	
qumayıq: 1. Masallarda güçlü köpek. 2. Köpek koruyucusu, hamisi, efsanevî bir köpektir (Arıkoğlu vd., 2018: 1417; Yudahin, 1988: 520).	
qumpay: İtelgi (doğan) nevîlerinden biridir; Boz renkli bir tür küçük doğan. (Yudahin, 1988: 520; Arıkoğlu vd., 2018: 1417).	
qumursqa: Karınca (Arıkoğlu vd., 2018: 1418; Yudahin, 1988: 520; Çankaya, 2014: 336).	qumursqa: 1. Karınca; 2. Karınca yuvası; bk. çımahlı (Baskakov, Toşçakova, 1999: 125).
qunacın: 2-3 yaşına basan inek, dana (Arıkoğlu vd., 2018: 1418; Yudahin, 1988: 521; Çankaya, 2014: 336).	qunacın: Moğ. İki (veya üç) yaşındaki dana; bk. qunacun (Baskakov, Toşçakova, 1999: 125).
qunan: 1. İki üç yaşına basmış erkek at. 2. İki üç yaşına basan büyük baş hayvan (Arıkoğlu vd., 2018: 1418; Yudahin, 1988: 521; ; Çankaya, 2014: 336).	qunan: Moğ. 1. Üç yaşındaki aygır; 2. İki yaşındaki tosun (Baskakov, Toşçakova, 1999: 125).

qunas: qara qunas: Leylek (Yudahin, 1988: 521; Arıkoğlu vd., 2018: 1418; Çankaya, 2014: 336).	
qunan torpoq: Düve (Çankaya, 2014: 336).	
qunda: Bir tür zehirli böcek (Arıkoğlu vd., 2018: 1418).	
qunduz: Kunduz, su samuru (Arıkoğlu vd., 2018: 1419; Yudahin, 1988: 521; Çankaya, 2014: 337).	qumdus: Kunduz (Baskakov, Toşçakova, 1999: 124).
qunu: Sansargillerden postu değerli hayvan (Arıkoğlu vd., 2018: 1419).	
qur baqa: Kuraklık bölgelerde yaşayan kurbağa (Arıkoğlu vd., 2018: 1421).	
quralı: mit. Çelik toynaklı, olağanüstü efsanevî bir at (Arıkoğlu vd., 2018: 1423).	
	quran: Moğ. Kuzu; bk. qurağan (Baskakov, Toşçakova, 1999: 125).
quran: Geyiklerin ve ceylanların erkeği, bir vahşî hayvanın adıdır (Arıkoğlu vd., 2018: 1423; Yudahin, 1988: 523).	quran: Moğ. Karaca (erkek) (Baskakov, Toşçakova, 1999: 126).
qurq-qurq, qurqulda-: 1. Gurk gürk, tavuğun kuluçkaya yatarken ve yavrularını	qurq: qurq-qurq Çaylak veya karganın çılgınının taklidi (Baskakov, Toşçakova,

<p>çıkartırken çıkarttığı ses. 2. Kuğu, Kuzgun, çaylak gibi kuşların çıkardığı ses (Yudahin, 1988: 524; Arıkoğlu vd., 2018: 1427).</p>	<p>1999: 125).</p>
<p>qurqulday: Çulha kuşu; Paridae cinsinden bir kuş, parus pendulinus (Arıkoğlu vd., 2018: 1428; , Taymas, 1988: 524).</p>	
<p>qurt: esk. Kurt, etçil memeli hayvan, solucan (Arıkoğlu vd., 2018: 1429; Yudahin, 1988: 525; Çankaya, 2014: 413).</p>	<p>qurt: Kurt, kurtçuk, solucan; ağaç qurt ağaç kurdu; aş qurt tahıl kurdu; müüstü qurt böcek; bk. çöylöşkön (Baskakov, Toşçakova, 1999: 126).</p>
<p>quruçul: Karada yaşamayı tercih eden, karada yaşayan (kuşlar hakkında) (Yudahin, 1988: 525).</p>	
<p>quş: 1. Kuş (çımçık, ilbesin); qara quş: Step kartalı; töö quş: Deve kuşu; alp qara quş: Efsanevî bir kuşun adıdır; alp quş: Bir kuşun adıdır; atmacanın Astur palumbaius denilen nevî (dişisi) 2. Yumurtlayan omurgalılarından, akciğerli, soğukkanlı, vücudu tüylerle örtülü, gagalı, iki ayaklı, iki kanatlı uçucu hayvanların ortak adı. 3. Alıcı kuş (Arıkoğlu vd., 2018: 1431; Yudahin, 1988: 526, 527; Çankaya, 2014: 342).</p>	<p>quş Kuş (Baskakov, Toşçakova, 1999: 126).</p>
	<p>quşqulh: Zerdeva, ağaç sansarı (Baskakov, Toşçakova, 1999: 126).</p>

	quşqulu: Bir tür kuş (Baskakov, Toşçakova, 1999: 126).
qutqaç: Küçük bir kuş türü (Arıkoğlu vd., 2018: 1433).	
quu: Yahut aq quu: Kuğu kuşu; ala quu yahut alaquu: Bir çeşit güvercin, Columbidae palumbus (Yudahin, 1988: 528; Arıkoğlu vd., 2018: 1435).	quu: Kuğu (Baskakov, Toşçakova, 1999: 126).
quu aşıq: Üç, dört yaşındaki köpek (Arıkoğlu vd., 2018: 1435).	
quu ingen: Beyaz dişi deve (Yudahin, 1988: 528).	
quyruq: Kuyruk; Hayvanların çoğunda gövdenin sonunda bulunan omurganın uzantısı olan uzun esnek organ. qıl quyruq: Step kekliği; çatal quyruq: Bir nevî ördek: <i>Anas acuta</i> ; ayrı quyruq: Çaylak; Bir yabanî hayvanın adıdır; ketmen quyruq: Kara kuş nevîlerinden biridir (Yudahin, 1988: 531; Arıkoğlu vd., 2018: 1443; Çankaya, 2014: 333).	quyruq: Kuyruk (Baskakov, Toşçakova, 1999: 127).
quzğun: Kuzgun, <i>Corvus</i> ; 2. Akbaba (Yudahin, 1988: 533; Arıkoğlu vd., 2018: 1446; Çankaya, 2014: 333).	quşğun: Kuzgun, karga (Baskakov, Toşçakova, 1999: 126).
kübö: Güve (Yudahin, 1988: 533;	küye: 1. Güve, 2. Sıçan; küye çıçqan

Arıkoğlu vd., 2018: 1447).	ısıran sıçan (Baskakov, Toşçakova, 1999: 130).
	kücül: Su faresi (Baskakov, Toşçakova, 1999: 128).
	kücürçi: Üç yaşındaki boğa; bk. torboq, kücey (Baskakov, Toşçakova, 1999: 128).
	kücüün: Tosun (Baskakov, Toşçakova, 1999: 128).
küçük, küçüü: Enik, köpek ve kurt yavrusu (Arıkoğlu vd., 2018: 1451; Yudahin, 1988: 534; Çankaya, 2014: 352).	küçük: Köpek yavrusu; kurt yavrusu; enik (Baskakov, Toşçakova, 1999: 128).
küdörö: Rad. Tilkiden bir parça büyük yabanî bir hayvanın adıdır (Yudahin, 1988: 535).	
	küjül: Köstebek (Baskakov, Toşçakova, 1999: 128).
kükük: 1. Guguk (kuş). 2. Guguk kuşunun çıkardığı ses (Yudahin, 1988: 535; Arıkoğlu vd., 2018: 1453; Çankaya, 2014: 345).	küük: 1. Guguk kuşu. 2. Guguk kuşunun ses taklidi. küük et- Guguklamak (Baskakov, Toşçakova, 1999: 130).
	külmüs: 1. Keçi yavrusunun dişisi; 2. Erkek karaca; bk. quran, külbüs (Baskakov, Toşçakova, 1999: 128).

	küle: Güvercin (Baskakov, Toşçakova, 1999: 130).
kün balığı: Gün balığı (Çankaya, 2014: 347).	
kürön ayuu: Boz ayı (Arıkoğlu vd., 2018: 1471).	
kürkö tooq: Hindi (Çankaya, 2014: 350).	
kürp: 1. Hindi. 2. Gurk, kuluçka. 3. Sülüngillerden bir kuş (Yudahin, 1988: 542; Arıkoğlu vd., 2018: 1472).	
kürpöñ: Kışın doğan kuzu, semiz kış kuzusu (Arıkoğlu vd., 2018: 1472; Yudahin, 1988: 542).	
	kürtük: Moğ. Yaban horozu, çalı horozu; qara kürtük: Erkek yaban horozu; sarı kürtük: Dişi yaban tavuğu (Baskakov, Toşçakova, 1999: 130).
küykö: Şahin (Falco tinnunculus); Kızıl benekli küçük bir alıcı kuş türü (Yudahin, 1988: 544; Arıkoğlu vd., 2018: 1478).	küygenek: Aladoğan (Baskakov, Toşçakova, 1999: 130).
küykül: Rad. Küçük at (Yudahin, 1988: 544).	
küzön yahut sasıq küzön: Kokarca; aç küzön: Küçücük bir hayvanın adıdır	küzen: Kokarca (Baskakov, Toşçakova, 1999: 131).

(Çankaya, 2014: 344; Yudahin, 1988: 546). küzön: Sansargiller sınıfından fazla büyük olmayan hayvan türü (Arıkoğlu vd., 2018: 1483).	
	küzürüm: Karınca (Baskakov, Toşçakova, 1999: 131).
L	
lama: hyb. Lama, Güney Amerika'nın dağlık bölgelerinde yaşayan hayvan (Arıkoğlu vd., 2018: 1486; Çankaya, 2014: 369).	lama: Moğ. Lama (Baskakov, Toşçakova, 1999: 131).
langust: hyb. Langust, kabuklulardan, makasları olmaması, duyargalarının daha uzun ve güçlü olmasıyla ıstakozdan ayrılan, eti için avlanan bir deniz hayvanı (Arıkoğlu vd., 2018: 1487).	
liçinka: hyb. Larva, kurtçuk (Arıkoğlu vd., 2018: 1486; Çankaya, 2014: 371).	
losos: Som balığı (Arıkoğlu vd., 2018: 1496).	
lök: Tek hörgüçlü erkek deve; hecin devesi (Arıkoğlu vd., 2018: 1496; Yudahin, 1988: 547; Çankaya, 2014: 371).	

M

maa: Me, koyun keçi ve benzerinin çıkardığı ses (Arıkoğlu vd., 2018: 1498).	
maar: Yılan (Arıkoğlu vd., 2018: 1500). mar: Yılan (Arıkoğlu vd., 2018: 1516; Çankaya, 2014: 382).	
maara-: Melemek (Yudahin, 1988: 548; Arıkoğlu vd., 2018: 1500; Çankaya, 2014: 374).	maara-: (Koyun için) melemek (Baskakov, Toşçakova, 1999: 131).
maaraq: Sık sık meleyen; eçki maaraq: çulluk (kuş) (Yudahin, 1988: 548; Arıkoğlu vd., 2018: 1500).	maaraç: 1. Meleyen. 2. Koyun; bk. koy (Baskakov, Toşçakova, 1999: 131).
maaraq tüspüldör: Yağmur kuşları (Arıkoğlu vd., 2018: 1500).	
maarake: Ar. Kök börü (Yudahin, 1988: 548; Çankaya, 2014: 374).	
maarama: kad. Koyun; dişi koyun (Yudahin, 1988: 548; Çankaya, 2014: 374).	maaraç: 1. Meleyen. 2. Koyun; bk. koy (Baskakov, Toşçakova, 1999: 131).
	macaalay: Ayı; bk. mançalay (Baskakov, Toşçakova, 1999: 131).
madı: Dişi eşek (Arıkoğlu vd., 2018: 1502).	

madıl: Yabanî kedi (Yudahin, 1988: 548; (Arıkoğlu vd., 2018: 1502; Çankaya, 2014: 375).	
mahabat quşu: Muhabbet kuşu (Çankaya, 2014: 384).	
maqaqa: hyb. Şebek, bir tür maymun (Arıkoğlu vd., 2018: 1505).	
mal: Mal, evcil hayvanların genel adı (Arıkoğlu vd., 2018: 1507).	mal: Hayvan, mal; at; maldıñ balazı: Atın yavrusu, tay; coon mal: Büyük baş hayvan; cilkı mal: Atlar; müüstü mal: Boynuzlu mal; bir ayğır mal: Kısıraklı at sürüsü (Baskakov, Toşçakova, 1999: 132).
mamalaq: 1. Ayı yavrusu. 2. Manda yavrusu (Arıkoğlu vd., 2018: 1509).	
mamont: Mamut (Arıkoğlu vd., 2018: 1512; Çankaya, 2014: 380).	
manca qanattuular: Pençeli kuşlar (Arıkoğlu vd., 2018: 1512).	
mañ: Köpek havlamasının taklidi (Yudahin, 1988: 552).	
mañqıt, mañgıt-dañgıt: Bir cins köpek adıdır; büyük köpek (Yudahin, 1988: 552; Arıkoğlu vd., 2018: 1515).	mañıs: Canavar (Baskakov, Toşçakova, 1999: 132).

mañqa qaz: Yabanî kaz (Arıkoğlu vd., 2018: 1516).	
mar: Yılan (Arıkoğlu vd., 2018: 1516; Çankaya, 2014: 382).	
maral: Maral, dişi geyik (Arıkoğlu vd., 2018: 1517; Çankaya, 2014: 382).	
marcan: Far. Mercan (Yudahin, 1988: 554; Arıkoğlu vd., 2018: 1517; Çankaya, 2014: 382).	
marqa: kad. Kuzu (Yudahin, 1988: 554; Arıkoğlu vd., 2018: 1517).	
martışqa-martışke: Rus. Canlı ve hareketli küçük maymun türü, maymun (Arıkoğlu vd., 2018: 1518; Yudahin, 1988: 554).	
maşa, maşaa: Far. Bir nevî sinek; sivrisinek (Yudahin, 1988: 555; Arıkoğlu vd., 2018: 1521; Çankaya, 2014: 384). paşa: ağ. Sivrisinek (Arıkoğlu vd., 2018: 1723).	
maşke: Koku alma sezgileri güçlü köpek (Arıkoğlu vd., 2018: 1522).	
matke: ağ. Dişi arı (Arıkoğlu vd., 2018:	

1524).	
may baliqtar: Yağ balığı (Arıkoğlu vd., 2018: 1525).	
may çabaq: Sazangillerden ufak balık türü (Arıkoğlu vd., 2018: 1525).	
may qanattar: Bir tür somon, som balığı (Arıkoğlu vd., 2018: 1525).	
	maycıq: Tavşan (Baskakov, Toşçakova, 1999: 133).
maymıl: Ar. Maymun (Yudahin, 1988: 558; Arıkoğlu vd., 2018: 1529; Çankaya, 2014: 376).	
maymılça: Maymun yavrusu, küçük maymun (Yudahin, 1988: 558).	
mayna: Far. Mavi kuş (Yudahin, 1988: 558; Arıkoğlu vd., 2018: 1529; Çankaya, 2014: 376).	
	meçertke: Baykuş; bk. meçirtke (Baskakov, Toşçakova, 1999: 133).
meçin: Maymun (Arıkoğlu vd., 2018: 1532).	meçin:, meçin cıl: Domuz yılı (Baskakov, Toşçakova, 1999: 133).
meduza: Denizanası (Arıkoğlu vd., 2018: 1534).	

megecin, megilcin: Dişi domuz, yavruları olan domuz: (Yudahin, 1988: 560; Arıkoğlu vd., 2018: 1536).	
mekiyan: Far. Tavuk soyundan olan kuşların dişisi; Tavuk (Yudahin, 1988: 560; Arıkoğlu vd., 2018: 1537).	
merinos: Rus. Merinos koyunu, İspanya koyunu (Arıkoğlu vd., 2018: 1542; Yudahin, 1988: 563; Çankaya, 2014: 388).	merinos: Rus. Merinos (Baskakov, Toşçakova, 1999: 134). merinos qoy: Merinos koyunu (Baskakov, Toşçakova, 1999: 134).
mıqıy: Yahut mıqıy ükü: Baykuş (Nyktala) (Çankaya, 2014: 403; Yudahin, 1988: 564; Arıkoğlu vd., 2018: 1547).	
	mırıy: Kedi (Baskakov, Toşçakova, 1999: 134).
mışıq: Kedi (Yudahin, 1988: 566; Arıkoğlu vd., 2018: 1551; Çankaya, 2014: 404).	
mışıq sımalıdar: Kedigiller (Arıkoğlu vd., 2018: 1551).	
mıy: Kedi yavrusu (Arıkoğlu vd., 2018: 1551).	mıy: Moğ. Kedi; erkek mıy: Erkek kedi; bk. kikse (Baskakov, Toşçakova, 1999: 134).
	mıyaq: 1. Kaplan. 2. Dişi kedi (Baskakov,

	Toşçakova, 1999: 134).
	mıyaqta-: Miyavlamak (Baskakov, Toşçakova, 1999: 134).
	mıyğaq: Dişi maral; bk. muygak (Baskakov, Toşçakova, 1999: 134).
	mıyqal: Kedi (Baskakov, Toşçakova, 1999: 134).
mıymıt: ağ. Bir tür çüçük çalı kuşu (Arıkoğlu vd., 2018: 1551).	
mıyoo, miyoolo-: Miyavlama; kedi sesi (Yudahin, 1988: 566; Arıkoğlu vd., 2018: 1552).	
midıya: Midye (Arıkoğlu vd., 2018: 1553).	
mingi, mingiç: Binek, binmeye yarayan at (Arıkoğlu vd., 2018: 1555).	
misinçe: Bir tür kumru (Arıkoğlu vd., 2018: 1557).	
mite: 1. Asalak, bir canlıda sürekli veya geçici yaşayarak ona zarar veren başka canlı parazit. 2. Mit. İnsanların kanını emdiğine inanılan yaratık (Arıkoğlu vd., 2018: 1558).	

	miy: Kedi (Baskakov, Toşçakova, 1999: 135).
mollyusq: Yumuşakçalar (Arıkoğlu vd., 2018: 1562).	
molor: Alnı beyaz, yuvarlak kafalı kartal türü (Arıkoğlu vd., 2018: 1562).	
momoloy: (momoloy çıçqan) 1. Çıçkan; 2. Derisinden kürk yapılan bir tür kemirici; 3. Köstebek, sokur (Yudahin, 1988: 569; Arıkoğlu vd., 2018: 1562; Çankaya, 2014: 393).	momon: Yer ayısı (Baskakov, Toşçakova, 1999: 135). nomon: Moğ. Köstebek; bk. türtün, momon (Baskakov, Toşçakova, 1999: 137).
morc: Mors, deniz aygırı (Arıkoğlu vd., 2018: 1566).	
	moomo: 1. Örümcek; 2. Erkek geyik (Baskakov, Toşçakova, 1999: 135).
moynoq: Boynu beyaz köpek, köpek, erkek köpek (Arıkoğlu vd., 2018: 1568; Yudahin, 1988: 571).	moynoq: (< moyını aq) Beyaz boyunlu sıkça karşılaşılan köpek türü (Baskakov, Toşçakova, 1999: 135).
moyunça: İki yaşına basmış meme emmeyi bırakmış olan dana, buzağı (Yudahin, 1988: 571; Arıkoğlu vd., 2018: 1570; Çankaya, 2014: 395).	
möö: Mö, ineğin çıkardığı ses (Arıkoğlu vd., 2018: 1573).	

möndölöy: ağ. Fare yavrusu (Arıkoğlu vd., 2018: 1572; Çankaya, 2014: 395).	möndölö: Porsuk yavrusu (Baskakov, Toşçakova, 1999: 136).
möörö--: Böğürmek (inek öküz) (Yudahin, 1988: 572; Arıkoğlu vd., 2018: 1573).	möörö- :Böğümek (Baskakov, Toşçakova, 1999: 136).
muqur: Filorcin kuşu (Fringilla montifringilla) (Yudahin, 1988: 573).	
murutçan qoñuzdar: Bıyıklı hamam böceği (Arıkoğlu vd., 2018: 1582).	
muunaq butuular: Eklem bacaklılar, böcek giller (Arıkoğlu vd., 2018: 1585).	
muunaq qurtar: Eklem bacaklı böcekler (Arıkoğlu vd., 2018: 1585).	
muzoo: Buzağı (Arıkoğlu vd., 2018: 1589; Yudahin, 1988: 577; Çankaya, 2014: 396).	bıza: Buzağı; bk. bızaa, bozu, bsaa, psaa (Baskakov, Toşçakova, 1999: 40).
muzoo baş: 1. Böğ, bir tür zehirli örümcek (Arıkoğlu vd., 2018: 1589). 2. Kök kurdu, halkalı; 3. Zehirsiz büyük örümcek Phalangina (Yudahin, 1988: 577; Çankaya, 2014: 396).	
muzoolo-: Buzağılamak, sığır yavrulamak (Arıkoğlu vd., 2018: 1589; Yudahin, 1988: 578; Çankaya, 2014: 396).	

müri: ağ. Elma kurdu (Arıkoğlu vd., 2018: 1593).	
müyüz: Boynuz, hayvanlarda kıvrık ve çatalı koruma organı (Arıkoğlu vd., 2018: 1594; Yudahin, 1988: 580; Çankaya, 2014: 399).	müüs: Boynuz (Baskakov, Toşçakova, 1999: 136).
müyüzdüü: Boynuzlu (Yudahin, 1988: 580; Arıkoğlu vd., 2018: 1595).	
müyüz quyrıqtuular: Odun arıları (Arıkoğlu vd., 2018: 1594).	
müyüz tumşuqtar: Boynuzgagalar (Arıkoğlu vd., 2018: 1595).	
müyüzdüü dinozavrlar: Boynuzlu dinazorlar (Arıkoğlu vd., 2018: 1595).	
N	
nar: Tek hörgüçlü deve (Arıkoğlu vd., 2018: 1601; Çankaya, 2014: 407).	
narek: ağ. Dağ keçisinin oğlağı (Arıkoğlu vd., 2018: 1601).	
nayza: Kirpinin dikenleri (Arıkoğlu vd., 2018: 1601).	
nemertinder: Şerit solucan veya	

hortumlu solucanlar olarak bilinen omurgasız hayvanlar (Arıkoğlu vd., 2018: 1608).	
	nemçi: Kurt (Baskakov, Toşçakova, 1999: 137).
nerpa: Ayıbalığı, fok (Arıkoğlu vd., 2018: 1609).	
nımsaqçı: Ağaç biti, kurdu; nemli yerlere özgü yassı kurt (Çankaya, 2014: 412; Arıkoğlu vd., 2018: 1612)	
	nomon: Moğ. Köstebek; bk. türtün, momon (Baskakov, Toşçakova, 1999: 137).
	nooqı: Tüy (Baskakov, Toşçakova, 1999: 137).
noopalañ: Üç yaşında boğa (Arıkoğlu vd., 2018: 1616).	
norqa: Vizon, sansargillerden, kürkü çok beğenilen bir tür memeli (Arıkoğlu vd., 2018: 1616; Çankaya, 2014: 410).	
nosorog: Gergedan (Arıkoğlu vd., 2018: 1617; Çankaya, 2014: 410).	
O	

obon sorğoq: Yırtıcı kartal türü (Arıkoğlu vd., 2018: 1621).	
oq cılan: Su yılanlarından bir tür yılan (Arıkoğlu vd., 2018: 1624; Çankaya, 2014: 416).	
oqun: Tatlısu levreği (Arıkoğlu vd., 2018: 1628).	
oqura: (Sığır hayvanının derisi altında) Oestridae denilen sineğin kurdu (ivizn sürfesi) (Yudahin, 1988: 589; Arıkoğlu vd., 2018: 1628; Çankaya, 2014: 417).	
oquran-: At püskürmek (Arıkoğlu vd., 2018: 1628).	
omoy: Bir tür kartal (Arıkoğlu vd., 2018: 1634).	
ondatra: Misk sıçanı, misk faresi (Arıkoğlu vd., 2018: 1635).	
oona: Erkek ceylan (Arıkoğlu vd., 2018: 1644).	
	ooq mal: Küçük baş hayvan (Baskakov, Toşçakova, 1999: 137).
	ooqoy: avc. Kurt; uluyan kurt; bk. ookoy (Baskakov, Toşçakova, 1999: 139).

oopaz, oopos: Far. Enenmiş öküz (Yudahin, 1988: 595; Çankaya, 2014: 423).	
oorsoq: Yavrusunu emzirmeden sağılan inek, Buzağıyı emzirmeye ihtiyaç olmayan (Arıkoğlu vd., 2018: 1646; Yudahin, 1988: 595).	
osurğan qoñuz: Osurgan böceği (Çankaya, 2014: 423)	
oranğutan: Orangutan (Arıkoğlu vd., 2018: 1659; Çankaya, 2014: 425).	
ormo carma: avc. Tırnakları keskin ve yakaladığını acele acele yiyiveren kartal (Arıkoğlu vd., 2018: 1662).	
oroq tumşuq: Çulluk (Arıkoğlu vd., 2018: 1662).	
osetr: Kılçıksız bir balık türü (Arıkoğlu vd., 2018: 1670).	
osminoğ: Ahtapot (Arıkoğlu vd., 2018: 1670).	
ovçarqa: Çoban köpeği, kurt köpeği (Arıkoğlu vd., 2018: 1678; Çankaya, 2014: 413).	
oysul, oysul ata: 1. mit. Develer hâmisî.	

2. mec. Deve (Yudahin, 1988: 605; Arıkoğlu vd., 2018: 1684).	
Ö	
ögüz: İğdiş edilmiş erkek sığır, öküz, boğa, üç yaşına basmış öküz (Arıkoğlu vd., 2018: 1690; Yudahin, 1988: 607; Çankaya, 2014: 432).	ögüs: Erkek hayvan (Baskakov, Toşçakova, 1999: 141).
	ögüs ayu: Erkek ayı; bk. öküs ayu (Baskakov, Toşçakova, 1999: 141). öñüs: Erkek ayı (Baskakov, Toşçakova, 1999: 144).
ördök: Ördek; aram ördök: Bahrî denilen deniz ördeği (Mergidae ailesinden); qızılbaş ördök: Kırmızı gagalı karabatak (Fuligula) (Arıkoğlu vd., 2018: 1703; Yudahin, 1988: 614; ; Çankaya, 2014: 441).	örtök: Ördek; bk. suğuş (Baskakov, Toşçakova, 1999: 144).
	örkô: Bir tür kuş (Baskakov, Toşçakova, 1999: 144).
örkôç: Hörgüç, devenin sırtındaki tek ya da çift tümsek (Arıkoğlu vd., 2018: 1704; Yudahin, 1988: 614; Çankaya, 2014: 441).	örkôş: Hörgüç (Baskakov, Toşçakova, 1999: 144).
örmökçü: ağ. Örumcek (Yudahin, 1988: 615; Arıkoğlu vd., 2018: 1705)	

öröölü: Ayakları bağlı at (Arıkoğlu vd., 2018: 1705).	
ösümdük biti: Bitki biti (Arıkoğlu vd., 2018: 1707).	
ötögön: Ayı (Arıkoğlu vd., 2018: 1709).	
öydö, öydö köç: Hanım böceği (Coccinellidae) (Yudahin, 1988: 618; Çankaya, 2014: 436).	
P	
pada: Far. 1. İnek; 2. Boynuzlu hayvan (Yudahin, 1988: 620).	
panda: Panda (Çankaya, 2014: 446).	
pantera: Panter (Arıkoğlu vd., 2018: 1719).	
par, part: Kuşun yumuşak tüyü; kanatlı hayvanların tüyü. (Arıkoğlu vd., 2018: 1719, 1722).	
paranda: Kanatlılar (Arıkoğlu vd., 2018: 1720). paranda: Far. Kuş (Yudahin, 1988: 620; Çankaya, 2014: 446).	
parbana: Pervane, gece ışığa gelen kelebek (Arıkoğlu vd., 2018: 1721).	

partal at: Yük, binek atı (Arıkoğlu vd., 2018: 1722).	
paşa: ağ. Sivrisinek (Arıkoğlu vd., 2018: 1723).	
peğas: mit. Pegasus (Arıkoğlu vd., 2018: 1726).	
pelikan: Pelikan (Arıkoğlu vd., 2018: 1726).	
pışqırırq: Bışqırırq (Yudahin, 1988: 622)	
pillä: ağ. Koza, ipek böceği kozası (Arıkoğlu vd., 2018: 1729; Çankaya, 2014: 450).	
pingvin: Penguen (Arıkoğlu vd., 2018: 1729; Çankaya, 2014: 450).	
piton: Piton (Arıkoğlu vd., 2018: 1729; Çankaya, 2014: 450).	
poni: Midilli (Arıkoğlu vd., 2018: 1735).	
	pötük: Rus. Horoz (Baskakov, Toşçakova, 1999: 146).
primat: Primat (bütün maymun türlerini ve kimi bilim insanlarının sınıflandırmasına göre insanları da	

kapsayan memeliler takımı.) (Arıkoğlu vd., 2018: 1738).	
Puma: Puma (Çankaya, 2014: 454)	
R	
raq: Yengeç (Arıkoğlu vd., 2018: 1746).	
raqoniva: Salyangoz kabuğu (Arıkoğlu vd., 2018: 1746).	
reptiliya: Sürüngen (Arıkoğlu vd., 2018: 1751).	
S	
saalu: Sağılan, sağılmış (sağılan inekler) (Arıkoğlu vd., 2018: 1753).	
	saamqay: Moğ. İnek, sağmal inek (Baskakov, Toşçakova, 1999: 147).
saan: Sağmal, süt veren, sağılan (Arıkoğlu vd., 2018: 1753; Yudahin, 1988: 627; Çankaya, 2014: 460).	saan: Sağım (hayvanı); saan uy sağım ineği (Baskakov, Toşçakova, 1999: 147).
sağızğan: Saksagan, kuş (Arıkoğlu vd., 2018: 1759; Yudahin, 1988: 629; Çankaya, 2014: 461).	sañısqan: Saksagan (Baskakov, Toşçakova, 1999: 149).
saq: ağ. Köpek, it, kulağı hassas olan köpek (Arıkoğlu vd., 2018: 1759;	

Yudahin, 1988: 629).	
	saqıl: Sincap (Baskakov, Toşçakova, 1999: 148). salıq: Sincap (Baskakov, Toşçakova, 1999: 149).
	saqsaq: Kuzu; bk. saqsırğa Moğ., saqsarga Bir yaşındaki kuzu (Baskakov, Toşçakova, 1999: 148).
saqsay: kad. Kurt (Yudahin, 1988: 630).	
	salca: Kene (Baskakov, Toşçakova, 1999: 149).
sal moyun: Boynu kalın, kuvvetli at (Arıkoğlu vd., 2018: 1763).	
salamandra: Semender, birçok türü bulunan, nemli ve karanlık yerlerde barınan, yavaş hareket eden, boyu 25 cm.yi bulabilen, uzun gövdeli, dört bacaklı, kuyruklu, kertenkeleyi andıran bir hayvan. (Arıkoğlu vd., 2018: 1765).	
sanduğaç: Bülbül, ötücü sığırcık (Arıkoğlu vd., 2018: 1776).	
	sapadaq: Bir yaşındaki maral (Baskakov, Toşçakova, 1999: 150).
	saradaq: İki yaşındaki tosun (Baskakov,

	Toşçakova, 1999: 150).
saratan: Ağustos böceği (Arıkoğlu vd., 2018: 1781). Mayıs böceği (Yudahin, 1988: 638; Çankaya, 2014: 468).	
	saras: (Bir tür hayvan, Rus. “kolonok”) (Baskakov, Toşçakova, 1999:150).
	sarbağa: Moğ. Henüz iki yaşına gelmemiş olan tay; bk. sarbaa (Baskakov, Toşçakova, 1999: 150).
sarğaldaq: ağ. Bir tür göçebe kuş adı (Arıkoğlu vd., 2018: 1782).	
sarı: Bu söz bazı yırtıcı kuş isimlerinin bir parçası oluyor, caman sarı: Ala doğan (Archibuteo) (Yudahin, 1988: 639).	
sarı ala: 1. Sarı alaca; 2. Karakuş nevirlerinden biridir (Yudahin, 1988: 639).	
	sarı at: mec. Deve (Baskakov, Toşçakova, 1999: 150).
sarı celke: Erkek dağ kuzusu (Yudahin, 1988: 639).	
	sarı manğıs: Sarı canavar (Baskakov, Toşçakova, 1999: 150).
sarı maşa: Sivrisinek (Arıkoğlu vd.,	

2018: 1783).	
sarı ooz: Yumurtadan yeni çıkmış civciv, küçük (civciv) (Arıkoğlu vd., 2018: 1782).	
	sarı sayyek: Karınca (Baskakov, Toşçakova, 1999: 150).
sarı taman; sar taman: Bir yaşını geçmiş, iyice büyümüş at veya öküz (Arıkoğlu vd., 2018: 1783; Yudahin, 1988: 639).	
sarı balıq, sarı cılan, sarı çayan (sarı çıyan), (Çankaya, 2014: 469).	
sarı tumşuq çökö taan: İngiliz alaca kargası (Yudahin, 1988: 694; Arıkoğlu vd., 2018: 1920; Çankaya, 2014: 500).	
	sarqaq; sarqaq, sağal: mec. Keçi (Baskakov, Toşçakova, 1999: 150).
	sarlq: Moğ. Öküz (Baskakov, Toşçakova, 1999: 150).
sarlan: Far. Bir deve cinsinin adıdır (Yudahin, 1988: 639).	
sasık üpü: Hüthüt kuşu (Yudahin, 1988: 640).	
say: Hızlı koşan at (Arıkoğlu vd., 2018:	

1786; Yudahin, 1988: 640).	
say tulpar: Çok hızlı ve güçlü at (Arıkoğlu vd., 2018: 1787).	
sayas: mit. Bir ayı türü (Arıkoğlu vd., 2018: 1788).	
sayğaq: Sığırların derisini delip yumurtlayan sinek türü, oestridae soyundan öküz sineği/ at sineği (Arıkoğlu vd., 2018: 1790; Yudahin, 1988: 641; Çankaya, 2014: 462).	sayğaq: At sineği; bk. seek, kögön, çapşıq (Baskakov, Toşçakova, 1999: 150).
sayra-: Ötmek (kuşlar hakkında) (Yudahin, 1988: 642; Arıkoğlu vd., 2018: 1790; Çankaya, 2014: 462).	
sayrağış ala çımçiq: Saka kuşu (Çankaya, 2014: 462)	
sayrooçu quştar: Ötücü kuşlar (Arıkoğlu vd., 2018: 1792).	
saz quştarı: avc. Sazlık yerlerde yaşayan kuşların genel adı (Arıkoğlu vd., 2018: 1792).	
sazan: Sazan balığı (Cyprinus carpia) (Yudahin, 1988: 642; Arıkoğlu vd., 2018: 1793; Çankaya, 2014: 461).	
	seek: At sineği; bk. capşıq, kögön,

	sayğaq (Baskakov, Toşçakova, 1999: 151).
	segirkiş: 1. Pire. 2. Çekirge; bk. seertkiş 3. mec. Geyik (Baskakov, Toşçakova, 1999: 151).
	sek: Sivrisinek; bk. tomonoq, bökönök (Baskakov, Toşçakova, 1999: 151).
	seksek: Bir yaşından küçük tay; bk. sekserge (Baskakov, Toşçakova, 1999: 151).
señseñ: (qañçığaluu qara señseñ) Karakuş nevîlerinden bir (Yudahin, 1988: 645).	
serek: (Kök serek) mec. Bahçe bekleyen köpek, bekçi köpeği; caman kökserek: mec. kurt (yırtıcı hayvan) (Yudahin, 1988: 646; Arıkoğlu vd., 2018: 1801).	
serke: İki yaşında enenmiş teke, iki yaşına basan teke (Arıkoğlu vd., 2018: 1802; Yudahin, 1988: 647; Çankaya, 2014: 475).	serke: 1. İki yaşındaki keçi. 2. İğdiş edilmiş keçi (Baskakov, Toşçakova, 1999: 151).
seynek: Dişi guguk kuşu (Arıkoğlu vd., 2018: 1804).	
sfinks: 1. Sfenks, Yunana mitolojisinde, geçen yolculara birtakım bilmece	

sorarak bilmeyenleri yuttuğuna inanılan efsanevî yaratık. 2. Sfenks, Mısır'da eski Mısırlılar çağından kalma kadın başlı, aslan vücutlu heykel (Arıkoğlu vd., 2018: 1805-6).	
sfinks: hyb. Bir kelebek türü (Arıkoğlu vd., 2018: 1806).	
	sıbısqı: mec. Erkek geyik (Baskakov, Toşçakova, 1999: 153).
	sığın: Maral (Baskakov, Toşçakova, 1999: 153).
	sığırçıq: Ocak çekirgesi (Baskakov, Toşçakova, 1999: 153).
	sıđırđan: ağ. Bir tür kuş (Baskakov, Toşçakova, 1999: 153).
	sımda: Çil, yaban horozu (Baskakov, Toşçakova, 1999: 153).
sıñar müyüz: Tek boynuzlu (Arıkoğlu vd., 2018: 1811).	
sıñar örköç: Tek hörgüçlü (Arıkoğlu vd., 2018: 1811).	
sıñar tuyaqtuular: Tek toynaklı (Arıkoğlu vd., 2018: 1811).	

sıratsı: Bir efsanevî yılanın adıdır (Yudahin, 1988: 650).	
	sıralcın: Çulluk (Baskakov, Toşçakova, 1999: 154).
sırğaq: Güçlü bir kartal (Arıkoğlu vd., 2018: 1813).	
	sırmaq: Horozun ayağındaki çıkıntı (mahmuz) (Baskakov, Toşçakova, 1999: 150).
sırttan: 1. Sırtlan yelesi kurt, 2. mit. köpekler hükümdarı (azgınlık ve uyanıklık ile temeyyüz eden bir efsanevî köpektir) (Arıkoğlu vd., 2018: 1814; Yudahin, 1988: 652).	
sıya balıq: Mürekkep balığı (Çankaya, 2014: 500).	
sıyır: ağ. Sığır, inek (Arıkoğlu vd., 2018: 1817).	sıyır: Sığır; bk. uy (Baskakov, Toşçakova, 1999: 154).
sirke: Sirke, bit, tahtakurusu vb. asalak böceklerin yumurtası; bit yumurtası (Arıkoğlu vd., 2018: 1822; Yudahin, 1988: 656; Çankaya, 2014: 476).	sirke: Sirke, bit yumurtası (Baskakov, Toşçakova, 1999: 155).
	siygek: Karınca (Baskakov, Toşçakova, 1999: 155).

soğum: Kışın kesmek için semirtilen hayvan (Arıkoğlu vd., 2018: 1825).	sook tumçuq: İnek (Baskakov, Toşçakova, 1999: 156).
soqur çıçqan: Kör sıçan, yer sıçanı (Çankaya, 2014: 479).	
som balığı: Som balığı (Çankaya, 2014: 480).	
sono: At sineği; bir tür sivrisinek (Yudahin, 1988: 658; Arıkoğlu vd., 2018: 1831).	
sono: 1. Yeşilbaş ördek. 2. Ördek, kaz vb. suda yaşayan kuşların genel adı (Yudahin, 1988: 658; Arıkoğlu vd., 2018: 1831, Çankaya, 2014: 480).	
sonor: avc. Erkek ördek (Arıkoğlu vd., 2018: 1831).	
sooluq: Beş yaşına basan koyun (Yudahin, 1988: 660; Arıkoğlu vd., 2018: 1835).	
soya: Rus. Alakarga (Yudahin, 1988: 662).	
soylooçu: Sürüngen (Çankaya, 2014: 478).	
soymol: Yılan (Arıkoğlu vd., 2018: 1831).	suyman: mec. Yılan (Baskakov, 1999: 156).

1841).	Toşçakova, 1999: 159).
soyoçor: Bir yaşında geyik (Arıkoğlu vd., 2018: 1841).	
	sölöm: Yılan balığı; ağ. yılancık (bir balık adı) (Baskakov, Toşçakova, 1999: 156).
sögöl: Bir kartal türü (Arıkoğlu vd., 2018: 1842).	
söölcan, söyülcan: Solucan, toprak solucanı (Arıkoğlu vd., 2018: 1846; Yudahin, 1988: 665; Çankaya, 2014: 485).	
	suğuş: Ördek; bk. örtök (Baskakov, Toşçakova, 1999: 158).
subay: Yavrulamayan, kısır hayvan (Arıkoğlu vd., 2018: 1857; Yudahin, 1988: 667; Çankaya, 2014: 487).	subay: (Hayvanlar için) kısır, yavrusu olmayan; bk. qızır (Baskakov, Toşçakova, 1999: 158).
suqsur: 1. Bir tür ördek; 2. Anas tadora denilen ördek (kara ördeği); 3. Mergus mergenser denilen iri ördek (Arıkoğlu vd., 2018: 1858; Yudahin, 1988: 667).	
sutaq: Gece yarısında öten kuş türü (Arıkoğlu vd., 2018: 1865).	
	sulağı: Kuyruklu; mec. Kurt; bk. börü;

	sulaaqı (Baskakov, Toşçakova, 1999: 158).
	suuniñ aluzı: Su samuru (Baskakov, Toşçakova, 1999: 159).
suu bürgü: Su piresi (Arikoğlu vd., 2018: 1865).	
suu cılan: Su yılanı (Arikoğlu vd., 2018: 1865; Çankaya, 2014: 489).	
suu çıçqan: Su sıçanı (Arikoğlu vd., 2018: 1865).	suuniñ çıçqanı: Su faresi. (Baskakov, Toşçakova, 1999: 159).
suu quştarı Suda yaşayan kuşlar (Arikoğlu vd., 2018: 1866).	
suu perisi: Su perisi, deniz kızı (Çankaya, 2014: 490).	
	suuniñ qurtı: Su kurdu yani balık (Baskakov, Toşçakova, 1999: 159).
suuçul quştar Su kuşları (Arikoğlu vd., 2018: 1867).	
suuçul çımçiq: Karabatak kuşu (Çankaya, 2014: 491).	
suur: Dağ sıçanı / marmot (Arikoğlu vd., 2018: 1869; Yudahin, 1988: 671; Çankaya, 2014: 490).	

suusar: Su samuru (Çankaya, 2014: 491).	
suusar: Sansar (Arıkoğlu vd., 2018: 1869; Çankaya, 2014: 491).	suuzar: Ağaç sansarı (Baskakov, Toşçakova, 1999: 159).
suusar: Zardava (köpek) (Yudahin, 1988: 671).	suzar: 1. Zerdeva; 2. Ağaç sansarı (Baskakov, Toşçakova, 1999: 160).
sülöösün: Vaşak (Arıkoğlu vd., 2018: 1871; Yudahin, 1988: 671; Çankaya, 2014: 493).	şülüzin: Moğ. Vaşak; at şülüzin Vaşak, vaşağın bir türü (Baskakov, Toşçakova, 1999: 164).
sülük: Sülük, kan emebilen hayvan (Arıkoğlu vd., 2018: 1871; Yudahin, 1988: 671).	sülük: Sülük (Baskakov, Toşçakova, 1999: 160). şülük: Sülük (Baskakov, Toşçakova, 1999: 164).
	sümelü: mec. Tilki (Baskakov, Toşçakova, 1999: 160).
sürök: Yük hayvanı (Yudahin, 1988: 673; Çankaya, 2014: 494).	
süt boto: Henüz annesini emen köşek, deve yavrusu (Arıkoğlu vd., 2018: 1875).	
süt emüüçülör: Memeliler, insan ve hayvanların dahil olduğu canlı grubu (Arıkoğlu vd., 2018: 1875).	
	süttü mal: Süt hayvanı (Baskakov,

	Toşçakova, 1999: 160).
Ş	
şaa müyüz: 1. Bir yaşındaki teke 2. Sivri koca boynuz (Arıkoğlu vd., 2018: 1881; Yudahin, 1988: 675).	
şaqıldağ; qara şaqıldağ: Aqila melanaetus denilen kartal (Yudahin, 1988: 677).	
	şarbağ: Sincap (Baskakov, Toşçakova, 1999: 162).
şaytan köpölöktör: biy. Gece keleşi (Arıkoğlu vd., 2018: 1897).	
	şıralıq: Öküz (Baskakov, Toşçakova, 1999: 162).
	şıymanar: Kuyruk; bk. çıymanar (Baskakov, Toşçakova, 1999: 163).
	şıyra: (Dana için) boynuz (Baskakov, Toşçakova, 1999: 163).
şimel: ağ. Küçük kara sinek (Arıkoğlu vd., 2018: 1908).	
şimpanze: Şempanze (Arıkoğlu vd., 2018: 1908; Çankaya, 2014: 623).	

şişek: İki yaşına basan iğdiş edilmiş koç (Yudahin, 1988: 690).	
şişek qoy: Şişek, iki yaşındaki koyun (Arıkoğlu vd., 2018: 1910).	şileki: Koyun (Baskakov, Toşçakova, 1999: 163).
şişek tumşuqtular: Sivri gagalılar (Arıkoğlu vd., 2018: 1910).	
şiştigiy: Sivri gagalı (Arıkoğlu vd., 2018: 1910).	
	şorşın: Eşek arısı (Baskakov, Toşçakova, 1999: 163).
şprot: Çaçı balığı (Arıkoğlu vd., 2018: 1914).	
	şulmu: Yaratık (Baskakov, Toşçakova, 1999: 163).
	şulurt: Cıvıltı (Baskakov, Toşçakova, 1999: 163).
şumqar: Sungur (kuş); küyğkö şumqar: Türkistan sunguru; Şahin (Yudahin, 1988: 692; Arıkoğlu vd., 2018: 1915).	
	şüürmekçi: Doğan; yabanî; bk. şüürgekçi (Baskakov, Toşçakova, 1999: 164).
şvits: Rus. İsviçre cinsi inek (Yudahin,	

1988: 694).	
T	
taan: Ala karga Yahut çökö taan: Alaca karga (Colaeus); bir tür küçük karga. aq tumşuq taan: Alp dağları alaca kargası; aq moyun taan: Bayağı alaca karga; qızıl tumşuq taan: Lâtince adı Pyrrocorax olan karga; sarı tumşuq çökö taan: İngiliz alaca kargası (Yudahin, 1988: 694; Arıkoğlu vd., 2018: 1920; Çankaya, 2014: 500).	
taaci: İbik (Çankaya, 2014: 500; Arıkoğlu vd., 2018: 1918).	
	tabaş: (Hayvan ve kuşlarda) Pençe (Baskakov, Toşçakova, 1999: 164).
tağanaq: avc. Şahin türü (Arıkoğlu vd., 2018: 1926).	
	taqaa: Moğ. Tavuk (Baskakov, Toşçakova, 1999: 165). taqaanıñ balazı: Cıvciv (Baskakov, Toşçakova, 1999: 165).
taqay, taqıy: Yahut eşektin taqayı: Sıpa (Yudahin, 1988: 698; Arıkoğlu vd., 2018: 1929; Çankaya, 2014: 505).	
talaa çıçqanı: Tarla faresi (Çankaya,	

2014: 506).	
talaa qarlıĝacı: Kır kırlangıcı (Çankaya, 2014: 506).	
	talañ-kileñ: Çayır kuşu (Baskakov, Toşçakova, 1999: 166).
	talay cıldıs: Deniz yıldızı (Baskakov, Toşçakova, 1999: 61).
	talbı: Uçmak; bk. talbıra (Baskakov, Toşçakova, 1999: 166).
	talp; talp et: (Kuş için) havalanmak, uçmak (Baskakov, Toşçakova, 1999: 167).
talootu: Kocaman efsanevî sert kanatlı bir böceğin adıdır (Yudahin, 1988: 702).	
	taltar: Bildircin (Baskakov, Toşçakova, 1999: 167). tartal: Bildircin (Baskakov, Toşçakova, 1999: 170).
tana: Dana (iki yaşına basmış genç inek) (Yudahin, 1988: 706; Arıkoĝlu vd., 2018: 1948; Çankaya, 2014: 510).	
tanaçar: İki yaşında dana (Arıkoĝlu vd., 2018: 1948).	

tanşı-: Ötmek (Arıkoğlu vd., 2018: 1952).	
	taptan: Tavşan; bk. qoyon (Baskakov, Toşçakova, 1999: 169).
taraqan: Hamam böceği (Arıkoğlu vd., 2018: 1957; Çankaya, 2014: 512).	
	taral: Servi kuşu (Baskakov, Toşçakova, 1999: 169).
	taralçı: Kestane kargası (Baskakov, Toşçakova, 1999: 169).
tarançı; taraançı: Serçe (Arıkoğlu vd., 2018: 1957; Yudahin, 1988: 709; Çankaya, 2014: 512).	
taraşa: Far. Sülün yavrusu (kanatlarıyla uçmaya başladığı çağda (Yudahin, 1988: 710).	
	tarbağan: Köstebek. bk. tarbaan (Baskakov, Toşçakova, 1999: 169).
	tarbalcı: Kartal; bk. tarbalcın (Baskakov, Toşçakova, 1999: 169).
tarqıldıq: Kara tavuk (Turdus) boz tarkıldak, ala tarkıldak (Yudahin, 1988: 711).	
tarpan: Eskiden yabanî at (Arıkoğlu vd.,	

2018: 1963).	
tarpçı: ağ. Leşci akbaba (Arıkoğlu vd., 2018: 1963).	
tartar: Su tavuğu (Crex Pratensis) (Arıkoğlu vd., 2018: 1965; Yudahin, 1988: 713; Çankaya, 2014: 514).	tartaq: Ördek (Baskakov, Toşçakova, 1999: 169).
taşbaqa: Kaplumbağa (Yudahin, 1988: 715; Arıkoğlu vd., 2018: 1971; Çankaya, 2014: 506).	
taş bulbul: ağ. Dağlık, kayalık yerlerde yaşayan bülbül (Arıkoğlu vd., 2018: 1971).	
taş tülök: İki kere tüy döken kartal (Arıkoğlu vd., 2018: 1973).	
tay, taa, taaceñ: Tay, Bir yaşında iri hayvan (Arıkoğlu vd., 2018: 1978; Yudahin, 1988: 717; Çankaya, 2014: 516).	tay: Tay (İkinci yaşında) (Baskakov, Toşçakova, 1999: 171).
tay buqa: Bir yaşını doldurmuş boğa (Arıkoğlu vd., 2018: 1978).	
taybas: Destanlarda en büyük ve güçlü kaplan türü (Arıkoğlu vd., 2018: 1980).	
tayğan, tayğanı: Tazı (Arıkoğlu vd., 2018: 1980; Yudahin, 1988: 718;	

Çankaya, 2014: 504).	
	tayğaniñ abazı: Ayı (Baskakov, Toşçakova, 1999: 171).
	tayğıl: Moğ. 1. Hızlı köpek. 2. mit. Büyük köpek (Baskakov, Toşçakova, 1999: 171).
	tayılğa: Moğ. esk. Kurban, kurbanlık (Hayvan) (Baskakov, Toşçakova, 1999: 171).
tayqar: ağ. Bir yaşını doldurmuş eşek (Arıkoğlu vd., 2018: 1981).	
taylaq: İki yaşına girmiş olan puduk (deve yavrusu) (Yudahin, 1988: 718; Arıkoğlu vd., 2018: 1981; Çankaya, 2014: 504).	
tay torpoq: Bir yaşını doldurmuş dana (Arıkoğlu vd., 2018: 1978).	
taza qanduu cılcı: Safkan at (Arıkoğlu vd., 2018: 1984).	
taz coru: Akbaba (Arıkoğlu vd., 2018: 1983; Çankaya, 2014: 503).	
taz qara: Başı tüysüz kara akbaba türü, kuşu, siyah griffon kuşu (Arıkoğlu vd., 2018: 1983; Yudahin, 1988: 720; Çankaya, 2014: 503).	

tazı: Far. Tazı, taygan (Yudahin, 1988: 720; Arıkoğlu vd., 2018: 1984).	
tazkeldek: Kuş türü (Arıkoğlu vd., 2018: 1984).	
tege: Hayvanların genel adı (Arıkoğlu vd., 2018: 1986; Yudahin, 1988: 720).	
teke: (Enenmemiş) teke; keçinin erkeği; too teke: Yabanî teke, dağ tekesi (Yudahin, 1988: 721; Arıkoğlu vd., 2018: 1991; Çankaya, 2014: 519).	teke: Keçi (Baskakov, Toşçakova, 1999: 172).
tekeçe: Bir yaşında olan erkek oğlak; çebiç (Yudahin, 1988: 722; Çankaya, 2014: 519; Arıkoğlu vd., 2018: 1991; Çankaya, 2014: 519).	
tekeçer: 1. İki yaşını geçen üçüncü yaşına basmış teke 2. Yarı enenmiş teke (Arıkoğlu vd., 2018: 1992; Yudahin, 1988: 722; Çankaya, 2014: 519).	
teke tooçul: Dağcıl teke (Arıkoğlu vd., 2018: 2074).	
teköör: Kartal, horoz vb. ayakların arka tarafındaki tırnağı / mahmuzu (Arıkoğlu vd., 2018: 1993; Yudahin, 1988: 722).	
tel: Yabancı annenin yanına terk edilen	

genç hayvan; iki anneyi emen hayvan yavrusu (Yudahin, 1988: 722; Arıkoğlu vd., 2018: 1994).	
tel qozu: İki koyunu emen kuzu (Arıkoğlu vd., 2018: 1994).	
	telenik: Rus. Dana (Baskakov, Toşçakova, 1999: 173).
teli quş: Göçmen kuş (Arıkoğlu vd., 2018: 1997).	
teligen: Başkasının yavrusunu emziren hayvan (Arıkoğlu vd., 2018: 1997).	
teligen: avc. Bir doğan türü (Arıkoğlu vd., 2018: 1997).	teelgen: Çaylak; bk. teylegen (Baskakov, Toşçakova, 1999: 172).
telki: Dağ tekesinin dişisi; dişi karaca (Yudahin, 1988: 723; Arıkoğlu vd., 2018: 1997).	telkin: Karaca; bk. telin (Baskakov, Toşçakova, 1999: 173).
temine: Alıcı kuşların kanadının bir bölümü (Arıkoğlu vd., 2018: 2000).	
temingi: Kuşların kanadı (Arıkoğlu vd., 2018: 2000).	
termit: Termit, akkarınca, divik (Arıkoğlu vd., 2018: 2014).	
	tersiyek: Köstebek; bk. tersek; terzeyek

	(Baskakov, Toşçakova, 1999: 175). terzeyek: Boz fare; bk. tersek, tersiyek (Baskakov, Toşçakova, 1999: 175).
	teskeri tamaş: Sivri sıçan (Baskakov, Toşçakova, 1999: 175).
tınar: Alıcı kuş türü, kuş (Arikoğlu vd., 2018: 2023; Yudahin, 1988: 731).	
tırmaq: Tırnak, pençe, insanda ve birçok omurgalı hayvanda parmak uçlarının dış bölümünü örten boynuzsu tabaka (Arikoğlu vd., 2018: 2029; Yudahin, 1988: 732; Çankaya, 2014: 560).	tırmaq: Tırnak (Baskakov, Toşçakova, 1999: 177).
	tırmaqçı: mec. Porsuk (Baskakov, Toşçakova, 1999: 177).
tırmaqtuu: 1. Pençeli; 2. Mec. Yırtıcı hayvan (Yudahin, 1988: 733; Çankaya, 2014: 560).	
	tırmaqtu qoy: Köstebek (Baskakov, Toşçakova, 1999: 177).
tıyn, tıyn çıçqan: Sincap (Arikoğlu vd., 2018: 2034; Yudahin, 1988: 735; Çankaya, 2014: 558).	tiyin: Sincap; bk. çırbaq (Baskakov, Toşçakova, 1999: 178).
til balığı: Dil balığı (Çankaya, 2014: 528).	

tirik: avc. Av kuşlarını eğitirken yem olarak kullanılan küçük kuşlara verilen genel isim (Arikoğlu vd., 2018: 2049).	
tişteek: Avını kaçırmayan av köpeği (Arikoğlu vd., 2018: 2053).	
toburçaq: İyi ve iri at, savaş atı (Yudahin, 1988: 742).	
toğonoq: (Ala toğonok) Küçük saksagan kuşu (Lanius) (Yudahin, 1988: 742; Çankaya, 2014: 532).	
toqol: Boynuzsuz. Boynuzu olmayan (Arikoğlu vd., 2018: 2062; Yudahin, 1988: 743).	
	toqşın: Moğ. Azgın, yırtıcı, yabanî (Baskakov, Toşçakova, 1999: 179).
	toqtonoq: Gelincik (Baskakov, Toşçakova, 1999: 179).
	tomonnoq: Sivrisinek; bk. sek, bökönök (Baskakov, Toşçakova, 1999: 180).
toñquldaq: Ağaçkakan (Yudahin, 1988: 747; Arikoğlu vd., 2018: 2073; Çankaya, 2014: 537).	tomurtqa: Ağaçkakan; bk. tomirtqa (Baskakov, Toşçakova, 1999: 181).
	ton: Kürk (Baskakov, Toşçakova, 1999: 181).

too ečki: Dağ keçisi; karaca (Arıkoğlu vd., 2018: 2074; Çankaya, 2014: 537).	
toodaq: Toy kuşu (Otis tarda); corğo toodaq: ufak toy kuşu (Yudahin, 1988: 748; Arıkoğlu vd., 2018: 2074; Çankaya, 2014: 537).	
toodaqçı toru ala: Falco Feregrinus denilen doğan nevîlerinden biridir (Yudahin, 1988: 748).	
tooq: Tavuk (Arıkoğlu vd., 2018: 2074; Yudahin, 1988: 748; Çankaya, 2014: 537).	
toos: Ar. Tavus kuşu (Yudahin, 1988: 748; Arıkoğlu vd., 2018: 2075; Çankaya, 2014: 537).	toodu: Tavus kuşu; bk. toodu quş (Baskakov, Toşçakova, 1999: 181).
	toorgı: Kabarga, boynuzsuz Sibirya geyiği (Baskakov, Toşçakova, 1999: 181).
too teke: Yabanî teke (Çankaya, 2014: 537).	
topoz: Yak, kılları uzun bir tür öküz, Tibet sığırı, öküz 2. Çin mandası, kaytaz (Arıkoğlu vd., 2018: 2077; Yudahin, 1988: 750; Çankaya, 2014: 538).	
torpoq: 1. Dana, iki yaşına basmış tosun;	torboq: İki yaşındaki tosun (Baskakov,

2. Bir Yaşına kadar olan ayı yavrusu (Arıkoğlu, Selçuk, Alimova, Askarova, 2018: 2081; Yudahin, 1988: 751; Çankaya, 2014: 336,539).	Toşçakova, 1999: 182).
	torçiq: Bülbül (Baskakov, Toşçakova, 1999: 182).
torğoy: Tarla kuşu, çalı kuşu cal torgoy: dağlarda yaşayan tarlakuşu; moldo torgoy, sopu torgoy: tarla kuşunun çeşitlerindedir (Yudahin, 1988: 750; Çankaya, 2014: 114-539; Arıkoğlu vd., 2018: 2085).	
	torqo sarı: Sarı asma kuşu (Baskakov, Toşçakova, 1999: 150).
	torlo: Keklik; bk. torloo (Baskakov, Toşçakova, 1999: 182).
toropoy: Domuz yavrusu (Arıkoğlu vd., 2018: 2081; Yudahin, 1988: 751; Çankaya, 2014: 539).	
	toroo: Mamut (Baskakov, Toşçakova, 1999: 182).
toru: Doru, yağız (at) (Arıkoğlu vd., 2018: 2082).	
totu: (totu quş) Far. Papağan, tuti (Yudahin, 1988: 751; Arıkoğlu vd., 2018:	

2084; Çankaya, 2014: 540).	
totu: Tibet atı (Arıkoğlu vd., 2018: 2084).	
	tölögö: Genç koyun; bk. qoy, tölöö (Baskakov, Toşçakova, 1999: 183).
töö: Deve (Arıkoğlu vd., 2018: 2093; Yudahin, 1988: 755; Çankaya, 2014: 541).	töö: Deve (Baskakov, Toşçakova, 1999: 184).
töö bala: Deve yavrusu (Arıkoğlu vd., 2018: 693).	
töö kene: Deve kenesi (Çankaya, 2014: 541).	
töö kiyyik: Yabanî deve (Arıkoğlu vd., 2018: 2093).	
töö quş: Deve kuşu (Arıkoğlu vd., 2018: 2093; Çankaya, 2014: 541; Yudahin, 1988: 755).	
tört ayaqtuu: mec. Hayvan (Arıkoğlu vd., 2018: 2096).	
tört tülük: Ev hayvanları at, inek, deve, koyun, keçinin genel adı (Arıkoğlu vd., 2018: 2096).	
	tönöcin: Moğ. Dört yaşındaki inek veya kısrak (Baskakov, Toşçakova, 1999: 184).

troya atı: Truva atı (Arıkoğlu vd., 2018: 2101; ankaya, 2014: 544).	
tsikada: Ağustos beği (Arıkoğlu vd., 2018: 2102).	
tubar: Doğurabilecek ağa gelmiş hayvan dişisi (Yudahin, 1988: 758; Arıkoğlu vd., 2018: 2103).	
	tudaaı: Kurt (Baskakov, Toşçakova, 1999: 185).
	tudağan iyt: Isıran köpek (Baskakov, Toşçakova, 1999: 185).
	tulaan: Beş yaşındaki inek veya at (Baskakov, Toşçakova, 1999: 185).
tuqur: yahut tuqur at: İş atı, adı fakat sağlam ve dayanıklı at (Yudahin, 1988: 758; Arıkoğlu vd., 2018: 2105).	
tul qara at, tul qazan at: Çok hızlı at (Arıkoğlu vd., 2018: 2105).	
tulpar: 1. Hızlı at asil at; 2. mit. Kanatlı at; 3. Savaş atı, yrk atı (Yudahin, 1988: 759; Arıkoğlu vd., 2018: 2106; ankaya, 2014: 545).	
tumşuq: Gaga, hayvan suratı, hayvan	tumuq: Gaga (Baskakov, Toşçakova,

burnu, hortum; balta tumsuq: Gagası kalın ve kısa Filorcin kuşu <i>Coccothrautes</i> (Arıkoğlu vd., 2018: 2109; Yudahin, 1988: 759; Çankaya, 2014: 132).	1999: 186).
tuncur: Astur <i>palubarius</i> denilen atmacanın dişisi (ki değerce tuygundan sonra gelir) (Yudahin, 1988: 760; Arıkoğlu vd., 2018: 2110).	
tura: Toynağın ortasındaki yumuşak yeri (Arıkoğlu vd., 2018: 2112; Yudahin, 1988: 761).	
turna, turuna: Turna, kuş türü (Arıkoğlu vd., 2018: 2112; Yudahin, 1988: 763; Çankaya, 2014: 547).	turna: Turna (Baskakov, Toşçakova, 1999: 186).
tuna balığı: Ton balığı (Çankaya, 2014: 545).	
turumtay: <i>Falco vespertinus</i> denilen doğan; bozdoğan (Yudahin, 1988: 762; Arıkoğlu vd., 2018: 2114; Çankaya, 2014: 547).	
tuuça: 1. ağ. Üç yaşındaki kısır at. 2. ağ. Bir yaşındaki dağ keçisi, çebiç (Arıkoğlu vd., 2018: 2119).	
	tuulay: Tavşan (Baskakov, Toşçakova, 1999: 187).

tuyaq, tuyğaq: Hayvan tırnağı (toynak) (Yudahin, 1988: 767; Çankaya, 2014: 550; Arıkoğlu vd., 2018: 2123).	tuygaq: Hayvan tırnağı, toynak (Baskakov, Toşçakova, 1999: 187).
tuyaqtuu: Toynaklı (Arıkoğlu vd., 2018: 2123).	tuyğaqtu mec. Geyik (Baskakov, Toşçakova, 1999: 187).
tuyğun: Beyaz atmaca (Astur palumbarisus); qasa tuyğun: En iyi hakikî atmaca. (Arıkoğlu vd., 2018: 2123; Yudahin, 1988: 767).	
tük: Tüy (Yudahin, 1988: 768; Arıkoğlu vd., 2018: 2128).	tük: Kıl, tüy (Baskakov, Toşçakova, 1999: 188). tüü: bk. tüy (Baskakov, Toşçakova, 1999: 190).
tülkü: Tilki (Arıkoğlu vd., 2018: 2129; Yudahin, 1988: 770; Çankaya, 2014: 552).	tülkü: Tilki (Baskakov, Toşçakova, 1999: 189)
tülküçök: Tilki yavrusu (Arıkoğlu vd., 2018: 2129)	
	tülkünek: Yabanî bir kuş türü (Baskakov, Toşçakova, 1999: 189).
tülök: Tülük, bir yaşını doldurmuş (kuşlar hakkında) (Arıkoğlu vd., 2018: 2130; Yudahin, 1988: 770).	
tülük: Hayvan, sığır (Çankaya, 2014: 552).	tölögö: Genç koyun; bk. qoy, tölöö (Baskakov, Toşçakova, 1999: 183).

türk: İri ve semiz koyun; İri, büyük, şişman. Besi (Çankaya, 2014: 554; Arıkoğlu vd., 2018: 2134).	
türpü: 1. Çapak bağı, 2. Balık pulu (Yudahin, 1988: 773; Arıkoğlu vd., 2018: 2136; Çankaya, 2014: 555).	
	türtkün: 1 (Dişi) domuz (Kelime anlamı oğul veren); bk. çoçqo . 2. Siyah köstebek (Baskakov, Toşçakova, 1999: 190).
	türtün: Köstebek; bk. nomon, momon (Baskakov, Toşçakova, 1999: 190).
türügöy: Tazı ve âdi köpeğin melezi (Yudahin, 1988: 773).	
tyülen, tülen: Fok, ayı balığı (Arıkoğlu vd., 2018: 2148; Çankaya, 2014: 552).	
U	
	uçar: Tavuk (Kelime anlamı uçan); bk. taqaa; uçar quş tavuk, kuş (Baskakov, Toşçakova, 1999: 191).
uçqayaq: Kolay koşabilen, ancak çok güçlü olmayan at (Yudahin, 1988: 778; Arıkoğlu vd., 2018: 2151).	
uçqul: Uçarcasına hızlı koşabilen at;	

<p>çabuk uçmaya müsait olan hızlı uçan (Arıkoğlu vd., 2018: 2152; Yudahin, 1988: 778).</p>	
<p>uçmoyul: Efsanevî bir yılanın adıdır (Yudahin, 1988: 778; Arıkoğlu vd., 2018: 2152).</p>	
<p>ulaq: Oğlak, keçi yavrusu (Yudahin, 1988: 781; Arıkoğlu vd., 2018: 2156; Çankaya, 2014: 567).</p>	<p>ulaq: Oğlak, keçi yavrusu (Baskakov, Toşçakova, 1999: 193). uulaq: Oğlak (Baskakov, Toşçakova, 1999: 195).</p>
<p>ular: Sülün ailesinden Tetrao Gallus; Çil keklîği (Yudahin, 1988: 782; Arıkoğlu vd., 2018: 2157).</p>	<p>ular: Anka kuşu (Baskakov, Toşçakova, 1999: 193).</p>
	<p>ulda: Ayı. bk. uldaq (Baskakov, Toşçakova, 1999: 193).</p>
	<p>ulu: Ejderha (Baskakov, Toşçakova, 1999: 193).</p>
<p>ulu-: Uluma (kurt) (Arıkoğlu vd., 2018: 2158)</p>	<p>ulu-: Ulumak (Baskakov, Toşçakova, 1999: 193).</p>
<p>uluma: mec. Kurt (Arıkoğlu vd., 2018: 2158).</p>	<p>uluçı: Kurt (kelime anlamı uluyan); bk. börü (Baskakov, Toşçakova, 1999: 193). uluuçı: Uluyan; mec. Kurt (Baskakov, Toşçakova, 1999: 193).</p>
<p>umay: Efsanevî bir kuştur, ki yuvasını havada yapar; hüma, mitolojik kuş Phenix</p>	

(Yudahin, 1988: 783; Arıkoğlu vd., 2018: 2158).	
unaa: İş hayvanı; binek hayvanı (Yudahin, 1988: 783; Arıkoğlu vd., 2018: 2160; Çankaya, 2014: 568).	unaa, una: İşçi at (Baskakov, Toşçakova, 1999: 194). ma: At (Kelime anlamı at arabası); bk. at II (Baskakov, Toşçakova, 1999: 88).
uñqulda-: Havlamak, cıyak cıyak bağırmak (yavru köpek hakkında) (Yudahin, 1988: 784).	
urğaaçı qoy: Dişi koyun (Arıkoğlu vd., 2018: 2163).	
ustritsa: İstiridye (Çankaya, 2014: 571).	
uuluu cılan: Zehirli yılan (Arıkoğlu vd., 2018: 2170).	
uy: Sığır, inek, geviş getirenlerden boynuzlu büyübaş evcil hayvanların genel adı (Arıkoğlu vd., 2018: 2171; Yudahin, 1988: 789; Çankaya, 2014: 565).	uy: İnek (Baskakov, Toşçakova, 1999: 195).
uyğaqçı: ağ. Sürüler halinde uçan bir kuş türü (Arıkoğlu vd., 2018: 2173).	
uzun qanat: Cypselidae soyundan bir nevî kırlangıç (Yudahin, 1988: 396).	
	uzun quyruq: mec. Kurt (Baskakov, Toşçakova, 1999: 196).

	uzun qurt: Uzun solucan; yılan (Baskakov, Toşçakova, 1999: 196).
Ü	
uçala: Türüne çok ender rastlanılan kartal (Arıkoğlu vd., 2018: 2178).	
ükü: Puhu kuşu; mıqıy ükü: Baykuş (bazen da Nyctala kuşu); qırğıy ükü: atmaca baykuş (Yudahin, 1988: 794; Arıkoğlu vd., 2018: 2180; Çankaya, 2014: 578).	ükü: Puhu kuşu; baykuş; sarı ükü: baykuş (Baskakov, Toşçakova, 1999: 197).
ükür: İri boynuzlu hayvan (Arıkoğlu vd., 2018: 2180).	
ülül: Salyangoz (Arıkoğlu vd., 2018: 2181; Yudahin, 1988: 794; Çankaya, 2014: 578).	
ündök: Çağırış (alıcı kuşu) (Yudahin, 1988: 795; Çankaya, 2014: 579).	
ündük: Hindi (Çankaya, 2014: 579).	
	üñüs: Erkek ayı (Baskakov, Toşçakova, 1999: 197).
üpüp: İbibik, çavuş kuşu, yahut sasıq üpüp: Hüthüt (kuş) (Arıkoğlu vd., 2018: 2186; Yudahin, 1988: 796; Çankaya,	

2014: 579).	
ür-, ürüş: Havlamak (Yudahin, 1988: 796; Çankaya, 2014: 580).	ür-: Havlamak, ürmek (Baskakov, Toşçakova, 1999: 197).
	üreeçi: Köpek; havlayan; üreeçi-quş: köpek; bk. üreeçi (Baskakov, Toşçakova, 1999: 198). ürge: Köpek, Havlayan (Baskakov, Toşçakova, 1999: 198). ürgeeci: Köpek (Baskakov, Toşçakova, 1999: 198). ürgülçek: Köpek (Baskakov, Toşçakova, 1999: 198).
	ürençi: İskete, baştankara (Baskakov, Toşçakova, 1999: 198).
ürpökbaş: Dağ keçisi yavrusunun dişisi (Yudahin, 1988: 797; Çankaya, 2014: 580).	
	üs: Vaşak; bk. üüs (Baskakov, Toşçakova, 1999: 199).
	üür: 1. Birkaç aygır ve kısraktan oluşan at sürüsü. 2. Sürü (Baskakov, Toşçakova, 1999: 199).
	üür mal: Büyük baş sürüsü (Baskakov, Toşçakova, 1999: 199).
	üür turna: Turna (Baskakov, Toşçakova,

	1999: 199).
üy quştarı: Kumes hayvanları.(Çankaya, 2014: 577).	
üyrök: Bir kunduz türü (Arıkoğlu vd., 2018: 2193).	
üyröktü: Yeni eğitilmiş at (Arıkoğlu vd., 2018: 2193).	
üyürsök, üyürsöök at: Sürüden ayrılmayan at (Arıkoğlu vd., 2018: 2193; Yudahin, 1988: 800).	
V	
varan: Dev kertenkele (Arıkoğlu vd., 2018: 2197).	
vimba: Egrez balığı, karabalık (Arıkoğlu vd., 2018: 2201).	
Y	
yağuar: Jaguar (Arıkoğlu vd., 2018: 2205; Çankaya, 2014: 663).	
yaz: hyb. İde balığı, sarıbalık (Arıkoğlu vd., 2018: 2204).	
yehidna: hyb. Avusturalya kirpisi (Arıkoğlu vd., 2018: 2204).	

yenot: Rakun (Arıkoğlu vd., 2018: 2204).	
yerş: Hani balığı (Arıkoğlu vd., 2018: 2204).	
Z	
zarğaldaq: Sarıasma kuşu (Arıkoğlu vd., 2018: 2210).	
zebra: Zebra (Arıkoğlu vd., 2018: 2212).	
zımırquş: Anka (Çankaya, 2014: 223).	
zımırq: 1. Kısa ve sert kıllı bir köpek; 2. Kızıl akbaba (Çankaya, 2014: 223).	
zımırq, zumuruq: Far. Efsanevî kuşun adıdır (Yudahin, 1988: 809; Çankaya, 2014: 223).	
zoofağdar: Başka hayvanları yiyerek beslenen hayvanlar (Arıkoğlu vd., 2018: 2217).	
zök: Büyüklükte deve benzer efsanevî bir hayvanın adıdır (Yudahin, 1988: 809).	
zubr: Bizon, Avrupa bizonu (Arıkoğlu vd., 2018: 2219).	
zuuldaq: Vızıltı (Çankaya, 2014: 223).	

Tablo 3. Karşılaştırmalı Kırgız ve Altay Türkçesi Hayvan ve Hayvanla İlgili Adlar/ Kavramlar/ Terimler

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KIRGIZ VE ALTAY TÜRKÇESİNDE HAYVAN AD VE TERİMLERİNİN KARŞILAŞTIRILMASI

3.1. Kırgız ve Altay Türkçesinin Ses Özellikleri

Tespit edilen hayvancılık terimleri (gerek Türkçe gerek alıntı) ses özellikleri bakımından Eski Türkçeye karşılaştırıldığında, normal olarak Kırgız ve Altay Türkçesinin ses özellikleri doğrultusunda bir gelişim göstermiştir. Hayvancılık terimleri arasında bazen ikili kullanımlar da karşımıza çıkmaktadır. Bu kullanımlar Kırgız Türkçesinde de Altay Türkçesinde de farklı şekiller ortaya çıkarmaktadır.

3.2. Kırgız ve Altay Türkçesinde Bazı Kelimelerin Ses Özellikleri

3.2.1. Kırgız Türkçesi

ET. e > Kır.T. i: Kırgız Türkçesinde görülen bir özelliktir /e/ sesinin /i/ sesine değişmesi: *kiyik* < *keyik*.

ET. e > Kır.T. ö: Çoğunlukla dudak uyumuna bağlı olarak /e/ sesinin /ö/ sesine dönüştüğü görülür: *bürgö* < *bürge*, *ördök* < *ördek*.

ET. ü < Kır.T. i: *tülkü* < *tilkü* gerileyici ünlü benzeşmesi görülmektedir. *ükü* < *ügü* dudak uyumuna bağlı olarak değişim göstermektedir.

/ı, i/ sesinin türemesi: Kırgız Türkçesinin tipik bir ses özelliğidir. *ılaçın* < *laçın*, *ilegilek* < *legilek* örneklerinde görüldüğü gibi /ı/ sesinden önce /i/ ve /i/ sesi türemiştir.

ET. g > Kır.T. k: Kelime sonunda yer alan /g/ sesi bazı kelimelerde /k/ sesine değişir: *tük* < *tüg*.

ET. v > Kır.T. b: Kelimelerin incelenmesinde başta ve iç seste /v/ sesinin /b/ sesine değiştiği örnekler şunlardır: *bızıldak* < *vızıl-da-*, *canıbar* < *canavar*.

f > b > p: Başta bulunan /f/ sesi alıntı kelimelerde /p/ sesine değişir: *pil*, *bil* < *fil*.

ET. y > Kır.T. c: Kırgız Türkçesinin tipik ses özelliklerinden biri baştaki /y/ sesinin /c/ sesine dönüşmesidir: *cılan* < *yılan*, *carğanat* < *yarkanat*, *yarısa*, *cıqı* < *yılkı*.

p > b: *bars* < *pars* örneğinde görüldüğü gibi /p/ sesi /b/ sesine değişmiştir.

v > b: *parbana* < *pervane* örneğinde görüldüğü gibi çift dudak ünsüzü /p/'nin etkisiyle /v/ sesi, yine bir çift dudak ünsüzü olan /b/ sesine dönüşmüş ve kelimenin ünlüleri uyuma sokularak genel eğilime uygun şekilde kalınlaşmıştır.

ET. b > Kır.T. m: *muzoo* < *buzğa* örneğinde yine tipik bir ses özelliği olan /b/ sesinin /m/ sesine değiştiği görülmektedir. Ayrıca **ağu > oo** ses grubu büzülmesi sonucu uzun ünlü meydana gelmiştir: *çimin* < *çibin*.

ET. d > Kır.T. y: İç seste /d/ sesinin /y/ sesine dönüştüğü örnekler: *quyruq* < *qudruq*, *ayğır* < *adğır*, *uy* < *ud*.

ET. ğ > Kır.T. y: Kıpçak grubunun bir özelliği olarak iç seste /ğ/ sesinin /y/ sesine değiştiği örnek: *sıyır* < *sığır*.

ET. l > Kır.T. t, d: *sırttan* < *sırtlan* örneğinde görüldüğü gibi /l/ sesi /t/ sesine dönüşerek ikiz ünlü meydana getirmiş, /t/ sesi /l/ sesini kendine benzetmiştir.

/k/, /t/: Kelimeler arasında Kırgız Türkçesinin göze çarpan bir başka tipik özelliği /k/ ve /t/ seslerinin korunmasıdır: *kiyik* < *keyik*, *töö* < *töbe* “deve”, *tıyın* < *teyiñ* “sinsap”.

ET. ç < Kır. T. s: *çıçqan* < *sıçgan* kelimesinde de olduğu gibi baştaki /s/ sesi /ç/'ye değişmektedir.

/w/ sesi Kırgız Türkçesinde iki ünlü arasında kaldığında düşmüş, tek heceli kelimelerin sonunda yer aldığı uzun ünlüye dönüşmüştür. *toos* < *tavus* örneğinde görüldüğü gibi iç seste w sesi düşerek uzun ünlü meydana getirmiştir.

Dudak uyumu: *sono* < *suna*, *köbö* < *köpök* < *köpek*, *qoçqor* < *qoçqar*, *çorton* < *çortan*, *qoyon* < *qodan*.

/g, ğ/ düşmesi ve uzun ünlü oluşması: ağ > oo, ağu > uu, ağı > oo, uğ > uu. Bazı ses gruplarının g (g > w > Ø) sesinin erimesi sonucu uzun ünlüleri meydana getirmesi Kırgız Türkçesinin en bilinen özelliğidir.³⁶⁸ *too eçki* < *tağ* “dağ keçisi”, *uulu cılan* < *ağulu yılan*, *qara ooz*, *sarı ooz* < *ağız*, *muzoo* < *buzğa*, *quu* < *quğu*.

³⁶⁸ Çalışmanın daha önceki Kırgız Türkçesi Ses Özellikleri/Ünsüz düşmesi ve Uzun Ünlü kısmında s. 32-34-47’de açıklaması verilmiştir.

3.2.2. Altay Türkçesi

ET. e > Alt.T. i: Altay Türkçesinde de Kırgız Türkçesi gibi görülen bir özelliktir: *kiyik* < *keyik*.

ET. e > Alt.T. ö: Dudak uyumuna bağlı olarak görülen tipik bir ses değişimidir: *örtök* < *ördek*.

ET. ü < Alt. T. i: Bu değişime örnek: *tülkü* < *tilkü*, *ükü* < *ügi*.

ET. y > Alt.T. c: Altay Türkçesinin de en belirgin özelliklerinden bir baştaki /y/ sesinin /c/ sesine değişmesidir: *cılan* < *yılan*, *carğanat* < *yarkanat*, *yarısa*, *cıqı* < *yılkı*.

ET. z > Alt.T.s: Altay Türkçesinde bir başka tipik özellik /z/ sesinin /s/ sesine değişmesi olayıdır: *qas* < *qaz*, *qusğun* < *quzğun*.

ET. ş > Alt.T. j: Tipik özelliklerinden bir başkası da /ş/ sesinin /j/ sesine değişmesidir: *kiji kiyik* < *kişi keyik* (maymun).

ET. ç > Alt.T. ş: *quçkaç* > *quçqaş* örneğinde görüldüğü gibi son ses /ç/ sesi /ş/ sesine değişmiştir.

ET. b > Alt.T. m: Yine bir başka tipik özellik /b/ sesinin /m/ sesine değişmesidir: *mürküt* < *bürküt*, *çımın* < *çıbın*.

ET. d > Alt.T. y: Eski Türkçedeki kelime içi ve sonu /d/ sesinin /y/ sesine değiştiği görülen hayvan adları: *uy* < *ud*, *aygır* < *adğır*.

ET. d > Alt.T. c: ses değişimi *adğır* > *acırgı* kelimesinde görülmektedir.

ET. ç < Alt.T. s: bu değişimine örnek *çıçkan* < *sıçgan* verilebilir.

ET. ğ > Alt.T. y: *sıyır* < *sığır* örneğinde /ğ/ sesinin /y/ sesine değiştiği görülmektedir

/y/ sesi türemesi: *inyek* < *iñek*, *iyt* < *it*, *biyt* < *bit* gibi kelimelerde iç seste /y/ türemesi görülmektedir.

/g, ğ/ düşmesi: Uzun ünlü oluşması Altay Türkçesinde de g sesinin büzüşmesi (uu < uğ gibi) sonucu kaybolmasıyla meydana gelir: *quu* < *quğu*, *bızaa*, *pızaa* < *buzagı*, *uulaq* < *oglaq*.

Dudak uyumu: *qoçqor* < *qoçqar*, *qoyon* < *qodan*, *çorton* < *çortan*.

/k, t/: Altay Türkçesinde başta bulunan /t/ ve /k/ sesleri korunmuştur: *kiyik*, *küye*, *töö*, *tiyin*.

p > b: Altay Türkçesinde de Farsçadan alıntı olan *pars* kelimesinde bu değişim görülmektedir.

3.3. Kırgız ve Altay Türkçesi Ortak Hayvan Adları ve Terimleri Tablosu

KIRGIZ TÜRKÇESİ	ALTAY TÜRKÇESİ
A	
aarı: Arı, yabanî arı. ayrı: ağ. Arı bal yapan böcek.	arı: Arı. aruu: Arı. adaru: Arı, eşek arısı; cer adaru: Hezen arısı; sarı adaru: Eşek arısı.
aq kiyik: Yabanî koyun veya koç.	aq-kiyik: Güney geyiği.
aqta: İğdiş at.	aqta: Eyerli at.
aq qulalı: Bozkır ve ovada yaşayan Circuz kuşunun erkekleri; çaylak.	aq qula: Kula renginde bir kuş adı.
alabuğa: Tatlı su hani balığı, Perca fluviatilis.	alabuğa: 1. Samur; 2. Tatlı su levreği. albaa, albağa, albuğa: Samur.
ala qarğa: Ala karga.	ala qarğa: Gri boz karga.
añ: avc. Av; Yabanî hayvan şikâr.	añ: 1. Vahşî hayvan; 2. Geyik, karaca
añır: Rusçası “atayka”, beyaz deniz ve Kamçatka ördeği, Anas tadorna; kanadı, kuyruğu ala, gri renkli yabanî ördek; kırmızı ördek.	añır: Bir kuş adı.
arğımaq, arğamaq: Dayanıklılığı ve asaleti ile ünlü bir at cinsi.	arğımaq: Cins at.
arqar, arxar: Dişi dağ koyunu, yabanî koyun.	arqar: Vahşî koyun.
arstan, arıstan: Arslan.	arslan: Arslan.
at: At.	at: At.
ayban: Ar. Hayvan; vahşî hayvan. ayban: Büyük çekirge. aybaalı: Büyük çekirge.	apsan: 1. Çekirge; 2. ağ. kısarak. aspan: Çekirge.
ayğır: Damızlık at.	ayğır: Aygır, damızlık erkek at.
ayuu: Ayı.	ayyu: Ayı.
azoo: 1. Evcil olmayan yabanî hayvan,	azulu: Dişli; mec. kurt.

yabanî hayvan, at; 2. Vahşî binilmemiş harın (hayvan hakkında).	
B	
babilğan; babırğan: Baykuşgiller türünden yırtıcı bir kuş, pençeli baykuş; puhucuk, baykuşcağız (kuş.)	babırğan: Uçan sincap.
baqa: Kurbağa; köl baqa: Su kurbağası; taş baqa: Kaplumbağa	baqa: Kurbağa.
balıq: Balık.	balıq: Balık; aq balıq: Beyaz somon; qara balıq: Yeşil sazan
bars: Pars; kaplan.	bar: Kaplan.
baytal: henüz kulunlamamış (doğurmamış) olan genç kısırak. tay baytal: İki yaşına basan kısırak; qunan baytal: Üçüncü yaşına basan kısırak; bıştı baytal: Dördüncü yaşına basan kısırak.	baytal: Henüz yavrulamamış kısırak; bk. bee.
bee: Kısırak (doğurmuş olan).	bee: Tayı olan kısırak, dişi at; tönön bee: Üç yaşındaki kısırak bk. baytal.
bitilda-: Cıvıdamak; titrete bir sesle uzun boylu ötmek. bitpıl, bitpılur-, bitpıldıq: Bildircin sesinin taklidi.	bitilda-: Vrak vrak ötmek. bitpılduuş-: Vraklamak.
bışqır-: 1. Tıksırma, hafifçe aksırma; 2. (beygir) aksırmak. <i>Baqaydın atı Kökcorğo cılandan ürküp bışqırdı</i> “Bakayın atı Kökcorgo yılından ürküp aksırdı”.	bışqır-: (At için) burnundan solumak.
bit: Kehle, bit, insan vücudunda yaşayan böcek.	biyt: Bit.
borqoldoy, borsoldoy: Porsuk yavrusu.	borsıq: Porsuk; bk. borsuq.
booz uy: Gebe inek.	boos: (Hayvan için) gebe.
boto, botoy: Deve yavrusu; bir yaşında olan deve yavrusu, süt emen deve	botoon: Bir yaşındaki deve.

yavrusu.	
boz torğoy: Çalı kuşu.	bostoroy: Çayır kuşu.
bödönö: Bildircin.	bödnö: Bildircin; bk. bödönö bödönö: Dişi bildircin; bk. batpadım bödnö.
bögönök: Hayvanların kanını emen sinek; sarımtırak renkli sinek.	bökönök: Sivrisinek.
börü: Kurt (yırtıcı hayvan).	börü: Kurt; bk. abığay; abuğay; ayğay.
buqa: Damızlık öküz, boğa.	buqa: Damızlık boğa.
buura, buğra: Buğra, erkek deve, deve aygırı (puğur, buğur, buhur, kirgen buğra).	bura: Erkek deve.
but: Art ayak.	but: Hayvanlarda arka ayak.
bürküt: Kartal; karakuş; ala bürküt: Karakuş nevilerinden biri; suu bürküt: Deniz kartalı (Haliatius); bala bürküt: Bir yaşına kadar olan karakuş yavrusu.	mürküt: Kartal bk. mörküt. mörküt: Kartal; bk. mörkütüñ, mürküt.
C	
cabağı: Beş altı aylık kulun (at veya eşek yavrusu).	cabaa: bk. cabağa İki yaşına varmamış tay.
caydaq: (Süvari hakkında) Eğersiz.	cabıdaq: Eyer vurulmamış at, boş at; bk. caydaq.
cal: Yele.	cal: (At için) Yele.
carğanat: Yarasa.	carğanat: Yarasa.
cele: Örümcek ağı.	cele: Örümcek ağı.
ceyren: 1. Ceren, ceylan; 2. Doru at	ceren: Antilop. ceren: Gazal, ceylan; bk. ceeren
cığa: İbik.	calağa: Moğ. 1. Kıl. 2. İbik (horozda) bk. calaa.
cılan: Yılan.	cılan: Yılan.
cılqı: Yılkı, yıldı atı, at.	cılqı: 1. At; yıldı. 2. Kısrak.
corğo: Rahvan, yumuşak yürüyüştü at.	corğo: 1. Rahvan at. 2. Rahvan.

cörgömüş: Örümcek	cörgömüş: Örümcek.
cusaq: 1. ağ. Çebiç. 2. ağ. Bir yaşında dağ keçisi.	cuzaq: 1. Keçi; 2. oğlak, keçi yavrusu; bk. ulak, cusaq.
cügürük: 1. Koşu atı, çok hızlı koşan at cinsi. 2. Damızlık koç ya da teke.	cügürük: Koşucu, yarışçı (at için).
cün: Yün, kıl (saç), tüy.	cuñ: Kanat tüyü.
Ç	
çaarçiq: Karaca yavrusu; ceylan yavrusu.	çaap: Bir yaşındaki karaca, karaca yavrusu.
çabaq: Küçük balık, çabak balığı.; may çabaq: 1. Lâtincede adı Gobio olan bir balıktır. (Ş. Sami'ye göre: tatlı su kaya balığıdır. 2. Balıkçık, herhangi bir ufak balık; it çabaq: Som balığı: Salmo cinsinden olan ve lâtincede Salmo alpinus adını taşıyan bir balıktır.	çabaq: ağ. çabaq Bir balık adı.
çar irik: Dört yaşında iğdiş edilmiş (kısırlaştırılmış) koç.	çar: Moğ. 1. (İş için kullanılan) boğa, öküz. 2. İnek; bk. uy.
çek: Keçiyi çağırırken veya kovarken söylenen söz.	çek: Keçi.
çıbın, çımın: Sinek, uçucu böcek. qara çımın: Kara sinek; qaşqa çımın: Kel sinek.	çımıl: Sinek; bk. çımın.
çiçqan: Fare, sıçan. Soqur çiçqan: “kör sıçan” Spalacidae (Kemirici küçük bir hayvan); arıs çiçqan: Kakım, as; sarı çiçqan: Lâtincede adı Spermophilus olan bu sıçana Şimal ve Şark Türk lehçelerinde “yumran” yahut “şumran” dahi denilmektedir; tıyn çiçqan: Sincap; momoloy çiçqan: köstebek, Talpa.	çiçqan: Sıçan, fare. aq çiçqan: Ak sıçan. suu çiçqan: Su sıçanı.
çırqılda-, çırpılda-: Cıvıldamak (serçe	çırqılda-: Cıvıltı yapmak.

hakkında).	
çimeli: Küçük karınca. çimeyil: Küçük karınca.	çımalı: Karınca; bk çımaalı.
çoçqo: Domuz.	çoçqo: 1. Domuz. 2. Dişi domuz; erkek çoçqo: Kısır erkek domuz; çoçqoniñ balazı: Domuz yavrusu.
çoqu-: Gagalamak, Kuş gagasıyla yemi toplamak, çöplenecek. <i>qarğa qarğanıñ közin çoqubayt</i> “karga karganın gözünü gagalamaz” ats.	çoqu-: Gagalamak; <i>qarğa qarğanıñ közin çoqubas</i> “karga karganın gözünü gagalamaz” ats. çoqı-: Kuş için yiyeceği gagasıyla toplamak.
çoquş-: (İsteşlik çoqu-) Gagalaşmak.	çoquş-: (çoqu- ’nun isteş şekli) Birbirini gagalamak.
çorton: Rad. Turna balığı, Escidae.	çorton: Turna balığı.
çü, çı, çu: Deh (atı yürümeye zorlama haykırış).	çu: ünl. (Atlara hareket emri veren ünlem) deh!
çürök: 1. Çamurcun, dişi ördek, bir nevi yabanî ördek, Anas querquedula; 2. Ördek (dişisi)	çürekey: 1. Yalıçapkını; 2. Bağırtlak (ördek türü).
D	
doñuz: Yabanî domuz.	toñus: Domuz.
dönön: ağ. Dört yaşında at.	tönön tay: Binilmeyen dört yaşındaki at.
dönön buqa: Dört yaşında boğa.	tönön: Moğ. Dört yaşındaki öküz.
E	
eçki: Keçi, memeli dişi hayvan, dağ keçisi.	eçki: Keçi.
elik: Karaca, Capreolus; ceylan.	elik: Yabanî keçi, karaca; geyik yavrusu.
İ	
inek: İnek.	inek: İnek.

	iynek: İnek; bk. inek, uy.
irik: Üç yaşında olan (enenmiş koç).	irik: Üç yaşındaki iri koç; yaşlı koyun.
it: Köpek.	iyt: Köpek.
it-quş: Kurt.	itquş: Kurt.
K	
qaqay: Yabanî domuz.	qaqay: Moğ. Yomuz, yaban domuzu.
qaltar: Kutup tilkisi; parlak siyah tüylü tilki.	qaltar: Koyu gri boz tilki.
qanat: Kanat.	qanat: 1. Kanat. 2. Yüzgeç.
qanattuu: 1. Kanatlı, kanadı olan; 2. Kuş.	qanattu: Kanatları olan, kanatlı.
qan-kireti: mit. İki başlı kartal.	qan-kerede: Kartal.
qara cılan: Kara yılan.	qara cılan: Kara yılan.
qaraqaş: Karabatak, Phalacrocorax. Kanatları kısa, kuyruğu uzun, siyah renkteki büyük su kuşu.	qaraqaş: Rus. Karabatak.
qarçığa: Alıcı kuşların genel adı, atmaca, şahin, doğan.	qarçağa: Moğ. Aladoğan.
qarğa: Kara karga; kök qarğa: Mor karga; ala qarğa: Boz karga; çar qarğa yahut qoñ qarğa: Ekin kargası. qarğa sımaldar: Kargagiller.	qarğa: Karga; ala qarğa: Gri boz karga.
qarışqır: Kurt, yırtıcı hayvan; Kır yeleli kurt	qarışqır: Kurt.
qarqıl-da-: Karga gibi, kaz gibi ötmek, bağırmak (turnalar hakkında).	qarqıl-da-: (Karga için) Gaklamak.
qarlığaç: Bir tür kırlangıç.	qarılğaç: Kırlangıç; qarlağaç.
qaz: Kaz (kuş); mañqa qaz: Dağ kazı; qara qaz: Kara batak, Phalacrocorax.	qas: Kaz, ayıp qas: Yaban kazı; ene qas Dişi kaz.
kemirüüçü: Kemirgen.	kemirçek: Kemirgen.
kepşe-: Geviş getirmek.	kepşe-: Geviş getirmek. kepşen: Geviş.
keskek, keskeldirik: Kertenkele.	kelesken: Kertenkele.

kelgin: Göçebe, göçmen hayvan; kelgin quş: Göçmen kuş.	ketkin: Kışın başka yerlere giden kuş ve hayvanlar; ketkin quş: Göçmen kuşlar; ketkin añ: Göçmen hayvanlar.
qırsa: kad. Tilki.	qırsa: Dişi köpek.
kiş: Samur.	kiş: Su samuru.
kiyik: Yabanî geyikgiller, bütün çatal tırnaklı yabanî hayvanlar; geyik.	kiyik: Yaban hayvanı; aq-kiyik: Güney geyiği; kiji kiyik: Maymun.
qoçqor: Koç, erkek koyun, damızlık koç.	qoçqor: Yabanî koç.
qoñuz: Gübre böceği, mayıs böceği.	qoñs: 1. Böcek 2. Haşere (genel adı).
qorq-qorq; qorqulda-: Domuz, kaz, kuğu gibi ötmek, hırıldanmak; homurdanma.	qorqulda: 1. Horuldamak 2. (kaz için) Vaklamak.
qoy: Koyun, geniş getirenlerden evcil hayvan.	qoy: Koyun. qoydın balazı: Kuzu.
qoyon: Tavşan.	qoyon: Tavşan.
kögöön: Hayvanlara zarar veren gri renkli bir çeşit sinek, at sineği, büvelek.	kögön: At sineği, büve, büvelek. bk. canşiq, kögöön, seek.
kölük: Yük hayvanı, iş hayvanı.	kölkö: Koşum hayvanı.
köpölök: Kelebek, dört kanatlı, çok sayıda türleri olan böcek türü, küçük cins kelebeklerin genel adıdır.	köbölök: Kelebek.
quça: Meme emen erkek kuzu.	quça: Moğ. Dağ koyunu, koç.
quçqaç: Kuşçağız; qara quçqaç: Sığırcık kuşu; su kenarında yaşayan sığırcık türü (siyah).	quçqaş: Kuş yavrusu.
qula: Kula (at donu).	qula: (At donu) kula aq qula: Kula renginde bir kuş adı.
qulun: Süt emen tay; altı aya kadar at yavrusu. qulunçaq: Taycık.	qulun: Tay, memedeki tay.
qulunduu, qulunda, qulundaş, qulundoo: Kulunlamak, kısırak yavrulemek, tay doğurmak, kısırak	qulundu: Taylı. qulundu bee: Taylı kısırak.

yavrulamak, süt emen tayı olan	
qumursqa: Karınca.	qumursqa: 1. Karınca 2. Karınca yuvası; bk. çimalı .
qunacın: 2-3 yaşına basan inek, dana.	qunacın: Moğ. İki (veya üç ?) yaşındaki dana; bk. qunacın . qunacın: 1. İki yaşındaki buzağı. 2. İnek; bk. uy; qunacın .
qunan: 1. İki üç yaşına basmış erkek at; 2. İki üç yaşına basan büyük baş hayvan.	qunan: Moğ. 1. Üç yaşındaki aygır; 2. İki yaşındaki tosun.
qunduz: Kunduz, su samuru.	qumdus: Kunduz.
quran: Geyiklerin ve ceylanların erkeği, bir vahşî hayvanın adıdır.	quran: Moğ. Karaca (erkek).
qurq-qurq, qurqulda-: 1. Gurk gurk, tavuğun kuluçkaya yatarken ve yavrularını çıkarırken çıkardığı ses; 2. Kuğu, kuzgun, çaylak gibi kuşların çıkardığı ses.	qurq; qurq-qurq: Çaylak veya karganın çığlığının taklidi.
qurt: esk. Kurt, etçil memeli hayvan, solucan.	qurt: Kurt, kurtçuk, solucan; ağaş qurt: Ağaç kurdu; aş qurt Tahıl kurdu; müüstü qurt: Böcek; bk. çöylöşkön .
quş: 1. Kuş (çımçık, ilbesin) alıcı kuş; qara quş: Step kartalı; töö quş: Deve kuşu; alp qara quş: Efsanevî bir kuşun adıdır; alp quş: Bir kuşun adıdır; 2. Atmacanın Astur palumbaius denilen nevi (dişisi); 3. Yumurtlayan omurgalılarından, akciğerli, soğukkanlı, vücudu tüylerle örtülü, gagalı, iki ayaklı, iki kanatlı uçucu hayvanların ortak adı.	quş: Kuş.
quu: yahut aq quu: Kuğu kuşu; ala quu yahut alaquu: Bir çeşit güvercin, Columbidae palumbus.	quu: Kuğu.
quyruq: Kuyruk; hayvanların çoğunda gövdenin sonunda bulunan omurganın	quyruq: Kuyruk.

uzantısı olan uzun esnek organ. qıl quyruq: Step kekliği; çatal quyruq: (bir nevi ördek: Anas acuta); ayrı quyruq: Çaylak; bir yabanî hayvanın adıdır; ketmen quyruq: Kara kuş nevilerinden biridir.	
quzğun: 1. Kuzgun, Corvus; 2. Akbaba.	qusğun: 1. Kuzgun, 2. Karga.
kübö: Güve.	küye: Güve, sıçan; küye çıçan: Isıran sıçan.
küçük, küçüü: Enik, köpek ve kurt yavrusu.	küçük: Köpek yavrusu; kurt yavrusu; enik.
kükük: 1. Guguk (kuş). 2. Guguk kuşunun çıkardığı ses.	küük: 1. Guguk kuşu, 2. Guguk kuşunun ses taklidi. küük et-: Guguklamak.
küykö: Şahin (Falco tinnunculus); kızıl benekli küçük bir alıcı kuş türü.	küygenek: Aladoğan.
küzön yahut sasıq küzön: Kokarca; aç küzön: Küçücük bir hayvanın adıdır.	küzen: Kokarca.
L	
lama: hyb. Lama, Güney Amerika'nın dağlık bölgelerinde yaşayan hayvan.	lama: Moğ. Lama.
M	
maara-: Melemek.	maara-: (Koyun için) Melemek.
maaraq: Sık sık meleyen.	maaraç: Meleyen.
maarama: kad. Koyun; dişi koyun.	maraaç: Koyun.
mal: Mal, evcil hayvanların genel adı.	mal: Hayvan, mal; at; maldıñ balazı: Atın yavrusu, tay; coon mal: Büyük baş hayvan; cilkı mal: Atlar; müüstü mal Boynuzlu mal; bir ayğır mal: Kısıraklı at sürüsü.
mañqıt, mañğıt-dañğıt: Bir cins köpek	mañıs: Canavar.

adıdır; büyük köpek.	
merinos: Rus. Merinos koyunu, İspanya koyunu.	merinos: Rus. Merinos. merinos qoy: Merinos koyunu.
mıy: Kedi yavrusu.	mıy: Moğ. Kedi; erkek mıy: Erkek kedi; bk. kikse . miy: Kedi.
momoloy: (momoloy çıçqan) Çıçkan; derisinden kürk yapılan bir tür kemirici; köstebek, sokur.	momon: Yer ayısı. nomon: Moğ. Köstebek; bk. türtün, momon .
moynoq: Boynu beyaz köpek, köpek, erkek köpek.	moynoq: (< moyını aq) Beyaz boyunlu sıkça karşılaşılan köpek türü.
möndölöy: ağ. Fare yavrusu.	möndölö: Porsuk yavrusu.
möö: Mö, ineğin çıkardığı ses. möörö-: Böğürmek (inek öküz).	möörö- : Böğümeek.
muzoo: Buzağı.	bıza: Buzağı; bk. bızaa, bozu, bsaa, psaa .
müyüz: Boynuz, hayvanlarda kıvrık ve çatalı koruma organı.	müüs: Boynuz.
Ö	
ögüz: İğdiş edilmiş erkek sığır, öküz, boğa, üç yaşına basmış öküz.	ögüs: Erkek hayvan.
ördök: Ördek; aram ördök: Bahrî denilen deniz ördeği (Mergidae ailesinden); kızılbaş ördök: Kırmızı gagalı karabatak (Fuligula).	örtök: Ördek; bk. suğuş .
örköç: Hörgüç, devenin sırtındaki tek ya da çift tümsek.	örköş: Hörgüç.
S	
saalu: Sağılan, sağılmış (sağılan inekler). saan: Sağmal, süt veren, sağılan.	saamqay: Moğ. İnek, sağmal inek. saan: Sağım (hayvanı); saan uy sağım

	ineği.
sağızğan: Saksığan, kuş	sañısqan: Saksığan.
sayğaq: Sığırların derisini delip yumurtlayan sinek türü, oestridae soyundan öküz sineği/ at sineği.	sayğaq: At sineği; bk. seek, kögön, çapşıq.
serke: İki yaşında enenmiş teke, iki yaşına basan teke.	serke: 1. İki yaşındaki keçi. 2. İğdiş edilmiş keçi.
sıyır: ağ. Sığır, inek.	sıyır: Sığır; bk. uy.
sirke: Sirke, bit, tahtakurusu vb. asalak böceklerin yumurtası; bit yumurtası.	sirke: Sirke, bit yumurtası.
soğum: Kışın kesmek için semirtilen hayvan.	sooq tumçuq: İnek.
soymol: Yılan.	suyman: mec. Yılan.
subay: Yavru lamayan, kısır hayvan.	subay: (Hayvanlar için) kısır, yavrusu olmayan.
suu çıçqan: Su sıçanı.	suunñ çıçqanı: Su faresi.
suusar: Sansar.	suuzar: Ağaç sansarı.
suusar: Zardava (köpek).	suzar: 1. Zerdeva; 2. ağaç sansarı.
sülöösün: Vaşak.	şülüzin: Moğ. Vaşak.
sülük: Sülük, kan emebilen hayvan.	sülük: Sülük. şülük: Sülük.
Ş	
şişek qoy: Şişek, iki yaşındaki koyun.	şileki: Koyun.
T	
tartar: Su tavuğu (Crex Pratensis).	tartaq: Ördek.
tay, taa, taaceñ: 1. Tay; 2. Bir yaşında iri hayvan.	tay: Tay (İkinci yaşında).
teke: (enenmemiş) Teke; keçinin erkeği; too teke: Yabanî teke, dağ tekesi.	teke: Keçi.
teligen: avc. Bir doğan türü.	teelgen: Çaylak; bk. teylegen.

telki: 1. Dağ tekesinin dişisi; 2. Dişi karaca.	telkin: Karaca; bk. telin.
tırmaq: Tırnak, pençe, insanda ve birçok omurgalı hayvanda parmak uçlarının dış bölümünü örten boynuzsu tabaka.	tırmaq: Tırnak.
tırmaqtuu: 1. Pençeli; 2. Mec. Yırtıcı hayvan.	tırmaqtu: Tırnaklı.
tıyn, tıyn çıçqan: Sincap.	tiyin: Sincap; bk. çırbak.
toñquldaq: Ağaçkakan.	tomurtqa: Ağaçkakan; bk. tomırtqa
toos: Ar. Tavus kuşu.	toodu: Tavus kuşu; bk. toodu kuş.
torpoq: 1. Dana, iki yaşına basmış tosun; 2. Bir yaşına kadar olan ayı yavrusu.	torboq: İki yaşındaki tosun.
töö: Deve.	töö: Deve.
tumşuq: Gaga, hayvan suratı, hayvan burnu, hortum; balta tumşuq: gagası kalın ve kısa Filorcin kuşu Coccothrautes.	tumçuq: Gaga.
turna/turuna: Turna, kuş türü.	turna: Turna.
tuyaq, tuyğaq: Hayvan tırnağı (toynak).	tuyğaq: Hayvan tırnağı, toynak.
tuyaqtuu: Toynaklı.	tuyğaqtu mec. Geyik.
tük: Tüy.	tük: Kıl, tüy. tüü: Tüy.
tülkü: Tilki. tülküçök: Tilki yavrusu.	tülkü: Tilki.
tülük: Hayvan, sığır.	tölögö: Genç koyun; bk. qoy, tölöö.
U	
ulaq: Oğlak, keçi yavrusu.	ulaq: Oğlak, keçi yavrusu. uulaq: Oğlak.
ular: Sülün ailesinden Tetrao Gallus; Çil kekligi.	ular: Anka kuşu.
ulu-: Ulumak (kurt).	ulu-: Ulumak. ulu: Ejderha.

uluma: mec. Kurt.	uluuçu, uluçu: Kurt (kelime anlamı uluyan); bk. börü.
unaa: İş hayvanı; binek hayvanı.	unaa, una: İşçi at. ma: At. (Kelime anlamı at arabası); bk. at
uy: Sığır, inek, geviş getirenlerden boynuzlu büyübaş evcil hayvanların genel adı.	uy: inek.
Ü	
ükü: Puhu kuşu; mıqıy ükü: Baykuş (bazen da Nyctala kuşu); qırğıy ükü: Atmaca baykuş.	ükü: Puhu kuşu; baykuş; sarı ükü: Baykuş.
ür-, ürüş: Havlamak.	ür-: 1. Havlamak, ürmek.

Tablo 4. Ortak Kelimeler

3.3.1. Ortak Kelimelerin Ses Özellikleri

Kırgız Türkçesi ve Altay Türkçesinde elde edilen kelimelerin içinde ortak/benzer olan kelimelerin çoğunluğu Türkçe kökenli olup ayrıca Moğolca, Farsça, Arapça ve Rusçadan alıntı kelimeler de bulunmaktadır.

Ortak kelimelerin (181 adet) incelenmesi neticesinde her iki lehçede bulunan ortak ses özellikleri neticesinde benzerlik oranının ileri bir düzeyde olduğu görülmüştür. Bire bir aynı, hiçbir farkın olmadığı kelime sayısı 112 iken, diğer kelimelerdeki farklılıkların genellikle bir ya da iki ses farkı şeklinde olduğu tespit edilmiştir.

Kır.T. aarı, ayrı – Alt.T. arı, aruu, adaru (arı): Her iki lehçede kelimedeki uzun ünlünün farklı seslerde bulunmasıyla birlikte, uzun ünlünün teşekkül noktaları da farklı yerler olduğu görülmektedir. Ayrıca Kır.T. de *ayrı*, Alt.T. de *adaru* şeklinde benzer bir varyantı da bulunmaktadır.

Kır.T. aq qulalı – Alt.T. aqqula: Kırgız Türkçesinde kelime son hecede /l/ ve /ı/ seslerini barındırmak suretiyle ufak bir fark oluşturmaktadır.

Kır.T. arstan, arıstan – Alt.T. arslan: Kırgız Türkçesinde (l > t) /l/ sesinin /t/ sesine değiştiği görülmektedir. Ayrıca /r/ ve /s/ sesinin arasında /ı/ sesinin türediği başka bir varyantı da gözlemlenmiştir.

Kır.T. bars – Alt.T. bar: Kelimenin son sesinde bulunan /s/ sesinin Altay Türkçesinde düştüğü görülmektedir. Her iki lehçede p > b değişimi ortaktır.

Kır.T. bit – Alt.T. biyt: Altay Türkçesinin tipik bir ses değişimi olarak /i/ sesinden sonra /y/ sesinin türemesi, iki lehçede de bulunan bu kelime arasında ufak bir fark oluşturmuştur. Aynı husus *iyt* ve *iynek* kelimelerinde de fark oluşturan özellik olarak karşımıza çıkmaktadır.

Kır.T. boto, botoy – Alt.T. botoon: Kırgız Türkçesinde kelimenin sonuna /y/ sesi eklenmişken Altay Türkçesinde kelimenin sonuna /n/ sesi eklenmiş ve kelime içinde uzun /oo/ ünlüsü meydana gelmiştir.

Kır.T. boz torğoy – Alt.T. bostoroy (<boz torğoy): Altay Türkçesinin tipik ses özelliği olan z > s değişimi ile /g/ sesinin düştüğü gözlemlenmektedir.

Kır.T. böğönök – Alt.T. bökönök: İki lehçe arasındaki k > g değişimi fark oluşturmaktadır.

Kır.T. buura, buğra – Alt.T. bura: Kırgız Türkçesinde de bol miktarda varyantı bulunan bu kelimenin (puğur, buğur, buhur, kirgen buğra) ğ > h, g ve b > p değişimi olan şekilleri bulunmaktadır. Ayrıca Altay Türkçesinde kelimedeki /ğ/ sesinin düşmesine rağmen uzun ünlü oluşmadığı anlaşılıyor.

Kır.T. бүркүт – Alt.T. мүркүт: Kırgız Türkçesinde baştaki /b/ sesinin /m/ sesine dönüşmediği görülen bir örnek.

Kır.T. cabağı – Alt.T. cabağa, cabaa: Kırgız Türkçesinde kelimedeki sondaki /a/ sesinin /ı/ sesine değiştiği görülürken, Altay Türkçesinde /ğ/ sesinin erimesiyle uzun ünlünün meydana geldiği bir varyanta daha sahip olmuştur.

Kır.T. ceyren – Alt.T. ceren, ceeren: Kırgız Türkçesinde iç seste /y/ sesi bulundukça, Altay Türkçesinde uzun /ee/ ve normal /e/ ünlüsü ile karşımıza çıkmaktadır.

Kır.T. cığa – Alt.T. calağa, calaa: Kırgız Türkçesinde /a/ ve /l/ seslerinin düştüğü ve diğer /a/ sesinin /ı/ sesine değiştiği gözlenmektedir.

K.T. cün – A.T. cuñ: İki kelimedeki /u/, /ü/ ünlülerinin ve /n/, /ñ/ ünsüzlerinin bulunmasıyla küçük bir fark oluşturmuştur.

Kır.T. çimeli, çimeyil – Alt.T. çimalı, çimaalı: Kırgız Türkçesinde kelimedeki ince ünlü gözlemlenirken, Altay Türkçesinde kalın ünlüler yer almak suretiyle fark oluşturmuştur.

Kır.T. çürök – Alt.T. çürekey: Kelime Altay Türkçesinde dudak uyumunun Kırgız Türkçesi kadar kuvvetli olmadığını göstermektedir.

Kır.T. doñuz – Alt.T. toñuz: Eski Türkçede kelime başında bulunan /t/ sesi Kırgız Türkçesinde çoğunlukla korunmuştur. Ancak *doñuz*'un da içinde yer aldığı az sayıda kelimedeki tonsuzlaşarak /d/ sesine dönüşmüştür.³⁶⁹ Altay Türkçesinde ise kelime başı /t/ sesinin korunduğu görülmektedir.

³⁶⁹ H. Kasapoğlu Çengel, *age.* s. 941.

Kır.T. qanattuu – Alt.T. qanattu: Altay Türkçesinde uzun /uu/³⁷⁰ (lɪg > lɪw > luu, ɪg > ɪw > uu) ünlüsü bulunmamaktadır. Ancak Altay Türkçesinde çoğunlukla kelimeler hem normal hem uzun ünlülü kullanılabilirlerdir.

Kır.T. qan-kireti – Alt.T. qan-kerede: Kırgız Türkçesinde ikinci kelime “kireti” baştaki ve sondaki ünlülerin /i/, sondaki ünsüzün /t/’li hâli fark meydana getirmiştir.

Kır.T. qaz – Alt.T. qas: Altay Türkçesinin tipik ses özelliği olan s < z değişimi sonseste karşımıza çıkmakta ve iki kelime arasındaki farkı oluşturmaktadır. Aynı durum Kır.T. *qoñuz* – Alt.T. *qoñus*, Kır.T. *qunduz* – Alt.T. *qumdus*, Kır.T. *quzğun* – Alt.T. *qusğun*, Kır.T. *müyüz* – Alt.T. *müüs*, Kır.T. *ögüz* – Alt.T. *ögüs* kelimelerinde de görülmektedir.

Kır.T. qaraqaş – Alt.T. qaraqas: Altay Türkçesinde son ses /s/ olması haricinde kelime her iki lehçede de aynıdır.

Kır.T. qarçığa – Alt.T. qarçağa: Kelime Kırgız Türkçesinde iç sesteki ünlünün /ı/ olması haricinde her iki lehçede de aynıdır.

Kır.T. qarlığaç – Alt.T. qarılğaş, qarlağaş: Altay Türkçesinde iki varyantı bulunan kelimenin birinde iç sesinde /a/ bulunmasıyla, diğerinde ise /l/ ve /ɪ/ seslerinin yer değiştirmesiyle fark meydana getirmiştir. Ayrıca son sesteki /ç/ ünsüzü /ş/ olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu değişime örnek olarak Kır.T. *quçqaç* – Alt.T. *quçqaş*, Kır.T. *örkөç* – Alt.T. *örkөş* kelimelerini de gösterebiliriz.

Kır.T. kemirüüçü – Alt.T. kemirçek: Her iki lehçede de kök olarak fiil olan *kemir-* kelimesine Kırgız Türkçesinde önce *-üü* fiilden isim yapma ek, ardından da *-çü* isimden isim yapma eki getirilmiştir. Kırgız Türkçesinde *+üüçü* işi yapanı bildirir³⁷¹. Altay Türkçesinde ise yine *kemir-* köküne fiilden isim yapma eki *-çek* getirilmiştir.³⁷²

Kır.T. keskek, keskeldirik – Alt.T. kelesken: Kırgız Türkçesinde kelime /n/ sesi bulunmayıp son seste /n/ yerine /k/ sesi görülmektedir. *G.Clauson’a göre iki kök*

³⁷⁰ Çalışmanın daha önceki Kırgız Türkçesi ses özellikleri/Uzun Ünlü Kısmında s. 32-34’da açıklaması verilmiştir.

³⁷¹ H. Kasapoğlu Çengel, *age.* s. 504.

³⁷² F. Güner Dilek, *age.* s. 1023., A. Elcan, *age.* s.49.

*mümkündür: kes- ve kel- birçok defa bu köklerle birleşik kelimeler oluşmuştur ya da tabu etkisiyle böyle şekiller ortaya çıkmıştır.*³⁷³

Kır.T. kelgin – Alt. T. ketkin: Bu örnekler Kırgız Türkçesinde *kel-* “gel-”, Altay Türkçesinde *ket-* “ket-” fiil kökleriyle elde edilen ve “göçmen hayvan” anlamına gelen kelimelerdir. Kırgız Türkçesinde ve Altay Türkçesinde +*GIn/GUn* eki fiillere gelen, isim ve vasıf adı yapan, aşırılık manasını bildiren bir ektir.³⁷⁴

Kır.T. qoñuz – Alt.T. qoñıs: Altay Türkçesinde kelimedeki /u/ sesi yerine /ı/ sesinin, /z/ sesi yerine de /s/ sesinin bulunduğu görülmektedir.

Kır.T. kölük – Alt.T. kölkö: /k/ ve /l/ seslerinde bir yer değişimi söz konusudur.

Kır.T. köpölök – Alt.T. köbölök: Her iki lehçede de tam bir dudak uyumu bulunmakla beraber, iç seste Kırgız Türkçesinin /p/ olması, Altay Türkçesinin ise ünlüler arasında yumuşayarak /b/ ünsüzüne dönüşmesi farkı oluşturmuştur.³⁷⁵ Ancak Kırgızlar da konuşma dilinde kelimeyi *köbölök* olarak telaffuz ederler.

Kır.T. qunduz – Alt.T. qumdus: Altay Türkçesinde kelimedeki iç seste /n/ sesi yerine /m/ sesi, son seste ise /z/ ünsüzü yerine /s/ ünsüzü bulunmaktadır.

Kır.T. kübö – Alt.T. küye: Kırgız Türkçesinde kelimenin ortasındaki /y/ sesinin /b/ sesine değiştiği görülmektedir.

Kır.T. kükük – Alt.T. küük: Altay Türkçesinde aradaki /k/ sesini kaybeden kelime uzun /üü/ ünlüsü ile karşımıza çıkmaktadır

Kır.T. küykö – Alt.T. küygenek: Altay Türkçesinde kelime içinde /k/ sesinin /g/ sesine değişimi ile kelime sonunda isimden isim yapan (+*nek* hayvan, eşya ve vasıf ismi için kullanılır)³⁷⁶ ekin yer aldığı görülmektedir.³⁷⁷

---

³⁷³ Ertan Besli, *Eski ve Orta Türkçe Hayvan İsimlerinin Etimolojisi*, (Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2010, İstanbul, s. 60-63. (*Keler, kelesken, kelesi, kelez, keskeldirik etimolojik açıklaması aynıdır. Şeklinde belirtilmektedir s. 63'te*)

³⁷⁴ H. Kasapoğlu Çengel, *age*, s. 503., F. Güner Dilek, *age*, s. 1024., A. Elcan, *age*, s. 39.

³⁷⁵ Kırgız Türkçesi konuşma dilinde köbölök olarak kullanılır.

³⁷⁶ F. Güner Dilek, *age*, s. 1021., A. Elcan, *age*, s.50.

³⁷⁷ Ertan Besli, *Eski ve Orta Türkçe Hayvan İsimlerinin Etimolojisi*, (Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2010, İstanbul, s. 41. “*Eski Uygur ve Karahanlı Türkçesinde yer alan kekük kelimesinin incelenen kelime ile ilgili olması ve Altayca Proto tip olarak kabul edilmesi mümkündür*” şeklinde belirtilmektedir.

Kır.T. küzön – Alt.T. küzen: Altay Türkçesinde kelimenin son hecesindeki ünlü /e/ sesi olarak görülmektedir.

Kır.T. maarama – Alt.T. maraaçı: İki lehçede de kelime sonunda fiilden isim yapma eki bulunmaktadır. Kır.T. +*ma* fiilden kalıcı isim yapar³⁷⁸, Alt.T. +*aaçı* meslek ve uğraş ismi yapar.³⁷⁹

Kır.T. momoloy – Alt.T. momon, nomon: Kırgız Türkçesinde /n/ sesinin /l/ sesine değiştiği görülmektedir. Ayrıca kelimeye isimden fiil yapma eki +*oy* (olma bildiren bir ektir)³⁸⁰ eklenmiştir.

Kır.T. möndölöy – Alt.T. möndölö: Altay Türkçesinde kelimenin sonundaki /y/ sesi düşmüştür.

Kır.T. muzoo – Alt.T. bıza, bızaa, bozu, bsaa, psaa: Altay Türkçesinde bol varyanta sahip olan kelimenin baştaki /b/ ve ortadaki /z/ sesini koruduğu görülürken, bir yerde b > p, z > s değişimleri görülmektedir. Ayrıca /u/ sesine karşılık ya /ı/ ya /o/ ya da /ø / düştüğü görülmektedir

Kır.T. müyüz – Alt.T. müüs: Altay Türkçesinde kelime uzun /üü/ ünlüsünü barındırmakta, ayrıca son seste z > s değişimi görülmektedir.

Kır.T. örköç – Alt.T. örköş: Altay Türkçesinde kelime sonunda bulunan /ç/ ünsüzünün /ş/ sesine dönüştüğü görülmektedir.

Kır.T. sağızğan – Alt.T. sañısğan: Altay Türkçesinde kelimedede, içinde bir damak /ñ/’si bulundurmanın yanı sıra tipik ses özelliği olan z > s değişimi de gözlenmektedir.

Kır.T. suu çıçqan – Alt.T. suuniñ çıçqanı: Neredeyse aynı olan kelime Altay Türkçesinde sadece ilgi hâli eki +*niñ* ve 3. tekil şahıs iyelik eki +*ı* almış şekliyle bir fark göstermektedir.

Kır.T. susar – Alt.T. suuzar: Altay Türkçesinde çoğunlukla kelime sonunda ve bir ünsüz yanında z > s ses değişimi görülürken, /z/ sesi iki ünlü arasında korunmaktadır. Kelime ayrıca Altay Türkçesinde uzun /uu/ ünlüsü barındırmaktadır.

³⁷⁸ H. Kasapoğlu Çengel, *age.* s. 504.

³⁷⁹ F. Güner Dilek, *age.* s. 1022., A. Elcan, *age.* s.47.

³⁸⁰ H. Kasapoğlu Çengel, *age.* s. 505.

Kır.T. *susar* – Alt.T. *suzar* Kelime ortasında bulunan /s/ ve /z/ sesleri farkıyla kelimenin ayrıldığı görülen bir diğer örnek.

Kır.T. sülöösün – Alt.T. şülüzin: Kelime Kırgız Türkçesinde ilk seste /ş/ yerine /s/ ünsüzü, son hecede ise /z/ yerine /s/ ünsüzü görülmektedir. Ayrıca iç seste ü > öö ünlü değişimi, son hecede de i > ü ünlü değişimiyle birden fazla ses farklılığı göze çarpsa da benzer bir kelime olduğu da görülmektedir.

Kır.T. şışek koy – Alt.T. şileki: Kelime ortasında Kırgız Türkçesinde /l/ sesi /ş/ sesine dönüşmüştür.

Kır.T. tartar – Alt.T. tartaq: Kelime sonundaki /r/ ve /q/ sesleri iki lehçe arasındaki farkı oluşturmaktadır.

Kır.T. teligen – Alt.T. teelegen, teylegen: Büyük oranda birbirine benzeyen bu kelimenin ilk hecesi Altay Türkçesinde hem uzun /ee/ ünlüsü ile hem de /e/ ünlüsünün yanında /y/ ünsüzüyle olmak üzere iki şekilde karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca Kırgız Türkçesinde orta hece ünlüsü daralarak /i/ olmuştur.

Kır.T. telki – Alt.T. telkin, telin: Altay Türkçesinde kelimenin sonunda /n/ sesi görülmektedir. Ayrıca /k/ sesinin düştüğü bir varyantı daha bulunmaktadır.

Kır.T. tırmaqtuu – Alt.T. tırmaqtu: Türkçe kökenli olan bu kelimenin Kırgız Türkçesinde son ses ünlüsü uzun /uu/ (ıg-ug > uu) ünlüsü olarak karşımıza çıkmaktadır.

Kır.T. tıym – Alt.T. tiyin: Altay Türkçesinde kelime ince ünlülü hâldedir.

Kır.T. toñquldaq – Alt.T. tomurtqa, tomırtqa: Altay Türkçesinde kelime ortasında ñ/ ve /q/ sesleri yerine /m/ sesi, /l/ sesi yerine /r/ sesi, /d/ sesi yerine de /t/ sesi görülmekle birlikte son hecede /a/ ve /q/ seslerinin yer değiştirdiği görülmektedir. Yine Altay Türkçesinde kelime ortasında /u/ ünlüsü yerine /ı/ünlüsünün kullanıldığı bir varyantı da bulunmaktadır.

Kır.T. toos – Alt.T. toodu: *Tavus* kelimesi iki lehçede de iç sesteki /v/ sesini kaybederek uzun ünlü meydana getirmiştir. Ayrıca Altay Türkçesinde son hecede /d/ ünsüzü ve /u/ ünlüsü ile arada bir fark oluşturmuştur.

Kır.T. torpoq – Alt.T torboq: Kelime iki lehçe arasında /p/ ve /b/ farkıyla ayrılmaktadır.

Kır.T. tumşuq – Alt.T tumçuq: Kelime iki lehçe arasında /ş/ ve /ç/ farkıyla ayrılmaktadır.

Kır.T. tülük – Alt.T. tölögö, tölöö: Altay Türkçesinde kelime sonunda bulunan /k/ sesinin /g/ sesine değiştiği, ardından düşüp uzun ünlüye dönüştüğü görülmektedir

Kır.T. uluma – Alt.T. uluçı: Her iki kelime de fiilden isim yapma eki almıştır. Kır.T +*ma*, Alt.T. +*aaçıl* uğraş ismi yapar.

Kırgız Türkçesi ve Altay Türkçesi arasında benzer kelimelerin birçoğunun hiçbir ses değişimi olmadan birebir aynı olduğu görülürken, tek tük ses değişimleriyle az da olsa farklı olan kelimeler de bulunmaktadır. Bu kelimelerde farklılığı meydana getiren ses değişimleri Kırgız Türkçesinden Altay Türkçesine şu şekilde görülmektedir.

ı > a, a > ı, ü > ö, ı > i, u > ı, ö > e, ü > ö, o > a, ükü > üü, üyü > üü, u > uu, uu > u, e > ee gibi Kırgız Türkçesinden Altay Türkçesine ünlü seslerde görülen değişimler iki lehçe arasındaki ses farklılıklarındandır.

ç > ş, ş > ç, z > s, s > ş, ş > s, p > b, k > g, b > m, b > y, n > m, n > m gibi değişimler Kırgız Türkçesinden Altay Türkçesine ünsüz seslerdeki farklılıklardır.

Kelimenin içinde veya sonunda fazladan görülen sesler Kırgız Türkçesinde /y/ sesi, Altay Türkçesinde /d/, /n/ ve /y/ sesleri iken, eksik olan sesler Altay Türkçesinde /t/, /s/ olduğu gözlenmiştir.

İncelenen her iki lehçedeki ortak kelimelerin 181 adet olduğu tespit edilmiştir. Hiçbir fark olmaksızın benzerlik gösteren kelimelerin 112 adet, geri kalan kelimelerin ise 69 adet olup birkaç ses değişimiyle, aralarında oluşturdukları farklarla karşılaşmaktayız.

Kırgız ve Altay Türkçesinde bulunan bu ortak kelimelerdeki benzerliğin ileri düzeyde olması iki lehçenin bazı ses özelliklerinin de yer yer benzer olmasından kaynaklanmaktadır. Buna verilebilecek örneklerden bazıları şunlardır:

E.T. *keyik* > Kır.T., Alt.T. *kiyik* (e > i), E.T. *yılan* > Kır.T., Alt.T. *cılan* (y > c), E.T. *sıçqan* > Kır.T., Alt.T. *çıçqan* (s > ç), E.T. *sığır* > Kır.T., Alt.T. *sıyır* (ğ > y), E.T. *tüg* > Kır.T., Alt.T. *tük* (g > k) E.T. *tilkü* > Kır.T., Alt.T. *tülkü* (i > ü gerileyici ünsüz

benzeşmesi), E.T. *oğlak* > Kır.T., Alt.T. *ulaq* (og > uu), E.T. *tebe* > Kır.T., Alt.T. *töö* (e > ö ve /t/ sesi korunması).

Başka dillerden alıntılanmış kelimelerde de aynı şekilde ortak ses değişimlerine rastlamak mümkündür:

Far. *kūçak* > Kır.T., Alt.T. *küçük* (dudak uyumu); Far. *pars* > Kır.T. *bars*, Alt.T. *bar* (p > b); Ar. *tavus* > Kır.T. *toos*, Alt.T. *toodu* (v > Ø); Moğ. *cegeren* > Kır.T. *ceyren*, Alt.T. *ceren~ceeren* (/g/ sesinin kaybolması).

İki lehçe arasında kelimelerde görülen farklılıkların sebebi ise çeşitli ses değişimlerinden ya da kimi kelimelerde iki lehçenin benzer olmayan, lehçenin kendisine has tipik ses özelliklerinden kaynaklandığı görülmektedir:

E.T. *quzğun* > Kır.T. *quzğun*, Alt.T. *qusğun*, E.T. *qaz* > Kır.T. *qaz*, Alt.T. *qas* (z > s); E.T. *örküç~örgüç* > Kır.T. *örköç*, Alt.T. *örköş* (ç > ş)

3.4. Varyantlı Kelimeler

Kelimeler içinde bazı ufak tefek ses değişimleriyle farklılaşmış şekilleri de gözlemlenmiştir. Kırgız Türkçesi ve Altay Türkçesi içinde bulunan bu varyantlar bazı kelimeler için iki varyant olarak gözlemlenirken, bazı kelimelerde ikiden fazla varyant kullanıldığı görülmektedir. Kırgız Türkçesi içinde 84 adet, Altay Türkçesi içinde de 60 adet olmak üzere toplam 144 adet birden fazla varyantı bulunan kelime tespit edilmiştir.

3.4.1. Kırgız Türkçesinde

A

aarı, ayrı ağ. Arı, yabanî arı.

Birinci kelimedede kelime başı uzun ünlü ve diğer kelimedede /a/ sesinden sonra gelen /y/ ünsüzü ile iki şekli bulunmaktadır.

acidaar, aydağar: Ejderha.

Ejderha kelimesinin Kırgız Türkçesinin $j > c$ değişimi ile /ę/ sesinin düştüğü bir varyantı ve $j > y$ değişimi, $h > g$ değişimi ve /r/ sesi ile /a/ sesinin yer değiştirerek oluşturduğu bir başka varyantı görülmektedir.

aqsar, aqsarı: Tüylü ayaklı bir nevi küçük kuş, *Strix scops*.

Bu kelime son seste bir /ı/ sesi bulunduran şekliyle iki varyanta sahiptir.

aqın, aqun kuş: Öten kuş.

Kelimenin son hece ünlüsü /ı/ ve /u/'lu olmak üzere iki şekli kullanılmaktadır.

alağuu: alağüü: Güvercin türü, tahtalı güvercin.

Son seste bulunan uzun ünlünün /uu/ ve /üü/'lü varyantları görülmektedir.

alağanat, alağanat: Büyük bir kuş adıdır.

Sözcük içinde /ę/ ve /q/ ünsüzü bulunan iki varyanta sahiptir.

aręımaq, aręamaq: Dayanıklılığı ve asaleti ile ünlü bir at cinsi.

Sözcük içinde /a/ ve /ı/ ünlüsü bulunan iki varyant gözlenmektedir.

arıs, arıs çıçqan, ars çıçqan: Kakım, as, sansargillerden, yazın esmer kırmızı, kışın beyaz renkli, kürkü değerli, etçil hayvan.

İç seste /ı/ sesi bulunduran ve bulundurmeyen olmak üzere iki şekli görülmektedir.

arqar, arxar: Dişi dağ koyunu, yabanî koyun.

Kelime içinde /q/ ve /x/ ünsüzünün bulunduğu iki varyant görülmektedir.

arstan, arıstan: Arslan.

Sözcük içinde /ı/ sesi bulunduran şekliyle birlikte iki varyantlı kullanımı mevcuttur.

asman, asmant: Geç enenmiş erkek hayvan.

Fazladan /t/ sesi bulunduran ve bulundurmeyenle iki şekilli görülmektedir.

ayban, aybaalı: Büyük çekirge.

Sözcük sonunda /l,ı/ sesleri ile /n/ sesi bulunduran iki şekli gözlenmektedir.

B

babılğan; babırğan: Baykuşgiller türünden yırtıcı bir kuş, pençeli baykuş; puhucuk, baykuşcağız (kuş).

Kelime içinde /l/ ve /r/ bulunduran iki şekli kullanılmaktadır.

badi, badik: ağ. Ördek

Kelime son seste görülen bir /k/ sesiyle iki şekildedir.

bağılan, bağlan: Süt kuzusu

Kelime içinde /ı/ sesi bulunduran ve bulundurmeyen şekliyle iki hâli görülmektedir.

barañda, paranda, paranda: Kuş

Kelime /p/'li ve /b/'li olmak üzere çift varyanta sahiptir. Ayrıca /n/ ve /ñ/ bulundurma açısından da kelime iki varyanta sahiptir.

bıtılda-, bıtıl, bıtılır-, bıtpıldıq: Cıvıldamak, bıldırcın sesinin taklidi.

Taklidî olan bu kelimenin /t/ sesi sonrasında değişen *-ılda, -pıl, -pılır, -pıldıq* şeklindeki farklı ses guruplarıyla üç varyantı görölmekte.

borqoldoy, borsoldoy: Porsuk yavrusu.

Kelime ortasında /q/ ve /s/ seslerinin bulunduğu iki şekli mevcuttur.

boto, botoy: Deve yavrusu.

Kelime sonunda fazladan bir /y/ sesi bulunduran varyantıyla birlikte iki şekli görölmektedir.

böcü, böcü, cöcü, çöcü: Cıvcıv, piliç.

Kelime, ilk seste /b, c, ç/ seslerini bulunduran üç şekle sahiptir. Ayrıca sözcüklerin birinde son seste ö > ü değişimi görölmektedir.

böktörgö, böktörgü: Bir ala doğan türü.

Son seste /ö/ ve /ü/ kullanımıyla iki şekillidir.

böy, böyü, böyön: Akrep; “Falanga” (Phalanga denilen zehirsiz büyük örümcek); tarantula (zehirli örümcek).

Kelimenin son sesinde /ü/ sesi ve /ö, n/ sesi bulunan üç varyantı gözlenmektedir

buura, buğra, puğur, buğur, buhur, kirgen buğra: buğra, erkek deve, deve aygırı.

Kelimenin iç ses olan /ę/ sesinin düşmesiyle uzun /uu/ ünlüsünün oluştuğu şekli, /ę/ sesinin /h/ sesine dönüştüğü şekli ve başta bulunan /b/ sesinin /p/’li hâliyle beş varyantı göze çarpmaktadır.

C

capan, capayı: Sahravi, yabanî.

Son seste /n/ ve /y, ı/ kullanımıyla iki şekilde kullanılmaktadır.

cayın, cayan: Yayın balığı; folk. Balık şeklindeki deniz canavarı; Mitolojik vahşî balık.

Kelimenin içinde yer alan /ı/ ve /a/ ünlüsü ile iki varyanta sahiptir.

celmaya, celmayan: Dayanıklı, güçlü ve hızlı bir deve türü; Yürük deve, hecin devesi.

Kelime sonunda /n/ ünsüzü bulunduran şekliyle birlikte iki varyant görülmektedir.

cööcılan, cöölcın: 1. Yılan; 2. Solucan, yağmur böceği.

Kelimenin içinde bulunan /c/ ve /l/ seslerinin yer değişimiyle ve /ı/ ünlüsünün düşmesiyle oluşan iki varyantı bulunmaktadır.

söölcın/söyölcın: Solucan, toprak solucanı.

Kelime içindeki /y/ ünsüzünün olmadığı, uzun /öö/ ünlüsünün olduğu şekliyle birlikte iki varyantlı olduğu görülmektedir.

cürdöök, cüyrük, cügürük: Koşu atı.

/d/ ve /öö/ seslerinin ve /ügü/ ses grubunun yer aldığı şekliyle üç varyantı bulunmaktadır.

Ç

çabalekey, çabılakey, çabiyekey: Kırılmaç.

Kelimenin içindeki ünlü seslerde ikinci hecenin ünlüsünün /a, ı, i/ ve üçüncü hecede bulunan ünlü sesin ise /e, a/’lı şekilleriyle üç varyantla karşılaşmaktayız.

çarıl-da-, çarqıl-da-, çarqıl-doo, çırqıl-da-, çıypıl-da-: Cıvıdamak (serçe hakkında).

Kelime içinde /l/ ve /q/ ünsüzü bulunan şekli, yine /ı/ yerine /y/, /q/ yerine /p/ kullanılan şekli, ayrıca son seste uzun /oo/ ünlüsünün ve ilk hecelerde /ı/ ünlüsünün bulunduğu beş varyantı kullanılmaktadır.

çegirtkeç, çegirtkeçi: Doğan cinsinden lâtince Falco vespertinus denilen kuş; çoban aldatan.

Kelimelerin birinde son seste /i/ ünlüsünün bulunduğu iki şekli görülmektedir.

çegir, çegir bayan, çekir bayan: Kuşların (alıcı kuşlar) koruyucusu, hamisi.

İç ses ünsüzünün /k/ ve /g/'li olduğu iki şekli görülmektedir.

çıbı, çıbıy: 1. Cıvcıv; **2.** Erkek atmaca; **3.** Ceylan yavrusu; **4.** Bozdoğanın veya atmacanın yavrusu; **5.** Yavru kuş, tüyleri henüz bitmiş yavru kuş.

Son seste /y/ ünsüzü bulunduran şekliyle iki varyantı kullanılmaktadır.

çıbın/çımın: Sinek, uçucu böcek.

İç seste /b/ ve /m/ sesi bulunduran iki varyanta sahiptir.

çıy-çuy, çıyq-çıyq, çıyp-çıyp: Cık-cık, cıvıl cıvıl.

Son ses ünsüzü /q/ ve /p/'li olmak üzere iki şekli kullanılmaktadır.

çıyçıq, çıyırçıq: Sığırcık kuşu, sığırcık.

İç seste /ı/ ünlüsü ve /r/ ünsüzünün yer almadığı şekilde birlikte iki şekli bulunmaktadır.

çimeli, çimeyil: Küçük karınca.

Kelime içinde /y/ sesinin olmayıp /l/ ve /i/ seslerinin yer aldığı şekliyle iki varyant söz konusudur.

çü, çı, çu: Deh (atı yürümeye zorlama haykırış).

Bu taklidî kelimenin /ı, u, ü/ ünlülerini bulundurmak suretiyle üç şekli bulunmaktadır.

çüülü, çüylü, çüylüü: Lâtince adı Astur palumbarius olan bir çeşit atmaca. Alıcı kuşun erkeği.

Kelime içinde /y/ sesi bulundurmayan ve uzun /üü/ ünlüsünü farklı yerlerde konumlandırılan olmak üzere üç şekilde kullanılmaktadır.

D

düm, dümbö: ağ. Koyunun kuyruğu; kuyruk.

Son seste /b/ ve /ö/ seslerinden oluşan *-bö* hecesini bulunduran ve bulundurmeyen olarak üzere iki şekli kullanılmaktadır.

E

eer qaçqı- eer qaçtı: Ürkek, hırçın at.

Son seste bulunan /q/ ve /t'/li olmak üzere iki şekli görülmekte.

erkeç, erkeş: (Enenmiş) Teke, erkeç.

Son seste /ç/ ve /ş'/li iki şekli bulunmaktadır.

H

hamsa, qamsa: Hamsi.

Kelime başında /h/ ve /q/ kullanılan iki şekli mevcuttur.

I, İ

ıç-bıç-, ıçıl-da-, ıçıl-daş-, ıçıl-doo, ızıl-da-, ızıl-daş-, ızıl-daşuu: Vızıldamak.

İlk hecesi *ıç-* ve *ız-* ile başlayan ve son hecede /ş/ ünsüzü ve uzun /oo, uu/ ünlüsü bulunduran yedi varyantlı taklidî bir kelimedir.

ilbesin, ilbeesin: Eti yenilen vahşî kuşların genel adı.

İç seste biri normal biri uzun olmak üzere kullanılan /e/ sesi iki varyantın özelliğini oluşturmaktadır.

ilegilek, ilekilek: Beyaz leylek; **qara ilegileg:** siyah leylek.

Kelimenin iç sesinde /g/ ve /k/ kullanılan iki şekli mevcuttur.

K, Q

qaaq-qaaq, qaq, quq: Gak; kuzgun sesi.

Kelime içinde normal /u/, normal ve uzun /aa/ ünlüsü ile üç varyantlı taklidî bir kelimedir.

qabaağan, qabaanaq: Vahşî, yırtıcı.

Kelimede bulunan /ğ, n/ veya /n, q/ metatezi ve /g/ ve /q/ li şekliyle iki kullanımı mevcuttur.

qantala, qantaloo: Tahtakurusu.

Son seste bulunan /a/ ve /oo/ uzun ünlüsüyle iki varyantlı bir kelimedir.

qarabayır, qarabayı: Saf kan Türkmen atıyla bayağı attan doğan, dayanıklı sağlam at.

İki varyanttan birinde son seste /r/ ünsüzü bulunmamaktadır.

qazğaldaq, (qazğandaq Rad.): Yabanî ördek türü.

Kelime içinde /l/ ve /n/'li iki varyantı mevcuttur.

keltepoz, kelte boz: Bir nevî kara kuş, kartal.

Boz/poz yapısı varyantların birinde ek şeklinde birleşik ve /p/'li olarak, diğerinde ise /b/'li şekilde ayrı bir kelime olarak yazılmıştır.

keskek, keskeldirik: Kertenkele.

Bir kelimedede olup diğerinde olmayan *-ldiri* ses gurubuyla iki varyantlı olduğu görülmektedir.

kilekte-, killyaq: Kartalın çıkardığı ses.

İki varyantlı ses taklidi bir kelimedir.

qocqul müyüz, qoçqor müyüz: Salyangoz.

İki kelimededen oluşan bu yapının ilk kelimesinin son sesinde /r/ ve /l/ ünsüzü bulunan yine ünlülerde /u/, /o/ bulunan iki şekli görülmektedir.

qodik, qodük, ködik, qodelek: Yabanî veya evcil at ve eşek yavrusu.

Kelimenin son hecesinde /i, ü/ ünlüsü bulunduran, başta /q, k/ ünsüzü yer alan, ayrıca son hecede /l, e/ selerini de dâhil eden şekilleriyle dört varyant karşımıza çıkmaktadır.

qorq-qorq, qorqulda-: Domuz, kaz, kuğu gibi ötmek, hırıldanmak; homurdanma.

Kelime *qorq-qorq* isim şekli ve *-ulda* isimden fiil yapma eki almış fiil şekliyle iki kullanımlıdır.

kösöm, közöm: Koyun ve keçilere liderlik eden teke.

Kelimenin içinde bulunan /s/ ve /z/ ünsüz seslerinin kullanımıyla iki şekli görülmektedir.

qulan, quldan: Yabanî eşek.

Kelimenin içinde bulunan /l/ ünsüzünün yanında bir de /d/ ünsüzü görülen şekliyle iki varyant karşımıza çıkmaktadır.

qulunda, qulundaş, qulundoo, qulunduu: Kulunlamak.

Son seste iki uzun ünlü kullanımı, /a, o, u/ farklı ünlü sesler ve kelimenin birinde yer alan /ş/ ünsüzü ile dört varyantlıdır.

qurq-qurq, qurqulda-: 1. Gurk gurk, tavuğun kuluçkaya yatarken ve yavrularını çıkarırken çıkarttığı ses; 2. Kuğu, kuzgun, çaylak gibi kuşların çıkardığı ses.

Kelime isim ve sonuna *-ulda* eki almış fiil olmak üzere iki şekillidir.

küşük, küçüü: Enik, köpek ve kurt yavrusu.

Son ses ünsüzü /k/'nin düşüp yerine uzun /üü/ ünlüsünün görüldüğü hâliyle iki şekli bulunmaktadır.

M

maar, mar: yılan

Kelime içinde bulunan biri normal, biri uzun /aa/ ünlü sesiyle iki şekli karşımıza çıkmaktadır.

mañqıt, mañğıt-dañğıt: Bir cins köpek adıdır; büyük köpek.

Başta /m/ ve /d/ ünsüz sesli ve son hecede bulunan /g/ ve /q/ ünsüz sesli şekli ile üç varyant görülmektedir.

martışqa-martışke: Canlı ve hareketli küçük maymun türü, maymun.

Kelimenin sonunda /q/ sesi yerine ince /k/, /a/ sesi yerine /e/ ünlüsü görülen iki şekli karşımıza çıkmaktadır.

megecin, megilcin: Dişi domuz, yavruları olan domuz.

Kelime içinde /i/ ve /l/ sesi bulunan şekliyle iki varyantlıdır.

miyoo, miyoolo-: Miyavlama; kedi sesi.

Kelimenin sonunda bulunan *-lo* isimden fiil yapma eki ile iki şekli görülmektedir

mingi, mingiç: Binek, binmeye yarayan at.

Kelime sonunda bulunan /ç/ sesiyle iki şekli görülmektedir.

möndölöy, çöndölöy: ağ. Fare yavrusu.

İlk ses olarak /m/ ve /ç/'li iki hâli görülmektedir.

möö, möörö-: Böğürmek (inek öküz).

Kelime sonunda *-rö* eki bulunduran ve bulundurmayan olmak üzere iki kullanımını mevcuttur.

O

oopaz, oopos: Enenmiş öküz.

Kelimenin son iki sesinde ünlü /a/ ve /o/, ünsüz /z/ ve /s/ kullanımıyla iki şekilde kullanılmaktadır.

P

par, part: Kuşun yumuşak tüyü; kanatlı hayvanların tüyü.

Sonuna /t/ ünsüzü eklenmiş ve elenmemiş olmak üzere iki şekli bulunduğu görülmektedir.

S

saan, saalu: Sağılan, sağılmış, süt veren, sağmal.

Son hecede /n/ sesi ve /l/, /u/ sesleri bulunduran iki şekle sahiptir.

T

taqay, taqıy: yahut **eşektin taqayı:** Sıpa.

Son hecede /a/ ve /ı/ ünlüsü bulunan iki şekli göze çarpmaktadır.

tarançı-taraançı: Serçe.

Kelime ortasında normal ve uzun /aa/ ünlüsü bulunan iki şekli bulunmaktadır.

tay, taa, taaceñ: Tay, bir yaşında iri hayvan.

Kelime sonunda bulunan /y/ sesi kaybolup uzun /aa/ ünlüsünü meydana getiren bir şekli, son hecede *ceñ* bulunduran diğer bir şekli ile üç varyantı bulunmaktadır.

tayğan, tayğanı: Tazı.

Varyantın birinde kelime sonunda /ı/ ünlüsü görülmektedir.

turna, turuna: Turna, kuş türü.

İki varyantın birinde kelime içinde fazladan bir /u/ sesi türemiştir.

tuyaq, tuyğaq: Hayvan tırnağı (toynak).

İki kelimedenden birinde fazladan /ğ/ ünsüzü karşımıza çıkmaktadır

tyülen, tülen: Fok, ayı balığı.

Kelimelerin ilkinde iç seste ayrıca bir /y/ ünsüzü bulunmaktadır.

Ü

ür-, ürüş: Havlamak.

Sonda görülen *-üş* (fiil çatı)³⁸¹ ekiyle iki şekillidir.

üyürsök, üyürsöök at: Sürüden ayrılmayan at.

Uzun /öö/ ünlüsü bulunan ve bulunayan hâliyle iki şekli görülmektedir.

Z

zımırıq, zumuruq: Efsanevî kuşun adıdır.

Kelime bir düz-dar /ı/ ünlüsü, birde düz-geniş /u/ ünlüsü bulunduran iki şekilde karşımıza çıkmaktadır.

3.4.2. Altay Türkçesinde

A

arı, aruu, adaru: Arı, eşek arısı.

Kelime içinde /d/ ünsüzü bulunduran ve son seste /ı/ ve /uu/ ünlüleri yer alan üç şekli mevcuttur.

abiğay, abuğay, ayğay: Kurt.

Üç varyantı bulunan kelimenin /ı/ ve /u/ ünlüsü bulunduran iki şekli ve ikinci hecenin tamamen kaybolup yerine /y/ ünsüzünün geçtiği bir şekli bulunmaktadır.

alabuğa, albaa, albağa, albuğa: Samur.

İç seste /a/ ve /u/ bulunduran iki şekli, /ğ/ ünsüzünü düşürüp uzun /aa/ ünlüsü oluşturan bir şekli ve ikinci hecede /a/ ünlüsü bulundurmayan iki yapı olmak üzere dört varyantlıdır.

altın toğıs, altın toñus, altın toğus, altın toñıs: Tavus.

İki kelimededen oluşan bu hayvan adının ikinci kelimesi içinde /ğ/ ve /ñ/ ünsüzü bulunmakta, ayrıca /ı/ ve /u/ kullanımı görülmektedir. Böylece kelimenin toplam dört şekli karşımıza çıkmaktadır.

apsan, aspan: Çekirge

/s/ ve /p/ ünsüzlerinin yer değiştiği görülmektedir.

³⁸¹ H. Kasapoğlu Çengel, *age.* s. 506.

B

baarçiq, barçiq: Sığırçık.

Kelimenin bir normal, birde uzun /aa/ ünlüsü bulunan iki şekli bulunmakta.

bapılda-, bapılduuş: Vraklamak.

Kelimenin son hecesinde uzun /uu/ ünlüsü ve /ş/ ünsüzü ile iki şekillidir.

bıza, bızaa, bozu, bsaa, psaa: Buzağı.

Bol varyantı olan bu kelimenin /ı/ sesinin /o/ şeklinde ve düştüğü şekli bulunmaktadır. Ayrıca ilk seste /b/ yerine /p/ ünsüzü ve son seste /aa/ ünlüsü ile beş kullanımı bulunmaktadır.

borsıq, borsuq: Porsuk.

Son hecede /ı/ ve /u/ bulunduran iki şekli görülmektedir.

bödnö, bödnö: Bildircin.

İç seste /ö/ ünlüsü bulunduran ve bulundurmayan olmak üzere iki varyantlı bir kelimedir.

C

cabaa, cabağa iki yaşına varmamış tay.

Son hecede /ğ/ sesinin düşüp uzun /aa/ ünlüsünün oluştuğu şekli ile iki şekli mevcuttur.

cabıdaq, caydaq: Eyer vurulmamış at, boş at.

Kelime içinde *-bı* hecesi ve onun yerine /y/ ünsüzü bulunduran iki kullanımı görülmektedir.

calağa, calaa: 1. Kıl. 2. İbik (horozda).

Son hecede /ğ/ sesi düşüp /aa/ oluşturan bir varyantı ile birlikte iki şekli bulunmaktadır.

cuzaq, cusaq: 1. Keçi; 2. Oğlak, keçi yavrusu.

Kelime içinde /s/ ve /z/ ünsüzü bulunduran iki şekle sahiptir.

Ç

çarağan, çaraan: Alabalık.

Son hecede /ğ/ ünsüzü düşüp uzun /aa/ ünlüsü oluşturan iki şekli mevcuttur.

çımıl, çımın: Sinek.

Son seste /n/ ve /l/ ünsüzü bulunduran iki varyant görülmektedir.

çımalı, çımaalı: Karınca.

Kelimenin birinde normal /a/, birinde uzun /aa/ ünlüsü bulunduran iki varyantı mevcuttur.

çoqır, çoqır añ, çoqıraaq, çoqur, çooqur: Vaşak.

Kelimenin son hecesinde /ı/ ve /u/ ünlüsü bulunduran, uzun /aa/ ünlüsü ile /q/ ünsüzü bulunduran ve ilk hecede uzun /oo/ ünlüsü bulunduran dört varyanta sahiptir.

çumaş, sumaş: Köstebek, dağ sıçanı.

İlk sesi /ç/ ve /s/'li olmak üzere iki şekli görülmektedir.

İ

inek, iynek: İnek.

Kelime içinde /i/ sesi yanında /y/ ünsüzü türemiş iki şekli kullanılmaktadır.

K

qarağula, qaraqula: 1. Aslan 2. mit. (Destanda) hayvan.

Kelimenin /ğ/'lı ve /q/'lı kullanımları mevcuttur.

qarılğaş, qarlağaş: Kırlangıç.

İç hecedeki /l/ ünsüzünün önünde ve arkasında olmak üzere farklı yerlerde hem /ı/ hem /a/ sesinin yer aldığı iki şekli bulunmaktadır.

qımısqay, qımısqayaq: Karınca.

Kelime sonunda *-aq* (isimden isim yapma)³⁸² eki bulunan şekli ile birlikte iki kullanımı mevcuttur.

qoq-uyaq, qooq, qooqoyoq, qooqoy, qooqoq, qooquyaq: esk. avc. Kurt.

³⁸² F. Güner Dilek, *age*. s. 1019., A. Elcan, *age*, s.36.

Altı varyantlı kelimedede varyantlar /u/, /a/, /o/ ünlülerinin farklı yerlerde kullanımlarından ve uzun ünlü kullanımından kaynaklanmaktadır.

kögön, kögöön: At sineği, büve, büvelek.

Son seste bulunan normal ve uzun /öö/ ünlüsü ile iki kullanımı mevcuttur.

qunacın, qunacım: İki (veya üç?) yaşındaki dana.

Son hecede bulunan biri normal, biri uzun /ıı/ ünlüsü olmak üzere iki şekilde kullanılmaktadır.

quran, qurağan: Kuzu.

Kelime içinde /ğ/ sesinin düştüğü varyantla birlikte iki şekillidir.

kücürci, kücey: Üç yaşındaki boğa.

Son hecede değişen kelime iki varyantlı olarak karşımıza çıkmaktadır.

külmüs, külbüs: Keçi yavrusunun dişisi; erkek karaca.

Kelime, içinde /m/ ve /b/ kullanımıyla iki şekilde karşımıza çıkmaktadır.

M

macalay, mancalay: Ayı.

Kelime içinde /n/ sesi bulunmayıp uzun /aa/ bulunan ve /n/ sesi bulunup /aa/ bulunmayan iki kullanımı görülmektedir.

meçertke, meçirtke: Baykuş.

Kelime içinde /e/ ve /i/ ünlüsü bulunan iki kullanımı görülmektedir.

mıy, miy: Kedi.

Kelime içinde /ı/ ve /i/ sesi bulunduran iki şekli kullanılmaktadır.

mıyğaq, muyğaq: Dişi maral.

Kelimenin ilk hecesinde /ı/ ve /u/ bulunan iki şekli mevcuttur.

momon, nomon: Köstebek, yer ayısı.

Kelimenin kelime başında /m/ ve /n/ sesi bulunduran iki şekli mevcuttur.

mürküt, mörküt, mörküttiñ: Kartal.

Kelimenin ilk hecesinde /ü/ ve /ö/, sonuna da *-tin* eki almış üç şekli görülmektedir.

Ö

ögüs ayu, öküs ayu, öñüs: Erkek ayı.

/g/, /k/ ve /ñ/ ünsüzü bulunduran üç şekli mevcuttur.

S

saqıl, sahq: Sincap.

/q/ ve /l/ ünsüzlerinin yer değiştiğini gördüğümüz iki varyantı mevcuttur.

saqsaq, saqsarğa, saqsırğa: Bir yaşındaki kuzu.

Kelime içindeki hecede /a/ ve /ı/ ünlüsünün kullanıldığı iki ve iç hecede /r/ ünsüzünün bulunmadığı, son hecede /q/ ünsüzünün bulunduğu üç kullanımı mevcuttur.

sarbağa, sarbaa: Henüz iki yaşına gelmemiş olan tay.

Kelime sonundaki /ğ/ sesinin düşmesiyle meydana gelen /aa/ ünlüsü ile iki şekilde kullanılmaktadır.

sarqaq, sağal: mec. Keçi.

seksek, sekserge: Bir yaşından küçük tay.

Kelime sonunda /k/ sesini bulunduran, son hecede /g/ ve /r/ seslerini bulunduran şekliyle iki varyantlıdır.

sulağı, sulaaqı: Kuyruklu; mec. Kurt.

İki kelimenin birinde iç seste uzun /aa/ ünlüsü ile /k/ ünsüzü bulunduran ve bir diğerinde /ğ/ ünsüzü bulunduran iki şekli karşımıza çıkmaktadır.

sülük, şülük: Sülük.

Keime başında /ş/ ve /s/ ünsüzü kullanan iki şekli görülmektedir.

Ş

şymanar, çymanar: Kuyruk.

Kelime başında /ş/ ve /ç/ bulunduran iki varyantı kullanılmaktadır.

şüürmekçi, süürgekçi: Doğan, yabanî.

Kelime başında /ş/ ve /s/ ile kelime içinde /m/ ve /g/ sesini kullanan iki şekli mevcuttur.

T

talbı-, talbıra-: Uçmak.

Son hecede *-ra* eki almış şekliyle iki varyantlıdır.

taltar, tartal: Bıldırcın.

Kelimede /r/ ve /l/ ünsüzlerinin yer değiştirdiği iki varyant görülmektedir.

tarbağan, tarbaan: Köstebek.

/ğ/ sesi düşerek uzun /aa/ ünlüsü oluşturmuş iki varyantı mevcuttur.

tarbalcı, tarbalcın: Kartal.

Son seste /n/ bulunduran ve bulundurmayan iki şekli görülmektedir.

teelgen, teylegen: Çaylak.

/y/ sesi düşerek uzun ünlü oluşturan varyantı ile iki şekilde karşımıza çıkmaktadır.

telkin, telin: Karaca.

Kelimelerin birinde iç seste /k/ ünsüzünün fazlalığı göze çarpmaktadır.

tersiyek, tersek; terzeyek: Köstebek.

Kelime içinde /i/ ünlüsü bulunan ve bulunmayan, iç hecede /s/, /z/ ünlülerini bulunduran, son hecede /y/ sesi bulunan ve bulunmayan üç şekli görülmektedir.

tomurtqa, tomırtqa: Ağaçkakan.

Kelimenin iç hecesinde birinde /ı/ diğerinde /u/ sesinin yer aldığı iki şekli bulunmaktadır.

tük, tüü: Tüy.

Kelime sonunda /k/ sesi düşerek uzun /üü/ ünlüsü oluşturmuş iki varyant görülmektedir.

tölögö, tölöö: Genç koyun.

Kelime sonundaki hecede bulunan /g/ sesinin düşerek oluşturduğu /öö/ ünlüsünü bulunduran iki şekli karşımıza çıkmaktadır.

U

ulaq, uulaq: Oğlak.

Başta bulunan normal ve uzun /u/ ünlüsüyle kelimenin iki şekli göze çarpmaktadır.

uluuçı, uluçı: Kurt (kelime anlamı “uluyan”).

İç seste uzun /uu/ ünlüsü bulunduran ve bulundurmeyen şekliyle iki varyantlıdır.

unaa, una, ina: İşçi at. (kelime anlamı “at arabası”)

Kelime başında /ı/ ve /u/ sesleri ve kelime sonunda normal /a/ ve uzun /aa/ ünlüsü bulunduran üç şekle sahiptir.

Ü

üreçi, üreeçi, ürge, ürgeeçi, ürgülçek: Köpek.

Bol varyantı bulunan bu kelimenin uzun /ee/ ünlüsü ve /g/ ünsüzü bulunduran, ayrıca kelime sonunda -çi ve -çek (isimden isim yapma) ekleri bulunduran beş kullanımı mevcuttur.

üs, üüs: Vaşak.

Biri normal, biri uzun /ü/ olmak üzere iki kullanım mevcuttur.

3.4.3. Kırgız ve Altay Türkçesinde Varyant İçin Değerlendirme

Kırgız Türkçesinde:

Ünlü sesler bakımından oluşan varyantlar çoğunlukla şu şekilde gerçekleştiği görülmektedir. Fazladan /ı/, /i/, /u/ sesi bulunması ya da eksikliği sonucu oluşmaktadır: *aqsar ~ aqsarı, arstan ~ arıtsan, turna ~ turuna, çegirtkeç ~ çegirtkeçi*.

Ayrıca *ı ~ u, ı ~ a, a ~ o, i ~ e, ö ~ ü, i ~ ü ~ e, ı ~ i, a ~ i, a ~ e, ü ~ ö, uu ~ üü, ug ~ uu*, gibi ikili veya üçlü şekillerin kullanılmasının varyanta sebep olduğu görülmektedir: *aqın ~ aqun quş, megecin ~ megilcin, çabalakey ~ çabilakey ~ çabiyekey, miyoo ~ miyoolo, alağuu ~ alagüü, çarqılada ~ çarqıldoo, qantala ~ qantaloo, martışqa ~ martışke, böcü ~ böcö*.

Hem uzun hem normal ünlü ses kullanımlarının varyant sebebi olduğu görülmektedir: *tarançı ~ tarançı, üyürsök ~ üyürsök, çüylü ~ çüylüü, ilbesin ~ ilbeesin*.

Ünsüz seslerde ise varyant kelime içinde veya sonunda fazladan /y/, /n/, /r/, /d/, /k/, /ğ/, /t/, /ç/ gibi ünsüz seslerin bulunması neticesinde oluşmaktadır: *qulan ~ quldan, çıbı ~ çıbıy, celmaya ~ celmayan, boto ~ botoy, badi ~ badik, par ~ part, qarabayı ~ qarabayır, tuyağ ~ tuyağ, tülen ~ tyülen, mingi ~ mingiç*.

Ayrıca *g ~ q ~ k, k ~ q, h / x ~ q, r ~ l, l ~ n, p ~ b, q ~ s, l ~ y, b ~ m, k ~ t, ç ~ ş, s ~ z, m ~ d, m ~ ç* gibi iki şeklin de kullanılması kelimenin birkaç şeklini oluşturmuştur: *alağanat ~ alaqanat, arqar ~ arxar, matrişqa ~ matrişke, hamsa ~ qamsa, kösöm ~ közöm, mañqıt ~ mañğıt ~ dañğıt, möndölöy ~ çöndölöy, çıbın ~ çımın, eer qaçqı ~ eer qaçtı, erkeç ~ erkeş, qazğaldağ ~ qazğandağ, keltepoz ~ kelteboz, ilegilek ~ ilekilek, barañda ~ paranda, borqoldoy ~ borsoldoy, babilğan ~ babırğan*.

Yine /g/, /y/, /k/ sesleri kullanılan, kullanılmayan veya düşüp uzun ünlünün olduğu durumlar vardır: *tuyağ ~ tuyağ, çüülü ~ çüylü, söölcan ~ söyülcan, buura ~ buğura, küçük ~ küçüü, tyülen ~ tülen*.

Kelime sonunda *-ulda, -ılda, -ceñ, bö -rö, -çar, -lo* (isim-fiil), *-üş* (fiil çatı) gibi ses grupları ve eklerin bulunması sonucu oluşmuş varyantlar da mevcuttur: *qorq ~ qorqulda, möö ~ möörö-, qulca ~ qulcaçar, ür- ~ ürüş, tay ~ taa ~ taaceñ, miyoo- ~ miyoolo- düm ~ dümbö*.

Yer değiştiren /n-q, g/, /c-l/ gibi seslerin de varyant sebebi olduğu görülmektedir: *cööcılan ~ cöölcan, qabağan ~ qabaanağ*.

Altay Türkçesinde:

Ünlü seslerde yine çoğunlukla $ı \sim u$, $ı \sim a$, $a \sim u$, $a \sim o$, $ı \sim o$, $u \sim o$, $ı \sim i$, $i \sim e$, $ö \sim ü$, $aga \sim aa$, $a \sim aa$, $ı \sim ıı$, $e \sim ee$ ~ ge gibi ikili şekillerin kullanımı varyanta sebep olmuştur: *abiğay ~ abuğay*, *bıza ~ bızaa ~ bozu ~ bsaa ~ psaa*, *caba ~ cabağa*, *çımali ~ çımali*, *mıy ~ miy*, *meçertke ~ meçirtke*, *qunacın ~ qunacıun*, *borsıq ~ borsuq*,

Ünsüz seslerde ise kelime içinde veya sonunda fazladan /y/, /n/, /d/ sesi bulunması varyant sebebi olmaktadır: *inek ~ iynek*, *tarbalcı ~ tarbalcın*, *arı ~ aruu ~ adaru*. Yine $g \sim q$, $k \sim q$, $n \sim l$, $z \sim s$, $s \sim \text{ş}$, $\text{ç} \sim \text{ş}$, $m \sim b$, $p \sim p$, $b \sim y$, $g \sim \text{ñ}$, $s \sim \text{ç}$, $m \sim g$ gibi ikili kullanımlar varyanta yol açmıştır: *sülük ~ şülük*, *şıymanar ~ çıymanar*, *şüürmekçi ~ süürgekçi*, *ögüs ayu ~ öküs ayu*, *külmüs ~ külbüs*, *qarağula ~ qaraqula*, *çımıl ~ çımın*, *cuzaq ~ cusaq*.

Ayrıca /g/, /k/, /y/ sesi kullanılan, kullanılmayan veya düşüp uzun ünlü oluşan durumlar mevcuttur: *sarbağa ~ sarbaa*, *telegen ~ teylegen*, *inek ~ iynek*, *tük ~ tüü*. Yine hem uzun hem normal ünlü sesin iki şeklinin de kullanımlarının varyant sebebi olduğu görülmektedir: *üs ~ üüs*, *uluuçı ~ uluçı*, *kögön ~ kögöön*.

Yer değiştirme özellikle /l-r/, /l-q/, /r-t/, /p-s/, /l/ gibi sesler arasında görülmektedir: *taltar ~ tartal*, *saqıl ~ salıq*, *apsan ~ aspan*. /l/ sesinin Altay Türkçesinde yer değiştirmeye müsait olduğunu söyleyebiliriz.

-ra, -tın, (-aq, -çı, -çi, -çek isimden isim yapma), -bı gibi ses grupları ve ek kullanımları varyant oluşumlarına sebep olan durumlardır: *qımısqay ~ qımısqayaq*, *üreçi ~ üreeçi ~ ürge ~ ürgeeçi ~ ürgülçek*, *talbı ~ talbıra*, *mürküt ~ mörküt ~ mörküttiñ*.

Kırgız Türkçesi ve Altay Türkçesindeki varyantlı kelimelerin her iki lehçede de çoğunlukla ünlü seslerde hem uzun hem normal ünlünün kullanımından ve $ı \sim u$, $ı \sim a$, sesleri arasındaki ikili kullanımlardan kaynaklandığı görülmektedir: Kır.T. *aqın ~ aqun quş*, Alt.T. *abiğay ~ abuğay*; Kır.T. *çabalakey ~ çabilakey*, Alt.T. *saqsaq ~ saqsarğa ~ saqsırğa*.

Ünsüz sesler bakımından ise fazladan /y/, /n/, /d/ seslerinin bulunması: Kır.T. *çıbı ~ çıbıy*, *celmaya ~ celmayan*, *qulan ~ quldan*; Alt.T. *inek ~ iynek*, *tarbalcı ~ tarbalcın*, *arı ~ aruu ~ adaru* ve $g \sim k / q$, $s \sim z$, $\text{ç} \sim \text{ş}$, $p \sim b$, $m \sim b$ ikili şekilleri göze çarpan bazı kullanımlardır: Kır.T. *ilegilek ~ ilekilek*, *alağanat ~ alaқанat*, *kösöm ~ közöm*, *erkeç ~ erkeş*, *barañda ~ paranda*, *çıbın ~ çımın*; Alt.T. *qarağula ~ qaraqula*, *cuzaq ~ cusaq*, *şıymanar ~ çıymanar*, *külmüs ~ külbüs*, *bsaa ~ psaa*. Yer değiştiren

seslerin çoğunlukla /l/ ile değiştiği görölmektedir: Kır.T. *çimeli, çimeyil*; Alt.T. *saqıl, salıq*.

İki lehçede de oluşun varyantlar ya alıntı sözcüklerin zamanla değişmesi ya da az çaba sarf etme sebepli gibi görünmektedir.

3.5. Kırgız ve Altay Türkçesinde Kelimelerin Semantik Değerlendirmesi

İncelemelerimiz sonucunda tespit edilen kelimelerin içinde Türkçe, Farsça, Arapça, Moğolca ve Rusça kökenli kelimeler bulunduğu görülmüştür (Çalışmada kullanılan sözlükler itibariyle). Kırgız Türkçesinde alıntı kelimelerde Farsça'nın, Altay Türkçesinde alıntı kelimelerde Moğolca'nın fazlalığı göze çarpmaktadır. Gerek alıntı, gerekse Türkçe kelimelerin çoğunluğunda anlam olarak herhangi bir değişim olmadığı, ilk anlamıyla kullanıldığı görülmektedir.

Ayrıca çalışma neticesinde anlamsal açıdan aynı manaya gelen birden fazla kelime ve birden fazla anlam taşıyan aynı kelimelerin varlığı gözden kaçmamıştır.

Tür ve özelliklerine göre verilen adlar da her iki lehçede yerini almaktadır.

Çoğu lehçede görülen *bürge*, *maral*, *tulpar*, *toyğar*, *ejderha*, *çekürtke*, *kançık*, *kebuter*, *kögürçgen*, *kurbaka*, *mar*, *mercan*, *sırtlan*, *kirpi*, *kaplan* gibi kelimeler Kırgız Türkçesi içinde bulunurken, Altay Türkçesi içinde görülmemektedir. Ayrıca her iki lehçenin kendi içinde türettiği düşünülen kelimelerde diğer lehçede görülmemektedir: Kır.T. *qapçıqtuu canbar*, *qapteşer*, *qıştoobay*, *murutçan qoñuzdar* gibi kelimeler Altay Türkçesi içinde bulunmamaktadır. Alt.T. *qabırıq müüs*, *kiji kiyik*, *tırmaqtu qoy*, *tuygaktu* gibi kelimeler de Kırgız Türkçesi içinde yer almamaktadır.

3.5.1. Aynı Anlama Gelen Birden Fazla Kelimeler

Çalışmamızda Kırgız Türkçesi ve Altay Türkçesinde Sözlükler itibariyle derlenen kelimeler içinde azımsanmayacak miktarda anlamları aynı olan, ancak yapı itibariyle farklı birden fazla kelimeye de rastlanmıştır. Birden fazla aynı anlama gelen bu kelimelere rastlanılması ve kelimelerin bu denli bolluğu şaşırtıcı olmadığı gibi Türkçenin ne kadar zengin ve güçlü bir dil olduğunu da kanıtlar niteliktedir.

Kırgız Türkçesinde 62 adet, Altay Türkçesinde ise 45 adet hayvan adını karşılayan birden fazla kelime bulunmaktadır.

3.5.1.1. Kırgız Türkçesinde

akbaba → qumay, quzğun.

akrep → böy, böyü, böyön, qara qurt, çayan.

alabalık → forel, alabalıq.

at → aspi, at, ayğır, qıl quyruq, ay tuyaq, cılcı.

arı → aarı, ayrı.

ayı → ayuu, ötögön, sayas mit.

balıqçıl (kuş) → balıqçı, balıqçı kuş, kök qıtan.

cıvildama: bıtıl-da-, bıcıra-, bıcıraş, çarılda, çarkqıl-da, çarqıl-do, çıy-çuy, çıyq-çıyq, çıyp-çıyp, çırqıl-da, çıypıl-da.

civciv, kuş yavrusu → balapan, böcü, böcö, cöcö, çöçö Far., çıbı, çıbıy, çürpö.

çekirge → çegirtke, qara çıyırçıq.

dağ keçisi → cusaq ağ., çebiç ağ., too eçki, eçki, qızıl kiyik.

domuz → doñuz, çoçqo, hınzır, qaqaq, qaman.

eklem bacaklılar → köp buttular, muunaq qurtar.

gag: qaq, qaaq-qaaq, qarqıl-da-, qorq-qorq, qorqul-da-, qurq-qurq, qurqul-da-.

gergedan → kerik Far., nosoroğ.

göçmen kuş → teli quş, kelgin quş.

güvercin → kepter Far. (kebuter), kögüçkön.

havlama → abala, acıl-da, ap, ars, arsil-da-, gav-gav, uñqul-da-, ür-, ürüş.

hamsi → ançous, hamsa, qamsa.

hayvan → tört ayaqtuu mec., ayban Ar., canıbar Far., teqe, tülük.

hindi → ündük, kürp, kürkö tooq.

ibik → cığa, qamğaq, taacı.

inek → inek, pada Far.

kanat → qanat, temingi.

kanguru → börsö, qapçıqtuu canıbar, kenguru.

karaca, ceylan → elik, too eçki, bökön, bulan, ceyren, qaraça.

kartal → bürküt, keltepoz, ketle boz Far.

kelebek → evelek ağ., köpölök.

kırkayak → qırqayaq, ımsaqçı.

kırlangıç → çabalekey, çabılakey, çabiyekey, qarlığaç.

kirpi → qarmüştök ağ., kirpi, çeçen.

koyun → qad, qoy, maarama kad.

koza (ipek kozası) → kökön Rus., pilla ağ.

kunduz → kemçet, qunduz.

kurt → börü, it-quş, qarışqır, saqsay kad., uluma mec.

kuyruk → quyruq, düm, dümbö Far. ağ.

kuzu → qozu, köspant, marqa kad..

köpek → it, köbök - köpök esk.

leylek → ilegilek, ilekilek, qara qunas.

maymun → maymıl Ar., meçin.

ördek → badi, badik, ağ. ördök.

örümcek → cörgömüş, örmökçü ağ.

ötmek → sayra-, tanşı-

pars, kaplan → bars, caabars, colbors, qabılan.

pençe → calqın, çeñgel, tırmaq.

salyangoz: qocqul müyüz, qoçqor müyüz, ülül.

sıçan, fare → çıçqan, ar çıçqan, qalar ağ., qapteşer, keles, kelemiş Far.

sığırçık → çiyçiq, çiyirçiq, qara quçqaç, qara çiyirçiq, sanduğaç.

sığır (büyükbaş) → baqar, qara ağ., sıyır ağ., kele ağ., tülük, uy, bodo.

sırtlan → giyena, sırttan.

sivrisinek → çirkey, paşa ağ, maşa, maşa Far., sarı maşa.

sungur kuş → baz, şumqar.

sürüngen → reptiliya, soylooçu.

tay → cabağı, qulun, tay, taa, taaceñ.

tahtakurusu → qamandek ağ., qantala, qantaloo Far., közögüçtör.

tazı → añçı it, tayğan/tayğanı, tazı Far.

tilki → keröo ağ., qırsa kad., tülkü.

timsah → alliğator, eçki marlar, qroqodil, acıdaar Far.

vahşi, yırtıcı → alman, alğır, capan, capayı, carğıç, cerdik, cırtqıç, qabağan, qabaanaq, qara ooz, tırmaqtuu Mec.

yarasa → carğanat, carıldaq.

yengeç → qısqıç, qısqıç baqa, qrab, raq, çayan.

yılan → cılan, maar, mar, soymol, cöocılan, cöölcan.

3.5.1.2. Altay Türkçesinde

ağaçkakan → tomurtqa, tomırtqa, qaradas.

alabalık: çarağan, çaraan,

arı → arı, aruu, adaru.

aslan → qarağula, qaraqula Rus., arslan.

at → at, cııqı.

at sineği → kögön, büve, büvelek, canşıq, çapşıq, kögöön, seek, sayğaq.

ayı → ayu, cerdiñ eezi, macaalay, mancalay, tayğanıñ abazı.

baykuş → caman quş, meçertke, meçirtke, ükü, sarı ükü.

bıldırcın → bödnö, bödönö, tatlar, tartal.

boynuz → müüs, şıyra.

çekirge → apan, aspan, segirkiş.

domuz → qantır, toñuz, qaqaq Moğ., çoçqo.

gaga → tumçuq, çoquş, çoqış

horoz → kürtük Moğ., pötük Rus.

inek → inek, iynek, sooq tumçuq.

kakım → colos, qara quyruq.

karaca → telkin, telin, quran Moğ., elik.

karınca → qımaalı, qımısqaq, qımısqaqayaq, küzürüm, sarı sayyek, siygek, qumursqa, çımalı.

kartal → çumğum, mürküt, mörküt, mörkütüñ, qarışıt, qan-kerede, tarbalcı, tarbalcın.

keçi → teke, qabırıq müüs, eçki, çek, cuzaq, cusaq, ulaq, balqa.

keci → mırıy, mıy, miy, mıyqal, kikse.

kokarca → çarlaq, coon moyın, coon küçüün, erlen, küzen.

koyun → maraaçı, maaraçı, qoy.

köpek → üreçi, üreeçi, üreeçi-quş, ürge, ürgeeçi, ürgülçek, iyt.

köstebek → nomon Moğ., türtün, momon, tarbağan, tarbaan, tersiyek, tersek, terzeyek, tırmaqtu qoy, küjül, çumaş, sumaş.

kurt → abığay, abuğay, ayğay, bööstöy, börü, itquş, qarışqır, qoq-uyaq esk. avc., qooq, qooqoyoq, qooqoy, qooqoq, qooquyaq, kök kös: mec., kök ooqoy, kök taay, kök tayğıl, ooqoy, sulağı mec., sulaaqı, suyman mec., tudaacı, uluuçı, uluçı, uzun quyruq mec., kök iyt mec.

kuzu → saqsaq, saqsırğa Moğ., saqsarğa, quran Moğ., qurağan, qoydın balazı, qoroqoy, borlon, bıcıraş mec..

kuyruk → şıymanar, çıymanar, quyruq.

öküz → şıralıq, sarlıq, çar.

örümcek → cörgömöş, moomo.

ördek → örtök, suğuş, tartaq.

porsuk → borsıq, boruq, coroqon, cuulu toqpoq, tırmaqçı mec..

samur → alabuğa, albaa, albağa, albuğa, kiş.

sıçan, fare → erlen, çıçqan.

sincap → ermen, çırbaq, şarbaq, tiyin, kee, keremel, saqıl, salıq.

sivrisinek → sek, toqonoq, bökönök.

tavşan → apağaş mec., çoyçıq, qılıcır, qoş, qoş qulaq qoyon, mayçıq, taptan, tuulay.

tavus → altın toğıs, altın toñıs, altın toğus, altın toñıs, toodu, toodu quş.

tavuk → uçar, taqaa Moğ., uçar quş.

tay → seksek, sekserge, tay, sarbağa, sarbaa, cabağa, caba.

tilki → araatı, aratu, tülkü, sümelü mec.,

tüy → tük, tüü, nooqı, cuñ.

uçmak → böli, talbı-, talp.

vaşak → ereceneñ mec., çoqır, çoqır añ, çoqıraaq, çoqur, çoqur, çoqur, çoqonday, şülüzin Moğ., üs, üüs, celek.

yılan → cılan, cayzañ-qoo mec., ceskinçek, cılaaçı, çöykö, qoyrıq mec. qoyroñ, uzun qurt, suyman mec.

yırtıcı, vahşî → toqşın Moğ., qalap, barıntıcı, añ.

3.5.2. Birden Fazla Anlama Gelen Aynı Kelimeler

Çalışmamızda tespit edilen kelimelerin bazılarının birkaç farklı anlama (hayvan ya da hayvansal terim) geldiği görülmüştür. Gerek Kırgız gerekse Altay Türkçesi içinde görülen bu durum aşağıda verilmiştir.

Kırgız Türkçesinde 36 adet, Altay Türkçesinde ise 32 adet kelime hayvan adı ve hayvansal terim olarak birden fazla anlama gelmektedir.

3.5.2.1. Kırgız Türkçesinde

acıdaar: Far. **1.** Ejderha, korkunç nesne; **2.** Timsah.

ay tuyaq: **1.** At. **2.** Kurbanlık veya adaklık at; **3.** Tırnağı bakanak olmayan hayvan.

ayban: **1.** Ar. Hayvan; **2.** Vahşî hayvan; **3.** Büyük çekirge.

böktörgö: **1.** Sazlık veya bataklıkta yaşayan dişi puhu; **2.** Puhu yavruları; **3.** Kamışlı sazlı yerde yaşayan bir ala doğan türü.

buraq: Ar. **1.** mit. Efsanevî binek hayvanı. (Bu hayvana binerek, Peygamber Muhammed göğe çıkmıştır.) **2.** Yürük at; **3.** Destanlarda yorulmayan hızlı cins at; **4.** Sakat hayvan.

cadağay: **1.** Bir ev kuşunun adıdır; **2.** Yırtıcı kuş türü; **3.** Eyersiz at.

caym, cayan: **1.** Yayın balığı; **2.** folk. Balık şeklindeki deniz canavarı; mitolojik vahşî balık.

ceyren: **1.** Ceren, ceylan; **2.** Doru at.

cööcılan, cöölcän: **1.** Yılan; **2.** Solucan; **3.** Yağmur böceği.

cügürük: **1.** Koşu atı, çok hızlı koşan at cinsi; **2.** Damızlık koç ya da teke.

çaqıldaq: **1.** Kızıl tuygun; **2.** ağ. Bir tür kertenkele.

çayan: **1.** Akrep; **2.** Yengeç.

çıbı, çıbyı: **1.** Cıvciv; **2.** Erkek atmaca; **3.** Ceylan yavrusu; **3.** Bozdoğanın veya atmacanın yavrusu; **4.** Yavru kuş, tüyleri henüz bitmiş yavru kuş.

qanattuu: **1.** Kanatlı, kanadı olan; **2.** Kuş.

qara çıyrıç: 1. Çekirge; 2. Sığırcık kuşu.

qara qurt: 1. Akrep; 2. Zehirli örümcek.

qarsaq: 1. Yırtıcı hayvanların genel adı; 2. Kuyruğu ile kulağının ucu kara olan bozkır tilkisi, Canis corsac.

keles: 1. Bir kuş adı; 2. Sıçan.

qıl quyruq: 1. Kuyruğu uzun bir tür boz keklik. 2. Kuyruğu uzun bir tür yabanî ördek. 3. At.

qıraan tayğan: 1. Çevik av köpeği; 2. mec. En iyi doğan, Falco candicans; 3. yanılmadan vuran çevik kuş.

kökmök: 1. İki yaşına basmış dağ koyunu; 2. İki yaşına basmış erkek orman geyiği.

qumay: 1. Akbaba; 2. Karkuşu; 3. Huma kuşu.

quzğun: 1. Kuzgun, Corvus; 2. Akbaba.

kürp: 1. Hindi; 2. Gurk, kuluçka; 3. Sülüngillerden bir kuş.

mamalaq: 1. Ayı yavrusu; 2. Manda yavrusu.

momoloy: (momoloy çıçqan) 1. Çıçqan; 2. Derisinden kürk yapılan bir tür kemirici; 3. Köstebek, sokur.

muzoo baş: 1. Böğ, bir tür zehirli örümcek; 2. Kök kurdu, halkalı; 3. Zehirsiz büyük örümcek Phalangina.

sfinks: 1. Sfenks, Yunana mitolojisinde, geçen yolculara birtakım bilmeceler sorarak bilmeyenleri yuttuğuna inanılan efsanevî yaratık. 2. Sfenks, Mısır'da eski Mısırlılar çağından kalma kadın başlı, aslan vücutlu heykel; 3. Bir kelebek türü.

sırttan: 1. Sırtlan yeleli kurt, 2. mit. köpekler hükümdarı (azgınlık ve uyanıklık ile temeyyüz eden bir efsanevî köpektir).

suusar: 1. Sansar; 2. Zardava (köpek).

şaa müyüz: 1. Bir yaşındaki teke 2. Sivri koca boynuz.

tırmaqtuu: 1. Pençeli; 2. Mec. Yırtıcı hayvan.

torpoq: 1. Dana, iki yaşına basmış tosun; 2. Bir Yaşına kadar olan ayı yavrusu.

tuuça: 1. ağ. Üç yaşındaki kısır at. 2. ağ. Bir yaşındaki dağ keçisi, çebiç.

türpü: 2. Çapak balığı, 3. Balık pulu.

zımırıq: 1. Kısa ve sert kıllı bir köpek; 2. Kızıl akbaba.

3.5.2.2. Altay Türkçesinde

alabuğa: 1. Samur; 2. Tatlı su levreği.

añ: 1. Vahşî hayvan 2. Geyik karaca.

apsan: 1. Çekirge; 2. Ağ. Kısrak.

azulu: 1. Dişli; 2. mec. Kurt.

calağa: Moğ. 1. Kıl. 2. İbik (horozda), bk. **calaa**.

çar: Moğ. 1. (İş için kullanılan) boğa, öküz. 2. İnek.

cılaacı: 1. Sürünen; 2. Yılan.

çürekey: 1. Yalıçapkını. 2. Bağırlak (ördek türü).

elik: 1. Yabanî keçi; 2. Karaca; 3. Geyik yavrusu.

erlen: 1. Sıçan, hamster. 2. avc. Kokarca.

irik: 1. Üç yaşındaki iri koç; 2. Yaşlı koyun.

qanat: 1. Kanat. 2. Yüzgeç.

qara barçiq: 1. Sığırcık; 2. Çekirge kuşu.

kee: kee kuş 1. Güzel kuş; 2. Sincap.

kerteeçi: 1. Isıran; 2. mec. Sıçan.

kök iyt: 1. Boz köpek; 2. mec. Kurt.

qumursqa: 1. Karınca; 2. Karınca yuvası.

qunan: Moğ. 1. Üç yaşındaki aygır; 2. İki yaşındaki tosun.

quran: 1. Moğ. Kuzu; 2. Karaca (erkek).

külmüs: 1. Keçi yavrusunun dişisi; 2. Erkek karaca.

küye: 1. Güve, 2. Sıçan.

maaraçı: 1. Meleyen; 2. Koyun.

mıyaq: 1. Kaplan. 2. Dişi kedi.

moomo: 1. Örümcek; 2. Erkek geyik.

segirkiş: 1. Pire; 2. Çekirge; bk. **seertkiş** 3. mec. Geyik.

sulağı: 1. Kuyruklu; 2. mec. Kurt.

suzar: 1. Zerdeva; 2. Ağaç sansarı.

türtkün: 1. (Dişi) domuz (Kelime anlamı oğul veren); 2. Siyah köstebek.

ulu-: 1. Ulumak; 2. Ejderha.

uluuçı: 1. Uluyan; 2. mec. Kurt.

uzun qurt: 1. Uzun solucan; 2. Yılan.

üreeçi: 1. Köpek; 2. Havlayan. **üreçi, ürge.**

3.5.3. Tür ve Özelliğe Göre Verilen Adlar

Derlenen kelimelerin bazılarının hayvanın şekline, türüne ya da özelliğine göre hayvana ad olarak verildiği görülmektedir. Gerek Kırgız Türkçesi gerekse Altay Türkçesi bu tarz kelimeleri türetme konusunda da oldukça yeterli ve güçlü görünmektedir.

Hayvan adı ve terimleri olarak Kırgız Türkçesinde 54 adet kelime, Altay Türkçesinde ise 32 kelime, hayvanların şekline, türüne, rengine göre verilmiştir.

3.5.3.1. Kırgız Türkçesinde

ala qarğa: Ala karga.

alman: Yırtıcı, alıcı.

baş bilgi torpoq: Eğitilmiş dana.

carğanat: Yarasa.

cazdoobay: Baharda doğan tavşan yavrusu.

cerdik: Yabanî (ehli olmayan); vahşî.

coon bilek: Ayağı kalın bir kartal türü.

cumru balıqtar: hyb. Yumru kafalı balıklar.

cumru qurttar: Yumru görümlü böcekler.

cügürük: Koşu atı, çok hızlı koşan at cinsi.

daraq çımçıqtarı: Ağaç kuşları.

eer qaçqı/ eer qaçtı: Ürkek, hırçın at.

eer qaçtı: Çok binilen bitkin at.

emen cibek köpölöğü. Meşe ağacı ipek böceği.

ene aarı: Ana arı (Kraliçe arı).

etçil çımindar: Et sineği.

etçil qoñuzdar: Etçil böcekler.

qapçıqtuu canıbar: Keseli hayvan; kanguru.

qapteşer: Sıçan.

qara boor: Bağı kara dağ tavuğu.

qara ooz: Vahşî, yırtıcı.

qar quşu: Kar kuşu.

qartoşqaçı qolorado qoñuzu: Patates böceği.

kelgin: Göçbe, göçmen hayvan. **kelgin quş:** Göçmen kuş.

qıçı qara qoñuz: Kapkara tezek böceği.

qıl quyruq: **1.** Kuyruğu uzun bir tür boz keklik; **2.** Kuyruğu uzun bir tür yabanî ördek; **3.** At.

qırq ayaq: Kırkayak (böcek).

qısır emdi: Bir sonraki yıl yavrulamayan annesini emen tay veya buzağı.

qısırğaldı, qısır qaldı: İki yaşına basmış doğurmamış koyun.

qısqıç, qısqıç baqa: Yengeç.

qıştoobay: Kışın doğan tavşan yavrusu.

kidik qoñuzdar: Küçük kovan kurdu.

kirpi balıqtar: Kirpi balığı.

qoñquldaq: (toñquldaq), Ağaçkakan kuşu.

qoşayaq: Çöl sıçanı, cırboğa, Dipodidae.

kök qarğa: Gri karga; gökkuzgun.

kökpörü: **Kök börü,** börü; boz kurt.

kükük: **1.** Guguk (kuş); **2.** Guguk kuşunun çıkardığı ses.

kölük: Yük hayvanı, iş hayvanı.

moynoq: Boynu beyaz köpek, köpek, erkek köpek.

murutçan qoñuzdar: Bıyıklı hamam böceği.

oroq tumsuq: Çulluk.

örmökçü: ağ. Örümcek.

öydö/öydö köç: Hanım böceği (Coccinellidae).

sarı ooz: Yumurtadan yeni çıkmış civciv, küçük (civciv).

soymol: Yılan.

şaa müyüz: 1. Bir yaşındaki teke; 2. Sivri koca boynuz.

taacı: İbik.

taz qara: Başı tüysüz kara akbaba türü; siyah griffon kuşu.

taza qanduu cılcı: Safkan at.

tırmaqtuu: 1. Pençeli; 2. Mec. Yırtıcı hayvan.

tişteek: Avını kaçırmayan av köpeği.

uluma: mec. Kurt.

uzun qanat: Cypselidae soyundan bir nevî kırlangıç.

3.5.3.2. Altay Türkçesinde

aq balıq: Beyaz somon.

aq börü: Beyaz kurt.

aq qula: Kula renginde bir kuş adı.

ala qarğa: Gri boz karga.

azulu: Dişli; mec. Kurt.

caman quş: Baykuş.

cerdiñ türtküni Yer kazan; siyah köstebek.

cılaaçı: Sürünen; yılan.

coon at: Büyük at.

cüzeçi: Yüzgeç; bk. **cüskür.**

qabırıq müüs: Keçi.

qara baş: Serçe.

qara quyruq: Kakım.

kiji kiyik: Maymun.

kerteeçi: Isıran; mec. Sıçan.

ketkin: Göçmen hayvanlar.

qoş: qoş qulaq Tavşan.

qoyrıq: mec. Yılan.

kölkö: Koşum hayvanı.

küük: **1.** Guguk kuşu; **2.** Guguk kuşunun ses taklidi. **küük et-** guguklamak

maaraçı: **1.** Meleyen; **2.** Koyun; bk. koy.

moynoq: (< **moyını aq**) Beyaz boyunlu sıkça karşılaşılan köpek türü.

sarı at: mec. Deve.

suuniñ qurtı: Su kurdu yani balık.

tırmaqçı: mec. Porsuk.

tırmaqtu qoy: Köstebek.

tomurtqa: Ağačkakan; bk. **tomırtqa**

tuyğaqtu: mec. Geyik.

uzun quyruq: mec. Kurt.

uluçı: Kurt.

uzun qurt: Uzun solucan; yılan.

ürge: Köpek, Havlayan. **üreeçi, ürgeçi, ürgülçek.**

3.5.4. Yalancı Eşdeğer Kelimeler Tablosu

KIRGIZ TÜRKÇESİ	ALTAY TÜRKÇESİ
A	
altay, altay tülkü: Bir nevi tilki.	altay: 1. Altay; 2. mit. Şamanların animistik düşüncelerine göre orta katta, yani yeryüzünün yüzeyinde hüküm süren yüce ruh (Baskakov, Toşçakova,1999: 25).
aluu: 1. Almak, kabul etmek, tesellüm; 2. Satın alma (Yudahin, 1988: 30).	alu: Kürk, post. alu añ: Kürk hayvanı.
as: Arıs (kakım).	as: Az (Baskakov, Toşçakova,1999: 29).
B	
balqa: Çekiç (Arıkoğlu vd., 2018:243).	balqa: Teke, keçi.
bel: 1. Bel, İnsan bendinde göğüsle karın; 2. Bel, Bir şeyin orta bölümü; 3. Bel, dağ sırtlarında geçit veren çukur yer; 4. mec. Direk, umut, arka, medar, destek (Arıkoğlu vd., 2018: 314).	bel: Som balığı.
bodo 1. Sığırların (tosun, öküz, dana, sağmal inek vb.) genel adlandırılması; 2. Büyükbaş hayvanların genel adı (inek, at, deve).	bodo-: Moğ. Çözmek (Baskakov, Toşçakova, 1999: 41).
bökön: 1. Sayga (İri bir nevi karaca), Saiga tatarica; 2. Karaca.	bökön: bökön ağaç Ağaçtan yapılan nesne, ağaç pipo (Baskakov, Toşçakova, 1999: 44).

C

cadağay: Bir ev kuşunun adıdır; yırtıcı kuş türü.	cadağay: Açık (Baskakov, Toşçakova, 1999: 48).
calqın: Kuş kartal pençesi.	çalqın: Şimşek, yıldırım; calğın (Baskakov, Toşçakova, 1999: 51).
cılqıç: 1. Lâtincede adı Motacillidae olan bir kuştur; 2. Çoban aldatan. kuyruk sallayan (kuş).	cılqıç: At çobanı, yılmıkıcı (Baskakov, Toşçakova, 1999: 62).
cunan: ağ. İnce yün eşarp (Arıkoğlu vd., 2018:654).	cunan: İki yaşındaki buzağı.
cölök: Kene benzeri böcek.	cölök: Değnek, koltuk değneğı (Baskakov, Toşçakova, 1999: 65).

Ç

çar: Çöp (Yudahin, 1988: 252).	çar: Moğ. 1. (İş için kullanılan) boğa, öküz; 2. İnek; bk. uy.
çay: Çay, Koyun sürüsünü durdurmak veya geri çevirmek üzere çıkarılan ses (Yudahin, 1988: 256).	çay: Yaban horozu.
çeçen: Kirpi çeçen.	çeçen: Hatip, güzel ve yerinde konuşan (Baskakov, Toşçakova, 1999: 71).
çilen, Rus. ağ. Aza, üye (Yudahin, 1988: 275).	çilen; qara çilen: Leylek.
çöl: Karakuş nevelerinden biri.	çöl: Bozkır, ova (Baskakov, Toşçakova, 1999: 77).

E

ermen: Pelin otu (Arıkoğlu vd., 2018: 897; Yudahin, 1988:14; Çankaya, 2014: 339).

ermen: Sincap.

K

qamduu: Meşgul olan, ihtimam eden (Yudahin, 1988:14; Çankaya, 2014: 394); Hazırlıklı, tedarikli (kişi) (Arıkoğlu vd., 2018: 897).

qamdu: Su samuru.

qamıq: 1. Sıcaktan bunalmak; 2. mec. Kaygılanmak, tasalanmak, üzüntü duymak; 3. Sıkılmak, can sıkıntısı duymak; 4. Korkmak, korkuya kapılmak; 5. Öfkeye kapılmak, çok sinirlenmek, kızmak, hiddetlenmek (Arıkoğlu vd., 2018:897).

qamıq: Kara yılan.

qaras: İzmarit, balık türü.

qaras: Karalık (Baskakov, Toşçakova, 1999: 98).

qayır: Ar. 1. Hayır, sadaka, dilenciye fakire verilen sadaka ya da yardım; 2. Hoşça kalın! Allaha ısmarladık (Yudahin, 1988: 421).

qayır; qayır quş: Masal kuşu.

qazala: Turgay, tarla kuşu.

qazala-: (İnsan için) Hızlı koşmak (Baskakov, Toşçakova, 1999: 102).

kee: 1. Vebal, günah; 2. Yanlış, uygunsuz yapılan iş. ; 3. Bazı, kimi (Arıkoğlu vd., 2018:1180).	kee; kee kuş: 1. Güzel kuş; 2. Sincap.
kene: Kene, sakırğa. cer kene: Toprak kenesi.	kene-: Sakatlanmak, sakat olmak, çolak olmak (Baskakov, Toşçakova, 1999: 105).
kerik: Far. Gergedan.	kerik: Moğ. Cimri (Baskakov, Toşçakova, 1999: 106).
qoş: Sağ – esen, iyi durumda, mesut, hoş, Allaha ısmarladık (Yudahin, 1988: 491).	qoş; qoş qulaq: Tavşan.
körük: Güzellik, nefaset (Yudahin, 1988: 508).	körük: Bir tür hayvan.
kürtük: Kar yığını (Yudahin, 1988: 542).	kürtük: Moğ. Yaban horozu, çalı horozu.
M	
mañ: Köpek havlamasının taklidi.	mañ: Dört nal, koşu; Başarı (Baskakov, Toşçakova, 1999: 132).
maral: Maral, dişi geyik.	maral: bot. Alp gölü (<i>Lât. "Rosa alba"</i>) (Baskakov, Toşçakova, 1999: 133).
meçin: Maymun.	meçin: Ülker (Süreyya) takım yıldızı (Baskakov, Toşçakova, 1999: 133).
muqur: Filorcın kuşu (Fringilla montifringilla).	muğur, muqur: muğur sööm, muqur sööm Moğ. Kısa karış (Baskakov, Toşçakova, 1999: 136).
S	

<p>salıq: 1. Vergi, haraç; 2. Emanet, vedia; 3. Kırgızların kendileriyle birlikte yaylağa götürüp, oradan dönünceye kadar orada bıraktıkları keçe ev ve ev eşyasının bir kısmı; 4. tar. Yoğuşlar ve şenlikler tertip eylemek için mahapar tarafından ahaliye tarhedilen olağanüstü vergiler; 5. Sarkık (Yudahin, 1988: 632).</p>	<p>salıq: Sincap.</p>
<p>saq: ağ. Köpek, it, kulağı hassas olan köpek.</p>	<p>saq: Balık ağı (Baskakov, Toşçakova, 1999: 147).</p>
<p>saqsaq = saqsañ: Örpermiş, karışmış (tüy vs. hakkında) (Yudahin, 1988: 630).</p>	<p>saqsaq: Kuzu; bk. saqsırğa: Moğ., saqsarğa: Bir yaşındaki kuzu.</p>
<p>say: Hızlı koşan at.</p>	<p>say: I. 1. Çakıl taşı; 2. Tebeşir; 3. Taş. II. Kabuk. III. Kesme, yiv (Baskakov, Toşçakova, 1999: 150).</p>
<p>siygek: Çok işeyen (Arıkoğlu vd., 2018: 1823).</p>	<p>siygek: Karınca.</p>
<p>suur: Dağ sıçanı / marmot.</p>	<p>suur: (Kılıç için) çıkarmak çekmek (Baskakov, Toşçakova, 1999: 159).</p>
<h1>T</h1>	
<p>talp: Talp etek: (kadın hakkında) hafif meşrep, bozuk (Yudahin, 1988:14; Çankaya, 2014: 702).</p> <p>talp: Pat, yassı bir şeyle vurulduğunda çıkan ses (Arıkoğlu vd., 2018:1938).</p>	<p>talp; talp et-: (Kuş için) havalanmak, uçmak.</p>
<p>taan: yahut çökö taan: Alaca karga</p>	<p>taan: Çakıl taşı (Baskakov, Toşçakova,</p>

(Colaeus); Bir tür küçük karga.	1999: 164).
tana: Dana (iki yaşına basmış genç inek).	tana: Sedef (Baskakov, Toşçakova, 1999: 167).
taptan-: 1. Kendi için antrenman yapmak. folk. kendi için koşu atını antrenman ettirmek; 2. Techizatlı olmak (Yudahin, 1988: 709).	taptan: Tavşan.
taral-: 1. Taranmak; 2. Dağılmak, yayılmak (Yudahin, 1988: 710).	taral: Servi kuşu.
tayğıl- : Kaymak, ayak kaymak (Yudahin, 1988: 718).	tayğıl: Moğ. 1. Hızlı köpek; 2. mit. Büyük köpek.
tersek: teri-tersek: Her nevi deri, her çeşit ham deriler (Yudahin, 1988: 728).	tersiyek: Köstebek; bk. tersek; terzeyek. terzeyek: Boz fare; bk. tersek, tersiyek.
toroo = torğoo: Yolu kapatmak, engel, mani (Yudahin, 1988: 751).	toroo: Mamut.
tuqur: yahut tukur at: İş atı, adi fakat sağlam ve dayanıklı at.	tuqur: Köpeği saldırtmak (Baskakov, Toşçakova, 1999: 185).
tura: Toynağın ortasındaki yumuşak yeri.	tura: 1. Ev; 2. Şehir (Baskakov, Toşçakova, 1999: 186).
Ü	
ükür: İri boynuzlu hayvan.	ükür: Moğ. Kükürt (Baskakov, Toşçakova, 1999: 197).

Tablo 5. Yalancı Eşdeğerler

Tüm hayvan adları ve hayvansal terimler içinde bazı kelimelerin diğer lehçede farklı anlam taşıyabildiği görülmüştür. Yani bir lehçede hayvan anlamına gelen kelime, diğer lehçede farklı bir anlama gelmektedir. Kırgız Türkçesi ile Altay Türkçesi arasında 27, Altay Türkçesi ve Kırgız Türkçesi arasında ise 23 yalancı eşdeğer kelimeye rastlanmıştır. Bu yalancı eşdeğerliklere iki lehçenin maruz kaldığı zamansal süreçte farklı yerler, farklı insanlar, farklı diller ve farklı dinlerin sebep olmuş olabileceğini düşünmekteyiz.

3.5.5. İki Lehçe Arasında Aynı Kelimenin Farklı Hayvan Adını Karşılıdığı Örnekler

Tespit edilen ortak kelimeler arasında bazı kelimelerin farklı hayvanları veya hayvansal bir anlamı ifade ettiği saptanmıştır. Bunlar aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

KIRGIZ TÜRKÇESİ	ALTAY TÜRKÇESİ
aq kiyik: Yabanî koyun veya koç.	aq- kiyik Güney geyiği.
azoo: Evcil olmayan yabani hayvan, yabanî hayvan, at; vahşî binilmemiş harın (hayvan hakkında).	azulu: Dişli; mec. Kurt.
çek: Keçiyi çağırırken veya kovarken söylenen söz.	çek: Keçi.
qırsa: kad. Tilki.	qırsa: Dişi köpek.
quça: Meme emen erkek kuzu.	quça: Moğ. Dağ koyunu, koç
mañqıt, mañgıt-dañgıt: Bir cins köpek adıdır; büyük köpek.	mañıs: Canavar.
möndölöy: ağ. Fare yavrusu.	möndölö: Porsuk yavrusu.

Tablo 6. Farklı Hayvancılık Terimini Karşılıyan Aynı Kelimeler

3.5.6. “Aziz: Yılan” Kelimesiyle İlgili

Kırgız Türkçesinde *aziz* kelimesinin yılan için tabu olarak kullanılan bir sözcük olduğu tespit edilmiştir. Bu hususun Kırgız Türkçesine Farsçadan alıntılanan *maar*, *mar* kelimesinden kaynaklandığı tarafımda düşünülmektedir. Varyantlı kelimeler bölümünde de incelediğimiz *maar* ve *mar* kelimelerinin aslında varyant değil de iki farklı dilden alınan kelimeler olduğu tahmin edilmektedir.

Maar kelimesi Farsçadan alınmış olup yılan anlamına gelmektedir. *Mar* ise Süryanice kökenli *mor* = *aziz*, *efendi*, *varlıklı*, *rab*, *Allah*, *tanrı* anlamına gelen kelime ile aynı olup zaman içinde o > a ses değişiminin yanı sıra daha farklı bir değişime de uğradığı ve uğrattığı tahmin edilmektedir. Şöyle ki yılan anlamına gelen Farsçadan alıntı *maar* kelimesinin etkisiyle Süryaniceden alıntılanmış olan *mor* kelimesi o > a değişimiyle birlikte anlamı da değişip yılan anlamını kazanmış, kendi anlamı olan *aziz* anlamı ise yılanın bir diğer adı olarak varlığını sürdürmüştür.

maar = *yılan*

mor = *aziz* > *mar* = *aziz yılan* → *aziz* → *yılan*

Kırgız Türklerinin tarih boyunca sürekli yer değiştirdikleri bilinen bir gerçektir. Ayrıca Rusya, Ermenistan, Ukrayna ve Kazakistan’da Süryanilerin olduğunu belirtmek gerekir. Yine Kırgız Türkçesinde Arapça, Farsça, Moğolca, Rusça ve tabî ki Türkçe kökenli kelimelerin bulunduğu ve aynı kelimenin hem Arapça, hem Farsça, hem de Türkçesinin eşzamanlı kullanıldığı yapılan çalışmamızda da gözlenmiştir.

Süryanicede *mor* (Aramicede “mar” aynı anlamı ifade etmektedir.) kelimesi *saygın* anlamına gelmektedir.³⁸³

Kırgız Türklerinin kültürleri içinde yılan bakış açısının bu anlam değişimini kolaylaştıracak bir zemin hazırlamaya müsait olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz. Yazılı değil de sözlü olarak geçmiş olduğunu düşündüğümüz bu durumun etkiyi daha da kuvvetlendirmiş olması ihtimal dâhilindedir.

³⁸³ Zafer Duygu, *İsa, Pavlus İnciller*, Düşün Yayıncılık, İstanbul, 2019, s. 249.

SONUÇ

Türk Dünyasının hayvanlarla çok yakından alakalı olduğu açık bir gerçektir. Türkler her alanda eskiden beri hayvanlarla var olmuştur. Bununla birlikte hayvanlara karşı her daim vefalı olmuş ve hak ettiği değeri vermişlerdir. Zira hayvanların da kendilerine en vefalı dost olduğunu bilmişlerdir.

Türklerin bu anlamda kendilerini geliştirdiklerini de söyleyebiliriz. Hayvanların şifacılıkta kullanılması bunlardan sadece biridir. Türkler gerek koydukları şahıs, yer vb. adlar, gerekse de semboller, atasözleri vb. ile hayvanların huyunu, şeklini, yapısını, gücünü vb. her bakımdan özelliklerini çok iyi tanıdıklarını göstermişlerdir. Bu durum onların koydukları hayvan adlarından da oldukça açık bir şekilde anlaşılmaktadır. Hayvan adları bakımından oldukça geniş bir hazineye sahip olan Türk Dünyası içinde Kırgız ve Altay Türkleri için de durum aynıdır.

Kırgız Türkçesi ve Altay Türkçesinde Hayvan Adları ve Hayvansal Terimler adlı çalışmamızda derlenen kelimeler gösteriyor ki karşımızda iki güçlü lehçe duruyor. Her ne kadar Altay Türkçesinde kelime sayısı Kırgız Türkçesindeki kelime sayısının 2/1 oranında olsa da inceleme Altay Türkçesinin zayıf ve yetersiz olmadığını göstermektedir.

Diğer taraftan burada tespit edilen kelimeler ulaşılan kaynaklarla sınırlıdır ve ulaşabildiğimiz kaynak bakımından Altay Türkçesi daha sınırlı durumdadır. İki lehçe arasında hayvancılık terimleri arasındaki nicelik farkında bu hususunda etkili olabileceği göz önünde bulundurulmalıdır. Bu itibarla konu ileri de de araştırılmaya muhtaçtır.

Bununla birlikte Altay Türkçesi Türk lehçeleri arasında kendine en yakın lehçe olan Kırgız Türkçesi ile azımsanmayacak miktarda ortak kelimeyi paylaşmaktadır. Bu durum iki lehçe bünyesindeki hem Türkçe olup lehçe içinde korunan kelimeler, hem de alıntılar olarak yer alan kelimeler bakımından beslendikleri kaynağın da aynı olduğunu gözler önüne sermektedir. Ayrıca Kırgız ve Altay Türklerinin hayvanlara bakış açısının dillerine yansıdığı da ortaya çıkmaktadır. Örneğin Türk dünyasında en önemli hayvan olan *atın* Kırgız ve Altay kültüründe de ön plâna çıktığını görmekteyiz.

Yapılan çalışma neticesinde her iki lehçede tespit edilen kelimelerin çoğunlukla Türkçe olduğu ve Farsça, Arapça, Moğolca, Rusça gibi yabancı dillerden alınmış kelimelerin de bulunduğu görülmüştür (Çalışmada herhangi bir etimolojik araştırma yapılmamıştır. Çalışma sözlük taraması ve sözlük içinde verilen bilgilere

dayanmaktadır). Kırgız Türkçesinde alıntı kelimelerin çoğunluğunu Farsça kelimeler oluştururken, Altay Türkçesinde Moğolca kelimeler ağır basmaktadır.

Kelimelerin karşılaştırılması sonucunda tespit edilen ortak kelimelerin çoğunluğunu Türkçe kelimeler oluştururken, alıntı olan ortak kelimelerin çoğunluğunu Moğolca oluşturmuştur. Ancak yer yer Farsça ve Arapça alıntılar da görülmektedir.

Kırgız Türkçesi ve Altay Türkçesinde, belirtilen sözlükler üzerinde yapılan taramada “hayvan adları ve hayvansal terimler” olarak Kırgız Türkçesinde 1073, Altay Türkçesinde 435 olmak üzere toplam 1508 (varyantlar hariç) kelime tespit edilmiştir.

Tespit edilen bu kelimelerin kanatlı hayvanlar (kanatlı, sıcak kanlı hayvanlar: martı, balıkçıl kuş, ördek, tavuk gibi hayvanları da içermektedir) grubunda Kırgız Türkçesinde 283, Altay Türkçesinde 81 olmak üzere toplam 364 kelime; Su hayvanları (su aygırı, ahtapot gibi hayvanları da içermektedir) grubunda Kırgız Türkçesinde 98, Altay Türkçesinde 25 olmak üzere toplam 123 kelime; kara hayvanları (fare, kakım, kirpi, tavşan gibi hayvanları da içermektedir) grubunda Kırgız Türkçesinde 379, Altay Türkçesinde 217 olmak üzere toplam 596 kelime; böcek (eklem bacaklılar, artropodlar) ve sürüngenler (soğuk kanlı hayvanlar) (timsah, arı, kaplumbağa, kelebek, çekirge, kurbağa gibi hayvanları da içermektedir) grubunda Kırgız Türkçesinde 151, Altay Türkçesinde 47 olmak üzere toplam 198 kelime; mitolojik ve inançsal hayvan isimleri (kıtmir, burak, tulpar gibi) grubunda Kırgız Türkçesinde 42, Altay Türkçesinde 4 olmak üzere toplam 46 kelime; hayvansal terimler (kanat, gaga gibi kelimeleri içermektedir) grubunda Kırgız Türkçesinde 76, Altay Türkçesinde 47 olmak üzere toplam 123 kelime; yansıma ve hayvan sesleri taklidî kelime (miyav, hav gibi kelimeleri içermektedir) grubunda Kırgız Türkçesinde 44, Altay Türkçesinde 12 olmak üzere toplam 56 kelime tespit edilmiştir. Varyantlı kelimeler olarak ise Kırgız Türkçesinde 82 adet, Altay Türkçesinde 60 adet olmak üzere toplam 142 adet kelime tespit edilmiştir.

Görüldüğü üzere iki lehçede toplam 1508 kelimenin ilk sırasında kara hayvanları, ikinci sırada kanatlı, üçüncü sırada böcek ve sürüngenler, dördüncü sırada su, beşinci sırada hayvansal terim, altıncı sırada mitolojik, yedinci sırada da taklidî kelimeler gelmektedir. İki lehçe arasında bu sıralama değişiklik göstermekte ve dördüncü sıradan sonra değişmektedir.

Yapılan çalışmada tespit edilen kelimelerin karşılaştırılması neticesinde toplam 181 kelimenin benzer olduğu görülmüştür. Bu ortak 181 kelimenin 112 tanesi anlam ve şekil olarak hiçbir farklılık göstermezken, 62 tanesi anlam olarak aynı ancak şekil olarak bazı ses farklılıkları göstermiştir. Eski Kırgızca döneminde başlayan önemli ses

değişiklikleri 10. yüzyılda Büyük Kırgız Kağanlığı dağıldıktan sonra da devam etmiş ve devam eden bu değişiklikler Kırgızca ve diyalektlerini yakın akraba dillerden ayırırken Altay (Oyrot) dili ile ortaklaştıran özellikler meydana getirmiştir.³⁸⁴ Ayrıca her iki lehçede Türkçe sözcüklerle birlikte Moğolca alıntı sözcüklerin kullanılması ve her iki Türk topluluğunda yeri ve önemi bakımından hayvancılığın benzer şekilde görülmesi bu ortaklığı açıklamaktadır.

İncelenen kelimeler arasında her iki lehçede “çok anlam taşıyan kelimeler”, “aynı anlamı taşıyan birden fazla kelimeler”, “tür ve özelliklerine göre kelimeler” ve “yalancı eş değer kelimeler” saptanmıştır. İki lehçe arasında birbiriyle şekil olarak aynı olan 181 kelime tespit edilmiş olup bu kelimelerin çoğunluğunun anlam olarak da aynı oldukları görülmüştür. Kırgız Türkçesi içinde 893, Altay Türkçesi içinde 254 kelimenin karşılığı diğer lehçede bulunamamıştır. Örneğin pek çok başka lehçe içinde ve Kırgız Türkçesinde yer alan *bürge*, *tulpar*, *maral* gibi kelimeler Altay Türkçesinde bulunamamıştır. Ayrıca her iki lehçenin kendi içinde türettiği düşünülen bazı kelimeler de diğer lehçede yer almamaktadır. Kırgız Türkçesinde bulunan *qapçıqtuu canıbar*, *qapteşer* gibi kelimeler Altay Türkçesinde bulunmamaktadır. Altay Türkçesinde yer alan *kiji kiyik*, *qabırıq müüs* gibi kelimeler de Kırgız Türkçesinde yer almamaktadır. Bununla birlikte hayvancılık terimleri açısından iki lehçenin ortak yönleri, farklılıklarına kıyasla çok daha belirgindir.

Ayrıca *aziz* = *yılan* şeklinde ilginç kullanımlara da rastlanılmıştır.

İncelenen kelimeler ses özellikleri bakımından ele alındığında her iki lehçe açısından çoğunlukla tipik ses özellikleriyle karşılaşılmıştır: $a > o$, $e > i$, $y > c$, uzun ünlü oluşumu ve yuvarlaklaşma gibi.

Ortak bulunan kelimelerin arasında fark oluşturan seslerin ünlülerde /a, ı, u/, ünsüzlerde ise /k, g, z, s/ olduğu görülmüştür.

Her iki bölgede dağlık bir yapıya sahip olup göl ve nehir gibi su alanları da bulunmaktadır. Kırgız ve Altay Türklerinin ekonomisi tarım ve hayvancılığa dayalıdır. Nüfusun çoğunluğunun kırsal kesimde yaşaması ve hayvancılığın ön plana çıkması iki Türk topluluğu için de geçerli koşullardır. Kırgız ve Altay Türklerinde belli ölçülerde göçebeliğin devam etmesi, iki Türk topluluğunda da geleneksel “yurt” çadırlarının kullanımının sürüyor olması yine benzer yaşam koşullarındandır. Kırgız Türklerinin %23’ü, Altay Türklerinin %85’i yoksulluk sınırı altında yaşamaktadır. Kırgız ve Altay

³⁸⁴ B. M. Yunusaliyev, agm., s. 243-244.

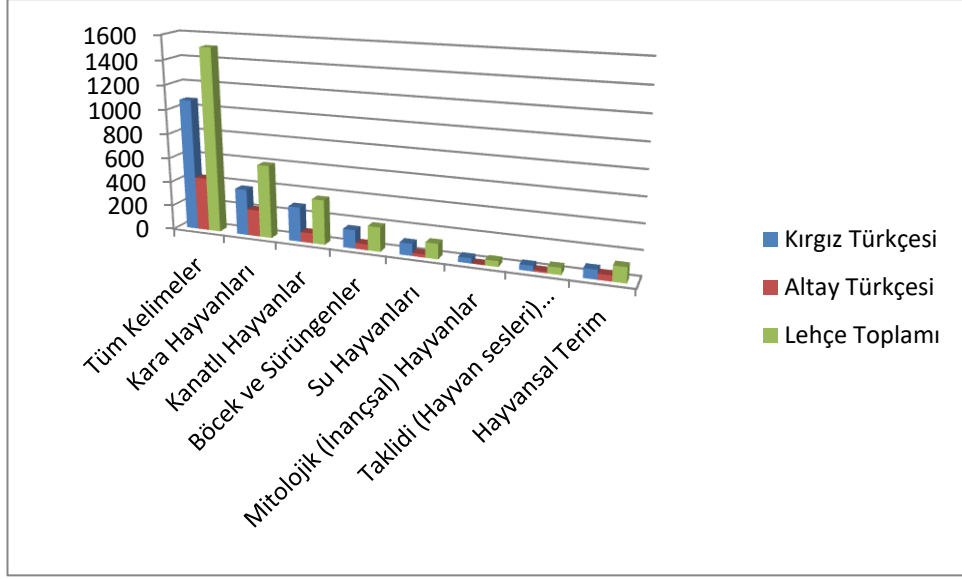
Türklerinde avcılık günümüzde hâlâ sürdürülmektedir. Sanayinin yavaş geliyor olması, işsizlik ve yoksulluk yaşam standartlarını olumsuz etkilemekte, ekonominin köy hayatına dayalı olması hayvanların ve hayvancılığın önemini biraz daha öne çıkarmaktadır. Her iki Türk topluluğunda da tarih boyunca hayvanlara verilen değerin sürmesi ve günümüzde de bu önemin kaybedilmemesi, tespit ettiğimiz kelimelerden de anlaşılmaktadır. Gerek kendi bünyesinde türeterek gerekse yabancı dillerden alıntılıyarak elde ettiği zengin söz varlığı da bunu onaylar mahiyettedir.

Tablo ve Grafikler

Tüm Kelimelerin Hayvan Gruplarına Göre Dağılımı

	Kırgız Türkçesi	Altay Türkçesi	Toplam Kelime	Açıklama
Tüm Kelimeler	1073	435	1508	İki Lehçe içinde tespit edilen kelimeler.
Kara Hayvanı	379	217	596	Fare, kakım, tavşan, kirpi, porsuk gibi hayvanlar dâhil.
Kanatlı Hayvanlar	283	81	364	Martı, ördek, balıkçıl kuş gibi hayvanlar dâhil.
Böcek ve Sürüngenler	151	47	198	Timsah, arı, kaplumbağa, kelebek, çekirge, kurbağa gibi hayvanlar dâhil.
Su Hayvanı	98	25	123	Su aygır, fok, kunduz gibi hayvanlar dâhil.
Hayvansal Terim	76	47	123	Kanat, kuyruk, yele gibi.
Mitolojik ve İnançsal Kelimeler	42	4	46	Ejderha, tulpar Burak gibi.
Taklidî Kelimeler	44	12	56	Miyav, hav, gak ve kişneme gibi.

Tablo 7. Hayvan Gruplarına Göre Dağılım

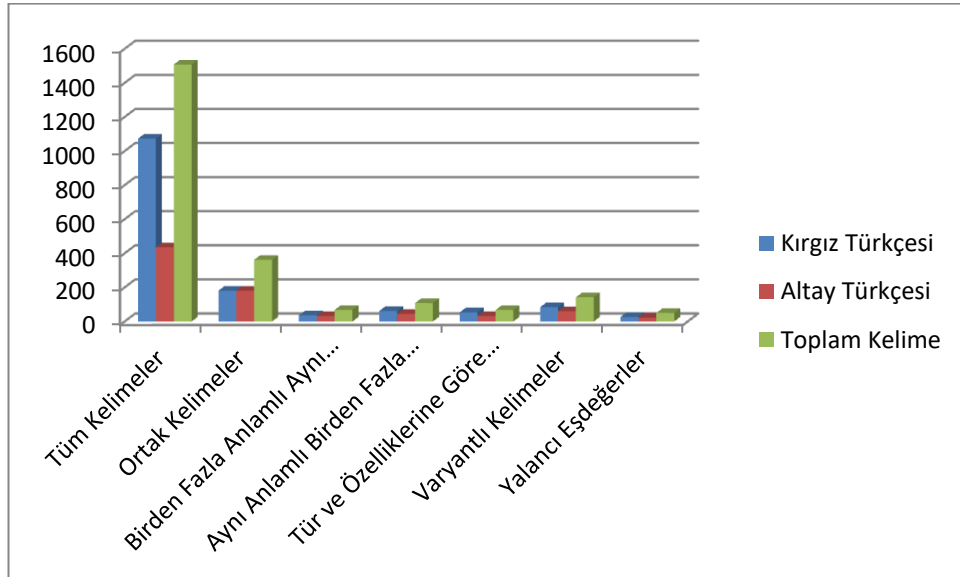

Grafik 1. Hayvan Gruplarına Göre Kelimelerin Dağılımı

Tüm Kelimelerin Ses ve Anlam Özelliklerine Göre Dağılımı

	Kırgız Türkçesi	Altay Türkçesi	Toplam Kelime
Tüm Kelimeler	1073	435	1508
Ortak Kelimeler	181	181	362
Birden Fazla Anlamlı Aynı Kelimeler	36	32	68
Aynı Anlamlı Birden Fazla Kelimeler	62	45	108
Tür ve özelliklerine Göre Kelimeler	54	32	67
Varyantlı Kelimeler	84	60	142
Yalancı Eşdeğerler	27	23	50
Toplam Kelimeler	444	373	817

Tablo 8. Ses ve Anlam Özelliklerine Göre Kelimelerin Dağılımı

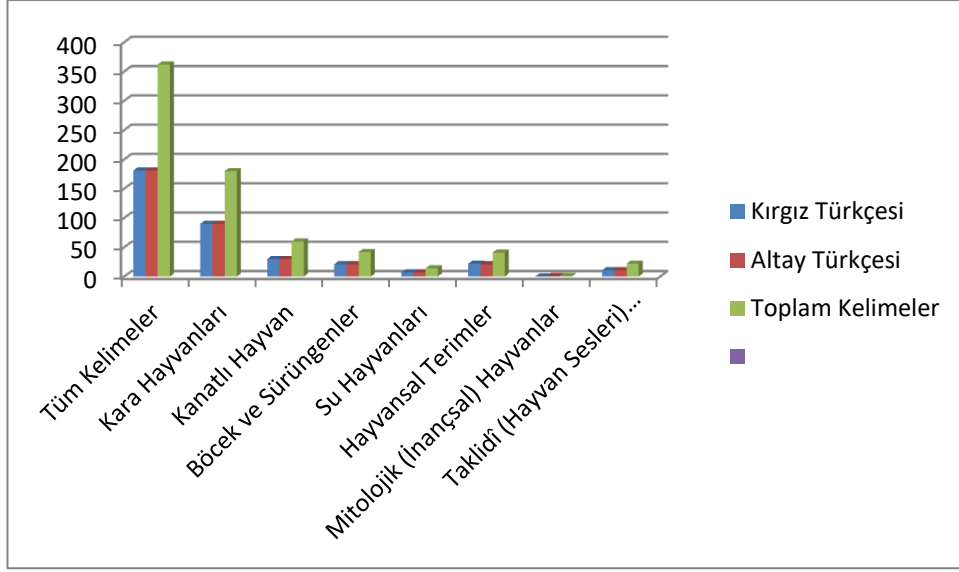

Grafik 2. Ses ve Anlam Özelliklerine Göre Kelimelerin Dağılımı

Ortak Kelimelerin Hayvan Gruplarına Göre Dağılımı

	Kırgız Türkçesi	Altay Türkçesi	Açıklama
Tüm Kelimeler	181	181	
Kara Hayvanı	90	90	Fare, kakım, tavşan, kirpi, porsuk gibi hayvanlar dâhil.
Kanatlı Hay.	30	30	Martı, ördek, balıkçıl kuş gibi hayvanlar dâhil.
Böcek ve Sürüngenler	21	21	Timsah, arı, kaplumbağa, kelebek, çekirge, kurbağa gibi hayvanlar dâhil.
Su Hayvanı	7	7	Su aygır, fok, kunduz gibi hayvanlar dâhil.
Hayvansal Terim	22	21	Kanat, kuyruk, yele gibi.
Mitolojik ve İnançsal Kelimeler	0	1	Ejderha, tulpar Burak gibi.
Taklidi Kelimeler	11	11	Miyav, hav gibi.

Tablo 9. Ortak Kelimelerin Türlerine Göre Dağılımı

Grafik 3. Ortak Kelimelerin Türlerine Göre Dağılımı

KAYNAKLAR

- Abdikulova, R. ((2013). “Türkiye Türkçesi ile Kırgız Türkçesindeki Ortak Kelimeler Üzerine Genel Bir Değerlendirme”, *Ulakbilge*, 1/2, s. 41-48.
- Acar, Ö. (2015). “Kırgız Türkçesi ile Türkiye Türkçesindeki Ortak Arapça kelimelerde Görülen Ses Değişmeleri” *International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turic*, 10/8, s. 273-298.
- Aksan, D. (1990). *Her Yönüyle Dil (Ana Çizgileriyle Dilbilim)*, Türk Tarih Kurumu Basım Evi, Ankara.
- Akkan, E. (2002). “Kırgızistan”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayın, İstanbul, c. 25, s. 442.
- Arıkoğlu, E., Alimova, C., Askarova, R., Selçuk, B. K. (2018). *Kırgızca Türkçe Sözlük I-II*, Bengü Yayınları, Ankara.
- Artıkbaev, K. (2013). *XX. Yüzyıl Kırgız Edebiyatı Tarihi*, (çev. Mayramgül Diykanbayeva), Bengü Yayınları, Ankara.
- Aydar, H, Ulutaş, İ. (2010). “Dil Kökeni: Kur’an-ı Kerim ve Diğer Kutsal Kitaplara Göre Dil Olgusu”, s. 679-696. <https://www.turkcede.org/turk-dili/730-dilin-kokeni-kuran-i-kerim-ve-diger-kutsal-kitaplara-gore-dil-olgusu.html>, (23. 9 2019). www.academia.edu.
- Aynakulova, G. (2007). “Gregoryen Kıpçaklar ve Oniki Hayvanlı Türk Takvimi Üzerine”, *Millî Folklor*, Yıl. 19, S. 74, s. 21-28.
- Aytmatov, C. (2007). *Beyaz Gemi*, (çev. Refik Özdek), Ötüken, İstanbul.
- Baskakov, N.A., Toşçakova, T.M. (1999). *Altayca-Türkçe Sözlük*, haz. E. Gürsoy-Naskali, M. Duranlı, TDK Yayınları, Ankara.
- Baytok, Aysel. (2018). “Kırgız Türklerinde Ad Verme Geleneği”, www.academia.edu. (21. 02. 2021).
- Besli, E. (2010). *Eski ve Orta Türkçe Hayvan İsimlerinin Etimolojisi*, (Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Bekar, B. (2016). “Kırgız Atasözlerinde Geçen Hayvan Adları Üzerine Bir İnceleme”, *Jurnal of Turkish Language and Literature*, 2/2, s.19-38.
- Belek, K. (2015). “Eski Türklerde At ve At Kültürü (Dünden Bugüne Kırgız Kültürel Hayatı Örneği)”, *Gazi Türkiyat*, 16, s. 111-128.
- Biray, N. (2009). “12 Hayvanlı Türk Takvimi -Zamana ve İnsana Hükmetmek-” *AÜ. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. 39, s. 671-682. Erzurum 2009 Prof. Dr. Hüseyin Ayan Özel Sayısı.

- Buran, A. (2017). “Kırgız Türkçesinde Ses Uyumlarının Sebep Olduğu Ses Değişmeleri”, *Uluslararası Türk Lehçe Araştırmaları Dergisi (TÜRKLAD)*, C. 1, S. 1, s. 1-11.
- Buran A, Alkaya E. (2015). *Çağdaş Türk Lehçeleri*, Akçağ Yayınları, Ankara.
- Can, T. (2010). “Türk Topuluklarından Altay Türkleri”, <http://turkturantarihi.blokspot.com>. (11. 3. 2020).
- Caparov, Ş. (2009). *Adam attarı–el baylığı*, Bişkek.
- Cigitov, S. (2006). “Kırgız Yazı Dilinin Ortaya Çıkması ve İlk Edebi Örnekler”, (çev. Ulanbek Alimov), *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, Cilt: VI, S. 2, İzmir, s. 521-524.
- Çakır, C. “12 Hayvanlı Türk Takvimine Göre Karakter Analizleri”, www.kitabineksiksayfalar.com , www.aksehirpostasi.com (4. 08. 2020).
- Çankaya, S. (2014). *Kırgız Sözlüğü*, Bilge Kültür Sanat Yayın, İstanbul.
- Çatalbaş, R. (2011). “Türklerde Hayvan Sembolizmi ve Din İlişkisi”, *Turan Stratejik Araştırmalar Merkezi Dergisi (TURAN-SAM)*, Cilt: 3, S.12, s. 49-60.
- Çorotekin, T. (2002). “Kırgızistan Cumhuriyeti”, *Türkler Ansiklopedisi*, Cilt: 19, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara.
- Çoruhlu, Y. (2002). *Türk Mitolojisi Anahtarları*, Kabalcı Yayınevi, İstanbul.
- Dilek, İ. (1998). “Altay Türklerinde Kayçılık Geleneği ve Kayçı N. U. Ulaşev”, *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, 5, s. 309- 360.
- Dilek, İ. (1996). “Altay Türklerinde Çocuğun Doğması ve Doğum Günü Kutlamalarına Dair Bazı İnanışlar”, *Bilig-1*, s. 51-54.
- Demirci, K. (1998). “Hayvan (I. İslam Öncesi Din ve Toplumlarında Hayvan)”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C.17, s. 81-85, İstanbul.
- Devletov T. B., (2008). Altay Cumhuriyeti ve Altay Türkleri, Turan-sam, www.turansam.org (21. 02. 2021).
- Diykanbayeva, M. (2017). “Kırgızlarda “Dört Tülük” Hayvanla İlgili İnanış ve Uygulamalar”, *Millî Folklor*, Yıl: 29, S. 115, s. 133-140.
- Duygu, Z. (2019). *İsa, Pavlus, İnciller*, Düşünce Yayınları, İstanbul.
- Efe, K. (2017). “Tarihi Türk Lehçelerinde Alıntı Hayvan İsimleri”, *Route Educational and Social Sciece Jurnal*, 4/5, 379-393.
- Elcan, A. (2017). “Altay Türkçesinde Ayırt Edici Ses Bilgisi Özellikleri”, *Karadeniz Dergisi*, (35), s.117-129.

- Elcan, A. (2016). *Altay Türkçesi ile Türkiye Türkçesinin Karşılaştırmalı Ses Bilgisi*, (Basılmamış Doktora Tezi), Ardahan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ardahan.
- Ergin, M. (2013). *Türk Dil Bilgisi*, Bayrak Basım Yayım Tanıtım, İstanbul.
- Gülensoy, T. (2004). *Kırgız Türkçesi Grameri*, Erciyes Üniversitesi Yayınları, No: 143, Kayseri.
- Güner Dilek, F. (2012). “Altay Türkçesi”, *Türk Lehçeleri Grameri*, Akçağ Yayınları, Ankara. Ercilasun, A.B (ed.)
- Kabilbekova, T. (1997). “Kırgız Halkının Ortaya Çıkışı”, *Bilig*, 4, s. 32-48.
- Kasapoğlu Çengel, H. (2012). “Kırgız Türkçesi”, *Türk Lehçeleri Grameri*, ed. A.B. Ercilasun, Akçağ Yayınları, Ankara.
- Kasapoğlu-Çengel, H. (2002). “Kırgız Türkleri ve Kırgız Türkçesi”, *Türkler Ansiklopedisi*, Cilt: 19, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara. www.tarihtarih.com. (11. 10. 2019).
- Karadoğan, A. (2015). “Türk Şahıs Adlarında Hayvan Kültü”, *Milli Folklor*, S. 57, s. 109-116.
- Karcioğlu, U. (2019). “Avrasya ve Sibiryta Bölgelerinde Bulunan Bazı Kurganlar”, *Kafdağı*, C. 4, S. 1, s. 54-78.
- Kargı-Ölmez, Z. (1996). “Altay Türkleri ve Altayca”, *Çağdaş Türk Dili*, S. 99, s. 12-10.
- Kırgızistandaki cambarlar, <https://ky.wikipedia.org/wiki> (21. 02. 2021).
- Kırgızistan Ülke Raporu, s. 3, 5. www.sitso.org.tr (21. 02. 2021).
- Kırgızistan ekonomisi -Vikipedi, <https://tr.wikipedia.org> (21. 02. 2021).
- Kırgızistanda Yaşam ve Kırgız Gelenekleri, www.bizevdeyokuz.com (21. 02. 2021).
- Kosıbayev, M. (2013). “Türklerde Zenginlik ve Bereket Algısı “Tört Tülük’e Teorik Yaklaşım ve Divanu Lugati’t Türk’ten Örnekler”, *Turkish Studies- International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 8/7, s. 1051-1062.
- Köse, N. (2002). “Kırgız Tarihinde Bir Kadın General: Kurmancan Datka” *Milli Folklor*, Yıl: 14, S. 54, s. 55-60.
- Murat, M, Gülkanat, G. (2018). “Onomastik Bilimi ve Eğitim”, *Sosyal Bilimler Dergisi*, Yıl: 5, S. 28, s. 247-256. www.researchgate.
- Orozbayev, M. (2011). “Kırgızcadaki Pir İnancı Üzerine Bazı Kelimeler”, *Bilig*, S. 59, s. 191-202.

- Orozbayev, M. (2012). “Kırgız Halk İnancı ve Halk Hekimliği Uygulamalarında Yılan”, *Karadeniz*, S.15, s. 107-123
- Osmonov, O.C. (2013). “Eski Kırgızlar”, (çev. Vefa Kurban), *Dokuz Eylül Edebiyat Fakültesi Dergisi*, C.2, S. 3, s.147-166.
- Öner, M. (2008). “K.K Yudahin Sözlüğüne Göre Kırgızca Söz Varlığı”, *Belleten*, 1, s. 101-112.
- Özeren, M. (2015). “Kırgız Türkçesiyle Türkiye Türkçesi Ağızlarındaki Söz Varlığı Benzerliği Üzerine Bir Değerlendirme”, *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 4/1, s. 138-168.
- Özeren, M. (2008). *Kırgız Türkçesinde Ünsüzler ve Ünsüz Olayları*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Elazığ.
- Özlu, Z. (2015). “Kırgız Adı ve İnançlar İle İlgili Bazı Bulguların Türk Dünyası Vatandaşlığı Bağlamında Önemi”, *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 4/1, s. 98-104.
- Öztürk, Ö. (2001). “Altaylar, Altay Türkleri: Tarih ve Kültür”, Özhan Öztürk Makaleleri, www.ozhanozturk.com (02. 01. 2021).
- Peterson, B. (2009). “Dilin Evrimi”, *Bilim Teknik*, s. 56-61. <https://blog.metu.edu.tr>.
- Potapov, L. P. (2012). “Altay Türklerinde Avcı İnançları ve Gelenekleri”, (çev. Atilla Bağcı), *Karadeniz*, Yıl. 4, S.15, s. 179-200. Potapov, L. P. (1929). “Ohotniçi Povera i Obrayadı u Altayskih Turkov”, *Kultura i Pismennost Vostoka*, Baku, 5. Kitap s. 123-149.
- Saray, M. (2002). “Kırgızistan II. Tarih”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 25, s. 442-445, TDV Yayınları, İstanbul.
- Somuncuoğlu, A. (2002). “Altay Cumhuriyeti”, *Türkler Ansiklopedisi*, Cilt: 20, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara.
- Soyonov, V. (2002). “Eski Çağ Türk Döneminde Altaylar”, *Türkler Ansiklopedisi*, Cilt: 2, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara.
- Söylemez O., Aşlar H. (2018). “XX. Yüzyıl Kırgız Edebiyatı”, *Türk Dünyası Çağdaş Edebiyatları El Kitabı*, (ed.) Orhan Söylemez ve Samet Azap, Kesit Yayınları Ankara.
- Şayhan, F. (2014). “Altaylarda Varoluş Dinamikleri: Kültürel Bellek Yaratmada El Oyun’ın Toplumsal İşlevi”, *Siberian Studies (SAD)*, C. 2, S. 6, s. 23-36.
- Tavkul, U. (2007). “Kültürel Etkileşim Açısından On İki Hayvanlı Türk Takviminin Yayılışı”, *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, C. 4, S. 1, s. 25-45.

- Toptaş, M. (2011). *Kur'an-ı Kerim Türkçe Meali*, Sarıyıldız Ofset, Ankara.
- Tuş, M. "Kırgızlarda Şahıs Adlları" <http://www.ayk.gov.tr>. (21. 02. 2021).
- Türkoğlu, İ. (2016). "Kırgızlar (Orta Asya'da Bir Türk Topluluğu)", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt EK-2, s. 62-64, TDV Yayınları, İstanbul.
- Yalçın, S. K. (2013). *Çağdaş Türk Lehçelerinde Ünlüler*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Yaman, C. (2017). *Altay Türkleri*, <http://kutlubitig.com>. (11. 3. 2020).
- Yılmaz, B. (2017). "Pazırık'dan Günümüze Türk Halı Sanatı", *Oğuz-Türkmen Araştırmaları Dergisi*, I, 1, s. 98-106.
- Yudahin, K.K. (2011). *Kırgız Sözlüğü I-II*, çev. Abdullah Taymas, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Yuguşeva. N. (2001). "Altaylarda Türkler ve İnançları", çev. Sadık Tural, *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, S. 11, s. 141-151.
- Yunusaliyev, B. M. (2016). "Kırgız Dili ve Diyaletleri", (çev. Erhan Taşbaş), *Gazi Türkiyat*, s. 241-267.
- www.etimolojitürkçe.com
- <https://tr.wikipedia.org> (15.05.2020)